

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ЗА ЧАС РУЇНИ

1956

ВІННІПЕГ

СЛУЖИТИ НАРОДОВІ — ТО СЛУЖИТИ БОГСВІ.

† Митрополит Іларіон.

Митрополит Іларіон:
УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ЗА ЧАС
РУІНИ.

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА за час руїни

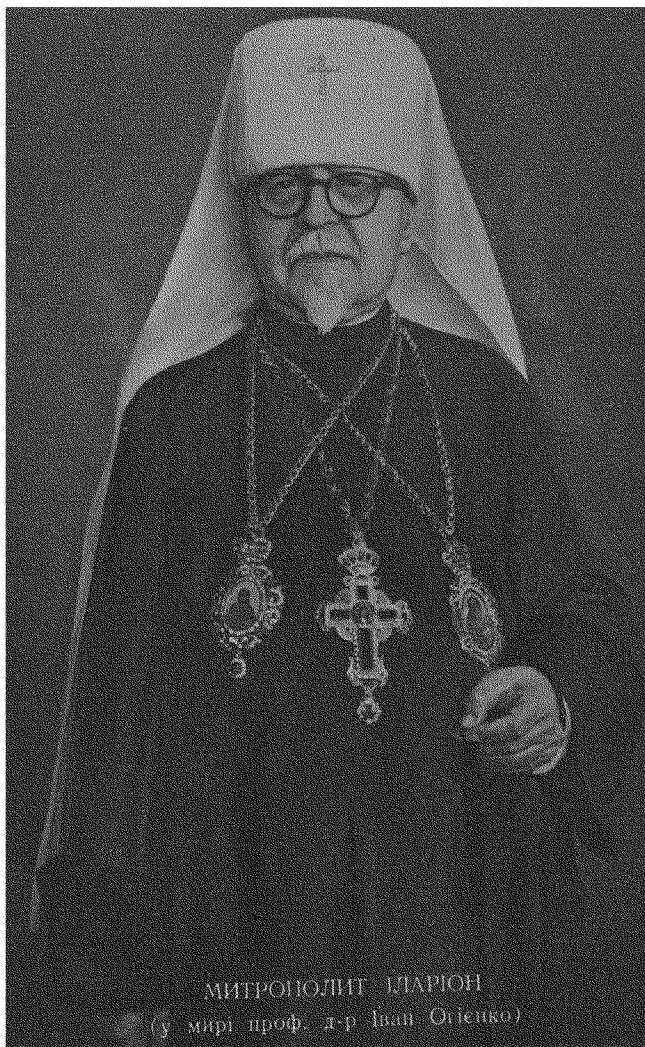
(1657 — 1687)

diasporiana.org.ua

Українське Наукове Православне
Богословське Товариство

1956

ВІННІПЕГ

МИТРОПОЛИТ ГЛАРІОН
(у мірі проф. д-р Іван Олієнко)

ПЕРЕДМОВА.

Історія Української Православної Церкви має виразно інший характер, як така ж історія Церкви других народів, — наша історія народу й історія нашої Православної Церкви здавна міцно зіллялися в одне нерозірвальне ціле. І при всіх історичних подіях народу, і великих і малих, наша Православна Церква завжди активно діяла разом з ним. Тому наша Православна Церква в повному розумінні цього слова була її Церква народня, Церква соборна, — Церква Українська.

Більше того. Починаючи з XV-го століття, сама Православна Церква в Україні стає головним суб'єктом і об'єктом української історії, бо за оборону її цілості й чистоти Православної Віри починається вся історична боротьба. Історія України складалася так, що зараз же, по втраті своєї незалежності, вона опинилася під владою католицьких окупантів, Литви та Польщі, які відразу почали силою тягнути її до свого католицтва, а тим і до винародовлення, до втрати своєї національності.

Боротьба за свою Православну Віру, боротьба проти силою накидуваних католицтва та його унії, і складає головний і основний зміст усієї української історії, з віку XV-го починаючи. І це власне та накинена спровокована боротьба, яка забрала на себе всі сили українського народу, вкінець обез-

силила його, і не дала йому можности дійти до незалежного життя.

Через усе це історик Української Православної Церкви змушений більше подавати їй історію свого народу, як правдиве тло життя своєї Церкви, бо Церква є народ разом діяли, бо Православна Церква є український народ — нерозірвальне ціле, бо Україна — то Православна Церква.

За наших найбільших гетьманів, з Богдана Хмельницького починаючи, коли доля українського народу переїшла головно в їхні руки, доводиться історію нашої Церкви вивчати разом з історією дій цих гетьманів, і відповідно їй ділити її.

Підкреслю ще, що досліди Берестейської унії 1596-го року на українських землях потребують окремих методів вивчення, — треба глибоко вивчити: 1. як саме ця унія заводилася, 2. який був час заведення її, і 3. які саме наслідки дала вона Україні і свого часу, і пізніше. І з погляду відповідей на ці питання оцінювати і саму унію.

Не можна досліджувати унію, як окріме самостійне явище, відріване від живого тіла України, бо так ми ніколи не дійдемо до дійсної правди. Унія робилася державним польським насилиям у найтяжчий час української історії, робилася на живому тілі розпинаного українського народу. І принесла вона Україні тяжкий занепад, Руїну і смерть самостійного життя її. Це історик мусить відкрито й ясно сказати, нічого не затаюючи.

Кожний об'єктивний історик України мусить ствердити, що Україна ввесь час була одновірна, православна, і через те сильна. Але сила її була проти задумів і Риму, і Польщі, і вони вирішили:

Рим — окатоличити Україну, а Польща — спольщiti її. І це кілька віків насилиям упроваджувалося в життя під Польщею, а український народ смертельно боровся проти цього, і в цій боротьбі сили свої стратив.

І нарешті серед українців знайшлася купка зрадників-відступників, які допомогли і Римові, і Польщі здійснити їхній смертельний задум супроти України, — і здійснили його насилиям у Берестейській унії 1596-го року. Ось тому для об'єктивного історика, який дивиться очима всього українського народу тодішнього часу, ця купка людей і їх Берестейська унія — це тільки величезна зрада українському народові й його Вірі, а ті, що це робили, — відступники й зрадники. Дальша історія цілком підтверджує цей погляд.

Український народ у своїй масі добровільно на унію ніколи не пішов, — тільки державним насилиям Польща гнала його до неї. І Україна й далі позосталася православною, а на всіх тих, хто в тяжкий час, коли рішалася історична доля її, покинув її і перейшов у табір ворогів, дивилася, як на смертельних зрадників.

В історії народу мусить бути одна провідна національна ідеологія, а двох протилежних собі бути не може, — бо обезсилює і розвалить народ.

Отже, — не можна вивчати історії унії в Україні, як щось зовсім окреме, не пов'язане зо всією нею, — треба мати наукову совість, і назвати речі своїми іменами за їх наслідками. Для України Берестейська унія 1596-го року була смертельною зрадою не тільки своїй Вірі, але й своєму наро-

дові, і не можна сьогоднішніх поглядів переносити на XVII вік, який я досліджую в цій монографії.

Цей погляд на унію, який я тут накреслив і проводжу в цій монографії, поділяли в XVII віці увесь український народ та всі краї сини його, глибокі патріоти своєї батьківщини, і кров свою лили за цей всенародній погляд. Безстороння — не Римом подиктована — історія зве цей погляд правдивим. І сотні тисяч історичних актів, що позосталися з того часу, ясно свідчать про правдивість тільки такого погляду. Бо вони свідчать про смертельні наслідки унії в житті України!...

Ta доба в історії Української Церкви, якій присвячена ця моя монографія, — це найважливіша доба в житті нашого народу та Церкви. Найважливіша, бо саме тоді вирішувалися історичні великої ваги справи, які сильно заважили на всій історії українського народу та його Церкви. Відбувалися тоді події, найчорніші в нашій історії, чому і вся доба ця зветься трагічним словом Руїна. Відгомони цієї тяжкої доби, — і то відгомони реальні, — позостаються в нашему народі ще й тепер, — і в його політичному стані (бездержавність), і в його духовому характері. А що до всього цього довела найбільше сумної пам'яті церковна унія з Римом, яку Великий Богдан назавв “коренем усякого лиха в Україні”, тому в цьому томі я звертаю на її життя її наслідки велику увагу.

Поведінка творців унії, як і часів попередніх та часів пізніших, не була українською, і об'єктивний історик мусить це підкреслити, і назвати саму унію її власним ім'ям. Ось чому в Гадяцькому договорі 6-го серпня 1658-го року гетьмана Виговсь-

кого з Польщею стойть категорична вимога всього українського народу: “Унія остаточно касується!” Те саме читаемо і в договорі 10-го березня 1670 року з Польщею найкращого сина України, гетьмана Петра Дорошенка: “Унія мусить бути скасована цілком!”

Більше того, у договорі гетьмана Петра Дорошенка читаемо тяжке: “І наперед по законах (у Польщі) не повинно заставатися ані найменшого натяку на “руську унію”, так щоб скрізь, де говориться про руський (український) народ, само собою розумілися б православні”... Цебто, гетьман Дорошенко розумів, що тільки православний, то українець.

“Історія — то учителька життя”, каже стародавня приказка. І власне цей том Історії Української Церкви багато розкриває нам з того, що всіми мусимо твердо знати, і з минулого навчатися для поправи свого теперішнього життя, яке так нагадує злопам'ятні часи Руїни. Бо власне доба Руїни сильно наклала на нас своє розкладове тавро.

Виясненню цього тяжкого й сумного часу в житті нашої Української Православної Церкви й нашого народу і присвячена ця моя праця, яку я опер на поважнім зібранім матеріалі та на глибокім і довгім його вивченні.

Та й Сам Христос сказав нам: “Пізнаєте Правду, і Правда вас визволить” (Ів. 8. 32).

20. IX. 1955.

Автор.

I.

ГЕТЬМАНСЬКІ ПЕРЕГОНИ В УКРАЇНІ.

1. РУИНА.

Великий гетьман Богдан Хмельницький навіки закрив свої очі 27-го липня 1657-го року, помер, багато не закінчивши з величної своєї роботи, яку він розпочав і достойно вів. Залізна воля й крицева рука його держали українську старшину в належному послуху, але цей послух почав явно ламатися, як тільки року 1657-го занедужав гетьман. Мрію Богдана було закласти в Україні спадкове гетьманство, чому він і призначив по собі в квітні 1657-го року наслідником свого сина Юрія, що мав тільки 16 літ. Старшина не мала відваги явно протистояти цьому, але почала заколот ще за життя гетьмана. Спадщина по Хмельницькому була велика й приманлива, і по неї відразу витягли свої руки багато претендентів. Час був неспокійний, — ані Польща, що втратила Лівобережну Україну, ані Москва, що так легко набула її, не бажали їй розвитку й зміцнення, і таки зараз по смерті Богдана розпочалися тяжкі колотнечі, які безперестань руйнували наш край. І власне так тяглося аж до часу початку гетьманування Івана Мазепи, до 1687-го року. Тридцятьлітній цей час від смерти Хмель-

ницького (1657-1687) і звуться Руїною,¹ бо справді настала тоді в Україні небувала руїна, коли більша частина нашого багатого краю обернулася в пустелю; але ще дошкульніше зродилася тоді руїна духовна, яка зовсім розхитала й прибила моральність у нашого народу, особливо ж серед провідних кругів його.

А до цього треба додати, що власне вже з 1647-го року, з року повстання гетьмана Хмельницького, не було спокою в Україні, — скрізь була сана руїна; так що, правдиво кажучи, військове руйнування України тяглося сорок літ.

Великою заслugoю Богдана Хмельницького було те, що він зумів і своїм авторитетом, і міцною рукою ввесь час держати владу в одних руках. Але довгі віки князівських коромол та татарського розруху, а також розкладова польська шляхетська школа витворили серед українців великий природний нахил до анархії й демагогії, та до перебігання на бік сильнішого, і українці в істоті своїй втратили почуття послуху.

Православна Церква була віковічною провідною силою українського народу, і власне її верхи з 1596-го року зрадили народові і стали відступниками своєї батьківської Віри. Зрадили, і перейшли на бік віковічного ворога, до поляків, і стали кликати й інших іти туди ж. А там, на польському бочці, влада та всі лакімства цьогосвітні... І знаходилися відступники, що йшли таки до ворога, а Україна ниділа і впадала в Руїну.

1 Руїною часто звуть тільки час 1663-1687, як то опислював М. Костомарів у своїй монографії про Руїну 1882-го року.

Зараз по смерті Богдана його велика, але зовсім не сконсолідована Держава легко розпалася на три частині: Правобережжя, де ще намагалися втриматися поляки, Лівобережжя, де остаточно запанували москвини, і Січ Запорозька, що жила тільки традицією та сваволею, а тягнала на обидва боки: то до Польщі, то до Москви.

2. ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ (1657-1659).

Зараз по смерті Богдана старшина змусила малолітнього Юрія зріктися гетьманства, і гетьманом став Іван Виговський, генеральний писар Богданів, що справді найкраще міг би продовжувати політику Великого Гетьмана. Але проти нього зараз таки піднявся Полтавський полковник Мартин Пушкар, що колотив народом більше року (був забитий у червні 1658 р.). Але й по цьому не настало спокою, — Січчю колотив кошовий отаман Сирко, і добився того, що в 1659 році таки знову поставив гетьманом Юрія, а Виговський змушений був уступитися.

Замолодай і невидатний розумом, Юрій Хмельницький був нездатний до влади, а тримався тільки батьківською славою. Старшина крутила юнаком, як хотіла, і він хилився на всі боки,² і так було аж до 1663-го року, коли владу захопив у свої руки полковник Павло Тетеря, а Юрій, наляканий військовим страхіттям, покинув цей світ, і 6 січня 1663-го року постригся в ченці, і ще того року став Архимандритом Гедеоном.

² Печерська друкарня в Києві року 1659-го видала цікаву книжечку на 1-26 листків: Договір московського уряду з гетьманом Юрієм Хмельницьким.

Павло Тетеря прислужився до того, що й Іван Виговський, тоді воєвода Київський, був підступно розстріляний поляками 18 березня 1664-го року.*

Поляки за цього часу приходили до сили, і Тетеря їм вірно служив, чим викликав загальну ненависть до себе, і в 1665-м році таки змушений був утікати з України, розбитий Дрозденком. Гетьманську булаву мав захопити Опара, але попався в руки татар, які допомогли не йому, але Петру Дорошенкові, і той 18-го серпня 1665-го року став Правобережним гетьманом на десять літ.

3. ГЕТЬМАН ІВАН БРУХОВЕЦЬКИЙ (1663-1668).

А на лівому березі владу захопили полковники Сомко та Золотаренко, проте Москва, що вже поважно закріплювалася тут, восени 1663-го року поставила гетьманом свою людину, Івана Мартиновича Бруховецького. Він вірно служив цареві, і в серпні 1665-го року навіть офіційно побував у Москві, яку нерозсудно просив прислати московських воєвод на українські міста. Москва вхопилася за таке необережне предложення, й обсадила Україну своїми воєводами, а вони відразу повелися так, як у завойованому краї, і поставили всіх проти себе та проти свого гетьмана.

Загальна ненависть до провідної московської політики захопила вкінці й Бруховецького, і на Гадяцькій Раді 1-го січня 1668-го року постановлено не визнавати ані Москви, ані Польщі, а воєвод повиганяти. Знялося повстання, частину воєвод з їх

* Про це докладно розповідає Д-р Сенютович-Бережний: Смерть Івана Виговського, див, "Віра й Культура" ч. 12 (24) ст. 13-14.

військом перебили, а врешті 29 травня 1668-го року козаки вбили й самого Бруховецького.

4. ГЕТЬМАН ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ (1669-1672).

За допомогою Архиєпископа Чернігівського Лазаря Барановича зараз по Бруховецькому владу захопив Дем'ян Ігнатович Многогрішний, і став гетьманом Сіверським, а 2 березня 1669-го року, за допомогою московського боярина Ромодановського, Глухівська Рада обрала Многогрішного Лівобережним гетьманом. Він також вірно служив Москві, але вкінці й він не міг знести її знущання, і став косо дивитися на неї, а тому вночі з 12 на 13 березня 1672-го року був арештований, за підмовою Москви, своїми ж старшинами, і його заслали на Сибір у Селенгінськ.

5. ГЕТЬМАН ІВАН САМОЙЛОВИЧ (1672-1687).

Цього разу Москва допомогла полковникові Івану Самойловичу, і 17 червня 1672-го року його обрано Лівобережним гетьманом, а через два роки, 17 березня 1674-го року — й Правобережним (номінальним). Самойлович найдовше держався при владі, і 12 літ найвірніше вислужувався Москві. Не помогло, — року 1687-го прийшла татарська авантюра князя В. В. Голіцина, коханка царівни Софії, і 23 липня 1687-го року гетьман Самойлович був арештований, відправлений у Москву, а там уже була одна дорога для українських гетьманів, — заслали на Сибір, у Тобольськ.³

Наприкінці свого гетьманування Самойлович ясно побачив, що з Москвою трудно співпрацюва-

³ А. Востоковъ: Къ исторії первого Крымского Похода, "Кiev. Старина" 1886 р. кн. II.

ти їй співжити, — вона хоче заволодіти Україною цілком, і жодної волі їй не дасть. Через це політична українська ідеологія Самойловича зовсім змінилася, — він став українським патріотом, і мріяв про незалежність України від Москви. Власне це й було дійсною причиною його падіння.

6. ГЕТЬМАН ПЕТРО ДОРОШЕНКО (1665-1675).

Народ у своїх кращих синах не хотів бути ані під Москвою, ані під Польщею, але провідники легко хилилися на бік сильнішого, а такою була Москва. Гетьман Петро Дорошенко був правдивим сином свого народу, і ввесь час працював, як ідеологічний самостійник України. Шляхтич родом, онук відомого гетьмана Михайла, він жив у рідному Чигирині, і за Павла Тетері був генеральним осаулою. На Правобережжі ще колотили поляки, і робили, що хотіли. Року 1664-го під Новгородом Сіверським вони розстріляли наказного гетьмана Богуна. Виговський став воєводою Київським, але перед поляками його все очернівав Тетеря, доносчи, що той накладає з самостійницьким Духовенством, особливо з Митрополитом Йосипом Тукальським. А вкінці Тетеря заманив Виговського в Корсунь, і 18 березня 1664-го року підступно розстріляли його.

Десять літ гетьманування Петра Дорошенка, — це десять літ хитання на всі боки, шукаючи забезпечення самостійності України. Помічників таких, щоб глибоко його розуміли й ідейно служили, Дорошенко не мав, поминувши одного Митрополита Йосипа Тукальського. У 1668-му році Дорошенко позоставив боронити Чернігів ніби одного з ліп-

ших своїх друзів, полковника Многогрішного, призначивши його своїм наказним гетьманом, — а той передався Москві, здав їй Чернігів, і незабаром сам став гетьманом Лівобережжя, ворогом Дорошенкові.

Москва явно перла до повного підбиття України, Польщі ніхто не вірив, — і Дорошенко входився за третього сусіда, — за Турцію, але й та на ділі не була кращою. Січ нічим не допомагала, напаки, — у липні 1669-го року сама обрала собі гетьманом Ханенка, що колотив проти Дорошенка, і йому помагав і Юрій-Гедеон Хмельницький.

Дорошенкова турецька політика була зовсім непопулярна в народі, і вкінці гетьмана покинули всі, а народ масово втікав на Лівобережжя, під захист царя Московського. Покинув Дорошенка в 1674 році й другий приятель його, генеральний писар Іван Мазепа, і зовсім віддався на службу Москві. У найтяжчий час нічим не допомогли й нові союзники-турки, і 10 жовтня 1675-го року український самостійник Петро Дорошенко змушений був присягнути Москві... Москва вивезла його з України, і більше він її не бачив... Помер 9 листопада 1698-го року на Московщині, на 71 році життя.

7. ГЕТЬМАН ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ I РУТНА.

Позоставався не при владі Юрій Хмельницький, у чернецтві Архимандрит Гедеон. Власне він був правним гетьманом, через це не міг заспокоїтись. Перше він добивався чести стати Митрополитом України, і його й хотів польський король Ян Казимир, бо зновував безвільність Гедеона, а цього й треба було полякам при їх насильному запровад-

женні унії. Але вільні вибори поставили Митрополитом Йосила Тукальського.

Тоді Юрій кинувся за світською владою, поздружився з отаманом Сірком, що колотив Січчю, і в 1669-м році зняв з себе чернечий сан і хотів стати гетьманом, але протидорошенковим гетьманом року 1669-го обрано Уманського полковника Михайла Ханенка. Юрій з Ханенком ударили на Дорошенка, та той остаточно побив їх обох: Ханенко втік, а Юрія зловили татари й відіслали до Костянтинополя, а там султан посадив його в едикул, семибаштову в'язницю. Та по восьми літах, коли Турція постановила таки захопити Україну, року 1677-го Юрія випущено, з султанського наказу знято з нього чернечий сан і оголошено князем України. Турки привезли Юрія Хмельницького в Україну, але вже було пізно: не було кому зрозуміти нову політичну можливість. І всі універсалі “Георгія Гедеона Венжина Хмельницького, князя України”, як він їх підписував, позосталися голосом воєючого в пустині, — усе відійшло до Москви, і вкінці Юрія, ніби за його жорстокість, осудили на смерть навіть турки.⁴ Див. далі ст. 135-136.

А 25 липня 1687-го року гетьманом був “обраний” Іван Mazепа, за що він заплатив тодішньому фактичному керівникові Москви кн. В. Голіцину 10.000 рублів. В Україні настав спокій, — спочатку спокій могили.

Література: Н. Костомаровъ: Руина, 1882 р.

⁴ I. P.: Нещасливий Гетьман, Гетьман Юрій Хмельницький. “Наша Культура” 1953 р. ч. 3 ст. 5-12.

II.

ПОЛЯКИ НИЩАТЬ УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ.

1. ЗАПОВІТ БАТЬКІВ — БОРОТИСЯ ПРОТИ УНІІ.

Уся Україна була проти унії, уся запекло билася проти неї. Уся Україна вважала уніятів зрадниками не тільки Української Церкви, але й українського народу. Щоб належно зрозуміти таку настанову всієї України проти унії й уніятів, треба поглянути трохи взад.

Православіє довгими віками просякло всю Україну надзвичайно сильно і створило “твердого русина”, який не йшов на жодні унійні римські затії, на жодні польські унії, і найменше відступлення від Православія вважав за зраду народові.

Глибока прив'язаність українця до своєї вікової Православної Віри, це притаманна ознака всієї соборної України, у тому ще більше Західної. Усі унійні спроби в Україні були чужого походження, вони ніколи не виходили від народу, а все йшли від католицького польського уряду, ворожого українському народові, а запроваджувались урядовою силою. Та ніщо не помогло: народ на унію рішуче не йшов, і навіть збройно, як це було за гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного та Богдана Хмельницького, повстав проти неї.

Так само повставала довга низка гетьманів перед тим, — власне зараз по Берестейській унії 1596-го року Україна запалала, і вже й не заспокоювалася по кінець XVIII віку. У всіх цих повстаннях головною ціллю була оборона Православної Віри проти унії.

Берестейська Унія 1596-го року була унія тільки маленької купки Духовенства, яких усією державою силою підтримував польський уряд, а ввесь український народ, і то справді ввесь, за цією унією не пішов, і вся Західня Україна в душі своїй довго позоставалася православною, і у Львові унія офіційно проголошена була тільки 29 червня 1700-го року, і то за допомогою війська, яку народ не прийняв.¹

Те саме було й по інших єпархіях: перемиський Єпископ прийняв унію року 1691-го, а луцький — 1702-го, але народ за ними не пішов. Львівське ставропігіяльне Братство вперто боролося зо своїм Єпископом, але змушене було покоритися унію 1708-го року 2-го травня. Як бачимо, скрізь унію приймали пізно, приймав сам тільки Єпископ за державною польською доломогою. Та й Єпископи походили тільки з ополяченої шляхти.

І за страшних берестейських днів 1596-го року провідниками всього українського народу були дві великі особи: Екзарх Костянтинопільського Патріярха грек Никифор та наш український князь Костянтин Острозький, — символічне й історичне поєднання Церкви й народу. Патріарх Вселенський

1 Проф. В. Антонович: Що принесла Україні Унія, 1952 р. ст. 57-58.

не позоставив Української Церкви, як її зверхник, сиротою, і коли польський уряд силою заводив унію, послав свого заступника Никифора, який самовіддано боронив Православну Віру проти польських наскоків, і душу свою віддав за Українську Церкву, — за те, що потягнув за собою ввесь український народ (за унію пішла тільки жменька відступників), польський уряд схопив його, оголосив турецьким шпигуном, запроторив у Марієнбурзьку фортецю-в'язницю, і там цього ревного оборонця українського Православія поляки заморили голодом за те, що був проти унії.

Це перший правдивий Мученик за Православіє в часі запровадження унії!

Це була світла особа високо освічена, — учився Никифор в університеті в Падуї, де й був ректором школи “Еллінських Наук”. Був приятелем Костянтина Острозького.

Берестейський Православний Собор останнього дня, 9 жовтня 1596-го року кинув прокляття на відступників, — на Митрополита Рогозу та його Владик-Єпископів, які за помічю польської влади прийняли унію. І Православний Собор видав Соборного Універсалу до всього українського народу, описуючи, що сталося, і закликаючи всіх стати проти унії, і боронити Православіє на віки вічні.

А крім цього, на внесок князя Костянтина Острозького Собор одноголосно прийняв дві історичні величезної ваги постанові, також до всього українського народу, закликаючи й наступні покоління українців боротися проти “якоїсь унії”. Ось ці історичні постанови:

1. “Ми даємо обіт Віри, совісти й чести, за себе й за наших потомків, не слухати цих, засуджених соборним приговором, Митрополита Й Владик, не коритися їм, не допускати їх влади над нами.

Навпаки, скільки можливо, противитися їхнім постановам, діям та наказам і стояти твердо в нашій Святій Вірі Православній і при правдивих Пастырях нашої Святої Церкви, особливо при наших Патріярхах. Не будемо кидати старого Календаря. Будемо ревно берегти установлений Законами загальний спокій. Будемо противитися всім утикам, насиллям і новинам, якими б вони стали перешкоджати цілості й свободі нашого Богослуження, що правиться за давнім звичаєм.

Об’являємо про це все урочисто, перше всього перед Господом Богом, об’являємо потім і всьому світові, а особливо всім мешканцям Корони, Великого Князівства Литовського, і областей, до Корони належних”.

Друга постанова була така:

“Ми, сенатори, сановники, урядники та лицарство, а також і особи духовні, Грецької Віри, сини Східної Церкви, зібралися сюди в Берест на Собор, достовірно довідалися нині від самих вельможних панів, яких прислав на Собор Його Королівська Милість, що вони з Митрополитом і декількома Владиками, відступниками від Грецької Церкви, склали й оголосили, без нашого відома і проти нашої волі і всякої справедливости, яку съ унію між Церквами Східною й Західною.

Ми протестуємо проти всіх цих осіб і їх несправедливого діяння, і обіцяємо не тільки не

коритися, але, з Божою допомогою, всіма силами противитися їм. А нашу постанову, зроблену проти них, будемо підкріпляти й затверджувати всіма можливими засобами, а особливо нашими проханнями перед Його Королівською Милістю".⁵

Це страшні історичні акти, — це крик розпуки всього православного Берестейського Собору, з князем К. Острозьким на чолі, це крик і протест усього безсилого українського народу проти польського урядового насилия на Українську Православну Церкву, проти насилия, що запроваджувало "якусь унію!"... Уся Україна дала "обіт Віри, совісти й чести" боротися проти унії, дала "за себе й за своїх потомків".

Зо скорістю блискавки ці постанови кращих синів України проти польського Берестейського Собору 1596-го року розійшлися по всій нашій землі. Обурення всього українського народу проти Владик зрадників та проти унії було надзвичайне. Усі однаково поглянули на нову польську унію, — це зрада не тільки Православній Церкві, але й українському народові. І це окреслення унії позосталося навіки серед українського народу. Народ скрізь постановив, що буде боронити свою Православну Віру до смерті, і по-геройськи виконає постанови Православного Берестейського Собору, — унію не прийме в ім'я "совісти й чести своєї".

Два Єпископи, — Львівський Гедеон Балабан і Перемиський Михаїл Копистенський, — не пристали в Бересті до унії, і польський король, хворобливий фанатик католицтва, був цим сильно вдаре-

5 Собірний Упіверсал і обидві додаткові ці Постанові відруковані в "Архів Юго-Западной Россіи" ч. I т. I ст. 526-532.

ний. І вік 15 грудня 1596-го року видав свого універсала, яким насильно затвердив унію, а православних Єпископів оголосив ворогами Польщі. І в цім універсалі наказував православним, “щоб ви Копистенського та Балабана від цього часу за Владик і Єпископів не мали, Благословення — як від проклятих, — не брали, зв'язку й єднання з ними як з проклятими, не мали”...*

Так король боронив свою унію.

Усі добре знали, що унія з Римом була складена виключно за “ласоці панські”, — з побудок матеріальних, а не якихось ідейних. І Папа ще 7 лютого 1596-го року видав головним діячам унії, Єпископам Терлецькому та Потієві, 2000 дукатів... Заплата за зраду батьківської Віри та українського народу...

І українці з цього заповіту Берестейського Собору відважно боронилися проти унії, боронилися всіма силами, бо добре розуміли, що унія направлена головно на знищення самого українського народу. Організовану військову оборону Православія проти унії повів славний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, і це він довів до історичної події 1620-го року, до відновлення в Києві українського Єпископату, що вже був вигас через унію. Король польський, за нашелтами уніятів, оголосив новий Єпископат 1620-го року поза законом, цебто, кожен може нищити його без відповідальності. Поляки й уніяти лютилися, але до Києва дібратися не могли, бо того ж 1620-го року все ко-

* Рудович І. О.: Унія в Львівській Єпархії, Львів, 1900 р. ст. 9.

6 Documenta Pontificum Romanorum, Romae, 1953, p. 244.

зацтво заприсяглося, що буде збройно боронити свою Православну Віру.

Князь К. К. Острозький, на очах якого проходив початок Берестейської унії та її перші наслідки, свідчив устами Клирика Острозького у праці “Отпис” 1598-го року до головного відступника Єп. Іпатія Потія: “Подивися тепер оком і послухай ухом, що ви накоїли своєю унією, вартою плачу та ридання!... Нема такого міста, нема такого села, яких би ви не наповнили плачем, риданням, стогном, голосінням, слізами людей, які держаться батьківського Передання та Віри!... Якого ви не вчинили гоніння, наруги, опльовання, збентеження... Якого ви не виконали кривопроїняття, забивства, тиранства, муки, насилия в домах, церквах, школах... Ви висушили взаємну любов у людях, вчинили роздор між батьками та дітьми, між братом і братом... Ви посварили пана з селянами...”*

Още правдивий опис наслідків Берестейської унії!...

Багато раз, голосно на всю Україну, проти унії виступав славний наш Київський Митрополит Петро Могила, рішуче заявляючи, що унія — то причина всякого зла в Україні. Року 1644-го вийшла в Києві славна книжка “Літос” (цебто камінь на уніятів), праця Петра Могили та його “могилянців”, — у цій праці Митрополит на всю Україну крикнув: “Унія — вона виновниця всіх непорядків в Українській Церкві!”**

* Ф. Коралловъ: Открытие православной Холмской епархии, Люблин, 1906 р., ст. 28. Див. ще М. Возняк: История украинской литературы, том II ст. 213.

** С. Голубевъ: Киевский Митрополит Петръ Могила, Київ, 1898 р., том II ст. 394.

Гетьман Богдан Хмельницький, як вірний син України, глибоко сприйняв відозву 1596-го року до всієї України, і почав боронити честь її. Повстання Богдана Хмельницького викликане було обороною Православної Віри, обороною чести українського народу проти зради унії.

Розторочивши поляків і повиганявши уніятів, де тільки можна було, Великий Гетьман Богдан Хмельницький склав з поляками 15 лютого 1649-го року Переяславського Трактата, в якому перші два пункти справді боронили честь України проти зради унії. Ось ці пункти:

1. “Ім’я, і пам’ять, і слід унії, которую на Русі широко видим, нехай не будеть.

2. Римським костелам до времени, а уніятським не бути зараз”.⁷

А в Записці до цих Пунктів Богдан Хмельницький в імені всієї України вимагав: “По-перше, ми просимо, щоб не було неволі, которую гірше неволі турецької терпить від унії народ руський (щебто український). Цебто, щоб і тепер, як було удавину, Русь (Україна) була одної давньої Грецької Релігії, щоб не було самого імення “унія”, а тільки була б Віра Грецька та Римська, щоб не губити наших людей унією, без якої запанує спокій і діла підуть добре”.*

Отже, в імені всієї України Богдан вимагає: щоб Україна була одної давньої Православної Віри. Це Богданів Заповіт і на всі дальші віки.

Ось так Богдан Хмельницький, а з ним і вся

7 Памятники Кіевской Комисії, ст. 111 і 61.

* “Памятники”, Київ, 1848 р., т. I ч. III ст. 373-374.

Україна збройно відгукнулися на Берестейський заклик 1596-го року.

Переяславський Трактат, як і інші договори, підписав сам король польський, підписав, але нічого не виконав.⁸ Проти унії український народ пролив море святої крові кращих своїх синів, але перемогти Польщі та Риму сам не зміг, і тому змушеній був, через цю унію, піддатися під руку Москви.

У грудні 1650-го року Богдан Хмельницький вислав на Варшавський сейм своє посольство, і домагався в листі: “Просимо, щоб унія, давня причина всього злого, була цілком знищена як у Короні, так і в Князівстві Литовському”. Це кричала вся Україна, але глуха Польща не почула цього крику.

Про це саме писав через своє посольство до сейму і православний дуже впливовий в Польщі воєвода Київський Адам Кисіль: “Увесь руський (український) народ встає на клич проти унії, а проти народу стоїть якийсь там десяток-другий духовних осіб, ради церков та сіл”⁹.

Дуже глибоке остереження, яке показує, що за унією був тільки “десяток-другий духовних осіб”, та й то осіб не ідейних, а “ради церков та сіл” при них, цебто ради маєтків.

Король нічого не виконав, хоч усе підписував, і все обіцяв.

І далі, перед самою своєю смертю, 28 червня 1657-го року, Богдан Хмельницький повторив це

8 Див. мою працю: Українська Церква за Богдана Хмельницького, Вінніпег, 1955 р.

9 Jakob Michalowski, 1864, 586-587.

Великий Гетьман України (1648-1657)

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

1595 — 27. VII. 1657.

Підняв Україну в обороні Православної Віри проти упій.

“Уніл — давня причина всього злого в Україні”.

все у своєму Універсалі: “Чужі секти й унію, як причини великого зла, постановляємо викорінювати”.¹⁰

І ці слова Великого Гетьмана стали крилатими для всього українського народу на всі віки: “Унія — причина великого зла в Україні!”

Іван Франко все своє життя писав проти шкідливої унії, див. далі ст. 101.

Проф. Лев Окіншевич, досліджуючи XVII століття, пише: “Ми не мали б жодної рациї, коли б пройшли повз численні й повсякчасні вказівки наших джерел про боротьбу за Віру. Віра, яка взагалі відіграє в житті людини величезну ролю, у той час не випадково відігравала ролю особливо важливу й першорядну. Утиスキ Православної Релігії, боротьба самого Православ’я з уніятством, з яких кожне претендувало на ролю національної Релігії українського народу, є величезного значення епопеєю в історичному житті української нації”.^{*} Так, це “епопея величезного значення”, але разом з тим вона тяжка й кривава, в якій уніяти були нападаючою стороною разом з ворогами поляками.

М. Голубець, сам греко-католик, пише в греко-католицьких “Записках Чину СВВ” 1926 р. т. I кн. 1 ст. 51: “Унія була ударом меча, який роздвоїв українську суспільність на два нерівні табори, з яких перший, православний, мав за собою великі ряди готового на все народу, з переважно дрібною шляхтою і Духовенством на чолі, а другий (уніяцький) повагу (силу) короля польського,

10 В. Липинський: На переломі, ст. 13-15.

* Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст., див. “Записки НТШ” т. 157 ст. 8. Мюнхен, 1948 р.

златинщених українських магнатів, сейму і опіку місцевої латинської Ієрархії... І власне на боротьбу цих двох нерівних таборів витрачувано ввесь засіб енергії, матеріальних засобів, а нерідко й крові..."

У тому ж журналі на ст. 54 той же М. Голубець додає: "Завірюха боротьби унії з Православієм фатально відбилася на всьому церковному житті України"...

Галина Журба в своїй автобіографії: "Далекий світ", 1955 р. на ст. 22 про Берестейську унію 1596-го року пише, підкреслюючи її наслідки: "Сотні тисяч родовитої української шляхти, значнішої й дрібнішої, старокозацьких, боярських, княжих родів українських перейшло тоді з унії в римо-католицтво, кидаючи також свою національність. Унія Берестейська 1596-го року, що забрала Україні раз на все Любельщину, частину Підляшшя, всю аристократію, виплатилася Польщі навіть після її розборів".

Тодішня польська політична лінія до Православної Віри хотіла відбивати стародавнє твердження: *Cujus regio, ejus religio*, — чия влада, того й Віра. Але Польща сильно боялася тоді Турції й Росії. Турція була на той час могутня держава, яка не раз стукала в двері Польщі. Турція мала під собою не одну православну землю, і світом летіло твердження: православним під Турцією легче жити, як під Польщею! Голова Православної Церкви, Вселенський Патріярх, жив у Костянтинополі, в Турції, і тому між Турцією й Польщею все був жвавий рух. І Польща боялася, що православні все доносять туркам, і тому тиснула їх.

А Москва ступнево вбивалася в силу, і вже не

один раз виступала проти Литви та Польщі в обороні православних українців в XV-XVI віках. Росія була православна, і розумно вела свою лінію в Литві й Польщі, і вкінці — очі всіх православних, головно низів, завжди з надією були звернені на неї.

2. ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР 1658-ГО РОКУ.

Усі три сусіди України, — поляки, турки з татарами, а найбільше Москва заповзялися огнем і мечем підбити її таки під себе. І обернули країну, що текла молоком та медом, на пустелю!...

Поляки пускалися на все, аби тільки позоставити за собою Україну. Гетьман Іван Виговський багато побивався, щоб переконати Польщу, що її єдине спасіння — чесно примиритися з Україною, і чесно виконати умову миру. І 6 серпня 1658-го року між Україною й Польщею був підписаний новий Гадяцький Договір.

На основі цього договору Україна мала складатися з воєвідств: Київського, Брацлавського, Сіверського й Східної Волині, і добровільно входила з Польщею в федерацію під назвою: “Велике Князівство Руське”. Влада гетьмана мала бути дожиттєвою, але обраного гетьмана мав затверджувати король польський.

Постановлено, що скрізь у Польщі Православна Віра має повну волю, а унія остаточно касується. Братьська Колегія в Києві переіменовується на Академію, і її надаються права, рівні Академії Краківської, а друга така ж Академія закладається в якомусь відповідному іншому місті. Вільно засновувати школи по всій Україні, вільно за-

кладати друкарні. Україна має своє військо, б'є свою монету. Оце зміст Гадяцького Договору.

Поляки легко підписували все, що завгодно, аби но миритися, але ніколи даного слова не додержували. Не додержали вони, звичайно, і постанов Гадяцького Договору.

Гетьман Іван Виговський був вихованцем українсько-польської культури, і залежність від Москви його лякала, і він порвав її, поставивши карту на Польщу. Але для Церкви це так само була трагедія, бо в Польщі православних чекала унія.

І Виговський пішов старою дорогою, — склав з Польщею вигідного Гадяцького договора. Склав, хоч і мусів знати, що Польща його ніколи не виконає, і від унії не відмовиться, бо інакше, рано чи пізно, православна Україна-Русь стане самостійною, а цього Польща ніяк не хотіла.

Гадяцький Договір 6 (16) вересня 1658-го року був договором тільки зовнішнім, — він показує, до чого прагнула Україна, але чого поляки не виконували. Договором забезпечувались місця в сенаті православному Київському Митрополитові та його єпископам: луцькому, львівському, перемиському, холмському і могилівському. Усе церковне майно, яке захопили від православних уніяти, мусіло бути повернене назад їх першому власникові.

У Польщі, у сеймі й сенаті, була тоді сильна католицька консервативна партія, яка вершила всі церковні справи. По Переяславськім Договорі 1654-го року, коли Україна поєдналася з Москвою, ця партія хвилево зрозуміла була, до чого дійшло через унію, і тому притихла. Але Гадяцький Договір

1658-го року знову підняв її — і вона пішла проти нього.

На чолі цієї католицької партії стояв Архієпископ Погоцький (потім Віленський) Гавриїл Коленда, — він був рішуче проти Православія, і голосно скрізь доводив, що Православну Віру в Польщі треба знищити, а насадити скрізь унію. З дозволу Риму, щоб сильніше тягнути українців на унію, він сам прийняв унію, і став уніатським ніби Київським Митрополитом (9.IX. 1665-1674).¹¹ І наробив багато шкоди для православних. Звичайно, до Києва Коленда ніколи показатися не смів.

Папа сильно настрашився, і зараз же повисілав свої листи в Польщу королю, королеві, сенаторам, воєводам і всім іншим, усіх закликав не приймати Гадяцького договору, бо унія буде вбита.* І все сталося так, як хотів Папа: був убитий Виговський, а не унія.

Уніатський Митрополит Гавриїл Коленда сильно шкодив православним скрізь, де міг. Він багато працював серед послів до польського сейму, і підкупами та бучними бенкетами здобував голоси на користь унії. Він був близький до папського Нунція в Варшаві Марескотті, і вдвох разом вони переконували короля й уряд в необхідності нищення Православія на користь унії. До них рано пристав і Єпископ Львівський Йосиф Шумлянський, але таємно, позостаючись назовні ніби православним.

11 Н. Василенко: Унія и уніатская церковь въ предѣлахъ Польши и Росіи, 1902 р., “Энц. Словарь”, півтом 68 ст. 827.

* Documenta Pontificum Romanorum, I. 585.

Католицька партія в сеймі добилася, що уніяцьке Духовенство й іх маєтності 1667-го року були звільнені від військових тягарів. Мало цього, наступного 1668-го року було рішено карати прогнанням з краю кожного, хто відступить від католицтва чи уніятства. Це був удар для Православія, бо, — як пише єзуїтський історик С. Заленський, — “при такому стані суспільства єзуїти й зреформовані ними василіяни потиху, без галасу й розголосу навертали до унії одиниці, родини й цілі громади”.

Польський сейм посміявся з Гадяцького Договору, коли року 1661-го затвердив його. Провідник правої католицької партії, луцький біскуп Ян Виджга вияснив, що за договором усі права даються вірним “стародавньої Гречкої Віри”, а такими є... уніяти. Таке вияснення прийняли всі католицькі біскупи, а з ними йувесь сейм. Гадяцький договір звівся ні на що, а Україна ще раз переконалася, що з Польщею співжиття не може бути.

Звичайно, до сейму православних Владик не пустили, як не пустили й Владик уніяцьких.

3. ДОГОВІР З ПЕТРОМ ДОРОШЕНКОМ.

Пізніше й гетьман Дорошенко постановив був помиритися з поляками, і зачав був з ними переговори. 10 березня 1670-го року Дорошенко подав польській Комісії проекта свого Договору, який в загальному повторював Гадяцький Договір 1658-го року. Найперше вимагалася воля Православній Вірі, яка повинна бути рівноправною з Римо-католицькою скрізь, “де тільки чується українська мова, як у Короні Польській, так і в Великім

Князівстві Литовськім. У нія касується цілком, а всі церкви й монастирі, захоплені уніятаами, мусять бути повернені православним зо всіма записаними на них маєтками. Ніхто ні з духовних, ні з світських не сміє будувати ані по своїх дідичних маєтках, ані по королівщинах уніятських Церков”.

“Митрополита Київського обирають духовні та світські православні, а затверджує гетьман, і Митрополит займає місце в сенаті по римо-католицькому Львівському Архиєпископові, а з ним засідають також п’ять православних Єпископів. У Київському Воєвідстві всі сановники й усі урядники мусять бути тільки з православних, а в Брацлавськім і Чернігівськім — напереміну з католиками. По всіх місцях Корони й Литви ані шляхті, ані міщенам Православна Віра не може бути перепоною займати державну посаду”.

“Київська Академія повинна мати такі самі права, як Krakівська, і в Києві не дозволяється закладати єзуїтських шкіл; другу таку Академію повинно закласти в Могилеві чи в іншому місті, де зручніше, з правами, рівними Київській. Вільно заводити школи й друкарні скрізь.”

А в кінці ще раз підкреслювалося, що “Унія конче касується, і наперед по законах не повинно позоставатися ані найменшого натяку на “руську унію”, так щоб скрізь, де говориться про руський народ, само собою розумілися б православні”.¹²

Це були бажання не тільки гетьмана Доротенка, вироблені з його старшиною, — це були

12 Н. Костомаровъ: Руни, 1882 р., ст. 308-311.

домагання всього українського народу. Увесь український народ, як і за Великого Богдана, розпучливо кричав: “Знищти унію, як корінь усякого лиха!” І власне це домагання і в Гадяцькому Договорі, і в Договорі Дорошенковім багато говорить про тодішні настрої та про причини Руйни. І, як бачимо, уже тоді для всієї України “руський (український) народ само собою розуміється — це православний”. Гетьман Д. Дорошенко і з ним уся Україна зріклась признавати уніятів українцями.

Полякам ходило тільки виграти час, хоч вони ніби й погоджувалися в загальному на козацькі домагання. Щодо унії, то 22 грудня поляки заявили: “Скасування унії не залежить від світської влади, і тому король обіцяє просити Папу скликати Собор, на якому засядуть Архиєпископи та Єпископи, а король зо свого боку, скільки від нього залежатиме, буде намагатися знищити все, що викликує колотнечу в Духовенстві”.¹³

Унія, як бачимо, і надалі позостається найголовнішою справою, яка руйнувала Україну й перешкоджала їй віддавати всі сили свої на здобуття незалежності. Унія допроваджувала до збільшення Руйни!

4. НЕ МОЖНА ВИТРИМАТИ ПІД ПОЛЬЩЕЮ.

Але й з українського боку всі ці договори з поляками були тільки паперовою відбиткою побажань певної групи людей, — полякам віддавна вже ніхто не вірив, і віддавна вже ніхто під іхню

13 Там само, ст. 315.

владу йти не хотів. У Варшаві ввесь час вешталися посланці гетьмана Ханенка, псували Дорошенкову справу, на все погоджувалися, а тим змушували й Дорошенка рахуватися з поляками. Звичайна українська незгода, одна з причин Руйни.

А насправді ще року 1665-го вся Україна кричала: “Краще помирати, аніж упокоритися полякам!”¹⁴

Року 1667-го в місяці грудні Дорошенко скаржився Московському посланцеві: “Наші вороги — ляхи. Ми, козаки, служимо польському королеві довгі роки, а вислужили те, що ляхи наші Церкви Божі обернули в унію. По багатьох містах Православні Церкви Божі зневажені й попалені, а то обернені на костьоли. Православному цього терпіти не можливо. Я бажаю, щоб Віра Православна ширилася по всьому світі”¹⁵.

Те саме Дорошенко повторює Московському посланцеві ї 17 листопада 1668-го року: “Під королівською рукою бути ми ні за що не хочемо: ліпше нам бути під бусурманами!”¹⁶

Пішовши року 1663-го огнем і мечем по Україні, поляки руйнували її так само, як це робили турки з татарами, — руйнували села й міста, грабували все, що можна було, і все цінне вивозили з України. Церкви грабували без милосердя, і все забирали. А коли поляки були з татарами, то неполушні міста віддавали їм: як не нам, то ні кому! І торіла Україна!

14 Памятники Київской Комміссії для разбора древнихъ актовъ, т. IV ст. 454-455.

15 Там само, ст. 178-179.

16 Там само, ст. 235.

Особливою жорстокістю вславився тоді польський гетьман Чарнецький, що пролив річки української крові ще за Богдана Хмельницького. Він сильно ненавидів православне Духовенство, скрізь його мордував, а Церкви грабував, і все цінніше звозив до свого маєтку Іленці на Волині. Скрізь забирає дзвони й переливав їх на гармати, щоб ними вибивати “схизматиків”... Як українці не хотять приймати унії, то ми їх понищимо!

У самій Православній Церкві не було спокою й порядку. Єзуїти робили все, щоб розкладати її. Польський король мав тоді право патронату в Православній Церкві, — він затверджував або й сам призначав православних Єпископів, і часто призначав людей не відповідних або навмисне таких, про яких знов, що вони стануть уніятами. Такі особи більше цікавилися своїми маєтками, аніж своїми вірними. Католицька польська Церква на той час була розложена до основ, а це не могло не вплинути й на Церкву Православну. І не рідко Єпископами ставали особи навіть бувші військові, що прислужилися Польщі. Додаймо до цього, що в Польщі діяв закон, що Єпископом може бути особа тільки шляхетського походження, а таких серед православних тоді вже було зовсім мало, бо значна інтелігенція перейшла в римське католицтво. Тому “руські” Єпископи 1596-го року так легко пішли в унію, бо були полонофіли та римофіли.

5. АНДРУСІВСЬКИЙ МИР 1667 Р.

Боротьба з поляками за Україну затягнулася надовго, і взагалі вимагала великих сил. Україна військово поєдналася з Москвою, і кілька разів

роздила Польщу, але ця війна вимагала тяжких жертв і від Москви. І незабаром стало ясно, що Москва або не хоче, або не може остаточно добивати Польщу.

Та вкінці повстало ѹ питання в Москві: чи то ѹ варто визволяти з-під Польщі всю Україну? Минуло від смерти Богдана Хмельницького всього десять літ, але вони багато показали Москві, дали ѹ багато тяжкого досвіду. Стало ясно, що Україна мислить своє поєдання з Москвою зовсім не так, як цього хотіла собі Москва. І сама собою повстала нова думка: поділитися з Польщею добутими краями, а собі позоставити тільки те, що можна справді міцно утримати, — Лівобережжя, а Правобережжя до якогось вигіднішого часу віддати Польщі.

Так повстала трагічна для України думка поділу ѹ між двома ворогами. По 20-літній війні хотіла цього Польща, по 14-літній війні прагла того ѹ Москва. Вороги зійшлися в малому селі Андрусово побіля Смоленська, і три місяці дипломати вперто сперечалися. Тридцять засідань поляки запекло стояли на своєму, і не погоджувалися віддати всю Україну Москві. Але нарешті обидві стороні здалися, і погодилися підписати мир на основі поділу України. Мир підписали 3 (13) січня 1667-го року.

На основі Андрусівського миру Москва одержала: 1. Лівобережну, щебто Задніпрянську Україну, 2. Сіверську Землю з містом Чернігів і Стародуб, 3. Київ на два роки, до року 1669-го, позостається за Росією, а далі знов переходить під Польщу, і 4. Запорозька Січ нейтральна, належить обом державам.

Крім цього, постановили готуватися до складення “Вічного миру”, а поки що замиритися на 13½ літ, — до червня 1680-го року.

До Андрусова прибуло й гетьманське посольство: київський полковник Костян Солонина та Нижинського Полку суддя Хведір Завадський, але вони були тільки пасивними глядачами замирення, і вплинути на зміст договору не могли. Москва не рахувалася з Україною.

Посилаючи своїх послів, московський цар Олексій Михайлович наказав їм узяти на увагу, що “в Польщі багато давніх Греко-Російської Віри храмів обернено в костьоли та в уніятські монастири, Духовенство в великому гонінні, усяка воля Віри знищена, маєтки одібрані й віддані єзуїтам або уніятам. І тому вимагати, щоб надалі не було ісповідникам Православної Грецької Віри ані найменшого утиску”¹⁷.

Гетьманське посольство домагалося того самого, — щоб зберігалися стародавні права в оцих православних Єпархіях: Львівській, Луцькій, Переяславській, Володимирській, Холмській, Могилівській і Полоцькій. Послам наказано було домагатися, щоб православне Духовенство не переслідувалось.¹⁸

Андрусівський мир ударив Україну смертельно, бо всі зрозуміли, до чого ворог іде, чого він хоче. Та поляки й не крилися, і відкрито розповідали, що “в короля є таємне бажання викорінити все козацтво, і то для того й складений Андрусів-

17 Н. Бантышъ-Каменскій: Историческое Извѣстіе о унії, Москва, 1805 р. ст. 131-132.

18 Там само, ст. 132-133.

ський Трактат з Москвою, щоб разом винищити всіх козаків, — і тих, що перейшли під владу царя, і тих, що позосталися в короля".¹⁹

Таким чином великі краї України, — вся Галичина, Поділля й Волинь та Холмщина, а також уся Білорусь були віддані полякам на знушення, а уніятам на з'їдження!

Згідно з Андрусівським Перемир'ям, Київ по-зоставався за Москвою тільки на два роки, а потім мав бути таки повернений полякам. Усі Україна сильно захвилювалась за долю своєї віковічної столиці й Святині. Усі говорили: "Куди Київ — туди й уся Україна!" А козаки кричали: "Київ — наша Маті! Своїми головами ляжемо, а Києва королеві не віддамо". Сам Дорошенко в 1667 р. твердив: "Покладемо за Київ голови свої, а ляхам не віддамо!" Те саме він повторив московському посланцеві 17-го листопада 1668-го р.: "За Київ будемо стояти й умирati, а полякам не віддамо!"²⁰

Андрусівське Перемир'я — це найбільша трагедія України, коли її живе тіло Польща й Москва розірвали надвое, і далі добивали кожен свою частину... Місцеблюститель (заступник) Київського Митрополичого Престолу, Архиєпископ Лазар Баранович наказав суворий піст, щоб Господь зміливався над Україною...

А Папа радів, — Андрусівський Трактат 1667-го року хоч половину "схизматиків"-українців таки віддав йому на поталу. Ось що пише навіть теперішній Папа Пій XII про це 1946-го року: "Бог,

19 Акты Южной и Западной Росии, т. VI ст. 242.

20 Н. Костомаровъ: Руина, 1882 р., ст. 182, 238, 179, 235.

що не лишає свій народ забагато каратись скорботами, накінець після заключення Андрусівського Миру в р. 1667 дав Руській (Уніятській) Церкві по стількох смутках і стратах спокійніші часи (цебто — Руїну!). З насталого спокою дістала св. Віра (унія) все більший розріст. Бо прийшов такий зразковий розцвіт християнської обичайності та Віри, що й у тих двох Єпархіях, що р. 1596-го жалюгідно залишились були відлучені від потужних рук за поворотом до католицької кошари з прихильністю усього загалу (під польським батогом!). Так і сталося: в р. 1691-ім Перемиська Єпархія, а 1700 р. Львівська з'єдналися з Апостольським Престолом, і ось усі майже русини, що були в тому часі в границях Польщі, зажили накінець католицьким єдинством”.²¹

Андрусівський Трактат 1667 р. остаточно вбив Україну, а Папа радіє з цього ще й тепер, бо, бачте, унія через це розвинулась... Розвинулась, бо Польща насиллям та обманом Єпископа Шумлянського її запроваджувала проти волі всього народу, хоч Україна від того нищилася, і хоч сама Польща через те незабаром упала.

Це багатомовний доказ, для чого запроваджувалась унія, і до чого вона довела Україну. І правду писав Великий Богдан: “Унія — то причина всякої лиха в Україні...”

21 Енцикліка Папи Пія XII в 350-ліття з'єднання Русинської Церкви з Апостольським Престолом. Рим, 1946 р., ст. 12. Див. ще “Documenta Pontificum Romanorum” т. II ст. 518, Рим 1954 р.

6. НАСЛІДКИ АНДРУСІВСЬКОГО МИРУ.

Для Православної Церкви наслідки Андрусівського миру 1667-го року були страшні, — Україна стала пополовинена, а з нею пополовинена була й Православна Церква. Митрополит жив у Києві, що належав тепер до Лівобережної України, — як же управляти цілою Церквою? Ясно виглядала будучість: Церква так само буде поділена.

Повстало й матеріальне питання: Київська Митрополія, Києво-Печерська Лавра й інші великі й славні монастири мали свої землі на правому боці Дніпра. Що тепер з ними буде? Ясно, — вони для Церкви пропали, бо поляки їх уніяти порозхоплюють їх.

А найголовніше, — тепер Православію в Польщі буде кінець, унія запанує скрізь. Тепер у Польщі не буде кому боронити Благочестивої Віри, і їй прийде тут кінець, — поляки зброєю всіх православних поженуть в унію.

Київ позостався в московських руках тільки на два роки. А що буде далі? Це було страшне питання, особливо для Духовенства. Як жити, на чий бік ставати? Польщу ненавиділи всі, бо вона несла унію. З Москвою мирилися вже хоча б через те, що вона забезпечувала Православіє. І як тепер по-водитися, коли Київ через два роки має вертатися знову під Польщу? Також поляки будуть мститися...

І православне Духовенство, особливо вище, сильно хвилювалося, непевне завтрашнього дня. До московської влади посыпались прохання ні за що не віддавати Києва полякам.

Усім було ясно, що Андрушівський мир, поділивши Україну на дві частині, незабаром принесе Церкві жорстокі наслідки. І так сталося.

7. ПОЛЯКАМ ВІРИТИ НЕ МОЖНА.

І в усіх українських діячів склалося тоді тверде переконання, що полякам вірити ніяк не можна, а тому всяка співпраця з ними виключена: вони будуть таки наїздати унію. Гетьман Многогрішний писав у Москву 1670-го року: “Поляки порушують Андрушівський Договір, — вони продовжують переслідувати в себе Православну Віру, а останнього часу в Полонному й Вітебську обернули православні Церкви на унію, хотіли те саме зробити й у Могилеві, та суспільство не допустило”.²²

І все унія й унія, насиллям запроваджувана в Україні...

На польську віроломність скаржиться московському послові й Дорошенко 7-го лютого 1672-го року: “Мені добре знані польська правда й польська постійність: на чому вони пункти постановлять, того ніяк не держаться”.²³ Гетьман Самойлович року 1684-го сильно не радив Москві миритися з Польщею, і говорив думному дякові Українцеву, що приїхав до Батурина: “Хоч і змусити поляків присягнути перше союзу з ними, та на їхню присягу покластися не можна, бо в них Папа й ксьондзі всяку присягу розрішують”.²⁴

Року 1683-го до Батурину до Самойловича втік Єпископ Луцький Гедеон, князь Четвертинсь-

22 Акты Ю. и З. Р. т. IX ст. 407.

23 Н. Костомаров, ст. 339.

24 Там само, ст. 639.

кий, і він розповідав цьому ж послові Українцеву: “Я переїхав у державу великих государів, рятуючись від тяжкого переслідування. Неволили мене прийняти Римську Віру. Від’їжджаючи в похід на війну, король і королева прикликали мене до себе й наказали: “Коли ми вернемося з війни, і застанемо тебе, що ти не приймеш Римської Віри, або не приймеш унії, то зашлю тебе в Мальборк на вічне ув’язнення”. Я налякався й утік, — бажаю перебувати в царській державі, і життя своє скінчити в Благочесті. Тепер без мене, звичайно, усіх при неволять до Римської Віри, і зовсім спиниться Благочестя в Короні й Князівстві Литовському, бо король на тому став, щоб викорінити Благочестиву Віру в Короні й Литві”.²⁵

Послом польського короля до Дорошенка кілька разів їздив Єпископ Львівський, що обманно вдавав православного, Йосип Шумлянський, і нахиляв гетьмана до злуки з Польщею. І взагалі Шумлянський і пізніше, ще й року 1681-го нахиляв київських діячів іти під Польщу.²⁶

8. ВІЧНИЙ МИР МОСКВИ З ПОЛЬЩЕЮ.

Але нещастя незабаром таки прийшло: Року 1686-го 21-го квітня Москва склала з Польщею Вічний Мир, і Правобережжя, хоч без Києва, таки офіційно відійшло до поляків. Згідно з цим миром поляки зобов’язалися: 1. Дати волю Віри всім православним, і 2. Зараз вернути від уніятів православним Єпископії: Луцьку, Львівську, Перемиську

25 Там само, ст. 638. Благочестя, — це Православіє, благочестивий, — православний.

26 Там само, ст. 627.

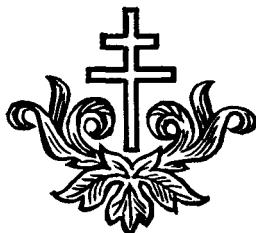
та Могилівську. Звичайно, це був мир паперовий, і поляки прийнятих зобов'язань не виконували, але Київ офіційно позостався за Московією.

Гетьман Самойлович добре знав польську вдачу, а тому був рішучим противником цього миру, за що його схопили й заслали на Сибір.

Невпинне довговікове польське руйнування Української Православної Церкви й Благочестивої Віри, й насильне запровадження унії кидало всіх українців до Москви, де хоч цього переслідування не було. Помалу, але невпинно очі всього Духовенства також зверталися на північ, до “благочестивого щаря всеросійського”.

А на Правобережжі, під Польщею унія й тепер добивала Україну докінця... Де тільки можна було, уніяти захоплювали православні церкви та монастирі, особливо на Волині. Так, року 1682-го Зимнинський Святогорський монастир на Волині “уніти силою захопили, сильно поруйнували його й обернули на унію”...²⁷

Та на Правобережжі поляки обгороджувалися муром, щоб їхні українці, під карою смерти, не мали зносин з Києвом.

27 Православная Богословская Энциклопедия, Петроград, 1902 р., том III ст. 798.

III.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ І НАСИЛЬНЕ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІї.

1. ПОЛЬЩА ЗАДУМАЛА ЗНИЩИТИ ПРАВОСЛАВІЕ.

Так само сильно вдарив Андрушівський мир і все польське громадянство. Утрата Лівобережжя з його безкраїми родючими ланами, — це був обух отверезіння для всієї польської шляхти, і для всього польського народу.

Утративши Лівобережжя, Польща постановила за всяку ціну міцно закріпiti за собою бодай Правобережжя, хоч воно вже було сильно поруйноване. Але як прив'язати до себе Правобережну Україну, щоб вона навіки позосталася при Польщі? Для поляків існував для цього тільки один давній спосіб: усіх православних українців обернути в уніятів, потім — в католиків поляків. І зробити це треба якнайскоріш, щоб між Правобережжям і православним Лівобережжям повстала ідеологічна стіна, щоб це були зовсім різні землі з різним народом. Пустити “русина на русина”, і розбити їх. Для цього треба на Правобережжі знищити Православну Церкву до основ, бо це вона — причина українського націоналізму. А уніятий йдуть з поляками.

Але як це зробити? Час ішов, а уніятів була тільки жмінька, і то тільки через насилля. Історик

унії, о. І. Рудович, сам греко-католик, признається: Було таки трохи уніятів, “дуже часто тому, що пан колятор-католик відіймав православному Священикові парохію, а віддавав уніятові, і побільшував їому записи земельні, давав різні пільги та робив щедрі жертви на Церкву”.*

Той же дослідник пише про Львівську Єпархію, що в ній “число уніятів не зростало, а з половини XVII віку унія в Львівській Єпархії цілком упала”.*

По Андрусівському Миру Польща просто осілла, — вона не бачила й не хотіла бачити, що це власне через унію втрачене Лівобережжя, що це власне унія пхнула Україну в руки Москви. Не бачачи цього, або затаюючи це, Польща свою стару смертельну обом сторонам політику, — за радою езуїтів та Риму, — подесятирила. І з цього часу запровадження унії на Правобережжі стало невідкладним державним завданням для всієї Польщі. Уніяти раділи й допомагали їм. До цього Польщу заохочувало ще й те, що через її попередню насильну політику Україна таки втратила майже всю свою інтелігенцію, — усю свою шляхту, усе своє панство. У більшості своїй вона пішла в католицтво, помітуючи штучною унією. Таким чином виходило, що задумана поляками унія 1596-го року таки виконала своє перше завдання, — убила в Україні інтелігенцію, а позосталися самі “попі та хлопі”, а з ними Польща думала тепер легко справитися.

* о. І. Рудович: Унія в Львівській Єпархії, Львів, 1900 р., ст. 10 і 13.

І Польща постановила всіх православних українців таки перевести на унію, а потім ополячiti. Це для добра батьківщини, тому їй повинні допомагати в цьому всі. А методу цієї праці взяти стару, — знайти православних Єпископів, прихильних до унії, і щедрими нагородами та рожевими обіцянками схилити їх до Риму, цебто, робити так, як то було в роках 1590-1596 перед Берестейською унією. Тоді зрадників Православія куплено всього за 2000 дукатів,¹ а тепер це обійтеться так само не дорожче.

Та поляки й добре бачили, що тепер запровадження унії на Правобережжі піде їм значно легче, аніж було це до того. Справді, для українського народу настали тепер зовсім інші, дуже тяжкі їм часи. А саме:

1. Через унію український народ утратив свою верхівку, — утратив свою шляхту, боярство, свою інтелігенцію. Скажемо, на Холмщині та Поділлі пропала майже вся українська інтелігенція, — пішла в католицтво й ополячилась. І взагалі, хто тоді кидав Православну Віру, переходячи в католицтво чи в унію, той утрачався для українського народу. Остатки шляхетських українських родів позоставалися ще головно на Волині та Київщині, але було їх тепер занадто мало.

2. Через утрату своєї інтелігенції українці стали тепер безсилими в сеймі та на місцевих сейміках, — їх там уже не було, бодай право заступатися за Православіє не було кому.

3. На Правобережжі Польща знищила козацтво, військову силу Православія з 1620-го року, а

1 Documenta Pontificum Romanorum, I. 245.

тому тепер Польща могла сміло й спокійно гнати православних в унію, не боячись козацької помсти.

І польський уряд тепер міг чекати однодушності всього польського народу в заведенні унії, — він розумів добре утрату Лівобережжя, а тому став обіруч допомагати своїй владі викорінити “схизму” на польських землях. Та й самі уніати зрозуміли зміну ситуації на ліпшу для них, і “розперезалися”: осміліли, й ішли ногу в ногу з польською владою в нищенні Православної Віри своїх братів та в захопленні їхніх Святинь.

2. ПОЛЬСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРОТИ ПРАВОСЛАВІЯ.

Польський сейм здавна привчився видавати про православних такі неясні постанови, які можна було різно тлумачити, але відкрито виступати проти православних сейм здержувається. Зовсім не те бачимо по Андрусівськім миру: сейм прийняв план уряду, — ступнево таки знищити Православіє, усіх православних перемінивши на уніятів. Тепер сейм став рішуче проти Благочестивої Віри, і вже відкрито ставив унію вище Благочестя, і давав їй привілей.

Так, уже року Андрусівського миру, цебто року 1667-го польський сейм надав Священикам уніятам великий привілей, — звільнив їх від усіх військових повинностей: “від станцій (постоїв), від видачі провіянту, додаткових стаційних податків, днівок, підвод, і всіх взагалі воєнних тягарів і кар”.² Цей привілей мав велике життєве значення: він рівняв уніяцьке Духовенство з католицьким, і

2 Volumina Legum IV. 474.

оберігав його від неприємностей розшаліої солдатески.³ А на Духовенство православне (благочестиве) спадав увесь тягар військових постоїв, цебто воно було прирівняне до міщанства й селянства, які були зовсім безправні.

Звичайно, ця постанова була дуже приманлива для всіх слабодухів православних Священиків, і тільки сильні волею згідні були терпіти муки за Святе Православіє.

Конвокаційний сейм 5 листопада 1668-го року дає вже багато неясного. Король зобов'язується полагодити незгоди, "які повстали з роздвоєння людей Грецької Релігії", а "маєтки та духовні посади не давати людям негідним, і не дозволяти таким особам користати з них при відступленні". Це піфійська обіцянка, яку православні й уніяти приймали кожен на свою руку.

Того ж 1668-го року Генеральна Конфедерація постановила: "Аріяни їх відступники від Католицької Віри, а також від унії, які перейшли на інше ісповідання, не повинні користати з опіки сеймових конституцій, що забезпечують волю ісповідань. До аріян треба прикладати давніш видані про них закони, на першчиє будь про це домагання. Названих же вище відступників треба карати вигнанням із Батьківщини, коли провина їхня буде доказана судовою дорогою".⁴

І т. д., — сейм видає постанови проти православних, але на користь уніятам. А остаточне ви-

3 Року 1678-го сейм знову підтвердив цього закона. Volumina Legum V. 306.

4 Volumina Legum IV. 484.

рішення православних справ сейм відкладав з року на рік, усе надалі, як то й раніше робилося.

Православні в Польщі ставали ісповідниками та мучениками за свою Віру, що було тим болючіше, що йшло від своїх же “братів”.

3. ЗАБОРОНА ПРАВОСЛАВНИМ ВИЄЗДИТИ З ПОЛЬЩІ.

Року 1676-го польський сейм ухвалив нечуванну доти постанову, — заборонив православним виїздити з Польщі або в'їздити в неї. А хто зламає цю постанову, тому грозила смертна кара й конфіската маєтків (*sub poena colli et confiscationis bonorum*). Про цю нову постанову дано знати на польські граници старостам та комендантам, і ті добре її зрозуміли, і православних ані впускали, ані не випускали. “Залізна заслона”, — вона вперше була придумана в Польщі для православних.

Усім було ясно, що це польський уряд ставить мур перед Києвом і перед Костянтинополем, на розвій унії. Сам сейм мотивував цю дивну постанову тим, що ніби “через релігійні справи Греко-Руської Церкви посланці виїздять заграницю до Костянтинопольського Патріярха, і там повідомляють ворогів (турків) про стан справ у Речіпосполітії, бож Патріярх живе під владою ворога Хреста Господнього”.

Крім цього, сейм віддав ставропігіяльні Братства під догляд їхнього Єпископа, відбираючи їх від Патріярха. Це так само зроблено для легшого ніщення Православія та для насадження унії.

Це був дияволський задум убити основу оборони Православія, Церковні Братства. Це й проти них він звернений. Головніші з Братств, Віленське,

Луцьке та Львівське були т. зв. ставропігіяльні, цебто залежали від Царгородського Патріярха, а місцевому Єпископові не підлягали. Вага ставропігіяльних прав стала важливою власне за час унії, коли вірности Православію в Єпископів, призначуваних польським королем, почали сумніватися. Власне це право боронило Братства від непевних Єпископів, яких тоді було немало. Вищеподана постанова 1676-го року забороняла Братствам, — під загрозою смертної кари, — зноситися зо своїм головою Патріярхом... Це било Братства в саме серце!

Подруге, закон 1676-го року цілком відрізав православних від свого Митрополита в Києві. Це мало тяжкі наслідки, які били Православіє, бо розкладали його.

Потретє, вбивалася думка єдності й соборності українського народу, — Правобережжя охоронялося від усіх впливів православного Лівобережжя, між ними тепер ставилася неперехідна “зализна стіна”, яку пізніше 200 літ завзято зміцнювала Австрія. Ставилася стіна не тільки фізична, але й духовна, і уніятське Духовенство, особливо вище, допомагало будувати її.

Диявольський задум польського закону 1676-го року був глибокий і далекий. Творці його мислили, що, відрізані від Києва й від Костянтинополя, цебто від свого церковного проводу, православні Єпископи в Польщі остаточно розкладуться, відвикнуту від порядку й церковної дисципліни, а тому легко піддадуться урядовим намовам прийняти унію. Подруге, коли головно Єпископат переїде в унію, то православний клир сам собою за-

никне або також піде в унію. А відновлення Єпископату, яке було 1620-го року, тепер уже не повтиться, бо настали зовсім інші обставини. Аби но тільки перетягнути в унію православний Єпископат, то не буде вже живного джерела для існування Православія. Таким чином світські люди, головно селянство, позостануться без Духовенства і без церков, і хоч-не-хоч, а мусять перейти на унію!...⁵ Зрештою, з народом ніхто не рахувався: *ciujus regio, ejus religio* (чия влада, того й Віра).

Диявольський задум! Його глибоко обдумувала католицька партія з папським Нунцієм у Варшаві Францеском Мартелліо (1675-1680).

Уряд таким чином уперто пішов до того, щоб розпочати переговори з православним Єпископатом, готовим на зраду. І не минуло й року, як знайшлися потрібні зрадники.

4. ОБМАН, ЛИЦЕМІРСТВО ТА НАСИЛЛЯ — ОСНОВА ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІЇ.

Унію в Польщі запроваджували головно єзуїти, — вони були ініціаторами її. І вони ж здавна виробили свої особливі методи запровадження унії, і це вони, як по нотах, приклали ці методи до Берестейської унії 1596-го року. Основою цих методів були: обман, лицемірство та насилля, звичайні методи єзуїтської праці.

Єзуїти добре знали, що український народ, а саме: світський народ, Духовенство та монахи ніколи добровільно на унію не підуть, бо всією душою довгими віками пов'язані з Православієм. То-

5 В. Антонович: Що принесла Україні Унія, 1952 р., ст. 23.

му єзуїти головно кинулися на Єпископат та на магнатерію, — вони найподатливіші на ласощі цьогосвітні; не забуваймо, що в Польщі існував закон, згідно з яким Єпископом міг бути тільки родовитий шляхтич, а призначав на єпископську посаду сам таки польський король. З цього ясно, що Польща мала православних Єпископів тільки таких, які їй були потрібні.

Року 1589-го Костянтинопольський Патріярх Єремія поставив Митрополитом Київським Михайла Рогозу, який загально вважався добрим православним. Але це була тільки зовнішність, — Рогоза уже був у зносинах з єзуїтами, які готували його на Митрополита. І М. Рогоза повівся цілком за єзуїтською методою: одне говорив, а інше робив, усіх обманюючи.

Єзуїти оточили Митрополита Рогозу, і він таємно близько з ними зійшовся. Єзуїти виробили повну Інструкцію, як належить запроваджувати унію, і подали її Рогозі, а той за нею й робив усе. Ця Інструкція повно видрукувана в праці Л. Лилова,* а тут я подам тільки головніші уривки з неї..

“Велика буде радість усіх латинян, коли вони побачать, що щасливо збувається так давно бажана унія за правління і за мудрої діяльності такого великого Пастиря, — підлесливо писали єзуїти Рогозі. Не менше близькуче буде, коли Ви, як Примас Східньої Церкви в польських володіннях, будете засідати в Сенаті поруч з (католицьким)

* Див. Його книгу: О зловредныхъ дѣйствіяхъ єзуитовъ въ отношеніи къ Православной Церкви въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка. Казань, 1856 р., ст. 157-164, — тут єзуїтська інструкція подана повно.

Примасом королівства. Але всього цього ніяк не можна досягнути, поки Ви будете знаходитися хо-ча б у найменшій залежності від Патріярха, який залежить від язичників, або будете мати з ним якібудь зносини. І доки цей зв'язок не буде пере-рваний, доти ані король, ані державні стани не в силах будуть виповнити своїх намірів щодо Схід-ньої Віри і Вашого власного стану”.

“Ви маєте в нашій державі, особливо в Литві, покровителів, зв'язки і сильну свою партію. Ма-ло цього, — за Вас явно стоїть уся Латинська Цер-кви, яка в разі потреби не відмовиться подати Вам поміч. І нема чого боятися Вам свого Духовенст-ва та черні”.

“Щодо Вашого Духовенства, то Ви можете легко держати його в покорі таким чином: не став-те на порожні місця людей знатних. Навпаки, ставте людей простих, бідарів та таких, які будуть у повний від Вас залежності”.

“А щодо мирян, особливо народу простого, то як Ви й дотепер розумно робили, так і надалі треба Вам сильно берегтися, щоб не дати їм змо-ги догадатися про Ваші заміри та цілі. Бо від ми-рян можна чекати відкритого військового повстан-ня, тому ми не радимо Вам відкрито йти проти них. Навпаки, не порушуючи миру, треба пильнувати різними способами притягнути до себе найбільш неспокійних осіб”.

“Нові обряди не треба вводити в Церкву рап-том, але ступнево й помалу зміняти старі. Особли-во не треба нехтувати диспутами та виясненнями з визнавцями Східного Ісповідання, та іншими спо-собами, які можуть заховати сліди нашого наміру,

і власне цим можна затуманити очі не тільки простому народові, але й шляхетним”.

“Для шляхетних дітей треба позакладати особливі школи. Їм не буде заборони вступати ані в латинські костьоли, ані в школи нашого (єзуїтського) ордену, щоб одержати в них повну освіту”.

“Слово унія треба ширити в народі, щоб зарані підготувати його до неї. А щодо Духовенства, то перше всього треба наказати йому, як головний обов’язок, не вступати в жодні зв’язки з ере-тиками (протестантами) в Литві та в Польщі, а на-впаки, — допомагати латинянам нищити їх”.

“А всього іншого ми чекаємо від Наймилосерд-нішого Бога, а потім — від ласк Його Величності, в руках якого знаходиться право роздавати духовні уряди, і, накінець, від вірності державних станів, бо вони мають право надання (патронату) в своїх маєтках, і вони будуть призначати на духовні посади тільки згідних на унію”.

“Але зараз зарядимо, щоб члени нашого (єзуїтського) ордену поспішили помогти загальній справі не тільки своїми молитвами, але й діяльною участю”.

Оце єзуїтська Інструкція для Митрополита Михаїла Рогози, як йому запроваджувати унію. Інструкція ця ще детальніше вироблялася єзуїтами далі, а в час Руйни вони взялися таки здійснити її всіма способами.

Волосся стає дуба, читаючи такі Інструкції для запровадження унії в Україні, і не віриться, що це робили ніби “слуги Господні”. Але це жива страшна правда, — це приймали наші брати...

5. ЗРАДНИК УКРАЇНИ, ЄПІСКОП ЙОСИП ШУМЛЯНСЬКИЙ.

І вже року 1667-го польська влада знайшла собі ревного виконавця своїх темних задумів, який погодився за ласощі цьогоспітні продати український народ і його Православну Віру. Це був Львівський Єпископ Йосип Шумлянський, найбільший езуїт і зрадник у нашій історії. Це був інтриган, подібного якому наша історія ніколи не знала. Це був послідовник Макіявелі, який перевищив свого вчителя.

Іван Шумлянський народився 1643-го року. Він був сином багатої православної родини, але польський шляхтич усію своєю істотою. Польщу широко любив, як свою шляхетську батьківщину, і тому був православним поляком.

Ще замолоду Шумлянський покинув Православну Віру, і прийняв був католицтво, але трохи пізніш, для кар'єри, знову став православним. Дуже молодим добився собі від короля польського призначення на Львівську Єпископію, — ще року 1668-го, мавши всього 24 роки.

Іван Шумлянський був ротмістром залізно-панцирного полку польського війська. З королем Яном Казимиром він робив походи, відзначився в битві під Чудновом, а ще більше — на Лівобережній Україні, яку він палив і руйнував з польським військом. У грамоті на Львівське Єпископство 26-го червня 1668-го року король писав: “Беручи на увагу заслуги шляхетного Івана Шумлянського, які він виявив нам добровільно у воєнних пригодах, служачи під панцирною корогвою, а саме — під Чудновом, де дістав багато ран на тілі, а ще більше на Задніпрянській Україні, і бажаючи, щоб во-

ни не зосталися без гідної винагороди й нашої королівської ласки, ми постановили, — згідно з однодушним вибором духовних і світських людей, горожан Руського Воєвідства, — дати й конфірмувати йому Львівське, Галицьке й Кам'янецьке Владицтво". Дійсно, — відкрите знущання з Православної Церкви таким безсоромним призначенням за військові заслуги для Польщі в боях проти України!...

М. Возняк до цього додає: "Який це був "однодушний вибір", показує факт, що Шумлянському прийшлося завойовувати систематично свою єпархію, та іздти із шаблею в руках по селах і містечках, вербуючи собі прихильників" ...*

6. БОРОТЬБА ЗА ЛЬВІВСЬКУ ЄПІСКОПІЮ.

Львівська Єпископія була багата й велика, а тому завжди на ній було чимало кандидатів, особливо в другій половині XVII віку. Вона складалася з трьох катедр: Львівської, Галицької (в Галичі чи в Крилосі) і Кам'янець-Подільської. При катедрах були свої крилоси (консисторії).

"Митрополит" Антоній Вінницький позостався без катедри: до Києва його, звичайно, не пущено, а на свою Перемиську єпископію він посадив Юрія Гошовського. Року 1666-го місяця серпня помер Єпископ Львівський Афанасій Желіборський, і багата єпископія стала вільною. На Правобережжі, за польським звичаєм, православні єпископії роздавав сам король польський, і тому А. Вінниць-

* Історія української літератури, Львів, 1924 р., т. III ст. 47-48. Іван Франко висловлювався значно спільніше.

кий, заслужена особа в короля, легко дістав собі Львівську єпископію, та до неї ще й Унівську архимандрию.

Але православна львівська магнатерія не прийняла А. Винницького, як не свого. І щоб справу закінчiti, у січні 1667-го року обрала на львівську єпископську катедру Івана Шумлянського, що своїми хитрощами умів їм приподобати.

2. ЄПІСКОП ЛЬВІВСЬКИЙ ЙОСИП ШУМЛЯНСЬКИЙ,
підступний руїнник Української Православної Церкви.

За обрання Івана Шумлянського сильно стояв польський коронний гетьман Ян Собеський, його протектор і приятель, і сталося за його бажанням, — головно багата магнатерія обрали (в Галичину) Шумлянського.

Це був видатний шляхтич православного роду, і мав тільки 24 роки, коли його обрано Єпис-

копом. Рід Шумлянських був впливовий і сильний, і близько стояв до королівського двору, а тому Іван Шумлянський легко здобув собі королівську грамоту на Львівське єпископство, хоч король уже дав був таку грамоту Антонію Винницькому. Таке роздавання православних єпископій двом-трем кандидатам польські королі робили часто.

Молоденький Шумлянський став метушливо готуватися до єпископства, — зараз же розвівся зо своєю жінкою (це була полька католичка), і почав старатися про своє висвячення, а це не пішло йому так легко, як він думав, бо ніхто не вірив у його Православіє. Через це Іван Шумлянський привселюдно мусів скласти на руки Ігумена Манявського Скиту свою присягу, що він буде боронити Православну Віру й позостанеться православним до своєї смерті.

Скит Манявський в Галичині мав велику славу, як ревний осередок Православія, і його славу обманно використав Шумлянський, прикинувшись горливим православним. Ігумен Феофіл видав йому посвідку, що той висповідався і є достойний кандидат на Єпископа Львівського. Це було 1667-го року.

Але й по цьому мало хто вірив у православність Шумлянського, і він силою змусив Ігумена православного Крехівського монастиря постригти його в монахи, і Іван став Йосифом.⁶ Незабаром по

⁶ З найдавнішого часу кожна особа, стаючи монахом, конче міняє своє ім'я, але це нове ім'я звичайно починається з тієї ж букви, як і світське, — Іван-Йосиф. Цебто, з попереднього імені при вступі в монашество позостається тільки одна початкова буква. Імена беруться за церковно-слов'янською формою їх. А Єпископом може бути тільки монах.

цьому Луцький Єпископ Гедеон князь Четвертинський поставив його Священиком.

Та ніхто не хотів висвячувати Шумлянського в Єпископи, бо він був зовсім непевний у Православній Вірі, і наречений “Митрополит Київський”, Єпископ Перемиський Антоній Вінницький заборонив висвячувати його, як ще недавнього католіка.

У листі з 5 квітня 1667-го року Єп. А. Вінницький остерігав львівське Братство: “Недавно розійшлася поголоска, ніби якийсь п. Шумлянський потайно сфабрикував собі, проти всякого права, якісь вибори, і на тій підставі тепер старається за презент та королівський привілей. Треба зараз відразу рішуче виступити проти нього, щоб з того не вишли які злі наслідки для Церкви”.* І Ставropігія та дрібна шляхта міцно стояли за Є. Свистельницького: були проти Шумлянського.

Тоді Йосип Шумлянський звернувся до Митрополита Київського Йосипа Тукальського, з рекомендацією від Єпископа Луцького, висвятити його на Єпископа. Ніби Митрополит Тукальський погодився, не знаючи глибше справи, але Шумлянський не міг до нього обратися. І єпископську хіротонію дали Шумлянському мандрівні грецькі Архиереї: Митрополит Филиппольський і Драмський Софоній та Хіоський Митрополит Теофан. Хіротонія відбулася 10-го лютого 1668-го року в с. Височці, Борщівського повіту. А король затвердив його 26-го червня 1668-го року.

* Dr. I. Szaraniewicz: Patriarchat Wschodni wobec Kościoła Ruskiego, st. 121.

Противники Й. Шумлянського вперто твердили, що його хіротонія не була канонічна, бо ті два чужі Архиєреї, які його висвятили, були позбавлені своїх санів. Але про це остаточних відомостей не було, — були голоси і за, і проти. Так, Єрусалимський Патріарх Досифей справді твердив, що Митрополит Софрон та Теофан були позбавлені сану, а Митрополит Тукальський, навпаки, боронив Шумлянського. Року 1669-го восени через Поділля переїздив, вертаючись з Москви, Олександрийський Патріарх Паїсій, і він ніби теж поблагословив Шумлянського.

Але “Митрополит” Антоній Винницький не вгавав, і сильно підтримував на Львівську єпископію свого ставленника. Винницький переконався, що Львівської єпископії він сам не зможе зайняти, бо має в цьому багато противників. Тоді він вирішив посадити на Львівську катедру свого кандидата, Євстахія Свистельницького, відомого шляхтича, якого й обрали 21-го січня 1668-го року дрібна шляхта та Ставropігіяльне Братство, і якого й висвячено з ім'ям Єремія (Ієремія).

Таким чином на Львівську єпископію стало аж три кандидати: Йосип Шумлянський, Антоній Винницький і Єремія Свистельницький. Усі три мали королівські грамоти на Львівську катедру, за що багато заплатили, а король може й радий був, що Православна Церква розкладається за його такими “призначеннями”. Зрештою, це було на той час звичайним у Польщі і в Церкві Католицькій.

Усі три кандидати були в минулому вправними військовими, і вміли робити т. зв. наїзди. Ко-жен Єпископ мав свою партію прихильників, і бо-

ротьба за Львівську катедру точилася аж дев'ять літ (1667-1676). Антоній Винницький заволодів був збройно катедрою Св. Юрія у Львові, але Шумлянський його прогнав. А Свистельницький заволодів був Галицькою катедрою в Крилосі, але й звідси Шумлянський вигнав його. Та вкінці спритний Йосип Шумлянський усіх переміг, та й Є. Свистельницький помер року 1676-го (а року 1673-го король усунув його з єпископії, але він короля не послухався).

У дев'ятирічній боротьбі багато допомагав Шумлянському його старший брат Олександр, пізніший єпископ Луцький Афанасій.

Йосип Шумлянський сильно просив і Митрополита Тукальського, і гетьмана Дорошенка заступитися за нього. І до Царгороду був посланий брацлавський Протопоп Роман Раکушка з листами від Дорошенка та М. Тукальського, і в червні 1670-го року Царгородський Патріярх Мефодій поблагословив Йосипа Шумлянського, і визнав його свячення дійсним, а Свистельницького відсунув.

Тодішній король Ян III Собеський був особистим приятелем єпископа Йосипа Шумлянського, і 10 березня 1675-го року призначив його Адміністратором Київської Митрополії, цебто землі цієї Митрополії на Правобережжі дісталися в руки Шумлянського.

Дуже цікава та Грамота, яку король видав 10-го березня 1675-го року про призначення єп. Шумлянського Адміністратором Київської Митрополії при живому Митрополитові Йос. Тукальському, — король називає Тукальського здитинілим, нездібним уже до керування, а це була цілковита неправда.

“Коли ми ввійшли в наші володіння в Україні — пише король — з військами коронними Великого Князіства Литовського, то застали в тих краях розпорошене Духовенство, з якого багато пішло в поганську неволю та в поганські руки, а до того вони й без Пастиря, як той корабель на бурхливо-му морі без керманича (це натяк на Митрополита Тукальського), який, хоровитий та сильно старий, прийшов майже до дитячих літ, — він, у мислях помішаний, дуже далеко відлеглий від дорученої йому нашими попередниками череди, пасти й рядити не може”.

Тому ніби король і призначає Адміністратором Київської Митрополії Шумлянського, “вимагаючи від нього, щоб керував Митрополією замість хворого й перестарілого Отця Київського Митрополита, щоб переступних карав, маєтками (превентами) керував так довго, поки житиме хворий та перестарілий Отець Митрополит, або поки, по смерті його, не наступлять вибори — за привілеєм свободи і прав тих країв — іншого Митрополита, а потім і наше королівське затвердження”.*

А незабаром по цьому Ян III припинив і боротьбу за Львівську єпископію, — остаточно віддав її в руки Шумлянського грамотою з 6-го лютого 1676-го року. Дев'ятирічна голосна боротьба за Львівську Єпископію покінчилася перемогою Йосипа Шумлянського.

Остався ображений А. Винницький, який тепер, по смерті Митрополита Йосипа Тукальського,

* Уривки з листів короля Яна III до Єпископа Шумлянського подає д-р Іс. Шараневич у праці: *Patryarchat Wschodni*, ст. 129 і далі.

звернувся до російського уряду затвердити його Митрополитом Київським. Звичайно, російський уряд відмовив йому.

Справа тягнися ще й далі, але вкінці Шумлянський і Вінницький погодилися, і 3 серпня 1678-го року король Ян III видав Антонію Вінницькому грамоту на Київську Митрополію, а Шумлянського з Адміністратора звільнив. Звичайно, до Києва Вінницького не пустили, і він тільки пишався самим титулом Митрополита Київського, та мав пра-вобережні митрополичі землі. По смерті Єпископа Перемиського Юрія Гошовського († 1675 р.) А. Вінницький зайняв його місце.

Антоній Вінницький помер 26-го листопада 1679-го року, і король Ян III призначив Адміністратором Київської Митрополії знову Йосипа Шумлянського.

7. ПОЧАТКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА ШУМЛЯНСЬКОГО.

Єпископ Львівський Йосип Шумлянський, хоч і походив з православної родини, але правдивим православним ніколи не був. Того часу було вже багато таких родин: Шумлянські, Вінницькі, Шептицькі, Желіборські й інші, Православіє яких висіло тільки на волосочку, — вони були полонофілами, а з українцями їх в'язала ще тонка ниточка ніби спільної батьківської Віри. Таким був і Шумлянський, що мусів аж публічно прясягати, що він не католик, і що він буде вірний Православній Вірі до кінця свого віку.

І Шумлянський вміло й спритно крутив на два боки, між правосланими й католиками, і рано заду-

мав перевести православних під Папу. Але робити це треба, — як він говорив, — тільки таємно, щоб самі православні цього переходу не помітили. До-сить, щоб сам Єпископ прийняв унію, а народа й Духовенства питатися не треба.

У план діяльності Єпископа Шумлянського входило й те, щоб поліпшити незавидний стан православного Духовенства, а тим здобути собі популярність серед нього, і тоді буде легко переводити його в унію.

На прохання Шумлянського польський король грамотою з 26 квітня 1670-го року звільнив православне Духовенство від повинностей для своїх панів-поміщиків та від військових обов'язків. Правда, цей привілей позостався головно на папері, а в життя входив дуже мало.

Єпископ Шумлянський дорожив своїми зв'язками з гетьманом Дорошенком та Митрополитом Тукальським. П'ять раз (1671-1675) посылав Шумлянського до Дорошенка король польський, і той вів переговори з гетьманом, нахиляючи його до підданства Польщі. Звичайно були наради і з Митрополитом Тукальським про щерковні справи, і в того склалося враження, що Шумлянський справді може, — через свої близькі стосунки з королівським двором, — допомогти Православній Церкві проти унії на Правобережжі.

І Шумлянський спритно працював так, що православні вважали його своїм ревним оборонцем батьківської Віри. Напр., козацький літописець Самійло Величко пише про Шумлянського, як про горливого оборонця Православія.

8. “ПІДХЛІБЦЯ ЛЯДСЬКИЙ”.

Увесь час були сильні католицькі впливи на Й. Шумлянського, які вперто штовхали його на унію. “Єзуїт Теофіл Рутка, придворний капелян коронного польського гетьмана Яблоновського, та й сам гетьман, обидва заохочували Владику Й. Шумлянського до рішучого кроку, і піддержували в нього католицького духа. Особливо єзуїт Рутка дуже багато потрудився над богословським вихованням Владики, а своїми літературними працями познайомив його з різницею, яка є між Православною Вірою і Католицькою. Це Рутка піддав йому не одну гадку, як переводити реформи та підготувати народ і Духовенство на прийняття унії. Рутка ж здержував Владику, коли він хотів завернутися в половині дороги”.¹

Протектором і приятелем Шумлянського був також великий коронний гетьман Ян Собеський,— він направляв його на унію. Шумлянський виховувався при Собеському, і це Собеський допоміг йому стати Єпископом Львівським, це він його “обрав” на катедру. Року 1673-го Ян Собеський став польським королем, і наш Шумлянський постійно перебував у нього то у Львові, то в Яворові, і цілком підпав під вплив короля.

Король Ян Собеський при своїх виборах склав присягу (“*pacta conventa*”), що “буде працювати над усуненням роздвоєння людей грецької релігії”. А як має статися це усунення, показує лист Собеського до Папи Інокентія XI: “Коли б я вспів

1 о. І. Рудович: Унія в Львівській Єпархії, Львів, 1900 р. ст. 24-25.

з'єднати з Св. Апостольським Престолом (цебто з Папою) ті численні руські православні церкви, в моїй державі, то яуважав би ще за свою найбільшу заслугу, віддану справі Христовій".²

Єпископ Шумлянський їздив з королем на всі його військові виправи. Так, Єпископ брав участь у бої з турками під Журавном, — тут турок цілився в Шумлянського, але куля вбила дяка його, який стояв позаду. Брав Єпископ участь і в бою під Віднем 1683-го року, — тут він був ранений у ліве плече. Про Віденську виправу Шумлянський склав навіть вірша.³

Єпископ Шумлянський часто бував на різних конференціях та нарадах в королівському домі, і певне там обмірковував справу унії. Там сильно впливав на Львівського Єпископа єзуїт Кароль Вата, головний дорадник короля в справах нищення Православія і запровадження унії.

Усе це багато людей бачили й знали, і про Єпископа Шумлянського пішла Україною зла слава, як про зрадника присяги своєї. Відомий Самуїл Величко у своїм "Літопису" (десь 1720-го року) передав голос українського народу, коли назвав Єпископа Шумлянського "новим уніятом і польським підлизою" ("подхлібця лядський")...⁴

2 о. І. Рудович: Унія, Львів, ст. 25-26. Theiner: Monumenta Poloniae historica, т. III ст. 696.

3 М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1924 р., том III ст. 49.

4 Там само, ст. 395 і 432.

9. ЄПІСКОП ШУМЛЯНСЬКИЙ ЗРАДЖУЄ ПРАВОСЛАВНУ ВІРУ.

Року 1677-го березня 7-го дня Єпископ Шумлянський склав у Варшаві на руки уніятського “Митрополита” Киприяна Жоховського, у присутності короля й варшавського папського Нунція Францеско Мартелліо свою заяву про його згоду прийняти унію⁷, але поставив для того свої вимоги. Нунцій того ж дня сповістив про це Папу, був глибше поінформований і король. Король з радістю скопився за план Шумлянського, як за спасіння Польщі. Нарешті знищать ненависне Православіє!

І Шумлянський познайомив короля зо своїм планом навернення на унію всіх православних Правобережжя, основою якого була глибока таємницість усієї справи.

Але Шумлянський зажадав для себе великої нагороди, ніби потрібної йому для виконання справи. Це було: 1. Передача Шумлянському всіх правобережних маєтків Київської Митрополії, 2. Призначення його Архимандритом Києво-Печерської Лаври, щоб забрати всі маєтки її під себе, і 3. Щоб Папа призначив йому грошеву пенсію до смерті.⁸ Крім цього зажадав повернення йому всіх маєтків Галицької Єпископії.

Мало цього. Біля Шумлянського склався гурток Єпископів, готових на унію, але так само за нагороду. Це були: 1. Інокентій Вінницький, наречений Єпископ Перемиський, — він домагався зайняття Перемиську Єпархію, хоч вона була тепер за

7 Documenta Potificium Romanorum, I. 641.

8 В. Антонович, ст. 25.

Антонієм. 2. Ігумен Ліснянського монастиря на Холмщині Сильвестер Творовський, — він хотів за прийняття унії стати Архимандритом багатого Овручського монастиря. 3. Унівський Архимандрит Варлаам Шептицький, — він бажав стати Вікарієм Холмським за зраду Православію.

Крім цього, було ще п'ять осіб світських, визначних членів Братств, які погоджувалися зрадити батьківській Вірі, якщо король дасть їм шляхетство.⁹ Це були: Курендович, Жураковський, Мокрицький, Кручкевич та Тарнавський.

Король радів, і на все легко погодився. Радів і польський уряд, і постановив повторити те, що 1595-1596-го років зробили Єпископи зрадники Поттій та Терлецький.

І задумали скликати уніяцьке й православне Духовенство на спільній з'їзд, на якому православних залякають і силою поженуть в унію.

8. ЛЮБЛІНСЬКИЙ З'ЇЗД 1680-ГО РОКУ.

Король і його уряд горіли нетерпливістю зараз таки переводити всіх на унію. Бувши в Галичяні в Яворові, король 19 жовтня 1679-го року видав свого універсала до Духовенства, — закликав уніятів і православних (благочестивих) зібратися на спільну Конференцію до міста Люблина на 14 (24) січня 1680-го року.¹⁰ Король запросив вище православне Духовенство та всі ставропігіяльні Церковні Братства. Був глибоко переконаний, що православні охоче приймуть тепер унію, бо Шумлянський спрітний на все.

9. В. Антонович, ст. 23-24.

10. Documenta Pontificium Romanorum, I. 642.

Настав час З'їзду. На нього прибули всі уніяцькі Архиєреї, на чолі з уніяцьким “Митрополитом” Киприяном Жоховським, який і став головою З'їзду. Приїхало уніяцьке Духовенство та багато королівських урядників-поляків.

Але, — православні З'їзд цілком збойкотували, і на нього не прибули... Не прибув ані один Єпископ. З'явився тільки один Намісник Могилівського монастиря з лояльності до наказу короля. Прочувши щось недобре, не приїхав і сам Шумлянський, і ніхто з його кружка.*

Уніяти були оголомшені, але не спинилися. Прочекали один день, а 15 (25) відслужили в єзуїтськім костелі Літургію, і постановили відкривати “Собор”, з двома головними точками дискусій: 1. Примат Папи і 2. Походження Духа Святого від Отця й Сина.

А поки що, уніяцький Митрополит (“Київський”) Жоховський урядив у себе для всього “Собору” бенкета. Коли всі соборяні якраз весело розбенкетувалися, раптом прибув спішний королівський посол з листом до Митрополита Жоховського, в якому король наказав спинити З'їзд... Спинити, бо від Луцького православного Братства прибули посланці, і просили З'їзд відкласти...

Проти З'їзду став і папський Нунцій у Варшаві Франц Мартелліо.

* Деякі дослідники подають, що приїхали Шумлянський та Варлаам Шептицький. — Кипр. Жоховський того ж 1680 р. видав у Львові книжку: *Colloquium Lubelskie miedzy zgodna a niezgodna bracia narodu ruskiego*, — див. Бібліотека Чарнецького у Львові, ч. 1933.

У весь З'їзд був сильно вдарений і засумований, що всі його хитрі задуми так просто впали. Король наказав З'їзові зібратися в Варшаві, але туди ніхто не поїхав. І З'їзд не відбувся.

Що ж сталося? Розвідавши про все, Луцьке Православне Братство постановило відкрито боротися з уніяцькою затією, і вибрало посольство до короля з таких трьох осіб: 1. Князь В'ячеслав Четвертинський, брат Єпископа Луцького, 2. Брацлавський підстолій Данило Братковський¹¹ і 3. Київський чашник Андрій Гулевич. Це було поважне посольство, якого король не міг не прийняти.

Луцьке Братство заприсягло всіх трьох своїх послів, що вони будуть за всіх сил старатися “зберегти цілість Святої Східної Церкви, яка слухається чотирьох східних Патріархів. І що вони, послі, не полакомляться ані на ласку королівську, ані на обіцянки, ані на подарунки, не уступлять навіть страхові смерти, — і будуть боронити всі Православні Догмати й усі Канони й обряди, від велико-го до малого, нічого не додаючи ані не пропускаючи, у тій формі, в якій вони встановлені в Православній Церкві, і виложені в Інструкції, яку склало Братство”. Інструкцію для послів підписало 55 православних волинських шляхтичів.¹²

Король прийняв послів, бо все це шляхта була, і вони йому докладно вияснили, що без поро-

11 Пізніше, року 1702-го польське військо зловило Данила Братковського, як він вертався від Хвастицького полковника Семена Палія з відповідними прокламаціями проти поляків та уніятів. І кат скарав на горло Братковського в Луцьку серед ринку.

12 В. Антонович, ст. 27. Коялович: Литовская церковная уния, т. II ст. 429-431.

зуміння з Патріархом Костянтинопільським вони нічого не зроблять, жодної унії не приймуть.

І король затурбувався й розпустив “Собора”, призначивши його на 24-го червня в Варшаві. Але собор більше не вдбувся, — відкрито українців до унії не приєднаєш, це всі побачили. Треба таємності та обману.

Єпископ Шумлянський потішав короля й радив так: “Не треба справу прийняття унії так наглити, — досить того, що ми тепер з’їхалися. За цим разом повітаемося, за другим розмовимося, а за третім погодимося”.

Єпископ Шумлянський того ж часу говорив королеві, ніби Єпископ Луцький Гедеон Четвертинський, що свого часу висвятив його в Священики, — також приступає до унії. Це була неправда.

У справі розбиття Люблинського З’їзду, а тим і розбиття уніяцьких замірів, багато прислужився Ігumen Віленського Свято-Духівського монастиря Климент Тризна. Це він усе розвідав про підступні заміри уніятів, і сповістив православних Єпископів та православні Братства. Як ревного борця за Православіє, Клиmentа Тризу того ж 1680-го року народ обрав Білоруським Єпископом, але король Ян III не затвердив обрання, бо так радив Єпископ Шумлянський. Климент Тризна помер 1685-го року.

А сам Шумлянський, при допомозі короля й уряду, свою справу провадив далі. Так, 1-го грудня 1680-го року він, разом з уніяцьким Мукачівським Єпископом Йосипом Волошиновським, хиротонізували в Єпископа Перемиського Інокентія Вінницького.

11. ДИПЛОМАТИЧНЕ ВТРУЧАННЯ ПРО ЛЮБЛІНСЬКИЙ З'ЇЗД.

Москва пильно приглядалася, що робиться в Польщі в церковних справах. Та їй не могла вона спокійно дивитися на справді нечувані утиски Православія, як держава православна. І знала вона добре, яке враження робить її заступництво за Православну Віру серед українців.

Того ж 1680-го року квітня 25-го дня в Варшаві були російські послі: окольничий Іван Прончищев та знаний дяк Ємельян Українцев. Вони зійшлися з польськими сенаторами, і підняли справу переслідування православних та справу насильного їх навернення на унію. А до цього додали, що православних силою тягли, проти їх бажання, на недавній Люблинський З'їзд.

Польські сенатори відповіли на це з незадоволенням і бундючно:

— “Государ Московський, заступаючись за польських підданих, робить королеві й Речіпостолітії явне безчестя. З'їзда цього вимагали самі Греко-Руської Віри¹³ Духовні. І щоб Його Царська Величність наперед за королівських підданих Греко-Руської Віри заступатися не зволив, бо жодної неволі в королівстві нема, і вперед не буде”.

А далі польські сенатори прооказали науку московським послам:

13 Польська влада, ідучи за Римом, ніколи не вживала слів Православіє, православний. Оминають ці слова, уживаючи: Грецька Віра, Руська Віра, Благочестя й т. ін. По католицьких писаннях боязнь до слова Православіє позостається і до сьогодні. А часом за католицькою звичкою таке робили й православні, коли писали до короля чи уряду.

— “І краще було б, коли б московський Государ стояв за ту Русь і за тих греків, які перебувають у неволі у турків та в татар, і терплять утиスキ не тільки в Вірі своїй, але й мусять приймати бусурманське обрізання. Їх силою змушують приймати магометанство, і вимагають поголовні викупи. Ось цих зволив би Государ у неприятеля вишукувати і звільнити”.

На це російські посли рішуче відповіли:

— “Государ Московський заступається за православних у Польщі й Литві по єдиновір'ю, і згідно з договором, зложеним у Москві. І заступатися за них і далі за обов'язок свій уважає. А греки від агаран жодного в Вірі насилия не терплять”¹⁴.

Ця дипломатична дискусія дуже цікава, — поляки вперто заявляють, що в них жодного насильного навернення на унію нема, і таке вони говорять постійно, а це явна ж неправда. Росіяни стоять на прийнятті пункті 4-ім Андрусівського договору і пізніших доповнень у Москві: Московський цар буде завжди заступатися за утискуваних православних у Польщі. А це, вкінці, приведе запеклу Польщу з її унією до державного упадку, — до поділу Польщі.

12. ЗАГОВІРНИКИ ПРИЙМАЮТЬ УНІЮ.

Невдача з Люблинським “Собором” 1680-го року була тяжка для його ініціаторів, — короля й польської влади. Стало ясним, що православні —

14 Н. Бантыш-Каменський: Исторія об' унії, Москва, 1805 р., ст. 140-141.

3. СОБОР СВ. ЮРА У ЛЬВОВІ.

Заснований з кінця XIII віку. Поновлений 1744-1770 р. Архітект Б. Мереткі.

це велика духовна сила, і з ними треба поступати зовсім не так, як думала влада.

І в березні 1681-го року до Варшави з'їхалися всі спорядчики нової унії: Єп. Йосип Шумлянський, Єп. Перемиський Інокентій Вінницький, Архимандрит Унівський Варлаам Шептицький, Архимандрит Овруцький Сильвестр Творовський та Архимандрит Мілецький Стефан Гораїм. Приїхав і Митрополит уніяцький "Київський" Киприян Жоховський, що був головою цієї Конференції зради. Але провідником цілої справи був і далі меткий та хитрий Єпископ Львівський Йосип Шумлянський, "подхлібця лядський", як називав його у своєму "Літопису" Самуїл Величко.

Шумлянський і Жоховський, а також і їх пристольники, склали нового макіявелівського плана заведення унії в Польщі, і подали його королеві. Автором нового плану був Шумлянський. Це була їхня записка: "Modi concordiae Ecclesiarum" (Способи замирення Церков). Король і польська влада прийняли план Шумлянського до виконання, бо вірили йому.

Найперше Шумлянський вимагав дати більші привілеї для уніяцького Духовенства, а саме: 1. Зрівняти в правах уніяцьке Духовенство з католицьким, щоб православні завидували, і приставали до унії. 2. Уніяцьким Єпископам дати місця в Сенаті та в Трибуналах. 3. Дати уніятам місця на Сейміках. 4. Дати уніяцькому Духовенству право судитися тільки своїм духовним судом.

Король і влада відразу прийняли ці предложення, її обіцялися перевести їх через сейм. Обіця-

лися, але обіцянки не виконали, — перехитрили навіть Шумлянського!

І всі чотири заговірники на свою батьківську Віру склали 26-го березня 1681-го року перед папським Нунцієм Паллавіціно урочисту присягу на унію. З цього часу всі вони офіційно стали уніатами, але таємними, — відкрито вони й далі вдавали з себе православних, щоб легче сіяти унію, і вдавали це 20 літ, — аж до 29 червня 1700-го року...

І ця таємність справи та обман стали назавжди постійними методами запровадження унії серед українців.

Року 1684-го Єпископ Луцький кн. Гедеон Четвертинський змушеній був покинути своє Єпархію й утікати до Києва, бо не хотів приймати унії. Цього тільки й чекав Йосип Шумлянський, — він зараз же вистарався в польського короля грамоту 17 листопада 1684-го року, якою Луцька Єпархія передавалася йому в адміністрацію. А незабаром по цьому він посадив на Луцьку Катедру свого старшого брата Олександра, що став в чернецтві Афанасієм. Хіротонію давав, не знаючи, що висвячує уніята, Сучавський Митрополит Досифей, а також Владики Львівський та Перемиський. Таким чином і Луцька Єпархія опинилася в руках таємного уніята...

13. МАКІЯВЕЛІВСЬКИЙ ПЛАН НАВЕРНЕННЯ УКРАЇНЦІВ НА УНІЮ.

Шумлянський представив королеві й урядові, а також варшавському папському Нунцієві Паллавіціно свій макіявелівський план навернення українського народу на унію. Офіційно унія існувала

вже 85 літ (1596-1681); але вона не захопила ще народу, який уперто відмовлявся від неї. Цей час, 85 літ, дав уже досить досвіду, і цей досвід треба брати конче на увагу. А досвід цей говорив і свідчив таке:

1. Увесь український народ ненавидить унію, і вважає її причиною всякого лиха, і під проводом Богдана Хмельницького десять літ запекло бився проти неї. Це треба взяти найперше під увагу: український народ добровільно ніколи унії не прийме, нічого не допоможе й польське насилля, якого вживали вже 85 літ, — за цей час народ до унії ще не пристав. Та, зрештою, його ніхто й не питався ніколи, чи хоче унії.

Шумлянський подає свій план: треба затягувати в унію таємно, — обманом та фарисейством, а також підступом.

2. Але цей план мають прийняти всі: і король, і влада його, і Рим. І ти цією дорогою вперто й послідовно, і допомагати Шумлянському.

План Єпископа Шумлянського в основі своїй мав таємничість усієї справи. Навертати на унію треба тихо, бережно й таємно. Щоб римокатолики спочатку зовсім не появлялися в навернених на унію православних церквах зо своїми вроочистими святами. А інакше ми будемо тільки лякати православних, і вони будуть єднатися для спротиву.

Усі православні Єпископи мусять стати уніатами й заприсягтися унії, але назверх перед своїми вірними вдавати з себе православних. Коли ж робити справу перетягнення українців на унію відкрито, то справа провалиться, як вона провалилася на

Люблінському З'їзді 1680-го року. Та не кращою вона була і в Бересті 1596-го року.

Упертих православних Священиків Шумлянський радив тихо звільнювати з їхніх посад ніби за зламання якого Канону, — привід до цього завжди знайдеться. А опорожнені священичі місця обсаджувати тільки вірними уніятами. І влада мусить карати упертих православних Священиків як бунтівників проти держави (пор. сучасне совєтське “враг народу”), але без розголосу.

Треба конче звернути пильну увагу найперше на православну шляхту, інтелігенцію та видатних братчиків, — радив Шумлянський, — і не жаліти для них нагород та обіцянок, щоб їх перших повернути на унію. За ними підуть усі.¹⁵

На селянство, — казав Шумлянський, — не треба звертати особливої уваги: воно консервативне, і в унію ніколи не піде. Але оставшися саме, без церков і без Духовенства, таки змушене буде потягнутися за проводом.

Оце такий був план Львівського Єпископа.

План свій Шумлянський обдумував усе своє життя, бо був людиною підступною, і макіявелівська ідеологія була йому близька й рідна. Ще з молодості став він був католиком, а Православну Віру прийняв тільки для кар’єри, щоб стати Єпископом. І тепер він ревно приступив до здійснення свого плану в житті, а король та Рим щедро платили йому за це.

І зламав свою публічну присягу, що не зрадить Православію аж до смерті... А канонічно це, — стратив свій єпископський сан...

15 В. Антонович, ст. 25-31.

14. УНІЙНА АКЦІЯ ЄПІСКОПА ШУМЛЯНСЬКОГО.

Єпископ Шумлянський легко вговорив короля, щоб він призначив його Адміністратором Київської Митрополії, і передав йому великі маєтки її, позосталі на Правобережжі. Уговорив короля, і той призначив його також Архимандритом Києво-Печерської Лаври, і Шумлянський так само заволодів маєтками її. Звичайно, це були призначення тільки номінальні, бо Київ знаходився в руках Москви, але землі були справою реальною, і ними Шумлянський володів аж до своєї смерті в 1708-му році. Ці землі давали величезні прибутки, — ціна, за яку Шумлянський продав свою Віру й український народ.

Як людина, Єпископ Шумлянський цілком надавався для виконання свого величезного підступного плану. Це був правдивий польський шляхтич, який глибоко ненавидів і простий народ, і православне Духовенство. А до того це був себелюб та грошолюб, який усе робив для особистої користі. А для здобуття влади він готовий був на все; до цього додаймо, що на королівському дворі він був своя людина. Уся Церква на Правобережжі була в руках цієї людини, — таємного уніята.

Із 1681-го року цей український Макіявлі розпочав свою вперту щоденну працю переслідування православних і навернення їх на унію. У цьому це був фанатик польський, як і представники другого подібного ж православного роду, роду графів Шептицьких.

Адміністрація державна й власна Шумлянського чіплялася до православних в усьому, і не давала їм жити, і карала за кожен дрібний недогляд.

Від усього православного Духовенства Шумлянський вимагає найбільшого послуху, і за найменшу провину карає немилосердно, а особливо тих, хто був міцніший в Православії. І навпаки, — уніятам потурав.

А коли Шумлянський ставив Священиків на вільну парафію, то “робив суворий іспит їх, і до рукоположення допускав тільки відповідніших кандидатів, і то таких, про яких міг числити, що не будуть йому бороздити її опиратися введенню унії”.*

Польський уряд і вся польська шляхта добре зрозуміли новий план запровадження унії, і ревно виконували його на місцях. Фарисейство та макіявеїзм запанували в стосунку до православних по всій Польщі.

Шумлянський робить усе, щоб затамувати соборницькі почуття українського народу, робить усе, щоб міцно загородити Правобережжя від Лівобережжя. Він добився від короля призначення його на Адміністратора Київської Митрополії, і тому заборонив усьому Священству знозини зо своїм Митрополитом у Києві. І він видав про це Послання до польської шляхти, щоб вона доглядала її наказувала православному Духовенству звертатися тільки до нього, а не до Митрополита в Києві.

А хто з православного Духовенства таки зносився з Києвом, тих Шумлянський звільняв з посад, а влада хватала їх, як державних зрадників, і садовила до в'язниць, і конфіскувала їхнє майно за

* о. А. Рудович: Унія, ст. 32, Львів, 1900 р.

порушення закону 1676-го року про не переходження границі. Хто зносився з Києвом, той оголошувався бунтівником, і йому загрожувала кара на горло.

Духовні Намісники Єпископа Шумлянського вовками грасували по всіх православних парафіях, і скрізь відбирали Антимінси та Святе Миро, видані з Києва, і Священикам наказувалось мати це від Шумлянського, грубо за все платячи.¹⁶ Відбирали й Богослужбові Книги київського видання, і палили їх.

Ще гірше поступав сам Єпископ. “Шумлянський мав великий вплив і силу, і тому з більшою сміливістю та відвертістю став усувати противниців унії. Він звернув увагу головно на Священиків з-за кордону, з Київщини, та на мандрівних монахів, що находили в розлогу Єпархію Владики, бунтували народ і ширili недовір'я до його особи... Таких монахів Шумлянський віддавав у руки світської польської влади, і нераз силою усуав тих парохів, які, на його думку, не держалися з ним, а своїм опором бороздили йому в роботі. Це були хвилі, коли палкій шляхтич-процесович (Шумлянський), заведія, що силою й наїздами добивався права, перемагав у нім холодного та ідейного Владику”... Так пише про Шумлянського греко-католик.* Так свідчить і Іван Франко.

А сам Шумлянський і далі удавав з себе ревного православного, і зносився з Патріярхом Константинопільським, і з Росією, з Патріярхом Московським, і з Україною. Уже року 1675-го Шумлян-

16 В. А ітонович, там само ст. 35.

* о. І. Рудович: Унія, ст. 42, Львів, 1900 р.

ський пише в Москву до Патріярха, щоб той заборонив Митрополитові Київському мішатися до церковних справ Правобережжя, бо ці справи король передав йому.¹⁷ Удавав, що він хоче визволитися з-під влади Митрополита Київського, але готовий піти під Москву. Таким поведінням Шумлянський навмисне замазував сліди своєї таємної унії.

Як виявилося, план поступовання з православними, якого держався Шумлянський, був дуже реальним, і сильно бив православних, які тепер посталися зовсім безборонними.

15. НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВІЯ ЗА ПЛАНОМ ШУМЛЯНСЬКОГО.

Польський уряд прийняв план Шумлянського, і став уперто проводити його в життя. Поставлена виразно державна ціль: усіх українців перевести чи загнати в унію. Але все робити тихо й таємно, і по можливості “в білих рукавичках”.

І королі вперто пішли ироти Православія, насаджуючи унію. У присягу нового короля, у його Pacta Conventa поставлено було полагоджувати не-згоди, “які повстали з роздвоєння людей Грецької Віри”, а це королі розуміли: поєднати всіх на унії. Так з 1669-го року присягали вже дальші королі польські: Михаїл Вишневецький, Ян III Собеський та Август II.

Шумлянському допомагали всі: і король, і влада, і шляхта. Скрізь піддержувалися накази Шумлянського, і скрізь удавали, ніби не знають, що працюють на знищенні Православія.

17 Там само, ст. 34.

Король та уряд його стали роздавати посади виключно уніятам, та й то на рекомендацію Єпископа Львівського. Православну шляхту обходжено, і урядів їй не давали. І при кожній нагоді відбирали маєтки від православних, і все передавано уніятам. Де тільки можна було, відбирали православні монастири, і так само передавали їх уніятам, — це звалося: монастир “добровільно” прийняв унію. І всі ці відібрани уніятами монастири скоро ниділи й зникали, бо православні їх бойкотували й нічого на них не давали. І в Церкві наставав заколот та руїна, в додаток до загальної Руїни.

16. НАСИЛЬСТВО НАД ОВРУЦЬКИМ МАНАСТИРЕМ.

До чого доходило в цьому урядовому обманному насаджуванні унії, показує голосна свого часу справа православного монастиря в м. Овручі на Волині.

Коли помер Овруцький Архимандрит, монастирська братія, згідно з Канонами та звичаями, року 1681-го приступила до вибору нового Архимандрита, і одноголосно вибрала Інокентія Монастирського. Це була людина освічена, чеснотна, і вірно православна.

Але Овруцький монастир був багатий, і згідно з планом Шумлянського мав дістатися Сильвестрові Творовському, який того року також таємно присягнув на унію. І король, не звертаючи уваги на обрання Монастирського, призначив уніята Творовського. Монастир повстав проти цього неканонічного поламання його прав, і Сильвестра Творовського не прийняв.

Розгніваний король наказав владі конче силою ввести в володіння монастирем Творовського, а Манастирському загрозив. І обраний Архимандрит, якому в Овручі загрожувала смерть, забравши манастирські акти та дещо цінніше з майна, утік до Києва, й оселився в Печерській Лаврі.

Справа прибрала широкого розголосу, скрізь запротестувала православна шляхта. Почали її активно допомагати вигнаному Архимандритові.

Тоді король видав 1681-го року свого Універсала, яким заборонив православній шляхті воєвідств Київського, Брацлавського та Чернігівського вмішуватися в справу Овруцького монастиря, і не заступатися за Інокентія Манастирського. А хто королівського наказу не послухається, тому загрожено карою 50 тисяч злотих, а крім цього такий буде оголошений ворогом батьківщини (пор. сучасне советське “ворог народу”).¹⁸

Написав король і до Києво-Печерського Архимандрита Інокентія Гізеля, наказуючи йому вернути Овруцькому монастиреві акти й майно, які вивіз Інокентій Манастирський, і віддати того під суд. Звичайно, королівський наказ у Києві був нічого не вартий.

Ця справа сильно обурила всіх православних Правобережжя.

Отаким способом усі монастирі на Волині, в Галичині й на Холмщині були обернені на унію, головно за час Руїни, — обернені насиллям або обманом.

18 В. Антонович, ст. 36. Див. “Архів ЮЗР” ч. I т. IV ст. 50, 62, 65, і 60.

17. БЕЗБОРОННІСТЬ ПРАВОСЛАВНИХ ПЕРЕД УНІЄЮ.

Проти унії була вся Україна, але тепер вона осталася безоборонна. Правобережжя охоронялося законом 1676-го р., і православним грозила смертна кара за перехід польської границі. Бо коли держава робить нечесне, вона замикає свої границі. Таким чином Лівобережжя не могло нічим допомогти Правобережжю. Не було на Правобережжі козацтва, яке так активно боронило українську Віру, Віру Православну.

Правобережна Україна втратила через унію майже всю свою шляхту, — позосталося її зовсім мало, і на неї тепер поляки сильно полювали. Але православні низи стояли міцні в Православії, і боронили його, як могли, тільки їх сила була зовсім мала.

Православне Духовенство, міщанство та селянство, що твердо стояли при Православній Вірі, зовсім не мали сили в державі. Вони всі були поズбавлені, як православні, політичних прав; горожанські права їх були так само сильно обмежені. Вони могли тільки пасивно боротися з унією на місцях.

Найсильніша оборона Православія й найміцніший ворог унії, Церковні Братства, по Андрушівському миру 1667-го року стали безрадні, — не було Києва, не було козацтва, не було подостатку своєї шляхти. Братства на Правобережжі помалу втрачають свою колишню силу, і завмирають.

А найголовніше, Закон 1676-го року заборонив Церковним Братствам зноситися zo своїм Патріархом у Костянтинополі. Це був жорстокий удар по Братствах, — у найтяжчий момент в історії Пра-

вославія в Польщі Братства були цілком обезбронені, і видані в руки жорстокому Шумлянському.

Єпископ Шумлянський сильно нахиляв до унії Єпископа Луцького кн. Гедеона Святополк-Четвертинського, але Гедеон не зрадив батьківській Вірі. Навпаки, він сповістив про зраду Шумлянського Віленське Церковне Братство. Це було року 1680-го. Братства затурбувалися, і негайно скликали свій З'їзд на 29-го серпня того ж року.

В Новому Дворі біля Варшави з'їхалися представники Братств, довго радилися, але реального засобу проти Шумлянського його унії не знайшли. Усі одноголосно постановили боротися проти унії аж до смерті. Але тепер братчики могли боротися тільки правно, а це, при відсутності своєї шляхти в сеймі й сенаті, була боротьба безвиглядна. Міркували братчики зайнятися, по-давньому, — підкупом короля та влади, але на це було замало достатків. І братчики роз'їхалися з Нового Двору, переконавшися, що не мають сил до боротьби з неперебірливим у засобах Шумлянським. Постановили міцно стояти проти унії, і вперто боронитись, чим будуть усилі, хоч би й життя за це віддати.

Уніятий уряд довідалися, що Єпископ Луцький кн. Четвертинський не тільки не хоче приступити до унії, але й сповістив Віленське Братство про Шумлянського, як уніята. І вони зняли сильне гоніння на Четвертинського, і той змушеній був року 1684-го покинути Луцьк і втікати в Київ, рятуючи своє життя. І він оселився в монастирі в Батурині.

Московські дипломати, бачачи неперебірливе насаджування унії в Польщі, виторгували право

4. УСПІНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У ЛЬВОВІ
(1598-1631), з дзвіницею Корнякта (1572-1578), архітекта
Петра Барбона.

своєму цареві вмішуватися в ці справи ї боронити Православну Віру. Звістка про це сильно ширилася по всьому Правобережжі, і очі православних, як і раніше було, все з надією зверталися на Москву, чекаючи звідти міцної оборони.

Ще року 1660-го спіткалися російські посланці з польськими в місті Мінську, 25-го січня, і цар Московський доручив передати полякам протеста проти унії. Російським послам наказувалось: “Домагатися від поляків 1. Приєднання до Малої Росії Поділля, Волині, Кам'янця-Подільського і Берестя Литовського. 2. Унію, недавнього часу в королівстві Польськім і Великому Князівству Литовському повсталу, знищити. 3. Виклопотати вільне ісповідання Грецької Віри скрізь, і спинити чинене одновірцям у Польщі гоніння. 4. Православні Грецької Віри Єпископи: Львівський, Луцький, Володимирський, Перемиський і Холмський нехай мають вільний приїзд і від'їзд до Київського Митрополита, як до здавна свого Пастиря, без усякої перешкоди, і нехай вони мають назавжди непорушно свої права”.¹⁹

Року 1678-го 7-го травня прибуло в Москву польське посольство, з проханням продовжити по-переднє перемир'я. Чотири місяці радилися посли, і в пункті 4-ім постановили, щоб у Польщі й Литві “Грецької Віри мешканцям жодного утиску не чинити, і ні на Римський Закон, ані до унії не неволити”.²⁰

19 Н. Бантышъ-Каменскій: Исторія обѣ унії, 1805 р. ст. 128.

20 Там само, ст. 136.

Ці постанови мали велике реальне значення, бо давали Москві правну змогу боронити в Польщі Православіє, а це їй давало прихильність українського народу.

18. БОРОТЬБА ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА З ЄПІСКОПОМ ЙОСИПОМ ШУМЛЯНСЬКИМ.

Львівське ставропігіяльне православне Братство сильно прислужилося Православній Вірі українського народу. Як ставропігіяльне, воно підлягало безпосередньо Патріярху Царгородському, з яким часто зносилось. Своєму ж місцевому Єпископові воно зовсім не підлягало. Звичайнс, ця ставропігіяльність була явищем ненормальним в звичайні часи, але пізніші події показали, що її повстання було викликане конечними потребами часу. Тодішні Єпископи, призначувані польським королем зо своїх, часто хилилися до унії, і власне Братство здержуvalо їх. Через це ролю Братства треба вважати додатньою, — це була на той час найбільша реальна сила проти унії, це була найбільша сила її проти зрадної унійної діяльності Єпископа Шумлянського.

Але часи змінилися, а з ними змінилися й політичні обставини. Польський закон 1676-го року про заборону зносин з Патріярхом Царгородським ударив наші Братства в саме серце... Та й не стало вже тих світлих православних патріотів, української шляхти, що міцно боронила свій народ і свою Віру, — вони покатоличились, а тим самим і попольщились.

Львівське ставропігіяльне Братство матеріально жило головно зо своєї Братської Друкарні, —

книжок випускало багато, і мало з цього добрий прихід, який ішов на церковну працю. Єпископ Шумлянський все життя своє боровся з цим Братством, і бачив у ньому свого найсильнішого ворога. Він добре знат і бачив, що справу запровадження унії в Галичині й на Волині сильно спинює власне Львівське Братство.

І Єпископ Шумлянський постановив ударити Братство в основу його існування, — закрити йому друкарню. Він був при королівському дворі свою людиною, а тому легко упросив короля, щоб той наказав Братській Друкарні не випускати жодних книжок без цензури й благословення свого Єпископа

І через це 30-го грудня 1677-го року король Ян III, приятель Шумлянського, видав до Братства Грамоту, а в ній наказував братчикам: “Книжки й інші видання ви, світські, видаєте під своїм ім’ям, проти Канонів, без дозволу й без цензури свого Єпископа”. Тому король приказує Братству: “Щоб ви жодних книжок ані інших писань під якимбудь титулом без дозволу й благословення велебного Шумлянського, свого Єпископа, не видавали”.²¹

Братство сполошилося, бо добре знато, до чого йдеться. Проте працю свою провадило далі, виступаючи проти унії. Тоді через рік, 23 червня 1678 року король Ян наказав Братству явитися до суду за невиконання його наказу. Та Братство теж добре знато ходи в Варшаві, і таки полагодило що справу “дарунками”, і король новою своєю

21 “Архівъ Ю. З. Россін” ч. I т. X ст. 345-346. Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 113.

Грамотою 14 жовтня 1678-го року уневажнив по-передню; мало цього, — уяв Братство з його Друкарнею під свою опіку.²²

Братство боронилося тим, що вони підлягають безпосередньо Патріархові, а не Шумлянському.

Таким чином, Шумлянський не досяг своєї мети, але від боротьби не відступився, і вирішив закласти свою власну Друкарню, щоб вирвати прибутки з рук ненависного йому Братства.²³

19. ЗНОСИНИ ЄПІСКОПА ШУМЛЯНСЬКОГО З МОСКВОЮ.

Зносини Єпископа Шумлянського з Москвою переповнені відкритим обманом та підступом, які характеризують цю людину. Коли Гедеон Четвертинський став року 1685-го Митрополитом Київським, він хотів опікуватися також тими православними, які знаходилися в Польщі, як то й випадало б канонічно. Але Шумлянський і надалі вважав себе Адміністратором Київської Митрополії, і від цього відступитися не хотів. І Четвертинський скаржився російському урядові, що Єпископ Шумлянський вмішується в його справи. Звичайно, це нічого не допомогло, бо Шумлянського піддержував король польський.

Навпаки, Шумлянський виступив з проектом відновлення давньої Галицької Митрополії, і повів про це агітацію, маючи на увазі стати Митрополитом її. Але на це треба було виклопотатися

22 Там само, ст. 347-349.

23 Але про це розповідаю в наступнім томі своєї праці: "Українська Церква за час гетьмана Івана Mazepi".

згоди Москви, якій тепер належала Київська Митрополія. I року 1689-го Єпископ Шумлянський вислав свого посланця, ченця василіянина Архимандрита Парфенія Ломиковського до московських щарів та до московського Патріярха, і головною справою його було відновлення стародавньої Галицької Митрополії.

Архимандрит Парфеній порушив багато справ перед Патріярхом Московським. Найперше посланець зложив Патріярхові заяву Єпископа Шумлянського, що він, разом з Єпископами Луцьким та Перемиським, усі вони “є і присягають до кінця життя свого залишатися правдиво послушними синами Св. Патріяршому Тронові Московському”. Це був явний обман і явна лож, бо всі ці Єпископи були вже таємними уніятами, на що вроčисто присягали. А інакше це була б зрада Польщі.

Далі посланець зложив скаргу на Митрополита Київського Четвертинського, і додав, що той обраний без порозуміння з православними Єпископами в Польщі. Це була назовні ніби правда, яка колола Москву. I Архимандрит ішо додав, що таке відкинення Єпископів у Польщі відхиляє їх від послуху Патріярху Московському.

А накінець посланець Парфеній склав прохання “православних” Владик Речіпосполітої, щоб Патріярх погодився на відновлення стародавньої Галицької Митрополії, а тому щоб звільнив православних у Польщі, вірних і Владик, від підлегlosti Київському Митрополитові. Це була справа принципова, напевне вже наперед обговорена з польським урядом. Але католицька партія в Польщі ніколи не погоджувалася на окрему самостійну

Митрополію серед неї, — це утруднювало б нищення Православія, головного завдання Польщі в релігійних справах.

Звичайно, Патріярх Московський рішуче відмовився відновляти Галицьку Митрополію, бо її легко захопила б Польща на унію. Замість цього порадив Шумлянському поїхати до Києва й обговорити разом з Митрополитом Гедеоном усі потрібні справи. А на відбудову катедр Львівської Св. Юра та Галицької Патріярх дав щедрі дарунки.

Шумлянський через свого посла просив ще московських царів заступитися перед польським королем, щоб він звільнив православне Духовенство від військових тягарів, як уніяцьке Духовенство вже звільнене від них.

Усе це так вплинуло на Московського Патріярха, що він писав Митрополиту Київському Гедеонові, щоб той не прозивав неслушно Єпископів Львівського, Перемиського й Луцького уніятами, бо це їм кривда, — вони щиро православні! Але Митрополит Четвертинський, відповідаючи Патріярхові, ще раз рішуче твердив, що Єпископ Шумлянський та брат його Афанасій — то таємні уніяти, а Єпископ Йосип і його, Митрополита, намовляв свого часу на таємну унію. І скаржився на обох Шумлянських, Єпископів Львівського та Луцького, що вони багато кривди чинять православним у Польщі, і вбивають Православіє.

І пізніше, року 1693-го, коли Єпископ Шумлянський виправдувався перед московським Патріярхом Адріяном у справі бояр Голіциних і Мазепи, він заявляв, що тільки він та його старший брат

Афанасій, Єпископ Луцький, позостається ще православними!

Так підступно обманював Шумлянський московського Патріярха, бувши вже уніатом...

Ще року 1694-го в Москві були монахи православного Крехівського монастиря, і там хвалили свого Єпископа Шумлянського, що “він держитьсѧ ще в Православній Християнській Вірі Грецького Ісповідання, а до унії явно не приступив, і в своїй Львівській єпархії береже всі православні монастирі ї церкви, а до унії не допускає”.

А року 1696-го помер король польський Ян Собеський. Цього часу Москва сильно скріпилася, і почала диктувати Польщі. Єпископ Шумлянський зараз таки змінив свої віхи, і поспішив написати до Київського московського воєводи боярина Бориса Шереметева ось такого листа, — лист сам ясно характеризує цього уніятського стовпа: “Пане Милостивый! Умеръ король — умерла и унія. Я, якомъ былъ неотмѣнно православнымъ Церкви Святой сыномъ, такъ естемъ, и неотмѣнно въ Православіи Святомъ зоставатиму. А що колвекъ быль з волѣ короля небощика и наразити мусѣль Его Пресвѣтлѣйшаго Царскаго Величества, що жь было чинити? Що жь мусѣль, то чинить мусѣль... Болше того не будеть, упевняю! И яко естемъ щоденнымъ Его Царскаго Величества богомолцею, такъ естемъ и буду, такъ ми, Боже, помози, и даруй, Боже, Цареви нашему Петрови на враги побѣду. И вамъ, всему воинству христіанскому, покорити, Боже, под нозѣ всякого врага и супостата. Аминь, аминь, — дай то, Предвѣчный Царь!...”²⁴

Оце такі особи запровадили унію в Галичині...

24 А. Петрушевич: Сводная Галицко-русская лѣто-

20. НАСЛІДКИ РОЗКЛАДОВОЇ ПРАЦІ ШУМЛЯНСЬКОГО.

Макіявелівський план Єп. Шумлянського запровадження унії на Правобережжі приніс страшні наслідки і Українській Православній Церкві, і українському народові. Час був жорстокий, який історія охрестила Руїною, і власне на цей час припала глибоко розкладова діяльність Єпископа Шумлянського, — праця таємна, підступна, фарисейська, праця, яка на всю цю добу кинула найчорнішу тінь, і саму унію зрівняла з зрадним макіявелізмом, яким вона позостається й надалі.

Підступна праця Єп. Шумлянського — це був логічний вислід Андрусівського миру 1667-го року, що був диявольський задум двох найбільших ворогів України, — Польщі й Москви. І він своєї цілі досяг, — Правобережжя відділилося від Лівобережжя не тільки державно-політично, але й ідеологічно. Власне Єп. Шумлянський своєю унією завдав Україні найтяжчу рану, чого й хотіли поляки: він надовго вбив в Західній Україні соборницькі почування, а сама ця Західня Україна вийшла зо спільноти праці визволення українського народу...

Нищення Православної Церкви у Польщі Єп. Шумлянський, — сам позостаючись назовні православним, — попровадив скоро й реально. На чолі всіх православних Єпархій (Дієцезій) стали таємні уніяти, а саме: Єпархію Львівську й Галицьку, які вже тоді були злучені в одну, держав сам провідник підступу, Йосип Шумлянський. Перемись-

пись съ 1600 по 1770 годъ, ст. 253-255. Див. ще о. І. Рудович: Унія, 1900 р., Львів, ст. 56-57.

кою Єпархією заволодів другий таємний уніят, Єпископ Інокентій Винницький. Третю Єпархію, Луцьку, мав під собою Йосифів брат, Афанасій Шумлянський, так само таємний уніят. І всі три Єпископи провадили руйнуючу для Православія лінію, і тільки чекали зручного часу, щоб оголосити офіційно унію в Польщі.

І лишилася одна тільки Білоруська Єпархія, яка витерпіла багато тяжких переслідувань, але оссталася православною аж до часу упадку Польщі.

Продовження розкладової праці Єпископа Шумлянського подаю в наступному томі цієї праці: “Православна Церква за час гетьмана Мазепи”.

Джерела й література до цього X розділу. Джерела маємо в великому числі в “Архив Юго-Западної Росії” частина I, і головно в томі IV цієї частини.

Література. Н. Бантышъ-Каменский: Историческое Извѣстіе о возникшой въ Польшѣ унії. Москва, 1805 р.— Д-р Проф. В. Антонович: Шо принесла Україні унія, Вінніпег, 1952 р.— М. I. Кояловичъ: Литовская церковная упія, т. I-II, 1859-1862 р.р.— о. I. Рудович: Унія у Львівській Єпархії, Львів, 1900 р.— Мирон Іван (Іван Франко): Йосифъ Шумлянскій, послѣдній православный Епископъ Львовскій и его “Метрика”, “Кievская Старина” 1891 р. кн. 6 і 7.— М. Максимовичъ: Типографія Епископа Йосифа Шумлянского, 1849 року, див. Сочиненія, т. III, ст. 684.— Н. Василенко: Унія и уніатская Церковь въ предѣлахъ Польши и Росіи, “Энц. Словарь” Брокгауз, півтом 68, ст. 821-831. Ис. Шараневичъ: Йосифъ Шумлянскій, русскій Епископъ Львовскій (1667-1708), Львів, 1896.— В. Щурат: Два письма Єпископа Інокентія Винницького, “Шематизм Перем. Єпархії на 1907 р.”, Жовква, 1907 р.— I. Франко: Вірша Єпископа Й. Шумлянського про події 1683-1686 р., “Зап. НТШ” т. 39.— П. Жуковичъ: Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства съ церковной унієй, до 1609 г., Спб. 1901 р.; съ 1609 г. т. I (1609-

1614), Слб. 1903 р.; т. II (1615-1619) 1904 р.; т. III (1620-1621) 1906 р.; т. IV (1622-1624), 1908 р.; т. V (1625-1629), Слб. 1910 р. — П. Троицкий: Варлаамъ и Афанасій Шептицкіе, Єпископы Львовскіе и Каменецкіе, “Под. Е. Вѣд.” 1869 р. ч. 2. — Проф. Іван Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., — на ст. 113-115: Друкарня Єпископа Йосифа Шумлянського. — Юбилейное изданіе въ память 300-летія основанія Львовскаго Ставропігійскаго Братства, Львов, 1886 р. — А. С. Крыловский: Львовское Ставропигіальне Братство, Київ, 1904 р. — Д. Зубрицкий: Лѣтопись Львовскаго Ставропигіального Братства, по древнимъ документамъ составленная, “ЖМНПР” 1850 р. Слб. — А. Папковъ: Братства. Очеркъ исторіи западно-русскихъ православныхъ Братствъ, Сергієва Лавра, 1900 р. — М. Вознякъ: Побіда релігійної унії в Західній Україні, Йосип Шумлянський, див. “Історія української літератури”, Львів, 1924 р. т. III ст. 41-54. — Д-р Микола Андрусяк: Історія козаччини, курс викладів, частина III, Мюнхен, 1946-го року. — Miroslai Marusyn: Die Vereinigung der Peremysler und Lemberger Eparchien mit dem Apostolischen Stuhle. Rom. 1951.

Іван Франко все життя своє виступав проти унії, показуючи її смертельність для України. Див. його праці: “В справі угоди”, “Дві унії”, “Йосип Шумлянський, Львівський Єпископ 1668-1708 рр. і заведення унії в Галичині”, “Католицький панслов'єм” (1881 р.), “Воскресіння чи погребіння” (1884 р.), “Папі в альбом” (1916), поема, і т. ін. Див. Денис Лук'янович: Іван Франко в боротьбі проти релігії, церкви і Ватикану, Київ, 1955 р.

IV

БОРОТЬБА ЗА ПЕРЕМИСЬКУ КАТЕДРУ.

1. УНІЮ ЗАПРОВАДЖУВАЛИ ПОЛЯКИ СИЛОЮ.

Щоб ясно показати, як сильно унія розбивала Українську Церкву, як вона розколювала церковне життя, спинюся тут трохи докладніше над життям Перемиської Єпархії за століття від оголошення Берестейської унії (1596 р.) до прийняття унії Перемиською Єпархією (1691 р.). Це дуже повчальний розділ для зрозуміння історії Православної Церкви, бо так само жили всі інші правобережні Єпархії,—така ж анархія, яка запанувала в Перемиській Єпархії, запанувала тоді скрізь, як наслідок насильної унії.

Унію польський король та єзуїти належно обдумали свого часу, і вона, підтримувана польською всесильною владою та всім латинським Духовенством, дошкульно вдарила український народ і розколола його на дві, хоч і зовсім нерівні частини. Дослідник цієї справи, М. Голубець пише про це: "Коли впроваджувана унія з Римом визвала в такому, наприклад, Львові ще більшу завзятість і віданість визнавців Східньої Церкви, і аж до часів Шумлянського ні разу не захитала владичим Престолом, то в більшій до латинського заходу Пере-

миській Землі унія була ударом меча, який роздвоїв українську суспільність на два нерівні табори, з яких перший, православний, мав за собою великі ряди готового на все народу, з переважно дрібною шляхтою і Духовенством на чолі, а другий, уніатський, — мав за собою повагу короля, златинщених українських магнатів, сейму та опіку місцевої латинської Ієрархії".¹

Отже, унію з Римом запроваджували найсильніші в державі, її реальні сили. І це було по всій Україні, — скрізь на допомогу поширення унії стали: король з владою, златинщена зрадницька магнатерія, католицький сейм, єзуїти та католицька Ієрархія. Україна опинилася перед страшною небезпекою утрати своєї національності, тому боронилася перед унією всіма своїми силами.

І той же М. Голубець додає: "І власне на боротьбу тих двох нерівних таборів витрачувано ввесь засіб енергії, матеріальних засобів, а нерідко — і крові"...²

Так, поширення унії провадилося так, що забирало в Україні всі її сили, і направляло їх не на дійсного ворога, а брат на брата. Бо для цього поляки їй видумали унію.

2. УНІЯТ КРУПЕЦЬКИЙ НА ПРАВОСЛАВНИЙ КАТЕДРІ.

Перемиський православний Єпископ Михайло Копистенський (1591-1610) на Берестейськім Соборі 1596 р. не злякався польських державних по-

1 М. Г о л у б е ць: Лаврів, "Записки ЧВВ" 1926 р. т. I кн. 1 ст. 51, Жовква.

2 Там само, ст. 51.

гроз, і унії не прийняв. Король усіма способами хотів його скинути з Катедри, але був не в силі зробити таке безправство відкрито. І тільки Єпископ Михаїл упокоївся 1610-го року, як по Пере-миську Єпископію витягли свої руки жадні маетків католики та згідні на унію. Це були: Радиловський, Литинський, Копистенський і Хлопецький, — ніби усі чотири були й обрані.³ А поки що Пере-миську Єпархію гвалтом заїхав Адам Стадницький, каштелян Каліський і староста перемиський.⁴

Але ті, що підпомагали унії, — польська вла-да, єзуїти, католицька Ієрархія, — кинулися до ко-rolя за своїм надійним уніяцько-католицьким кан-дидатом, — Крупецьким.

І король пішов за цим натиском, і року 1610-го призначив на православну Пере-миську Катедру уніята, — Афанасія Крупецького. Він був *romani ritus*, римо-католик, родом з Литви, служив у королівській канцелярії, і власне його виставили на Пере-миську Катедру ті, що хотіли насильством посадити свого на Пере-миський владичий Престол. Крупецький прийняв унію, став васильянином, і не-забаром був висвячений на Єпископа Пере-мись-кого. Кэроль з радістю затвердив його на посаді. І все це Крупецький зробив таємно ще перед смер-тью Пере-миського Єпископа Михаїла Копистенсько-го, — усі з нетерпінням чекали смерті православ-ного Єпископа, щоб Пере-миську Катедру таки зро-бити уніяцькою.

І ось Єпископ Михаїл помер, а новий Афанасій Крупецький поспішив до Пере-мишля. А в Пере-

3 С. Голубевъ: Петръ Могила, т. II, додатки, ст. 16-17.

4 Там само, ст. 16.

мишлі також не спали, — своєчасно обрали на Катедру православного Івана Шишку Хлопецького, і ввесь народ став в обороні свого обранця. Уніята Крупецького в Катедру не впустили, і він мусів вийти з Перемишли... Пізніше він скаржився, що його не допущено до його Престолу *armata manu*, — збройною рукою...⁵

3. А. КРУПЕЦЬКИЙ ОБМАНИВ СВОІХ ВІРНИХ.

У весь край був сполоснений, обидві стороні збирали сили. Та Єпископ Іван Шишка наступного 1611-го року помер. Крупецький готовувався захопити “свою” Катедру. Тоді православні повели з ним перемови, — нехай погодиться, що покине унію, тоді нехай займає Перемиську Катедру.

І Афанасій Крупецький прирік, що він зрікається унії, і був допущений до Катедри. Але не довго він був православним, — уже наступного 1612-го року став проповідувати за унію. Це сильно розлютило православних, і проти Крупецького стали всі без виїмку.⁶ І розпочався бойкот Крупецького, — його не слухалося Духовенство, до нього в Катедру ніхто не ходив. Але цей “пастир” цим не турбувався, — йому ходило головно про єпископські маєтки, а не про Віру. У Перемиській Єпархії ширилася сильна анархія, усе церковне життя •революціонізувалось іnidilo.

Року 1620-го 6-го жовтня у Києві був висвячений Єрусалимським Патріярхом Феофаном на Перемиську Єпископію Ісая Копинський, і в Перемиши-

5 “Записки ЧВВ” т. II кн. 1 ст. 52.

6 Там само, ст. 52.

лі його чекали, не допускаючи сюди нікого іншого. Афанасій Крупецький цього часу зайняв монастиря Святого Спаса на Самбірщині, і зробив його центром своїх випадів проти Перемишля. Але був вигнаний і зо Спаса. Тоді Єп. Крупецький піддався на Білу Русь, і зайняв Смоленську єпископію. Королівська Комісія цього часу приділила Перемиську єпископію тільки для православних.

4. ІВАН ПОПЕЛЬ.

На цей час Перемиська єпархія була сильно занархізованна, — кожен виступав у церковних справах. Коли ж тепер ця єпархія припала православним, в місяці березні 1633-го року перемиська шляхта обрала на свого єпископа шляхтича Івана Романовича Попеля. Попелі — це був відомий православний рід на Перемишельщині, і король затвердив це обрання своєю грамотою 17 березня 1633-го року.

Нагадаю тут, що того часу, за польськими законами, єпископом міг стати тільки родовитий шляхтич, — кандидата з іншого стану король не затверджував.

Але Попель був двоєженець, і тому, згідно з Канонами, не міг бути висвячений у жодний духовний сан. І Митрополит Київський Петро Могила опротестував вибори Попеля, і рішуче заявив, що він двоєженця висвячувати не буде.

Митрополит Петро Могила звернувся зо своїм Посланням 3 квітня 1633-го року до Перемиського Братства, виступаючи проти шляхти, яка своїм необдуманим обранням Попеля наробила Церкві клопоту. “Панове шляхта, обивателі Перемиські, —

писав Митрополит, — відлучившись від ради чесностей ваших і нашої, а упором ідучи і противне Церкві Божій хотячи мати, до думки своєї нас силюють. Ми чесностям Вашим то повідаємо, жеби і Ангол з Неба зошол, противко сумління і Правил Св. Отець учинити тоє не можем”.⁷

Шляхта таки настоювала на своєму, щоб Митрополит висвятив Попеля, та Петро Могила рішуче зрікався робити супроти Канонів. Тоді Попель звернувся до Костянтинопольського Патріярха, а там якраз була зміна Патріархів, і Попелю, не знаючи справи, видали благословення зайняти Пере миську Кatedру, а Митрополитові Могилі — висвятити Попеля в Єпископи. Митрополит і тепер рішуче відмовився, не вірячи твердженням Попеля.

Попель зовсім осмілів, і 5-го червня 1634-го року видав Послання, хоч і не був ще висвячений, до Духовенства, — зібратися на Собор у Пере мишлі на 24-го червня. Закликаючи Духовенство на Собор, Попель додав головне, про що йому ходило: “і даток належашій і задержаний з собою абисте приносили под неблагословенством Божим і зверхностю нашою”. Попель іменує себе в цім Посланні так: “Іоаннъ Попѣль Романовичъ, милостію Божію Єпископъ Пере мишльський и Самборскій, зъ ласки короля єго милости упривѣліованый, найпаче же от Вселенского Святѣйшого Патріархи Константинопольского, от Великого Трону Благочестивого”.⁸

7 Послання видрукуване в С. Голубева: Петр Могила, т. I, додатки, ч. 85 ст. 527.

8 Там само, ст. 559, усе Послання.

Послання невисвяченого Єпископа стало голосним і сіяло анархію. I Митрополит Петро Могила видав до перемишлян рішуче Послання 9-го липня 1634-го року, — у жодному разі не визнавати Єпископом двоєженця Попеля.⁹

Два роки тяглася голосна справа Попеля, бо розбуяла шляхта таки стояла на своєму, і сильно кричала про це на Вишенському сеймі в грудні 1634-го року.¹⁰

5. СИЛЬВЕСТЕР ГУЛЕВИЧ.

Щоб справу двоєженця Попеля остаточно зняти з порядку денноого, Митрополит зарядив нові вибори, і сам на них був і їх підписав, — вибрано 26 березня 1633-го року луцького земського писаря Семена Гулевича Воютинського. Семен Гулевич був відомий своїм міцним Православієм; ще його дід Феодосій Гулевич був у половині XVI віку Єпископом Луцьким.¹¹

Вибір Семена Гулевича подали на затвердження короля, але той стояв за Попеля, схильного до унії. Та Попель помер десь у другій половині 1634-го року, і король мусів затвердити своєю грамотою 14 березня 1635-го року на Перемиській Катедрі таки Сильвестра (Семена) Гулевича.¹²

Уніяцька партія сильно перешкоджала С. Гулевичу в праці, навіть обвинувачували його про

9 Послання видрукуване там само, ст. 555-558.

10 Див. там само, т. II, додатки, ст. 82.

11 Там само, т. II ст. 474 і додатки ст. 80.

12 Грамота короля там само, т. II, додатки, ст. 79-82.

“наїзд” своєї Катедри.¹³ Єпископ Сильвестр двічі виганяв Афанасія Крупецького зо Спаського монастиря, а той каламутив усю Перемишельщину, бо мав же на руках стару королівську грамоту на Перемиську Єпископію.

6. АНАРХІЯ В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЄПАРХІ.

І перемиські монастири допомагали, щоб у Перемишлі таки сидів на Катедрі православний а не уніят. Особливо в цьому відношенні вславився Лаврівський монастир, що все стояв за Православіє проти унії. Навпаки, Спаський монастир (біля м. Старого Самбора) один час прийняв був Єпископа уніята Крупецького.

Року 1637-го Єпископ Крупецький сам призначив Ігумена Кобринського монастиря о. Павла Овлучинського за свого помічника, як Єпископа Самбірського, і наділив його неналежними йому маєтками.¹⁴ Взагалі А. Крупецький нехтував цілком приказами короля.

Король польський і його уряд хотіли за всяку ціну віддати Перемишль уніятам, — “польський уряд з королем на чолі, бачачи безвигляdnість своїх заходів у напрямі вдержання унії в Перемишлі, прόбував усяких способів, і йшов на компроміси, при тому нерідко попадав у суперечності й дивогляdnі комбінації”¹⁵. Так, року 1641-го король, щоб захопити для унії Перемишль, наказав таке:

13 Там само, ч. II, додатки, ст. 16. “Записки ЧВВ” т. II кн. 1 ст. 52.

14 “Записки ЧВВ” т. II кн. 1 ст. 53.

15 Там само, ст. 53.

Перемишль нехай стане Катедрою для уніятів, а Лаврівський монастир — Катедрою православних... І тільки сильний протест Київського Митрополита, Духовенства та шляхти змусили короля відмінити свій образливий для православних наказ.

Отак кипіла вся Перемишельщина, повна утисками православних, і настала Хмельниччина, “викликана польською нефортунною політикою в справах Віри”.¹⁶

7. АНТОНІЙ ВИННИЦЬКИЙ.

За Зборівським Трактатом 1649-го року Перемиська Єпархія переходила до православних, але польський уряд робив усе, щоб до цього не дозволити, і, як крайність, погодився, щоб це сталося аж по смерті Єпископа А. Крупецького. Але новий король Ян Казимир таки змушений був уступити Перемишль православним.

Православні обрали на Єпископа Перемиського Антонія Винницького, видатного шляхтича з давнього православного роду, славного на Перемишельщині. І король своєю грамотою 24 квітня 1650-го року затвердив це обрання, хоч жив іще затверджений уніят Крупецький. Звичайнс, був не один кандидат на цю нещасливу Катедру, і вони всі повели сильний наступ на Антонія Винницького. Але новий Єпископ по-військовому відбивався від усіх, і таки посів свою Катедру.

Треба сказати, що наступи на Антонія Винницького, як православного Єпископа, ніколи не спинялися, але він таки всіх їх переміг. У цьому йому

16 Там само, М. Голубець, ст. 53.

багато допомагали галицькі православні монастирі, особливо монастир Лаврівський. Історик Лаврівського монастиря пише: “В безустанній боротьбі А. Винницького з уніяцькими контрвладиками стає Лаврів по його стороні не тільки морально, але й фізично. Лаврські черці та Ігумени не тільки стоять при Винницькім, агітують за ним і переслідують його противників, але, коли треба, хапаються за зброю, і разом зо світськими приймають участь у зайдах і сuto воєнних виправах Владики”.¹⁷

Усі галицькі монастири були православними, але деякі А. Крупецький захопив під себе. Це все сильно розкладало дисципліну та чеснотність монастирів.

Як це підкреслюють багато-хто з учених дослідників, уніяцьким кандидатам ходило не про Віру, а більше про самі маєтки,¹⁸ і Антоній Винницький насили відбивався від численних уніяцьких претендентів на його Катедру.

8. АНТОНІЙ ВИННИЦЬКИЙ СТАЄ МИТРОПОЛИТОМ КІЇВСЬКИМ.

Травня 10-го 1663-го року помер Київський Митрополит Діонісій Балабан. Вибори нового Митрополита були призначені в м. Корсуні. Це були перші вибори Митрополита в нових обставинах, коли Україна перейшла під Московію, тому до виборів сильно готувалися і прихильники нових обставин, і полонофіли. Польський уряд повів ве-

17 М. Голубець: “Записки ЧВВ” 1926 р. т. II кн. 1 ст. 54.

18. Там само, ст. 51.

лику агітацію за Єпископа Антонія Винницького, а свідоміші українці — за Йосипа Нелюбовича Тукальського. І вибрані були обидва: більшість була за Тукальського, а полонофіли — за Винницького. Король поспішив зараз таки затвердити Митрополитом А. Винницького, а Тукальського небавом схопили й посадили в фортецю, де він і промучився два роки.

Православні сильно запротестували проти королівського затвердження Митрополитом А. Винницького, і король мусів це затвердження відмінити, — він призначив Львівського Єпископа Желіборського тільки Адміністратором Київської Митрополії, яким той і був до своєї смерті († 1667).

У боротьбі за Православіє Перемиської єпархії треба підкреслити велике значення т. зв. ходакової шляхти. “Багата шляхта, магнати, покинули свою Православну Віру й перейшли в католицтво, а тим самим покинули свій український народ і стали поляками. Але дрібна шляхта за ними не пішла, — вона позосталася твердими православними, і це вона так довго боролася з унією в Перемиській єпархії, аж до 1692-го року, коли була зломлена урядовою польською силою”.

“І часто бувало так, — пише дослідник, — що коли православний Єпископ виїздив з Перемишля, то польські пани вводили в його палату уніяцького чи греко-католицького Єпископа, а потім збиралася бідна “руська” шляхта з околиць Самбора й Старого Самбора, та й виганяла того Єпископа з палати, і знов саджала в ній свого православного Єпископа”.

“Так само діялося і з єпископськими добрами, які не раз знаходилися в руках уніятського, а потім, при допомозі тієї ж бідної шляхти, передавалися знов православному Єпископові”.*

Папа Олексантер VII любився і писав польсько-му королеві: “З великою тugoю для нашої душі ми недавно довідалися, що зухвалість схизматиків дійшла до того, що вони збройною рукою вдерлися в добра й землі Перемиської Церкви уніятів рутенців, і, викинувши з великою несправедливістю католицького помічника, забрали його володіння, і задержують їх”. І Папа просить короля допомогти вернути землі уніятам.**

А по смерті Желіборського, коли змінилися обставини, король знову призначив Антонія Винницького Митрополитом Київським, і він правив цією Митрополією — з Перемишля, бо до Києва його не впущено. Разом з тим, за смертю Желіборського, А. Винницький став їй адміністратором Львівської Єпархії.***

Цих трьох великих обов'язків забагато було одній людині, і тому А. Винницький, як Митрополит Київський, висвятив Ігумена Лаврівського монастиря Григорія Сас Гошовського на Перемиського Єпископа. І серед цих турбот Антоній

* О. М-в, Календар 1906 р., Львів, ст. 85.

** *Monumenta Pontificum Romanorum*, t. I N 526.

*** Титулувався Антоній Винницький так: Архиєпископ, Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси, Екзарх Святого Апостольського Костянтинопольського Трону, Єпископії Львівської, Кам'янця Подільського і Архимандрії Унівської Адміністратор”. Так він підписався на акті з 27 грудня 1667-го року. Див. Зубрицький: *Historyczne badania o drukarniach*, Львів, 1836 р. ст. 86-87.

Винницький помер 26 листопада 1679-го року, і був похований у підземеллях Св. Онуфріївської Церкви Лаврівського монастиря.

У 60-х роках XIX-го століття василіяни уніяти викинули тіло православного А. Винницького зо своєї церкви, — закопали на цвинтарі при Каплиці Св. Івана.¹⁹

9. ВІДСТУПНИК ВІД ВІРИ ІНОКЕНТІЙ ВИННИЦЬКИЙ.

Перемиський Єпископ Гошовський помер 1675-го року, ще за життя Антонія Винницького. І Винницький попильнував, щоб Перемиським Єпископом став його племінник Іван. Це була людина зовсім світського характеру, яка з релігією мала мало спільногого. Чи бути йому православним, чи бути уніятою, це його мало цікавило, — аби тільки заволодіти щерковними маєтками.

Іван Винницький дав Єпископові Львівському Йосипові Шумлянському приречення стати уніятом, покищо таємним, і Й. Шумлянський 1-го грудня 1679-го року висвятив Винницького на Єпископа Інокентія. По висвяченні постаралися і про “вібори”, а король затвердив їх, хоч на це місце він уже призначив був уніята Малаховського. Король і латинська Ієрархія погодилися на Ін. Винницького тільки тому, що він дав їм обіцянку стати уніятом, покищо потаємним.²⁰

Час ішов, а Єпископ Інокентій унії не приймав. І на нього накинулися всі, — і влада польська, і католицька Ієрархія, і вже окатоличена шляхта, —

19 “Записки ЧВВ”, 1926 р. т. II кн. I ст. 56, Жовква.

20 Там само, ст. 59.

пора публічно оголосити унію для всієї Перемиської Єпархії. І І. Винницький скликав на 23 червня 1691-го року представників від Духовенства та від шляхти Перемищини, а рядового Духовенства й народу, а також Церковних Братств не запрошували, бо наперед знали, що широкі кола вірних на унію не пристануть. І з'їхалось зовсім мало, — і Єпископ Інокентій публічно став зрадником батьківській Вірі, і оголосив свою Єпархію уніяцькою...

А на “Соборі” (були “представники”) 1693-го року Єпископ Інокентій попильнував на вищі церковні посади понаставляти своїх вірних людей: на Протоігумена перемиських монастирів обрано брата Єпископа, — Мартиніяна Винницького. А для нагляду над церквами і білим Духовенством обрано відданого Єпископові лаврівського ченця Івана Редкевича. Щоб закріпити унію, хоч і без народу...

10. ЛЮТА СМЕРТЬ ЗРАДНИКА.

Смерть цього зрадника Православію була трагічна, — вона йому нагадала про його відступницький шлях і зламання присяги на додержання Православія. Греко-католик у василіянському уніяцькому органі розповідає про смерть цього Єпископа таке: “Інокентій Винницький зійшов з цього світу серед доволі трагічних умов. З давен давніх хоруючи на ноги, поїхав Владика лічитися до Львова. Тут порадили йому бандажувати ноги насиченими спіртом перев'язками. Коли 24-го лютого 1700-го року обслугуючий Владику хірург заложив перев'язки і хотів, не маючи ножиць, урвати нитку, перепаливши її свічкою, занялися від свіч-

ки спиртові бандажі, — наляканий хірург утік, полишивши Владику в огні. Поки збіглася на крик нещасного Владики служба, не було вже рятунку... Тіло Владики перевезено до Лаврова, і тут похоронено в родинній гробниці Винницьких".²¹

Так загинув головний помічник руїнника Української Церкви, Йосипа Шумлянського.

11. НАСЛІДКИ УНІЯТСЬКИХ НАПАДІВ.

Усе вище описане, що робили уніяти відступники проти православних українців на Перемишльщині, привело до таких тяжких наслідків.

1. В Українській Церкві заводилася анархія, і сама Церква сильно розкладалася. Те саме сильно охопило українські монастирі, які захоплювали уніяти.

2. Уніяти затягували до боротьби проти православних українців усіх, кого могли прихилити, а головно розкладових осіб.

3. І дійшло до того, що обидві стороні для вирішення своїх справ хапалися військової зброї.

4. Це уніяти допомогли, що все було два Київських Митрополити, і це позосталося й далі аж по 12 лютого 1839-го року, коли остаточно усунений був польський "Київський Митрополит", який підписувався: "Митрополит Київський і всієї Русі", а сидів десь у Польщі і виконував її накази.

5. Перемиська Єпархія довгий час бувала без Єпископа, і сильно розкладалася.

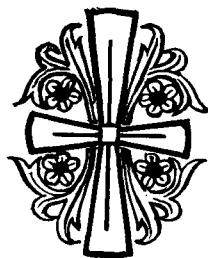
6. Виборність Єпископів стала тільки про око людське, — Єпископів призначала сама польська

21 Там само, ст. 60.

влада, бо інакше не знайшла б кандидатів на відстуників в унію.

Так робилося і по інших Єпархіях.

Література подана в самій праці. Див. іще: А. Добрянскій: Исторія Епископовъ трехъ соединенныхъ Епархій: Перемышльской, Самборской и Саноцкой, Львів, 1893. — М. Голубець: Лаврів, “Записки ЧВВ’ 1926 р. т. I кн. 1, Жовква. — А. Prochaska: Wladyka Winnicki wobec bazylianów, “Przeglad Powszechny”, Krakів, 1922.

V.

НАСИЛЬНЕ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІЇ НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

1. ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

Закарпатська Україна, або, як її звичайно давніше звано, Угорська Русь, це найдалі на захід висунена українська земля. Русичі прийшли сюди зо Сходу дуже рано, і позаймали тут вільні простори. Уже по них прийшли сюди угри, але підбити під себе русичів-українців не змогли.

У IX-XI століттях Закарпаття входило в склад Київської Русі, яка завжди й сильно боронила його. Але коли по смерті великого князя Київського Володимира († 1015 р.) настала чотирилітня (1015-1019) колотнечча між його синами, а Русь-Україна ослабла, то Закарпаття захопили угри.

Із давнього часу Закарпаття відірвалося від інших українських земель, і позосталося самотним, як острів на чужині, віддане на винародовлення й на знищення чужинцям. Закарпатські українці довгі віки були сильно гноблені мадярськими панами, у яких знаходилися в тяжкій панщині ще з 1515-го року. І навіть Священики не звільнялися від цієї панщини. Від братнього українського народу відділяли закарпатців гори, а з трьох інших сторін

сусідами були мадяри, румуни та словаки, які їх винародовлювали й тягли до себе. З цих сусідів тільки молдовани-румуни були православні, а інші — католики.

Закарпатці, коли їх відірвано від Київської Руси, не мали своїх князів, — ними володіли чужі угорські пани. Але року 1396-го небіж литовського великого князя Ольгерда, Федір Коріятович, не помирившись з братами на Поділлі, перебрався зо своєю великою дружиною на Угорщину, й оселився в Закарпатті. Князь Федір став васалом угорського князя, який віддав під нього Мукачівщину, і він правив нею по 1414 рік, як удільний князь. Цей же Федір Коріятович розбудував місто Мукачів,¹ а біля нього заснував монастир Св. Миколая, на Чернечій Горі, що став центром православного духовного життя на Закарпатті.

Два віки, XVI-XVII, Мукачівщина входила в склад Семигородського (Трансильванського) князівства, але далі всім заволоділа Австрія. Під час Хмельниччини (1648-1657) на Закарпаття приходили висланці з України, і трохи закарпатців таки втекли до Богдана.

2. ЗАКАРПАТТЯ БУЛО ПРАВОСЛАВНЕ.

З глибокої давнини в Закарпатті запанувала Православна Віра. Велика Моравська Держава заходила далеко на Схід, і в неї входила й частина західноукраїнських земель. Безумовно, проповідь

1 Міста Ужгород і Мукачів відомі вже з IX віку, як міста фортеці. Мукачів — на обох боках річки Латориці. Ужгород — слов'янське ім'я, а по-угорськи Унгвар.

Святих Братів Костянтина й Методія рано дісталася на східні землі, а в тому і на Закарпаття, хоча б і через Словаччину. Добрий знавець кирило-методіївських справ, академік П. Лавров про це пише: “Проповідю Кирила й Методія частинно були охоплені і поляки, і, що можливе, русини в Прикарпатських краях”.² Кирило-методіївська традиція на Закарпатті завжди була міцна.

Належачи до Київського князівства, Закарпаття по 988 році, коли охрестилася Україна, зміцнюло свою Православну Віру, у чому допоміг їм Київ. Як і Україна, Закарпаття знаходилося в юрисдикції Царгородського Патріярха. Коли повстала Перемиська Єпархія, то Закарпаття довго належало до неї. Пізніше повстала окрема Закарпатська Єпископія, яка міцно трималася за часу Петра Петровича, ужанського жупана, що на початку XIV-го століття підняв повстання проти угорських панів, але по смерті його (1321 р.) ця Єпископія знищена.

3. ДУХОВІ ЦЕНТРИ НА ЗАКАРПАТТІ.

Духовними осередками Закарпаття здавна стали його монастири. Так, наприкінці XIV віку повстав на Чернечій Горі біля Мукачева монастир Святого Миколая, — заклав його князь Федір Коріятович. А на Мараморошині рано повстав Грушівський монастир Св. Архистратига Михаїла, на правім боці ріки Тиси, на краю села Грушево. З давнього часу цей Грушівський монастир став церковним православним центром, а разом з тим і

² “Ізвѣстія отд. р. яз. и сл.” 1924 р. т. 28 ст. 376.

культурним центром усього Закарпаття, а особливо східного й південного; тут довгий час жили марамароські Владики, бо в Марамароськім комітаті взагалі католицькі та протестантські переслідування православних не були такими запеклими, як в інших місцях Закарпаття.

Є мало підтверджуваний переказ, ніби перший друкар українських книжок, Швайпольт Фіоль, переніс свою друкарню в Грушівський монастир, коли католики заборонили це друкарство в Krakові. Тут Фіоль ніби й видрукував Тріодь Пісну та Цвітну.³

З кінця XV ст. сильно виріс і Мукачівський центр зо своїм василіянським монастирем Св. Миколая на Чернечій Горі. Закарпатська Православна Церква була об'єднана, і на чолі її року 1491-го став Ігумен цього монастиря Іван. Це вже була самостійна православна Єпархія під юрисдикцією Царгородського Патріярха.

4. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАВОСЛАВІЯ.

У другій половині XVII ст. Закарпаття поділилося на дві частині: одна огинилася під католицькою Австрією, а друга під Семигородським (Трансильванським) князем кальвіністом. І з того часу стала ділитися й Православна Церква в Закарпатті, бо настала різна її доля, тяжка в обох частинах.

І на Православну Віру пішло жорстоке й довге гоніння. Але народ таки міцно стояв при Правосла-

3 Проф. І. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р. ст. 152.

вії, і боронив його чим міг, а з ним і його Духовенство. Австрія й Угорщина жорстоко вибивали з упертих закарпатців їх Православну Віру, а також усякі сліди, що вони зв'язані з українцями по той бік Карпат. Але народ ні за що не хотів іти на унію. “Маса простого сільського люду, — пише Проф. Д. Дорошенко, — разом із своїм Духовенством твердо держалися свого Православія, яке служило для неї обороною її народності”.⁴ І тільки сама Віра Православна спасла закарпатських українців від повного винародовлення, і воно осталося при своїй нації.

Зате рано здалася “руська інтелігенція”, як це трапилося в Литві та в Польщі, — уряд на неї особливо тиснув, і вона помалу переходила на католицтво, — їй за це давали працю. За відмову від Православія і від рідної мови закарпатські пани одержували права мадярського шляхетства. І закарпатська українська інтелігенція покатоличилась та помадяршилась.

5. НАСИЛЬНЕ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІЇ.

Унію з Римом на Закарпattі заводили так само, як і в Польщі: обманом, підкупом та державним насиллям. Мукачівський Єпископ Василь Тарасович (1638-1648) таки року 1646-го зрадив своєму народові, і з купкою своїх зрадників пристав до унії. Цю обманну унію “переведено тільки з Духовенством, без співучасти народу”, так що “він довго й не знов про великий перестрій, який його по-

⁴ Нарис історії України, Варшава, 1983 р. т. II ст. 277.

стиг".⁵ І з цього часу Єпископ Мукачівський був відданий під Архиєпископа латинського в Егері, і пішло насильне винародовлення українського народу, як вислід унії, цебто те саме, що й скрізь робили уніяти.

А далі насильства й переслідування все побільшувалися. Року 1652-го Мукачівський Єпископ Парфеній Ротошинський (1648-1670) скликав "Собор" Духовенства в Ужгороді, і багато з західнього Закарпаття були затягнені в унію.⁶

Зате східнє Закарпаття ні за що не хотіло йти в унію, і міцно стояло за батьківським Православієм, і тільки в роках 1716-1721 перейшла в унію і Мараморошина.

У сусідстві була православна Молдавія, вона трохи підтримувала в Православії східнє Закарпаття. Але Семигородське князівство впало, а тому мусіла піддатися унії й Православна Церква. А до того католицька Австрія на кінець XVII віку зміцніла, і тому всією силою вдарила на східнє Закарпаття, і воно змушене було піти в унію. А Мукачівський монастир, центр Православія, уряд віддав уніятам... Так, як робилося і в Польщі.

Та не дивлячись на все це, Православіє в Закарпатті фактично трималося незмінно в народніх масах, — жодної насильної унії народ не приймав. В Україні тоді запанувала Руїна, і допомогти Православію не було кому, а на Правобережжі панував обманщик Йосип Шумлянський, Єпископ Львівський. Цікаво, що року 1680-го Єпископ Мукачівський брав уділ, — на запрошення Єп. Шумлянсько-

5 Г. Стрипський: З історії письменності Угорської Русі", "Записки НТШ", Львів, т. 117-118, 1914 р., ст. 180-181.

6 Documenta Pontificum Romanorum, I. 505, 559.

го, — у висвяченні “православного” Єпископа Перемиського Інокентія Винницького: для Мукачева це було уніятське висвячення, а для Перемишля — православне... Руйна!

Року 1683-го король Польський Ян Собеський, при допомозі і українських козаків, наголову розбив турків під Віднем, і звільнив його. Вертаючись у Польщу, король позоставив в Ужгороді на Закарпатті 3000 козаків, щоб вони боронили границі угорські. Це перший раз закарпатці стрілися вічна-віч зо своїми братами з-за Карпат.

І що ж могли розповісти брати братам? Одні одним розповідали про жорстоке й насильне за проваджування унії з Римом. Але козаки могли підтримати духа закарпатців бодай тим, що вони не здаються і міцно тримаються Православія.

6. УНІЯ НЕ ЗМЕНШИЛА СТРАЖДАННЯ НАРОДУ.

Унія нічого не дала Закарпattю, крім духової руйни та побільшеного винародовлення. Народ і його Духовенство, хоч ніби й уніяти, бідували і духово, і матеріально, страшенно. І раптом усі згадали про Православіє, і пішов сильний рух, — вертатися до Віри батьків! Переляканий австрійський уряд змущений був дати народові й Духовенству деякі полегчі, Духовенство ніби було прирівняне в правах до католиків, і року 1760-го Мукачівська Єпархія була забрана з-під влади латинського Єпископа.

Уніятські Єпископи Мукачівської Єпархії сиділи в василіянському монастирі в Мукачеві, якого влада відняла від православних і передала їм. А з року 1771-го Мукачівські Єпископи перенеслися до

м. Ужгороду, і вже пробували там, хоч Єпархія звалися по-давньому Мукачівською.⁷

Звичайно, народ і далі бідував, нерідко повставав, і тільки чекав зручного часу, щоб скинути з себе ненависну унію.

Література. I. Pelesz: *Geschichte der ruthenischen Kirche mit Rom*, 2 томи, Віденсь, 1878-1881. Е. Перфецький: Обзор угро-руської історіографії, "Ізвѣстія отd. р. яз. и слов". т. XIX вип. 1, Спб. 1914 р. Його ж: Угорська Русь-Україна в XVII ст., "Україна" 1917 р. кн III-IV. Його ж: Василій Тарасович, Єпископ Мукачівський, "Науковий Збірник", Ужгород, т. II, 1923 р. В. Францев: Обзор важнѣйшихъ изученій Угорской Руси, Варшава, 1901. А. Петров: Матеріали по історії Угорской Руси: "Старая Вѣра" и унія в XVII-XVIII ст., Спб. 1905-1906 р.р. А. Петров: Древнѣйшая грамоты по історії Карпато-русской Церкви и Іерархіи 1391-1498 г., Прага, 1930 р. А. Петрушевич: Сводная Галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 год, Львів, 1874 р., доповнення, 1891 р. Ю. Жаткович: Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі, див. "Науковий Збірник проф. М. Грушевському", Львів, 1906 р., ст. 155-157. Е. Перфецький: Религіозное движеніе въ XVI и началѣ XVII в. в Угорской Руси, "Ізвѣстія", Спб. 1915 р., кн. 1. М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1924 р., т. III ст. 108-122: На підшибі. Проф. І. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 152-156: Друкарство на Підкарпатській Україні, тут і література. *Documenta Pontificum Romanorum*, Roma, т. I-II, 1953-1954, — тут багато матеріалу для історії унії в Закарпатті.

7 *Documenta Pontificum Romanorum*, II. 326.

VI.

ПІД СУЛТАНОМ ТУРЕЦЬКИМ.

1. ОРІЄНТАЦІЯ НА ТУРЦІЮ.

Українські провідники розглядалися на всі боки, шукаючи союзників, які рятували б їх край від поляків з їх унією та від москвинів. На заході від України лежали православні землі Молдавія, Валахія, а також Семигород, — вони жили під турецьким протекторатом, і турки Віри Православної не переслідували так, як то робила Польща. З Молдавією й Валахією українці здаєна були в тісних стосунках, а з часу Богдана Хмельницького зав'язалися й стосунки політичні. Ось тому нічого дивного нема в турецькій орієнтації гетьмана Петра Дорошенка. Він війробував усі дороги, щоб справді достойно пов'язатися з Польщею чи з Московією, але завжди ці дороги запроваджували в безвихідний кут: зненавиджена унія в Польщі, або повна підлеглість Московії. Ось тому Петро Дорошенко вхопився за ту дорогу, на яку реально ступив був ще Богдан Хмельницький, але через передчасну смерть не встиг зреалізувати: поєднатися з Турцією. Турція на той час була могутньою державою, мала під собою не мало православних земель, і звичайно Віри Православної не руйнувала, ніякої унії не запроваджувала.

Під турецькою владою були й кримські татари, а їх український народ аж надто добре знов: рік річно татарські орди вривалися в Україну, і грабували й неволили, щоб тільки могли. Татарський хан нераз був союзником Богдана Хмельницького, але звичайно при цьому дошкульно руйнував Україну, а то й віроломно зраджував Богданові. А вкінці татари замірилися з поляками, стали їхніми союзниками, і роками 1663-1665 безборонно жорстоко руйнували наш край. Ось тому турки, як і татари, були сильно непопулярні в Україні, і їх боялися не тільки як нехристів, але й як жорстоких руйнівників.

Коли Дорошенко став обмислювати зо своїми старшинами свій проект піддатися під турецький протекторат, Україною відразу поповзли темні чутки, що незабаром прийдуть турки, і разом з татарами знищать Християнство в Україні. Працювати серед таких чуток було надзвичайно тяжко, бо й близче оточення Дорошенкове не розуміло його нової політики, і було проти неї.

2. ДУХОВЕНСТВО ПРОТИ ТУРЦІЇ.

Коли про турецьку орієнтацію гетьмана Дорошенка довідався Києво-Печерський Архимандрит Інокентій Гізель, глибоко поважаний скрізь в Україні, він 15 вересня 1667-го року послав Дорошенкові листа, в якому від імені всього Духовенства просив його покинути турецьку орієнтацію, бо “бусурмени, за своїм законом, повинні нищити християн, і тому під ними християнські народи грецькі, слов'янські й інші вигублені, та й сам народ руський вони запроваджують у неволю в усі

кінці світу, і мучать немилосердно". Архимандрит радив, звичайно, краще піддатися під владу Московського царя.¹

У січні 1668-го року обидва гетьмани, лівобережний Бруховецький, і правобережний Дорошенко постановили піддатися Турції, але щоб Україна стала васальним князівством її зо своїм князем у Києві. Для переговорів з султаном поїхали посли до Костянтинополя.

Підкреслимо тут, що й гетьман Дорошенко свої найбільші задуми проводив у життя без поради з ширшим церковним Проводом. Києво-Печерський Архимандрит займав високе становище, але, як показують факти, гетьмани з ним не радились. Взагалі видно розрив церковного й світського проводів, а це тільки збільшувало руїну, яка панувала тоді.

Передчуття Церкви, висловлене Архимандритом Інокентієм Гізелем, що турки не пощаดять православних Святинь, незабаром цілком збулося, — Церква руйнувалася далі.

Богдан Хмельницький віддав Україну з Церквою Москві, не питуючись Духовенства, більше того, — проти волі його. Дорошенко робить те саме, віддаючи Україну під Турцію.

3. УМОВА З ТУРЦІЄЮ.

12-го березня 1669-го року до гетьманської столиці Чигирина прибув посол від султана, і запропонував узяти Україну на таких умовах, на яких живе Волощина. Дорошенко скликав Раду біля

1 Н. Костомаровъ: Руїна, ст. 177.

Корсуня, і вона постановила піддатися Турції. У складеному проекті договору говорилося, що “турецькі й татарські війська, входячи в Україну, не будуть будувати мечетів, не будуть руйнувати і грабити українських Церков чи обертати їх на мечеті. Українське Духовенство буде підлягати Царгородському Патріярхові, але управлятися Київським Митрополитом, який буде затверджуватися у своєму сані за згодою гетьмана. Ніхто не може по-забавити гетьмана його уряду аж до смерті”.²

4. ТУРКИ РУИНУЮТЬ УКРАЇНУ.

З Турцією велися далі переговори, але сама думка піддатися їй ставала сильно непопулярною, — її особливо боялися Духовенство та простий народ. Справа затяглася, а Дорошенко все кликав султана визволити Україну. Нарешті, у червні 1672 року турецькі війська з'явилися в Україні. 17 серпня взятий був Кам'янець Подільський, і вроностро оголошена була воля Християнської Віри. Але це тільки про людське око: турки вже в Кам'янці повикидали Образи з костильов, а деякі з них переробили на мечеті... Як не унія, то іслам!

І турки з татарами бурливими потоками розливалися по Україні, скрізь усе руйнуючи та забираючи людність у полон. Особливо дошкульно грасували вони на Поділлі: “Церкви Божі обертались на мечеті або на склади, заборонялось дзвонити в дзвони, малих хлопчиків хватали від батьків”. Установлений був податок, який треба було плати-

2 Там само, ст. 280-281.

ти туркам за Вінчання, Хрещення й за Похорон.³ Скрізьчувся плач і стогін та прокляття...

Іоанікій Галятовський у своїй відомій праці 1676-го року: “Скарбница потребная” описує тогочасні настрої на Чернігівщині: Були “часи воєнні, небезпечні. Нас або татарами тривожено, або турками страшено, которое нашу отчизну, Росію Малую, воєвали, і не тільки міста, чоловічою рукою уфортифіковані, але Кам’янець Подільський, фортецю, Божою рукою збудовану, турки війною взяли, і незлічено множество людей як турки, так і татари з Росії Малої в неволю поганську запровадили” (л. 15б.)...

У 24 чуді своєї “Скарбниці” Галятовський подає правдивий малюнок, як турки й татари поводилися в Україні. “Року 1674-го, місяця augusta, — пише він, — турки й татари, прийшовши до Малої Росії, воювали міста та села, почавши од Браславля аж до Ладижина й Уманя, і волості інші українськії плюндрували”.

“У той час турки Ладижин взяли через меч, і міста Уманя, підложивши пороху під вал уманський і вал порохом викинувши, достали, і висікли, і спалили, інших людей в неволю турецьку запровадили”.

“Там же в Умані турки над християнами забитими таке тиранство чинили, же християном забитим, уже мертвим трупам, плоті мужеської, голови одрізовали, і до Каймакана, своєго баші турецького, носили, бо за кождую голову по одному червоному їм давано. Потім шкури з тих голов лупили,

3 Акты Ю. и З. Россії, т. XI ст. 169-181.

і ті шкури соломою албо сіном напихали, а розтяті нитками зашивали, і на сонці албо на вітрі сушили”.

“Потім од Уманя турецький табор ся до Ладижина рушил, у той час турки всі ті шкури, з голов християнських злуплені і напхані, вложили до возов, і під Ладижин до царя своєго повезли. Бо цар турецький до Уманя сам не ходив, але стояв под Ладижином, і там всі ті голови християнські цареві показано”...

“Інші міста і містечка коло Уманя в той час турком ся поддали, в яких турки од родичів діти малі, сини і доньки замість дані побрали до свого царства турецького, жеби ті діти малі християнськії там побітурманіли”...

Розповівши про все це, Галятовський у розпуці кличе: “Чому ж ви, монархове і потентатове християнськії з собою ся не згодите, і махометанов, окрутних неприятелей християнських, з світа мечем своїм не викорените і не вигубите?” (л. 25).

Побожна пісня тогчасна яскраво змальовує, як турки руйнували Українську Церкву на Поділлі:

Коториі воюють, нас барзо мordують,

Християн забивають,

Церкви, монастири, святий Олтарі,

Огнем їх попаляють.

Хрести з церквей скидають, під ноги гружають,

Ах, людей забивають...

У нашої стороні, так теж у Божом Домі

Жалосне ламентують:

Юж от давніх літ Набоженства ніт

І звонов также не чують...

5. ТУРЕЦКИЙ ЗАМОК (ХV-ХVІІ) У Кам'янці-Подільському.
Вид від міста.

Так наша країна на злого турчина
Бога о помсту просить,
Ревно плачуши і ляментуючи,
До Бога руки зносить...

Духовенство й монахи — всі попадали від зброї турецької, а їхні трупи — покорм для страшних звірів:

Єдних постидано, а других забрано
В неволю мусульманську,
Там їх мордовано і примушовано
На віру поганську...

Так турки руйнували нашу Церкву по всій Україні.*

У львівському Октоїху 1686-го року у присвяті книжки Діві Марії докладно описано, як турки підступили були до Львова року 1672-го. “Пречиста Маріє, коли всі ми зверталися й молилися Тобі, повно дізнав Твої Покрови й Твої великої Благодаті, милосердя, заступлення й оборони в Рóсїї Богоспасаємий град Львів і всі мешканці його...

“Року 1672-го асиріяни турки, скити, якті семиголові змії з Тартарії, від лож своїх азійських і таврійських, зо своїми безчисленними іноплеменниками напали, кругом місто це Львів обстутили, натягуючи гострі луки, робили великі й страшні штурми, підкопи до міста, з гармат дуже тяжких і великих стріляли, гранати огністі випускали, усе по-звірячemu розграбувати і спорожнити мечем і огнем погрожували.

“А люди одні стерегли це місто на валах та баштах, і відстрілювали неприятеля Христа Господньо-

* М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1924 р., том III ст. 313.

го, а інші, старі та жінки з своїми малими дітьми, у церкві преславного Успіння Твого за містом, до Тебе, Заступниці всього світу, руки свої здіймали, серцем і устами молитви і обітниці свої возносили, помочі Твоєї благали.

“І вислухана була молитва. І зійшов грім з Неба, і ворог у день Свята Покрови Твоєї настрашився і запаморочився, і більше не бачив міста цього, став радити про замирення, нахилив свою спину й повернувся назад.

“Тому то ми подвійно святкуємо пам’ять цього Свята Покрови Твоєї, Царице Небесна, як установленого соборно вселенською Церквою, так і цього міста оцього ворога, як скифського звіроподібного вепра, гордість його перемагаючи, а людей у ньому зброєю Благословення покрила”.*

5. ПОЛЬЩА ОФІЦІЙНО ПЕРЕДАЛА УКРАЇНУ ТУРЦІІ.

Польське військо було побите, і скрізь панічно втікало перед турками. А 8 (18) жовтня 1672-го року Ляхистан (Польща) змущений був скласти з Турками т. зв. Бучацький Договір, яким Правобережжя та Поділля переуступалися Турції. Це був великої ваги трактат, — Польща вперше право зrekлася України, а коли незабаром турки її покинули, а зайняла Москва, вона офіційно заявила, що взяла Україну від турків, яким Польща її віддала. І Польща тепер офіційно втратила право на Україну.

* Оригінал мовою церковною, а тут мій переклад з примірника Національного музею у Львові, ч. 289.

Але визнати цього Польща не хотіла,⁴ і все слала до Дорошенка своїх посланців, щоб він відкинувся від турків; так, року 1673-го вони присили до нього полоненого козацького сотника Савву Туптала, батька Св. Димитрія Ростовського. Тинялися турки по Україні ще й року 1674-го, але вже в 1675-му році покинули Дорошенка, і він залишився безпомічним, і змушений був піддатися Москві. Аби не Польщі з її зненавидженою унією...

6. ТУРЕЦЬКИЙ КНЯЗЬ УКРАЇНИ.

Але на цьому справа не спинилася. В 1677-му році, як я вже розповідав на ст. 19, турки знову прийшли визволяті Україну, ведучи з собою й Юрія Хмельницького, що сидів у них у в'язниці, а тепер був проголошений князем України. В Україні знявся великий сполох, і населення, вже добре пізнавши турків раніше, великими топтами втікало на Лівобережжя, де гетьман і московське військо обороняли народ. І ці війська виступили на турків. Положення було дуже грізне, — турки скрізь палили та різали. Архиєпископ Лазар Баранович, як заступник Митрополичого Престолу, наклав на всю Україну конечний суворий піст тричі на тиждень: щопонеділка, середи та п'ятниці.⁵

7. НЕ ДРАТУЙМО ТУРЦІ!

Московське військо було заслабке, і ввесь тягар вигнати турків з України падав головно на лі-

4 Польський Сейм 1673-го року не затвердив Бучацького миру, і війна з турками почалася знову.

5 Акти Западної Росії, т. V ст. 141-144.

вобережного гетьмана Самойловича, чому справа сильно затяглася. І тільки року 1681-го був нарешті складений мир Москви з Турцією, і турки дали спокій Україні. Князь України, Юрій Хмельницький, невідомо де подівся, — ніби за свою жорстокість був засуджений турками на кару смерти.⁶

Польща лютувала, і шукала способу відімстити Турції за втрату України. Тоді в Європі складався “хрестовий” похід на Турцію для визволення християнських земель, і Польща всіма силами тягнала до цього й Москву. Року 1684-го в кінці жовтня до гетьмана Самойловича в Батурин у цій справі приїздив думний дяк московський Українцев. Самойлович виступав рішуче проти всякого союзу з поляками, бо вони віроломні, і жодних обіцянок ніколи не виконають. Їм тільки унія на думці.

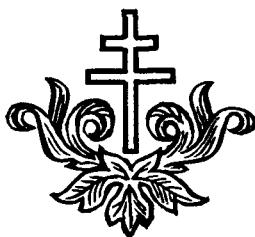
Думки гетьмана дуже цікаві. “Під турецьким яром, — казав Самойлович, — перебуває багато народів нашої Православної Віри: волохи, мультахи, сербяни, болгари, словени, греки, а в них є славні православні монастири та церкви. Т'епер усі вони заховані від папської влади, і, пробуваючи під турецьким султаном, держать свою Віру. Коли б же королю польському та цісарю пощастило в війні, і війська їх пішли б і поширилися по турецькій землі, то вони стали б тих християн у житті й у Вірі насилувати, і навертати на унію: чи то війною, чи договорами, а таки довели б до того, щоб повищити свій римський костяй, а наше Православіє понизити. Через це православним народам сталася б кривда!”⁷

6 Див. докладніше: І. Р.: Нещасливий Гетьман, “Наша Культура” 1953 р. ч. 3 ст. 5-12.

Року 1686-го про це саме просив Москву ѹ Патріарх Царгородський Діонісій: не рвати миру з турками, бо це принесе шкоду більше християнам, як бусурманам, бож турки зачнуть мститися над їм підлеглими народами.⁸

8. НЕВДАЛИЙ ПОХІД НА КРИМ.

Але нічого не допомогло, — року 1686-го Москва склала з Польщею “Вічний” Мир, а князь В. Голіцин задумав прославити себе походом на Крим, що належав до Турції, і пішов туди разом з козаками. Стояла посуха і хитрі татари степ підпалили, і все чуже військо мусіло рятуватися втечею. А що гетьман Самойлович був проти цієї непевної затії, його скопили, ніби як виновника невдачі турецького походу, судили, — і заслали на Сибір...

7 Н. Костомаровъ: Руни, ст. 639.

8 Там само, ст. 669.

VII.

УКРАЇНСЬКІ І МОСКОВСЬКІ ПРАГНЕННЯ.

1. УКРАЇНЦІ ПРАГНУТЬ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ.

Український народ здавна добре знав поляків, і волів помирати, аніж іти під їхню владу з унією, а тепер пізнав і турків. Оставалась одна тільки дорога, — на Москву, бо творити свою державу власними силами український народ рішуче не міг: усі свої сили він уже витратив на боротьбу з унією. І поволі ніздрод перейшов під московську руку, але почав уперто боронитися за свої стародавні права, за свою культурну відрубність. А національно розвинені одиниці прагнули соборності, — щоб уся Україна була однією щілістю, щоб Правобережжя було з Лівобережжям.

Українська провідна політична лінія супроти Москви позоставалася тією саме, якою була вона й за Богдана Хмельницького. Громадянство, а особливо Духовенство вперто вірило, що йдуть не в московське підданство, а тільки під протекторат царя благочестивого, православного. Вірили, що Україна позостанеться окремою державою, зо всіма своїми стародавніми правами, але в федеральному зв'язку з Москвою, як рівний з рівним. І коли було треба, то й сама Москва підтримувала власне цей погляд. Оце й була причина, чому й патріотич-

не українське Духовенство стало помалу тягнути на бік Москви, куди вже товпами переходили селяни та козаки. Довгою боротьбою проти унії, яку силою несла Польща, всі були смертельно потомлені, і прагнули спокою бодай на церковному полі.

Але ті люди, хто близче знав Москву, були іншого погляду, — вони стояли за самостійність України. І цікаво підкреслити, що всі гетьмани цієї доби: Іван Бруховецький, Дем'ян Многогрішний, Іван Самойлович, — усі вони спочатку були щирі москофіли, ревно працювали на користь Москви, але пізніше, коли глибше пізнали Москву, усі вони міняли своє переконання, і ставали українськими самостійниками, за що й всі загинули від Москви. Те саме пізніше трапилося і з гетьманом Іваном Мазепою.

Та найстрашнішим було велике москофільство самої української старшини. Коли гетьман Самойлович змінив свої москофільські погляди на самостійницькі, то вища старшина 23-го липня 1687 р. арештувала його за це й видала Москві... Це одна з темних сторінок нашої історії, яких за час Руїни було аж надто багато... Тяжкі сліди цього позосталися в нас і дотепер.

Через доноси загинув і гетьманич, Григорій Самойлович, полковник Чернігівський. Коли Чернігівський вйт, бажаючи вислужитися перед Москвою, повісив на ратуші московського двоголового орла, то полковник Гр. Самойлович наказав зняти його. І пішли за це на нього доноси, і коли впав гетьман, то був схоплений і син його полковник Григорій, і закатований у м. Сівську, — щоб збіль-

шити й протягнути муки, кат тричі рубав, відтинаючи голову...¹

Старшина українська сильно розкладалася, і все частіше споглядала на Москву. Духовенство було безсиле вести окрему політичну лінію, хоч у більшості своїй воно боронило самостійність своєї Церкви.

2. А МОСКВА ДАЛА АНДРУСІВ.

Але всі ці самостійницькі, або тільки федеративні прагнення українські ні до чого бажаного не довели, — Москва вперто робила своє, а битися за Україну з поляками більше не хотіла. І вкінці, 13-го січня 1667-го року, зовсім не питаючись гетьмана, Москва погодилася на Андрусівське Перемир'я на 13½ літ (до червня 1680-го року), аби тільки мати спокій з поляками. Згідно з цим Перемир'ям усе Правобережжя відходило до Польщі, а це був дошкульний удар усьому українському народові, бо цілком нищились здобутки Богдана Хмельницького. Див. вище на ст. 39-45.

Андрусівський мир 1667-го року остаточно вдаврил по всіх сподіваннях, які українці покладали на Москву, — Москва не тільки не боронила України, більше того, — вона половину її віддала найлютішому ворогові — Польщі. Цебто, віддала знову на переслідування Православної Віри, на дальнє запровадження ненависної унії. Усі труди Великого Богдана, усе пролите море крові, усі мрії визволитися з-під унії, — усе ще перекреслене порозу-

1 А. Востоковъ: Судъ и казнь Григорія Самойловича, "Кіев. Старина" 1889 р. книга 1.

мінням двох ворогів. Єдиний народ тепер поділений на дві частині, обезсилений удвоє. Андрусівський договір — це найбільша трагедія українського народу!

Правда, в Андрусівському Договорі правобережним українцям забезпечувалося “вільне вживання по всіх містах Віри Грецької, Відправи Служб Божих без усякої перешкоди”. Але всі наперед знали ціну цього забезпечення, та й дальші події, коли турки ввірвалися на Правобережжя, перекреслили Андрусівський Договір, і по виході турків поляки знову стали захоплювати Правобережжя. Москва не хотіла сваритися з Польщею, і 1686-го року підписала з нею “Вічний Мир”, і віддала їм “навіки” нещасливе Правобережжя, що тепер стояло пустелею.

3. ДОРОШЕНКОВА КРИТИКА МОСКОВСЬКОЇ ПОЛІТИКИ.

Українці були вдарені у своїх найсвятіших почуваннях, — їх рідну землю таки пошматували! Розумні провидці, що мислили глибше, прийшли до осуду українсько-московського поєднання ще зараз по Андрусівському Договорі. Так, гетьман П. Дорошенко року 1668-го 2 січня писав з великим жалем до Москви, до розумного тодішнього дипломати стряпчого Василя Тяпкина, який намовляв його піддатися цареві. “Пригадаю тобі дещо, — писав гетьман, — про те, до чого ти нахиляєш мене й тих, що біля мене. Уже так інші робили, але не принесли жодного пожитку ані собі, ані підлеглим. Хто мав більшу пильність служити цареві, як Богдан Хмельницький? Він своїм розумом і підручними своїми силами і Білу Русь, і всю Лит-

ву зо столінм містом Вильнею під владу великої Государя віддав, і у Львів, і в Люблин царських ратних людей увів. Він до самого свого відходу від цього життя вірно робив для царської величності. Хто з тим гетьманом порадив міста та села, а особливо столиний святий Київ зо всіма Мощами Святих віддати не в турецьку державу, а в християнську його царської Величности, хто, як не бувший при Хмельницькому писар Іван Виговський? А яка була їм ласка за це? Першому така, що посланим його комісарам в Комісії під Вильнею московські посли не дали місця з собою, але образили їх при цісарському послі та при польських комісарах, і тим смертельно образили й Хмельницького!

“Другого — затвердили в Переяславі гетьманом, а потім таємними листами кинули на нього інших названих гетьманів: Пушкаря, Безпалого, Барабаша, Силку, і підняли громадянську війну в православному війську! А це недавно склали Договора (Андрусівського) з поляками просто на нашу погибель, — роздерли нас на дві частині, і вмовилися, що обидва монархи будуть нас приборкувати, цебто викорінати!”

“Ви хвалитесь, — писав далі Дорошенко, — що війна спинилася, а яка ж користь з того для Православної Церкви? У Вітебську православні не мають права мати жодного Храму; в Полоцьку була одна Церква, та й та спалена, а другої будувати не дозволяють. Те ж і по інших містах, тепер відлучених від держави його царської Величности!

“Ви звички вважати нас за безсловесний скот, і самі без нас нарадили, які міста позоставити со-

бі, а які уступити (полякам), а ці ж міста дісталися вам не вашою силою, а Божою допомогою та нашою кривавою мужністю. Ми хоч і обечки, але вівці Христові, викуплені Його Кров'ю, а не безсловесні.

“Ми часто чуємо від ваших московських людей такий вислів: вільно королеві мати в своїй державі яку хоче Віру, вільно йому переробляти благочестиві церкви на уніягські або на костьоли. Да не буде так! Не дастъ ще Господь Бог нас у рабство! Його королівська Величність знає, що наші предки, як рівні з рівними й вольні з вольними, з поляками в одне тіло склалися (1569 р.), під єдиним Государем, вільно собі обраним і присягою затвердженим. А того ярма (московського), що чесність твоя радить нам, ані батьки наші, ані ми не звикли носити”².

Цей щирий лист гетьмана Дорошенка — це критичний осуд польсько-московської політики того часу, критичний осуд особи, яка глибоко знала цю політику. І первопричиною всього цього була, як бачимо, унія, яку силою насаджували поляки.

Спротив суворій московській лінії в Україні робили всі, хто тільки чим міг. Московський посол Бобрович був у гетьмана Дорошенка в Гадячім, і 17 січня 1669 року слухав Літургію. Його сильно вдарило, що на Ектеніях не поминали імені царя, але молилися за гетьмана Петра, як голову України. Бобрович почав розпитувати, чому так робиться, але йому відповіли коротко: “Так наказав наш Митрополит Йосип”.³

2 Н. Костомаровъ: Руина, 1882 р., ст. 182-184.

3 Там само, ст. 253.

Це було єдине, що могло робити патріотичне українське Духовенство. Без порозуміння з ним Україну року 1654-го Богдан віддав під Москву, віддав, звичайно, з Церквою. А тепер, за Андрушівським Миром, віддали полякам і найбільшу українську Святиню, — столичний Київ... Духовенство ранене було в саме серце, а з ним і Православна Церква!

І Духовенство робило все, що було можна, щоб Києва таки не віддати полякам. І свого добилися: т. зв. “Вічним Миром” 1686 р. Київ позостався за Москвою. Але позостався на оригінальному становищі: юному підтверджені була автономія, а до Гетьманщини належати юму не дозволили, хоч гетьмани і протестували проти цього. Див. ст. 224.

4. РОЗКЛАДОВА МОСКОВСЬКА РОБОТА.

Москва ввесь час провадила в Україні т. зв. “татарську політику”, — сварила гетьманів і кошацьку старшину між собою, і стала щедре давати цій останній різні дарунки, а це її розкладало. Січовий отаман і гетьман Іван Дмитрович Сірко ввесь час сильно ворогував проти гетьмана Самойловича, але Москва завжди підтримувала й Сірка, — “на всякий випадок”.

Москва планово нищила саму волю українського народу, а вона була юму найдорожча. Кошовий отаман Остап Васютенко писав гетьманові Бруховецькому 29-го травня 1667-го року: “Наші предки, не щадячи здоров’я свого, але терплячи все, що доводилось терпіти, викорінювали з Вітчизни терен, щоб родила нам свобода. І нам свобода дорожча над усе в світі. Та й рибам, і птахам,

і звірям, і всякому творінню мила вона. Як нам не сумувати, коли за наші заслуги (москвини) хотять нас у неволі тримати?”⁴

5. ГЕТЬМАН БРУХОВЕЦЬКИЙ У МОСКВІ.

Коли гетьман Бруховецький 1665 року поїхав до Москви, з ним було 535 осіб оточення. До Бруховецького ще ніхто з гетьманів не їздив на поклон у Москву, і цей непатріотичний крок нового гетьмана належно оцінили: в Москві гетьманові дали звання боярина, а старшинам — дворянство. Бруховецький постановив зовсім поєднатися з московським народом, і на шостий день по приїзді в Москву, 17 вересня “бив чолом боярину Салтикову, щоб той доніс його чоловіття цареві: “Пожалував би мене, гетьмана, великий государ, звелів би мене оженити з московською дівкою, а не оженивши — не відпускати з Москви”. Гетьман додав: “На приміті нема в мене невісти, а з вдовою братися нема в мене думки. Нехай пожалує мене великий государ, — накаже оженитися мені з дівкою”. І цар наказав: оженитися з дівкою княжною Долгоруковою.⁵

6. УКРАЇНЦІ ЗВИКЛИ ДО ВОЛІ.

Коли Бруховецький вернувся додому, козаки сильно занепокоїлись таким послужливим ставленням свого гетьмана в Москві й кричали: “У наших предків ніколи бояр і дворян не бувало, усі

4 Там само, ст. 163.

5 Там само, ст. 101-102. Але насправді, гетьман Бруховецький з кн. Долгоруковою оженений не був.

ми рівні, а гетьман запроваджує новини, і наші вольності від нас відходять".⁶

Року 1668-го московський посол Рославлев сильно намовляв Дорошенкового брата Григорія присягнути цареві. Той з подратуванням відповідав: "Та з якої неволі мені присягати? Я вільна людина, літаю як орел сизий. Нас у підданство привести трудно. Ми за свої вольності всі до останнього помремо!"⁷

Гетьман Самойлович року 1676-го в розмові з послем з Москви Алмазовим підкresлював: "У вас, по великоросійських містах, усі під страхом перебувають, а по наших містах — воля".⁸

Москва докладно розвідувала про ці вольності нашого народу, і почала планово їх виводити. Поволі міщани й селяни обкладалися новими податками, усі на це сильно ремствували, але Москва зручно вела все так, що народне незадоволення спадало на своїх же гетьманів.

Появлялося помалу й нове, — при виборах гетьмана Самойловича року 1672-го козацькій старшині дали право судити своїх селян, — початок панщини на наших землях. Те саме право повторили й року 1687-го при виборах гетьмана Івана Мазепи, і в Україні остаточно настала панщина.

7. ЩОБ БУВ ОДИН РОСІЙСЬКИЙ НАРОД.

І українці скрізь, де було можливим, ставали проти росіян, і звали їх "москалями" та "кацапами"; гетьман Многогрішний звав так часто свого

6 Там само, ст. 124.

7 Там само, ст. 227.

8 Там само, ст. 523.

начальника особистої охорони.⁹ Але московська політика вперто вела до того, щоб поєднати обидва народи, “великоруський і малоруський”, до повного зрівняння, цебто повторюючи польську лінію. І коли року 1687-го вибрано нового гетьмана Івана Мазепу, то в писаному наказі йому був і такий пункт від Москви: “Гетьману й старшині наказується єднати малоросійський народ з великоросійським як через супружжя, так і іншими способами, щоб ніхто не казав, що малоросійський народ гетьманського регіmentу (управління), і щоб однодушно всі вважали малоросіян з великоросіянами за єдиний народ”.¹⁰ Гетьман Мазепа на це згодився.

Згідно з такою світською політикою й Українська Церква мусіла конче злитися з Церквою Російською. Вона міцної реальної національної оборони не мала.

9 Кацап — слово татарське, визначає “різник”.

10 Н. Костомаровъ: Русская история въ жизнеописанияхъ ся главнѣйшихъ дѣятелей, 1911 р., ст. 251.

VIII.

УКРАЇНСЬКА ІЄРАРХІЯ Й ВИДАТНІШЕ ДУХОВЕНСТВО.

1. КАНОНІЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

З глибокої давнини все бувало так, що коли яка Церква приймала Віру від другої Церкви, то вона ставала Церквою Дочкою (*Ecclesia filialis*) цієї другої, що була для неї Церквою Матір'ю (*Ecclesia matrix, metropolis*). Такою Церквою Матір'ю для Української Православної Церкви ще з 988-го року стала Церква Візантійська, цебто Царгородський чи Вселенський Патріярхат. Ця залежність чи юрисдикція основувалася на 28 Каноні IV Вселенського Собору 481-го року.

Але Костянтинополь, де жив Вселенський Патріярх, знаходився далеко, а тому юрисдикція Вселенського Патріярха над Українською Церквою прийняла зовсім легкі форми. Головно це було:

1. Патріярх Вселенський сам призначав і сам висвячував Митрополита в Україну. Але скоро це змінилося, і пішло точно за 28 Каноном Халкидонського Собору: в Україні самі обирали кандидата на Митрополита, а Патріярх його тільки висвячував чи Слагословляв. Спочатку, коли не було своїх добре підготованих кандидатів, Патріярх ста-

6. Святий Рівноапостольний Великий Князь
ВОЛОДИМИР.

Копія з фрески XII віку, в Успінському Соборі м. Володимира на Клязьмі.

вив Митрополитами в Україні своїх греків, але незабаром це змінилося, і Митрополитів обирала собі сама Українська Церква з своїх українців.

2. Патріархові належав вищий суд над Митрополитом, коли на нього скаржились Єпископи, чи клірики, або князі.

3. Митрополит вносив Патріархові данину, розміри якої нам невідомі. У всякому разі це був тільки дарунок, який здавна стратив свою обов'язковість.

4. У всіх важливих і трудних справах Митрополит звертався за виясненням до Вселенського Патріарха, і його вияснення було остаточне. Звичайно, таке звертання не було обов'язковим, та й виходило тільки з бажання мати авторитетне вияснення.

Патріарх ніколи сам не приїздив в Україну, — переїздив її один тільки раз, по дорозі в Москву й назад, року 1588-го. Це був Патріарх Єремія. Але інші східні Ієрархи бували в Україні, головно за збором милостині. Правда, Україна в щому відношенні не була їм приманлива, — багатою була Московія, цар якої завжди щедро жертвував східному Духовенству, що входило в його церковну політику.

Отже, Митрополит Київський і всієї Руси мав широкі щерковні права, а його залежність від Вселенського Патріарха була фактично номінальна. Постанови українських Соборів затверджував сам Митрополит, звичайно не відсилаючи їх на затвердження Патріарха. Так само сам Митрополит затверджував постанови Митрополичого Суду. Та-

ких широких автономних прав не мала ані одна інша Церква з підлеглих Патріярхові Церков.

Уже з XII віку, а особливо з віку XVI та XVII Українська Православна Церква зовсім дозріла для самостійного життя, для автокефальності. За 34 Апостольським Правилом і за Церковним Пере-данням для автокефалії Церкви потрібко:

1. Повнота Єпископів, не менше трьох, у крайньому разі не менше двох (Апостольське 1, Карта-генське 60).

2. Незалежність тієї держави, в якій Церква перебуває.

3. Щоб православний народ справді був окремий народ (Апостольське 34), — мав свою окрему мову, свої окремі звичаї т. ін.

4. Щоб богословська наука цього народу стояла на потрібній висоті.

Усім цим вимогам Українська Церква давно вже відповідала, тому могла легко стати автокефальною, про що часом і здіймалися питання, напр. за Митрополита Петра Могили († 1647).

Але питання автокефальності було непопулярне в Україні, а то тому, що український народ не мав політичної волі, і Українська Церква все знаходилась у великих утисках католицької Литви та Польщі, і було всім ясно: коли б Українська Церква стала автокефальною, то Польща зс своїми уніятами відразу добила б її, і допомоги вона не мала б ні звідки. А бувши в юрисдикції Вселенського Патріярха вона мала міцну оборону: часто Патріярх просив Росію заступитися за його Церкву проти утисків уніятів, а в Литві й Польщі Московії боялись.

Так само все позосталося й за часу Руїни, — про автокефалію своєї Церкви тепер ніхтс питання й не підносив. Навпаки, тепер стала зовсім ясною спасенність своєї залежності від Патріярха Вселенського, і всі міцно держалися за неї.

Але Українська Церква не мала найголовнішого для автокефалії, — власної держави, тому Москва тягla її під себе.

Справа автокефалії зовсім інакше йшла в Москві, — Московська Церква була в своїй незалежній міцній державі, тому легко й спокійно зреалізувала 15 грудня 1448-го року свою автокефалію, навіть не питуючись про це Костянтинольського Патріярха. Коли року 1439-го сталася Флорентійська унія греків з Папою, і Папа прислав свого уніяцького Митрополита Ісидора на Схід, то Москва легко зробила те єдине, що треба було зробити: Митрополита уніята вигнала, а року 1448-го відпала від Візантії, бо Патріярх уніят не був її Патріархом.

Не так склалося в Україні: зловісної Флорентійської унії вона не прийняла, а Ісидора з Києва вигнала, але оголосити своєї автокефалії не могла, бо була в чужій державі, — у католицькій Литві, а незабаром і Польщі: щі тягли її силою до унії, проти якої міг боронити Україну тільки Патріярх Вселенський.

Авторитет Вселенських Патріярхів на цей час сильно побільшився, — від часу запровадження унії 1596-го року Патріярхи стали сильніше опікуватися Україною.

За Хмельниччини трапилася в Царгороді подія, яка сколихнула всю Україну. Патріярхом Все-

ленським тоді був Парфеній III Партенаки (1656-1657), на якого Кримський хан зробив тяжкого доносу в Турцію, ніби Парфеній насилав своїх посланців до українських козаків, щоб вони повставали проти султана. І Патріярха засудили на кару смерті. У справу вмішався турецький великий візір, і запропонував Парфенію помилування, якщо він прийме мусульманство. Патріярх з огидою відкинув предложення, і 24 березня 1657-го року був повіщений... Церква причислила цього Патріярха до хору Священномуучеників, і справляє його пам'ять 24 березня.

Чутка про це мучеництво долетіла й до України, і всіх підтримувала на дусі в боротьбі з католицтвом та з унією.

2. ЕПАРХІЇ КІЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ.

Кіївська Митрополія часто міняла число та обсяг своїх епархій, і з бігом часу, поза епархією Кіївською, їх було дев'ять, а саме: 1. Брянська чи Чернігівська, 2. Володимир-Волинська, 3. Луцька, 4. Холмська, 5. Галицько-Львівська, 6. Перемиська, 7. Смоленська, 8. Полоцька і 9. Турівська.

По 1654-м році, завойовуючи нові землі Білої Русі, Московія забрала під себе їй білоруські епархії: Смоленську, Полоцьку та Турівську, хоч воно спокон віків завжди належали до Кіївської Митрополії. Забрала неканонічно, бо не пыталася згоди на це Митрополита Кіївського.

Уніяти по 1596-м році зараз же почали, через польського короля, захоплювати православні епархії на Правобережжі, але це йшло їм дуже тяжко, бо народ в унію рішуче не йшов. Так, по 1596-м

році король польський віддав уніятам єпархії Володимир-Волинську та Холмську. Інші єпархії Правобережжя запекло боронилися, і стали уніятьськими, — і то тільки номінально, — лише тоді, коли Правобережжя остаточно відділилося від Лівобережжя: Луцька єпархії з 1702-го року, Перемиська — з 23-го червня 1691-го року, а Галицька (Львівська) — з 29-го червня 1700-го року. Час від часу утворювалися паралельні православні єпархії, а то король передавав (на папері) уніятьські православним, напр. за Хмельниччини.

Київська Митрополія за Митрополита Гедеона Четвертинського, з 1686-го року, була велика, й “сягала по обох сторонах Дніпра, від Козельця, Нижина, Батурина й Глухова до Запорізької Січі на Лівобережжі, від Могилівської єпархії до границь Київської й Подільської України на Правобережжі. До неї належали також православні монастирі в Білорусі, Литві та польсько-руських областях”.¹

Архиєпископ Лазар Баранович на Великому Московському Соборі 1667-го року не оборонив українських земель, і Собор поблагословив відкрити нову Білгородську єпархію. У цю єпархію ввійшло 38 міст, а між ними: Білгород, Курськ, Старий Оскол, Обоянь, Болхов, Валуйки, Чугуїв, Харків, Острозьк і ін. За відомостями 1679-го року в єпархії було 542 церкви. Єпархія була названа Митрополією, і першим Митрополитом став серб Митрополит Феодосій (1667-1671).

Це була мішана українсько-російська єпархія.

1 Н. Васленко: Митрополиты Юго-Западной Руси, див. Енцикл. Словарик Брокгауз, півтом 37 ст. 469.

2. МИТРОПОЛІТ ДІОНІСІЙ БАЛАБАН.

По смерті Сильвестра Косова († 1657 р. 13-го квітня) на Київську Митрополію був обраний Єпископ Луцький Діонісій Балабан. Балабани — це був давній шляхетський рід на Волині і в Галичині, відомий тут ще з XV віку. Рід цей славився своєю міцною прив'язаністю до Православія, і з нього вийшли два Єпископи Львівські: Арсеній (1539-1568) та Гедеон (1566-1607). Останній вславився своєю боротьбою з уніятами.

Діонісій Балабан шість літ (1657-1663) займав Митрополичу Катедру. Займав за дуже тяжкого військового часу, а тому мусів зазнати багато клюпту та пережити багато різних неприємностей. Він рішуче відмовився прийняти митрополичу посвяту в Москві, бо стояв за волю Української Церкви. Поєднався з гетьманом Іваном Виговським, і тому покладався разом з ним більше на Польщу. І він змушеній був жити тільки на Правобережжі, коли Київ перейшов під Москву. Пізніше Митрополит Діонісій перейшов до гетьманської столиці Чигирина, і тут і помер року 1663-го. Москва Митрополита Балабана не визнала, і в Київ не пускала.

На Митрополита Балабана покладалися великі надії. Так, знаємо, що року 1659-го Львівське Православне Братство вирядило до нього друкаря Михайла Сльозку в дуже тонкій справі, — Сльозка мав розповісти Митрополитові про всі польські утиски у Львові, про “ярмо наше і вшелкое стиснення і зневолення от панов магістратових”, бо Братство вірило, що вдастся “на Синоді генеральному висвободити російський ввесь народ”.²

Митрополит Діонисій Балабан працював головно в Лівобережній Україні, належній Польщі, а на Лівобережну Україну, що була під Москвою, його не пускали.

3. МИТРОПОЛИТ ЙОСИП ТУКАЛЬСЬКИЙ.

Невимовно тяжкий був стан Української Церкви в час Руйни, коли все розкладалося, коли все тягло в різні боки, і наввипередки бігло служити сильнішому ворогові. Польща силою накидала православній Україні унію, якої ввесь народ не хотів, і нею винародовлювала, а Москва тягла Україну під себе.

І єдиним спасінням для Церкви її Духовенства було те, що вони ще мали видатних і сильних осіб, які рятували їх. На чолі їх стояв Митрополит Київський Йосип Нелюбович Тукальський (1663-1675).

У 1663 році помер Київський Митрополит Діонисій Балабан, помер у правобережній гетьманській столиці Чигирині. За вибори нового Митрополита знялася боротьба: і Польща, і Москва хотіли посадити на Митрополичий престол свою людину. Польща хотіла бачити Митрополитом Архимандрита Гедеона (Юрія) Хмельницького, людину безвільну, яким вона могла б легко керувати. Москва хотіла взагалі підпорядкувати Українську Церкву своєму Патріярхові. Але українське Духовенство в своїй цілості було національне, і вільними

2 Архів. Ю.-З. Росії, ч. I т. XII ст. 572. Див. Іван Огієнко: Історія українського друкарства. т. I. Львів. 1925 р.. ст. 106.

7. Митрополит Київський і всієї Русі,
оборонець незалежності Української Церкви,
ДІОНИСІЙ БАЛАБАН (1657-1663).

голосами обрадо Могилівського Єпископа Йосипа Тукальського (його свого часу висвятив для Могилева Митрополит Д. Балабан). З наказу польського короля гетьман Тетеря робив усе, щоб перешкодити виборам Тукальського, але був безсильний розбити вибори.

Митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський був добре всім відомий, як мученик за Православну Віру, як людина розумна, а до того й український послідовний патріот, що сильно стояв за самостійну Українську Церкву, а через це Польща не довіряла йому, — і в Польщі вибрано другого Митрополита, Антонія Винницького. Не довіряла й Москва, а тому до Києва нового Митрополита не пущено, і він оселився в гетьманській столиці Чигирині, і близько зійшовся й подружився з гетьманом Петром Дорошенком. Сучасники твердили, що Митрополит Тукальський був політичним дорадником Дорошенка, і так воно й направду було, — вони завжди разом обмірковували всі важливіші і державні справи. Це єдиний випадок, коли гетьман тісно співпрацює з Митрополитом.

Звичайно, поляки ненавиділи Тукальського. Коли в 1664-1665 роках знялося в Україні повстання, вони твердили, ніби в тому винуватий Митрополит, а до нього приплітали ще й Архимандрита Гедеона. Польський гетьман Чарнецький року 1665-го обманом запросив до себе до Василькова на Київщині Митрополита Тукальського з деяким Духовством, у тому числі й з Архимандритом Гедеоном Хмельницьким, і запропонував їм реально працювати на користь Польщі.

На це Митрополит заявив, що він і його Духо-

8. Митрополит Київський і всієї Руси
ЙОСИП НЕЛОБОВИЧ-ТУКАЛЬСКИЙ (1663-1675),
оборонець незалежності Української Церкви.

венство до світських політичних справ не можуть мішатися. Розгніваний Чарнецький арештував Тукальського й Хмельницького, і відправив їх до короля в Варшаву, а той іх обох без суду посадив у Марієнбурзьку фортецю. У цьому арешті сильно завинув полонофіл гетьман Тетеря, бо все доносив полякам на Митрополита. І два роки промучився Митрополит Київський зо своїм Архимандритом у тяжкій Марієнбурзькій тюрмі, — визволив їх П. Дорошенко тільки року 1667-го. Тетеря, довідавшись про звільнення, зробив усе, щоб їх знову злo-

вити й арештувати, але звільнені встигли таки втекти в Україну.

Андрусівський Договір 1667-го року Москви з Польщею, коли Україну поділили, сильно вдарив і Дорошенка, і Митрополита Тукальського, і остаточно підказав їм, що від цих держав не бачити їм допомоги. На початку 1669-го року Митрополит Йосип став знову намагатися оселитися в Києві, де сидів московський воєвода, що Тукальського не пускав. Митрополит Й. Тукальський був офіційно затверджений Вселенським Патріярхом, як Митрополит Київський, тому мав право жити в Києві.

Архимандрит Києво-Печерської Лаври Інокентій Гізель, особа і в Москві знана й поважана, у березні 1669-го року написав цареві Олексію Михайловичу, заступаючись за Тукальського: “Повели, Государю, цього доброго мужа посадити на Митрополії в Києві, і необхідне прокормлення сану його показати. Сподіваємось, що в козаків не буде тоді хитання, і не будуть вони хилитися до турків, коли Митрополит, за своїм саном, буде сидіти в Києві. Та він і вашій царській Величності буде потрібний: він муж дуже вчений, розсудний, і він переніс різні переслідування та іновірні наговори”.³

І сам Митрополит писав 10 квітня 1669-го року до царя в Москву, і просив дозволити йому жити в своїй Митрополії, в Києві, але цар відмовив, бо в Москві про Тукальського склалося переконання, що він “інтереси України ставить вище всього”.⁴

3. Н. Костомаровъ: Руина, ст. 275.

4 Там само, ст. 276-277.

Року 1670-го Тукальський скаржився Македонському Архиєпископові Манасії, що тоді був в Україні: “Писати в Москву не смію, бо мої попередні листи, які я посылав до Москви, опинилися в польяків”.⁵

Царгородський Патріярх, який 16 березня 1668-го року затвердив Тукальського на Митрополитстві, боронив його, і відкидав інших кандидатів. Коли року 1670-го полковник Многогрішний зрадив Дорошенкові, передався Москві, і став гетьманом, Митрополит Тукальський написав про це Царгородському Патріярхові, і той кинув прокляття на зрадливого Многогрішного; правда, пізніше змущений був простити йому через настирливі наполягання Москви.

Митрополит Тукальський пережив з Дорошенком усю руйну патріотичних мрій про Україну, а від глибокого суму захворів, осліп і 26 липня 1675-го року упокоївся в Бозі. Дослідники часто звуть його “останнім українським козаком”.

По смерті Йосипа Тукальського митрополичий престол довго оставався осиротілим, бо за нього точилася запекла боротьба.

4. БОРОТЬБА ЗА КІЇВСЬКУ МИТРОПОЛІЮ.

Одночасно з Йосипом Тукальським на Київську Митрополію був обраний групою своїх прихильників Антоній Винницький, Єпископ Перемиський. Це був видатний шляхтич, що служив у війську, і мав аж надто меткий характер. Ставлення дав йому випадково Патріярх Єрусалимський, та

5 Там само, ст. 324.

це ставлення чи було канонічним. Про це див вище ст. 110-114.

Але реально зайняти Київський престол Антоній Винницький ніколи не зміг, бо до Києва його просто не пускали. І ніхто його Митрополитом Київським і не признавав, крім двох єпископів, яких сам він висвятив; це були: єпископ Перемиський Юрій Гошовський та Львівський Єремія Свистельницький.

Київ належав до Лівобережжя, а тому й Митрополита Київського обирали собі самі лівобережці. Але король польський не міг цього визнати, і домагався, щоб був Митрополит і “свій”, правобережний. Тому король Ян Казимир допомагав Антонію Винницькому, а крім цього король призначив ще й Адміністратора Київської Митрополії, — ним став його приятель, відомий полонофіл єпископ Львівський Афанасій Желіборський. Чезрек усе це в Православній Церкві на Правобережжі повставав сильний непорядок, якого причиною був сам король. Та Польщі того й треба було.

До цього треба додати, що Патріярх Царгородський не визнав і не затвердив Антонія Винницького.

А 3 серпня 1678-го року король Ян III ще видав свою грамоту Антонію Винницькому на Київську Митрополію, — звичайно, це так само нічого не допомогло, і в Києві А. Винницького не прийняли. Він помер 26 листопада 1679-го року, як єпископ Перемиський.

Незабаром з'явився ще один Митрополит Київський. У Кам'янці-Подільському, окупованому турками, працював єпископ Панкратій. Він доб-

ре знав українську мову. Через це, що до Поділля тягнула й Львівська дієцезія, ще року 1679-го Єпископ Панкратій висвячував Священиків і для Львівщини. За Бучацьким миром 18 жовтня 1672-го року Поділля відійшло від Польщі до Турції, і Патріарх Царгородський мусів ним заопікуватися. У серпні 1681-го року Патріарх Вселенський Яків I поставив Панкратія Митрополитом Галицьким і Кам'янецьким і Екзархом на Україну, бо в Україні не було тоді Митрополита. Митрополит Панкратій узяв під свою опіку всі окуповані турками землі Правобережжя, але часто приїздив і на землі Львівського Єпископату.

Та незабаром Поділля знову вернулося під Польщу, і потреба в окремім Митрополіті для скіптованих турками земель відпала. У цьому випадку Патріарх Царгородський воскресив був стародавню Галицьку Митрополію.

Поляки Київського Митрополита не пускали на Правобережжя, бо мали “свого”. Але коли Москва склала з Польщею т. зв. Гжимультовський мир 1686-го року, то застерегла окремим пунктом, що Київський Митрополит є зверхником усіх православних в Річі Посполітії. Польща, звичайно, мир підписала, але його не виконувала, і не пускала Київського Митрополита до православних Правобережжя.

4. АРХИЄПІСКОП ЛАЗАР БАРАНОВИЧ.

Третя особа, широко знана по всій Україні, а також і в Москві, це був Чернігівський Архиєпископ Лазар Баранович. Глибоко освічений, першорядний проповідник і вчений, плідний письмен-

ник і поет, Баранович заслужив собі повагу і вдома, і в Москві. Але політично Лазар Баранович не був міцним, і звичайно хитався на бік сильнішого. Це певне, що він був свідомим українцем, але свою свідомість завжди спрітно ховав, у залежності від обставин. Року 1668-го Протопоп Семен Адамович доносив на Барановича, ніби той говорив: “Треба, щоб у нас в Україні й нога московська не стояла, і якщо цар не виведе своїх військових людей із наших міст, тоді гетьман хоч і сам пропаде, але погубить і Царство Московське”.⁶ Можливо, що в цьому твердженні й була якась правда, бо якраз тоді в Україні кипіла загальна ненависть до москвинів в Україні. Взагалі ж Баранович вірив у федерацію з Москвою.

Лазар Баранович добре бачив українську руїну, пізнав глибоко поляків з їхньою унією, а тому рано став хилитися до Москви. Москва скоро оцінила вагу Барановича, і завжди висловлювала йому свою велику пошану. На всі вибори гетьманів Москва завжди запрошуvalа Архиєпископа Лазаря, і він правив Молебні перед і по виборах, він освячував гетьманські клейноти.

Коли року 1668-го впав Єпископ Мефодій, призначений Москвою Місцевлюстителем (заступником) Київської Митрополії, на це місце цар призначив Архиєпископа Лазаря. Нераз Баранович мирив і зводив видатних людей з Москвою; так, ще він року 1668-го примирив Многогрішного, що зрадив Дорошенкові, з Москвою.

6 Н. Костомаровъ: Руни, ст. 244. Див. М. Гларіон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 151-152.

Архиєпископ Лазар Баранович явно був проти свого Митрополита Тукальського, і настренчував Москву проти нього. У своїй Єпархії Баранович заборонив молитися за Митрополита, тоді як Тукальський завжди згадував Архиєпископа Лазаря за Богослуженнями. Але Тукальський, звичайно, рі-

9. ЛАЗАР БАРАНОВИЧ
Архиєпископ Чернігівський (1657-1693),
церковний діяч і письменник.

шуче не визнавав Лазаря Місцеблюстителем Київського Митрополичого престолу, бо це ж було призначення Москви при живому ще Митрополиті, а тим самим — неканонічне.

Архиєпископ Баранович любив доносити в Москву про всякі чутки й події в Україні, а то писав і на гетьмана Дорошенка, і на Митрополита

Йосипа. Любив також виaproшувати від царя для себе все, що можна було випросити. Прихильник гетьмана Многогрішного, він відразу рве з ним, як той став вести протимосковську лінію. А коли року 1672-го Многогрішний упав, Баранович розіслав Пастирського Листа, щоб вірні стояли за московського царя.

Духовенство в цілості своїй, що було національне, не любило Барановича за його московофільство, і він і до смерти все позоставався першим кандидатом на Київську Митрополію, але Митрополитом ніколи обраний не був. Це дуже важлива риса в житті тогочасної Української Церкви: виборці московофіла оминали!

Правда, треба взяти на увагу, що Чернігів, де жив Баранович, кілька разів міняв свою державну принадлежність. А з 1654-го року на Чернігівщині міцно засіли росіяни, з чим мусів числитися й Архиєпископ Чернігівський.

Коли свого часу повстало питання про висвячення Лазаря Барановича на Єпископа, Москва хотіла, щоб він був висвячений у них. Але Лазар поїхав у Румунію, і в Яссах 8 березня 1657-го року був поставлений на Єпископа Чернігівського й Новгородсіверського. Таки оминув Москву!

На Лівобережжі, як ми бачили вище, Митрополита Йосипа Тукальського Москва не визнавала, тому тут був Місцеблюстителем Митрополії Єпископ Мефодій Філемонович. А коли року 1668-го Мефодій упав, то Місцеблюстителем (заступником) Лівобережжя став Лазар Баранович. А по смерті Митрополита Тукальського († 1675 р.) Ба-

ранович став Місцеблюстителем Митрополії обох сторін Дніпра.

Архиєпископ Лазар багато писав, а друкувати в київській друкарні йому не завжди було вигідно. Тому року 1674-го він заклав нову друкарню в місті Новгороді Сіверському, де він тоді спочатку жив, а пізніше, року 1679-го він переніс цю друкарню до Чернігова.⁷

Мріяв Барапович закласти в Чернігові й колегію, але цього йому не вдалося, — вона тут повстала трохи пізніше, при його наступникові Феодосії Углицькому.

Лазар Барапович багато писав, і сучасники охоче читали його твори. Це був видатний проповідник, і він випустив у Києві дві книги своїх проповідей: “Меч духовний” 1666 р., друге видання 1686 р., та “Труби словес” 1674 р., друге видання 1679 р. Ці дві збірки мали великий успіх і в Україні, і поза нею.

Писав Л. Барапович і по-польськи, і видав “Zywoty Swietych” 1670 р., а також “Lutnia Arolinowa” 1671 р., збірник своїх віршів. Книжки видані в Києві.

Лазар Барапович багато зробив для повищення української культури, — це він оживив Чернігівщину, і зробив її другим по Києві культурним центром.

Архиєпископ Лазар Барапович усе життя своє був зв'язаний з Києвом спомином про чудо, якого він зазнав у молодих роках від Мощів Св. Варвари в Михайлівськім монастирі. У статті 1693-го року:

7 Днів. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р. ст. 316-345.

“О честныхъ Мощехъ Св. Великомученицы Варвары” розповідається, що Л. Баранович “ще перед Архиерейством своїм від року 1640-го багато часу трудився в навчанні і проповідуванні душеспасенних словес, між іншим і на Свято Св. Влкмч. Варвари, проповідуючи при чесних її Мощах Слово Боже, і дуже вдячно прославляв чудо його зцілення від тяжкої недуги, від тих Св. Мощів одержаного. І цього чуда він ніколи не переставав прославляти, і в своїй книзі “Трубы праздны” 1674 р. зволив видрукувати. “І я сам — каже — в недузі моїй, сильно болючи, не шукав іншого лікаря, а поспішив до Мощів Св. Влкмч. Варвари, і з вірою пив воду, в яку була омочена рука Великомучениці, — і чаша цієї води була мені на спасіння”.* Це дуже цінне побутове оповідання київське.

Література. Про Л. Барановича див. монографію Н. Сумцова: Лазарь Баранович, Харків, 1885 р. — Багато цінного матеріалу дають і “Письма Преосвященного Лазаря Барановича, Чернігів, 1865 р., видання друге. — Початкове життя Л. Барановича я описав в “Українська Церква за Богдана Хмельницького”, 1955 р. — Іван Франко: “Filar Wiary”, вновь найденное сочинение Лазаря Барановича, “Кiev. Ст.” т. 62. — Його же: “Ksiega smierci” Архиеп. Лазаря Барановича, “Кiev. Стар.” т. 62. — Строевъ В.: Лазарь Барановичъ, “Черн. Еп. Вѣдъ” 1876 р. ч. ч. 3-8, 14-15, 17-19. Н. Костомаровъ: Русская история въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей, Спб. 1888 р.т. II розд. 9: Галятовскій, Радивиловскій і Л. Баранович.

6. МИТРОПОЛИТ ГЕДЕОН.

Митрополит Гедеон Святополк-Четвертинський був обраний на Київську Митрополію 29 червня

* Акафисты, Каноны и Молбы, Київ, 1693 р., додаток, ст. 43 б. Книга є в Архіві М. Іларіона ч. 37.

1685-го року в Києві, — про це розповідається тут далі.

Митрополит Гедеон походив з високого роду, — з роду князя Рюрика, від Рюриковичів по лінії князів Чернігівських, і на Волині користався великою повагою. Рід Святополк-Четвертинських уперше згадується в актах з 1388-го року. Представники цього роду займали високі посади в Литві та в Польщі, але з часом збідніли.

Князь Григорій Четвертинський рано прийняв монашество, з ім'ям Гедеон. І король польський дав йому Луцьку на Волині Єпархію, на якій він і пробув майже 25 років (1660-1684).

Це був дуже тяжкий час, коли на Правобережжі, яке досталося полякам, Польща постановила силою загнати всіх православних в унію. Єпископ Гедеон міцно боронив Православіє, і тому католики та уніяти нападали на нього зо всіх сторін. Єпископ Йосип Шумлянський, таємний уніят, не давав спокою Гедеонові, постійно підмовляючи його зрадити Православію й прийняти унію.

Гедеон не піддався. А коли йому стали погрожувати в'язницею вже від короля, він року 1684-го змушеній був утікти в Україну, в Батурина до гетьмана Самойловича, з яким він поріднився ще 1682-го року, — гетьманівна вийшла заміж за Гедеонового племінника.

І зараз же з Батурина Єпископ Гедеон повідомив царя Московського та Патріярха Якима, чому він змушеній був покинути свою Луцьку Єпархію. І додав, що він піддається під руку царя та його Патріярха.

Гедеон був тихого й спокійного характеру, і перечити не любив. Він так багато натерпівся від католицьких та уніяцьких натисків на Волині, що годився на все, аби тільки мати спокій від щоденних переслідувань уніяцьких.

Не виключено, що це й сам гетьман Самойлович кликав Єпископа Гедеона до себе, покинувши непевне життя під Польщею.⁸

І ось цей Єпископ Гедеон спокійно пішов під руку Патріярха Якима, а Українську Церкву перевів під його юрисдикцію в 1685-м році. Зробив це, утікаючи від унії.

7. АРХИМАНДРИТ ІНОКЕНТИЙ ГІЗЕЛЬ.

Четвертою високою духовною особою в Україні був Архимандрит Києво-Печерський Інокентій Гізель (1600-1683). Це був високо освічений чернець, видатний проповідник і письменник. Хоч і німець родом, він завжди сильно боронив незалежність Української Церкви від Москви. Українське Духовенство щиро шанувало Гізеля, і планувало обрати його Київським Митрополитом по Тукальському, та він помер року 1683-го перед виборами. Гізель був у добрих стосунках з Тукальським, і взагалі належав до національно свідомого нашого Духовенства, хоч з походження українцем не був. Поважала Гізеля й Москва, як особу вчену й розумну.

Архиєпископ Лазар Баранович звав Інокентія Гізеля “нашим Аристотелем”, і давав йому на пе-

8 Про Єпископа Гедеона ми часто розповідаємо в інших місцях цієї праці, див. Покажчика.

10. АРХИМАНДРИТ КІЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ
(1656-1683)
ІНОКЕНТИЙ ГІЗЕЛЬ
церковний діяч і письменник, оборонець самостійності
Української Церкви.
Див. на ст. 178 про єпископські привілеї.

регляд і виправлення свої праці. І справді, — Інокентій Гізель — це один з найбільших українських учених XVII віку.

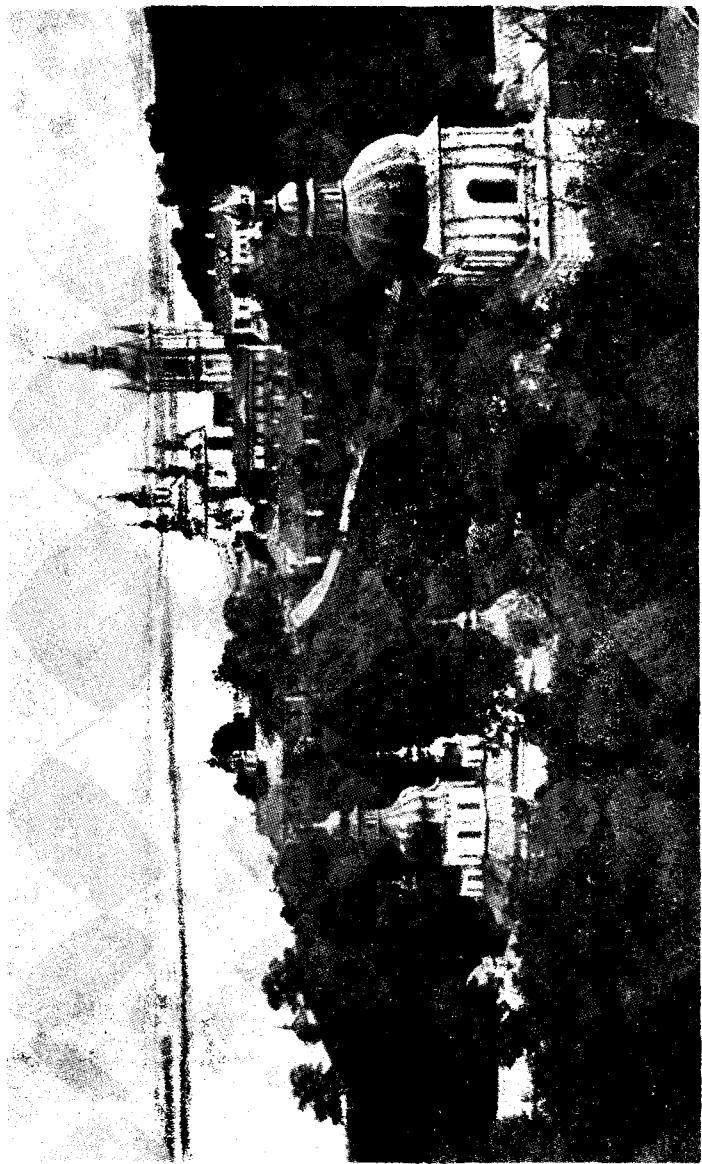
Ще року 1669-го Гізель видрукував у своїй Києво-Печерській друкарні корисну для Духовенства книжку: “Мир з Богом чоловіку”, — вияснення православних Таїнств і виконування їх. Року 1671-го книжка вийшла другим виданням.

Але Інокентій Гізель найбільше вславився, як автор першого в нас курсу історії: “Синопсис” 1674 -го року. Це був підручник (синопсис — огляд) української чи східно-слов'янської історії, дуже популярний вдавнину. Повний заголовок його такий (тоді взагалі любили конче довгі): “Синопсисъ, или краткое описание от различныхъ лѣтописцевъ о началѣ славяно-rossiйскаго народа”. Синопсиса, як шкільногопідручника, зараз таки прийняла Москва, чому він часто перевидавався, — роками 1676, 1680, 1718 і т. д., видання 9-те в Петербурзі 1810-го року; усіх видань до 30-ти. Синопсис уживався, як підручник історії, по всій Росії, і тільки з 1760-го року він мав конкурента, — “Краткій Лѣтописець” М. Ломоносова. Перевидаючи книжку за життя свого, Гізель робив численні доповнення до неї.

Література. Калитовскій Г.: Иннокентій Гизель, З. VII. — Н. П.: Рукописныя замѣтки на поляхъ книги “Миръ человѣка съ Богомъ” Иннокентія Гизеля, кіевской печати 1669 года, “Кіев. Стар.” т. 36. — А. Рогозинскій: “Кройника” Феодосія Сафоновича и ея отношеніе къ “Синопсису” Иннокентія Гизеля, “Изв. О. А. Н.” 1910 р. кн. 4. — И. П. Еремин: К исторіи общественной мысли на Украине второй половины XVII в., “Труды отдела древнерусской литературы”, 1954 р., ст. 212-222, — про “Синопсис I. Гизеля. — С.

И. Маслов: К истории изданий киевского “Синопсиса”,
див. Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского, Лен.
1928 р. ст. 341-346. — М. Іларіон: Українська Церква за
Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 149-151.

11. ЗАГАЛЬНИЙ ВИГЛЯД КІЕВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ.
На правому високому березі Дніпра.

IX.

ЦЕРКОВНІ Й КУЛЬТУРНІ ОСЕРЕДКИ В УКРАЇНІ.

1. ПЕЧЕРСЬКИЙ МАНАСТИР У КІЄВІ.

За час Руїни в Україні якраз було багато високоосвіченого Духовенства, яке ревно провадило церковну культурно-освітню працю, і яке навіки вславило українську культуру. Взагалі, треба сказати, що того часу українську культуру творила Православна Церква, і в цьому вона зробила дуже багато, створивши вікопомні пам'ятки, які вкрили її незабутньою славою серед усього православного світу. Серед творців духової української культури на ниву Господню й народню стали головно Духовні, що виростили на плодючих могилянських ідеях, які розпочали свою працю переважно за часів Хмельниччини, а вона на українську ідеологію поклала нові патріотично-національні фарби.¹

Центром культурно-освітньої церковної (а вона й народня) діяльності позоставався Печерський монастир у Києві. Це серце культурної церковної праці для всієї України. Тут збиралися всі культурні сили України, і не тільки її, але й

¹ М. Іларіон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 137-154.

усього православного слов'янського Сходу, а то часом і чужоземців (як, напр., німці Інокентій Гізель, Адам Зерніков і інші, та й Митрополит Петро Могила українцем не був, — був молдованин). Києво-Печерський монастир зо своєю Могилянською Колегією та найсильнішою в Україні друкарнею безумовно стали правдивим культурно-освітнім церковним центром для всього православного слов'янства.

Першenство Києво-Печерському монастиреві серед інших монастирів надав ще чи не князь Андрій Юр'евич Боголюбський. Року 1159-го він видав Печерському монастиреві княжу грамоту на земельні маєтки (на місто Васильків), і в цій грамоті Печерському монастиреві ніби надане було право називатися Архімандрією та Лаврою, а також ніби й ставропігією, як твердила завжди сама Лавра, за своїм стародавнім переданням.²

У Візантії Лаврами звалися великі монастирі, з великим числом монахів, звичайно обнесені на вкруги частоколом чи муром, і цієї назви правдиво заслуговував і Києво-Печерський монастир. А ставропігією звалися ті монастири, які підлягали безпосередньо Патріарху Царгородському, а своєму місцевому Митрополитові чи іншому місцевому Архиерееві зовсім не підлягали.

Свої привілеї Печерська Лавра ставила дуже високо й завжди сильно боронила їх. Тому й опинившись разом зо всією Україною під Москвою,

2 Н. Закревський: Описаніє Києва, 1868 р., ст. 607. Але князі литовські та королі польські в своїх грамотах ніколи не звали Печерського Манастиря ані Лаврою, ані ставропігіяльним.

Печерський монастир не раз діставав собі підтвердження своїх привілеїв і від московських царів, напр. 18. IV та 31. V. 1688 р. царі підтвердили їй своїми грамотами називатися Лаврою і бути ставропігією. І тільки з року 1721-го Москва змусила її стати ставропігією московського Св. Синоду, а не Патріярха Царгородського.³

Києво-Печерський монастир ревно беріг усі свої привілеї, хоч їх не завжди визнавали королі польські. А року 1590-го оригінальна Грамота князя Андрія Боголюбського згоріла, а офіційно за свідченого списка з неї також не полишилося.⁴

За час Хмельниччини та за час Руїни Києво-Печерський монастир сильно боронив свої стародавні привілеї, і добував собі підтвердження їх і від королів польських, і від царів московських. Такими головними привілеями Печерського монастиря були: 1. Назва — Лавра, 2. Право бути ставропігією Царгородського Патріярха, 3. Вільні вибори свого Архимандрита, — обирала Печерська братія та світські уповноважені, 4. Управління Лаври Собором 12 (чи більше) старців, 5. Від Києво-печерської Лаври залежать деякі менші монастирі, а також і Духовенство на принадлежних Лаврі землях. Цими привілеями Лавра ніколи не поступалася, і сильно їх боронила, бо вони реально допомагали їй бути справді центром культури в Україні.

Архимандрит Києво-Печерської Лаври вважався першою особою по Київськім Митрополіті серед українського Духовенства. Він мав свої висо-

3 Н. Закревський: Описаніє Києва, 1868 р., ст. 615-616.

4 Евгеній: Описаніє Києво-Печерской Лавры, Київ, 1847 р., ст. 42-47. Н. Закревський: Описаніє Києва, ст. 608.

кі літургічні привілеї: носив Панагію, а при Богослуженні зодягав Митру з Хрестом на ній і чорну Мантію, а в руках мав Жезло, благословляв обома руками, уживав Дикирія й Трикирія, під час Херувимської Пісні не виходив з Вівтаря, але в Царських Вратах приймав Св. Дари. І т. ін., — цебто, при Богослуженні Архимандрит Києво-Печерської Лаври мав правá Єпископа.⁵ Висвячував його не конче свій Архиєрей, — міг поставити й інший.⁶

У Києво-Печерському монастирі підготовлялися кращі працівники церковні, які звідси розходилися на посади Архиєреїв, Архимандритів та Ігуменів не тільки по Україні, але й далеко по-за нею. У Могилянській Колегії вони одержували загальну й вищу богословську освіту, а в монастирі — духовне й чеснотне монаше виховання. Освіченість і чеснотне життя києво-печерських монахів були добре відомі не тільки по всій Україні, але й по-за її межами.

Головна Святиня Києво-Печерської Лаври, — чудотворна Ікона Успіння Пресвятої Богородиці, — притягувала до себе очі всієї України. Не минало року, щоб не трапилося якесь чудо від Неї. А це тягло до Лаври тисячі народу, особливо на день святкування Ікони 3-го травня та 15 серпня.

Києво-Печерський монастир завжди мав щедрих добродіїв та покровителів, які не жаліли своєго майна на оздобу його. “Тератургема” Афанасія Кальнофойського 1638-го року перелічує 190 великих добродіїв Печерської Лаври, які щедро жертвували їй маєтки або цінні речі.

5 Митр. Евгеній: Описаніе, 1847 р., ст. 47-50.

6 С. Голубевъ: Петръ Могила, 1883 р., т. I ст. 257.

12. СВ. ТРОЇЦЬКА НАДВОРОТНА ЦЕРКВА (поч. XII в.)
Києво-Печерської Лаври. Прикраси з XVIII віку.
Вхід до Лаври.

Звичайно, за час Руїни Печерська Лавра багато терпіла, але все таки знайшloся не мало добродіїв і тепер, а гетьман Іван Самойлович записаний був добродієм Лаври й офіційно.

За час Руїни Архимандрит Інокентій Гізель багато зробив для духового й матеріального піднесення своєї Лаври, особливо тим, що запросив московських царів у число печерських добродіїв, і вони багато й щедро давали. До останнього часу в Лаврі переховувались дві дорогоцінні Ризі, срібно-золоті, густо усипані перлами, які подарував їй цар Олексій Михайлович.⁷ Виклопотався Інокентій Гізель і таке, що року 1680-го своєю грамотою з 9 травня цар Федір Олексієвич дозволив печерським старцям що-четвертий рік приїздити в Москву по милостиню,⁸ а ще давало багато.

Звичайно, найперше давали свої. Так, гетьман Іван Самойлович подарував Лаврі дуже дорогі Сосуди, прикрашені дорогоцінними каміннями та перлами.⁹ Сам Інокентій Гізель подарував Лаврі дорогого Хреста, вагою в три фунти, на якому можна прочитати: “1672 года марта 9 дня” .¹⁰

Лавра мала велиki мaeтки по всiй Українi, i по багатьох мiсцях Бiлорусiї, i її звичайно належала i земля, i селяни на нiй. На цi мaeтки вона вела свою велику культурно-освiтню та харитативну прaцю, — удержувала лiчницю та шпитaля (притулок), а також школу та друкарню. Але через московсько-польськi Трактати 1667 та 1686 p. p.

7 Евгений: Описанie К. П. Л., Київ, 1847 р., ст. 86 i 94.

8 Там само, ст. 68.

9 Там само, ст. 83.

10 Там само, ст. 116.

13. ЦЕРКВА НАД ЕКОНОМІЧНИМИ ВОРОТАМИ (1696-1698)
Києво-Печерської Лаври.

Києво-Печерська Лавра стратила дуже багато своїх маєтків, які позосталися на Правобережжі, цебто під Польщею. Правда, Архимандрити пильнували, щоб гетьмани й царі дали монастиреві нові маєтки замість утрачених, і так і було.* А вже за час Руїни Лавра вистаралася, щоб московські царі підтвердили їй не тільки всі стародавні права, але їй всі маєтки.¹¹ Такий був тоді звичай.

Печерська Лавра міцно боронила свої земельні маєтки, на які безперестань наскакували уніати, але завжди мали рішучу відсіч. Львівський Єпископ Йосип Шумлянський, що 20 літ ховався зо своїм уніятством, видаючи себе за православного, польський патріот, року 1673-го вистарався собі в польського короля Яна III Собеського грамоту на печерську Архимандрію¹², щоб захопити лаврські маєтки на Правобережжі.

Під проводом Києво-Печерської Лаври було чимало монастирів по всій Україні, але їх захоплювали уніати, або вони взагалі відпадали під час завірюхи. У цих монастирях панував Печерський спільножитній Устав, Лавра давала свого Ігумена; такі монастири звичайно від свого Архиєрея не залежали, бо сама Лавра була ставропігіяльною, цебто залежала тільки від Патріярха Царгородського.

Року 1658-го Архимандрит Інокентій Гізель випросив у царя Олексія Михайловича грамоту від 31 серпня, якою Лаврі верталися монастирі: Новгород-Сіверський Преображенський, Чернігівський

* Н. Закревський, ст. 615.

11 Там само, ст. 25, 71 і 72.

12 Евгеній, ст. 25.

14. Головна Святиня України —
СВ. УСПІНСЬКИЙ СОБОР (XI-XVIII вв.) КІЄВО-
ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ.

Успенський та інші.¹³ Тоді Москва міцно сиділа вже на Чернігівщині, і Лавра вертала собі свої монастирі.

Як широко були реальні печерські впливи, показує число її “подвір’їв” (малих монастирів), що були в таких містах: Глухів, Вороніж-Чернігівський, Стародуб, Кролевець, Козелець, Ніжин, Короп, Чернігів, Остер. А всіх волостей (осель) Лавра мала: на Київщині 53, на Чернігівщині 34, на Новгородсіверщині 49.¹⁴

Києво-Печерська Лавра, повна дорогоцінних Святинь, сильно боялася нападу турків, що тоді були покликані в Україну за планом гетьмана Дорошенка. Лавра була без охорони, і року 1673-го її Архимандрит Інокентій Гізель просив московського царя Олексія Михайловича: “Умилосердися, великий государю, видай із своєї Київської царської казни гармат, пороху, свинцю та ядер... щоб ми мали чим від неприятельської навали боронитися і ми не пропали б”.¹⁵

Але це не помогало, і страх перед турками не минав. I року 1675-го Лавра вислала в Москву свого посла, о. Івана Максимовича, просити царя боронити Київ від турків, а також дозволити хоч частину монахів переселити в Московію. Цар задовольнив це прохання, і дав Печерській Лаврі т. зв. Свінський монастир на Орловщині біля Брянсь-

13 Євгеній, ст. 68.

14 Євгеній, ст. 72.

15 Н. Закревський: Описаніє Києва, 1868 р., ст. 615.

16 Тут бував великий Свінський ярмарок, на який приїздили і українці в великому числі. Див. А. Козаченко: Борьба українського народу, М. 1954 р., ст. 51, 54.

ку.¹⁶ Лавра мала понад 300 монахів, і мусіла за них турбуватися.

Коли року 1677-го турки загрожували взяти Київ, то 27 серпня чудотворну Успінську Ікону вперше за всі віки винесли з Лаври і обнесли її круг горішнього Києва, і це заспокоїло мешканців.¹⁷

А року 1680-го Лавра знову просила в царя якогось доброго монастиря в Московії, щоб вивести туди частину монахів на неспокійний час. І цар Федір Олексіевич своєю грамотою 9 травня 1680-го року подарував Лаврі Трубчевський Чолінський Різдва Христового монастир, — монахи росіяни вийшли, а прийшли кияни.¹⁸

На прохання Архимандрита Інокентія Гізеля, Грамотою царя Федора Олексіевича 1 березня 1681 -го року Києво-Печерській Лаврі був знову забезпечений Брянський Свінський монастир, щоб на час війни було де перебувати Архимандритові та братії монахам. Цар наказав, щоб Інокентій Гізель поставив у Свінському монастирі свого Намісника, а самого монастиря тримав так, як тримається Лавра в Києві. Тому монахи росіяни були виселені, а в монастир введені монахи печерські. Сам монастир був переіменований, — тепер звався Ново-Печерським.¹⁹

Звичайно, багато Святынь зникло за час Руїни, навіть частина Мощів у Печерах була схована, і вже потім ніколи не знайдена, — осталася “під спудом”.*

17 Н. Закревський: Описаніє Києва, 1868 р., ст. 615.

18 Євгеній, там само, ст. 68.

19 Євгеній, ст. 68 і 114.

* Цебто: в укрітті, під посудиною, пор. Єв. Луки 11. 33.

Багато церковних діячів були поховані в Києво-Печерській Лаврі, напр. Митрополит Петро Могила, Варлаам Ясинський, Архимандрит Інокентій Гізель і ін. Їхні могили зберігалися в Києві до останнього часу.²⁰

Отже, за час Руїни Києво-Печерська Лавра жила дуже неспокійним життям, але все таки провадила свою культурно-освітню працю, скільки могла, і її друкарня випускала в світ цінні видання. Але кидається ввічі, що московський уряд підкреслено щедро допомагає Лаврі, і всіма силами пильнує притягнути її на свій бік. Так робилася реальна москоофільська політика, особливо в справах церковних.

Сам Київ ще з початку XV віку мав т. зв. магдебургське право, — мав автономію, і від воєвод не залежав (див. далі розділ X), а це допомагало київським монастирям сильніше працювати і на ниві Господній, і на ниві культурно-освітній.

Література: Митрополит Евгеній: Описаніє Киевопечерской Лавры, съ присовокупленіемъ разныхъ грамотъ, вид. трсте, * Кийв, 1847 р. — Його же: Описаніє Софійскаго Собора, Кийв, 1825 р. — П. Лебединцевъ: Киево-Печерская Лавра въ ея прошедшемъ и нынешнемъ состояніи, "Кiev. Старина" 1886 р. кн. 5-8, 10-11, і окремо. — Див. ще М. Ляріон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 141-143. — М. Максимовичъ: О надгробіяхъ въ Печерскомъ монастырѣ, 1840 р. — Ф. Ерист: До історії Києво-Печерської фортеці, "Кийв та його околиця", 1926 р., ст. 265-274. — Н. Петровъ: Что сдѣляль Кіевскій Митрополитъ Петръ Могила для украшенія великой Церкви Кіево-Печерской Лавры. "Кiev. Стар." 1900 р. кн. 3. — Н. Закревский: Описаніє Кієва, 1868 року.

20 Евгеній, ст. 91 і 144. Н. Закревський, ст. 692-693.

* Видання перше 1826-го року.

2. КІЇВСЬКА МОГИЛЯНСЬКА КОЛЕГІЯ.

Гордість і слава Митрополита Петра Могили, Київська Колегія, якій він віддавав багато своїх сил та коштів, зовсім занепала під час Руйни, — безпереривні війни не сприяли розвитку школи. Учні старших класів покинули свою школу ще з року 1648-го, коли Богдан Хмельницький закликав усю Україну на оборону Православія проти унії.

Року 1651-го литовський гетьман Радзивіл з своїм військом захопив Київ, і сильно його по-руйнував, особливо Могилянську Колегію. Але поляків скоро з Києва вигнали, і Митрополит Сильвестер Косів поспішив на допомогу Колегії, і три українські Єпископи, — Перемиський, Холмський та Вітебський, — склали на Колегію 800 злотих польських¹, але цього, звичайно, було замало. Тоді гетьман Богдан своєю грамотою того ж 1651 р. приділив маєтки вигнаних домініканців та село Мостища над Ірпінем. А року 1656-го надав їйому ще деякі маєтки.²

За Гадяцькою умовою гетьмана І. Виговського з Польщею 1658-го року Київська Колегія мала перетворитися в Академію, і мати права Академії Krakівської, але до цього не дійшло.

Року 1659-го номінальним ректором Київської Колегії став славний письменник того часу, Іоаннікій Галятовський. Він став, власне, Ігуменом Братського монастиря, але сильно взявся і за відновлення братської Колегії, своєї *alma mater*. Київський полковник Василь Дворецький, на прохання Галя-

1 Закревський: Описаніє Києва, М. 1868 р. ст. 155.

2 Там само, ст. 155.

товського, поновив погорілі свої грамоти на пода-
ровані маєтки для Братського монастиря, і це вже
була помітна допомога.

Тоді ж, року 1659-го Ігумен Іоаникій звернув-
ся з проханням про допомогу до царя московсько-
го Олексія Михайловича, і той “подарував” на Ко-
легію: чотири селі під Києвом, опущений доміні-
канський костел у Києві та т. зв. Рильський плац
теж у Києві. Колегія відживала, але незабаром, на-
ступного року 1660-го поляки стали сильно пусто-
шити Україну, вдерлися в Київ, поруйнували його,
а в тому зовсім знишили й Могилянську Колегію.
Усі старання Ігумена Галятовського наслідків не
дали, і Колегія була закрита.

Ректор Колегії, славний І. Галятовський виїхав
до Львова, де й видрукував “Ключа Розуміння”
1663 та переробленого й доповненого 1665-го ро-
ку, а також “Небо Нове” 1665 року. А до Колегії
Галятовський вже не вернувся.

І ще гірше було те, що московська влада
дивилася на Колегію косим оком. Року 1666-го
цар Олексій Михайлович писав, що “лучше было
бы школъ въ Киевѣ не заводить”, і треба було ба-
гато старання, щоб цю грозу на Київські школи
відхилити, і цар “милостиво дозволив” навчати-
ся в Києві тільки його підданим, а хто його не ви-
знає, навчатися там не може.³ Цим утруднювалася
дорога до Колегії студентам Правобережжя, що
були під Польщею.

З березня місяця 1669-го року Ігуменом Брат-
ського монастиря, а тим самим і Ректором її Коле-
гії став меткий Варлаам Ясинський, і пробув на

³ Костомаровъ: Руни, ст. 123.

цій посаді п'ять літ. Він звернувся за допомогою до Митрополита Йосипа Тукальського, і той віддав на Колегію містечко Стайки, яке було дане йому гетьманом Дорощенком на прожиття.⁴

А наступного 1670-го року Ігумен Варлаам Ясинський звертається до короля польського Михайла Вишневецького, і одержує від нього дві грамоти: з 25 квітня, — право відновити манастиря зо школою, і на містечко Новосілки для Братського манастиря, і з жовтня 20-го, — на відновлення школи, яка зветься Колегія, а не Академія. Цікава ознака доби Руїни: звертаються за потрібними грамотами і до Польщі, і до Москви...

Але справа відновлення праці в Колегії йшла з великими перешкодами. Полковник польський Пиво 3-го травня того ж 1670-го року напав на братську, королем підтверджену, фундацію, містечко Новосілки, і все його пограбував, а воно було головне реальне утримання манастиря й Колегії...⁵

З року 1673-го Ігуменом Братського манастиря став Сильвестер Голович, — на цей час загальними силами Колегію таки привели до життя, і вона стала сяк-так працювати. Багато допомагав гетьман Самойлович.

Учні жили тяжко, — у більшості вони були діти бідних батьків, які не могли утримувати в школах своїх дітей. Пішли добровільні збірки, і на них виховувались ті, хто жив у бурсі при ма-

4 Закревський, ст. 157. Костомаровъ: Руина, ст. 656. Іларіон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 143-144.

5 Там само, ст. 158.

настирі. А більшість учнів жили поза бурсою, при парафіяльних церквах, — там вони й утримувались, допомагаючи в церкві при Богослужбах. Багато учнів ходили попід вікнами мешканців Києва, й співали вірші або канти, за що одержували подаяння. А на Різдво ходили зо Звіздою або Вертепом. На літні вакації ходили групами по всій Україні. А сильніші студенти вступали в багатші доми вчителями. Так утримувалися студенти за час Руїни. А то бувало й таке, що студенти тягли, що де можна було взяти.

І нема нічого дивного, що освіта в Україні за час Руїни сильно занепала. Року 1670-го Печерський Архимандрит писав цареві в Москву, що “за різкими злими бунтами тутешніми та многими обидами й сполохами” Києво-Братський монастир з його Колегією дійшов до останнього упадку: Церкви його попалені, братія блукала без їжі й без одягу. Учителі й проповідники слова Божого, пробуваючи “алчними й хладними”, не могли провадити свого доброго діла. Із усіх маєтків Братського монастиря позосталося одне тільки село на Дніпрі, дарунок Митрополита Петра Mogили, та й те було поруйноване. Так само й інші монастири животіли в великій нужді,⁶ бо більшість їхніх маєтків лежала на Правобережжі, а воно було тепер заграницею, в Польщу, яка ці маєтки віддавала уніятам.

До 1673-го року за час Руїни в Київській Колегії не було непереривної науки, і тільки з цього року розпочали науку нижчі класи, а вищі тільки з року 1677-го.

6 Там само, ст. 302.

Література. Калитовський Ом.: Києво-Могилянська Колегія в другій половині XVII віку, З. VI. — Аскоченський В.: Кіевъ съ древнѣйшимъ его училищемъ Академіей, ч. I-II, Київ, 1856 р. — Булгаковъ М.: Исторія Кіевской Академії, Спб, 1846 р. — Д. Вишневскій: Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII ст., Київ, 1903 р., рец. Н. П. в “Кіев. Ст.” т. 84. — С. Голубевъ: Древнія и новыя сказанія о началѣ Кіевской Академії, Київ, 1885 р. — Його ж: Исторія Кіевской Духовной Академіи, выпуск I: Періодъ до-Могилянскій, Київ, 1886 р. — Його ж: Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст., Київ, 1901 р. — Його ж: Очерки изъ исторіи Кіевской Духовной Академіи за XVII ст., “Кіев. Ст.” т. 25. — Ал. Лазаревскій: Записка Г. А. Полетики о началѣ Кіевской Академіи, “Чтения въ О. Н. Л.” т. XI, Київ. — М. О. Максимовичъ: О Лагерской Могилянській школѣ, “Чтения ОМУ” т. II кн. 6. — Н. Оглоблинъ: Къ вопросу о началѣ Кіевской Академіи, “Кіев. Ст.” 1886 р. кн. 3. — Н. Петровъ: Акты и документы, относящіеся къ исторіи Кіевской Духовной Академіи (1762-1796), томи I-V. — Його ж: Кіевская Академія во ьторой половинѣ XVII в., Київ, 1895 р. — Його ж: Кіевская Академія въ царствованіе Императрицы Екатерины II (1762-1796 ч. 4.), Київ, 1906 р. — Його ж: О словесныхъ наукахъ и литературныхъ занятіяхъ въ Кіевской Академії отъ начала ея до преобразованія въ 1819 г., “Труды К. Д. Ак.” 1866 р. кн. 11-12, 1867 р. кн. 1, 1868 р. кн. 3. — В. Серебренниковъ: Кіевская Академія съ половины XVIII вѣка до преобразованія ея въ 1819 году, Київ, 1897 р. — Θ. Титовъ: Къ исторіи Кіевской Духовной Академіи въ XVII-XVIII в. в. “Труды К. Д. Ак.” 1912 р. кн. XI. — Його ж: Кіевская Академія въ эпоху реформъ, I-III, Київ, 1910-1913. — Його ж: Къ вопросу о значеніи Кіевской Духовной Академіи въ XVII-XVIII в. в., Київ, 1904 р.. — “Труды К. Д. Ак.” 1903. IV, 1904. I. — Al. Jabłonowski: Akademia Kijowsko-Mohilanska, Krakів, 1899-1900 р. — Θ. Титовъ: Акты и документы (1796-1869), томи I-IV. — Його ж: Стара вища освіта в Кіївській Україні, Київ, 1924 р. — Д-р В. Сенютович-Бережний: Гальшка Гулевич та її рід, “Віра й Культура” 1954 р. ч. 2 (14), Вінниця.

X.

ВСЕУКРАЇНСЬКА СТОЛИЦЯ — КІЇВ.

1. КІЇВ — ЦЕНТР УКРАЇНИ-РУСИ.

З найдавнішого часу Київ став столицею Полянської Землі, і що далі, то більше розвивався. Цьому багато сприяло положення міста, — Київ лежав на великій річці Дніпрі, яка довгі віки була головним шляхом “із Варяг в Греки”, цебто сполучувала сильну, велику й багату Візантію з північчю, сполучувала Чорне море з Балтійським. Дніпро був широкий та повноводний, до нього впадало багато інших річок, і це зробило його живою торговою дорогою, по якій завжди їздило багато купців. Київ став багатим торговим центром не тільки “з Варяг у Греки”, але й по інших напрямках, а особливо на дальший Схід та на Захід.

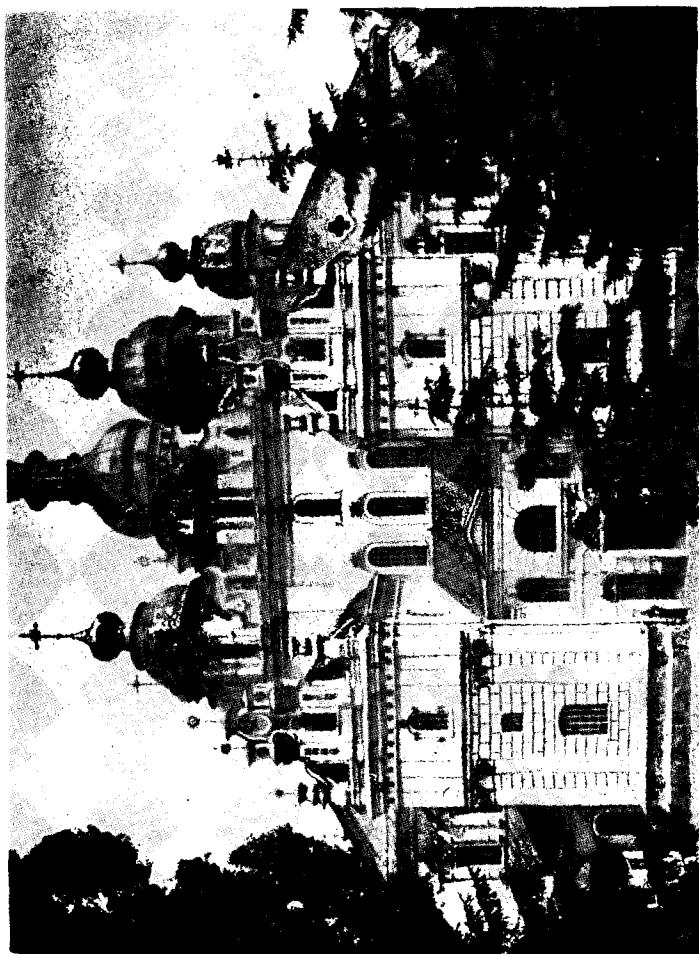
Київ сильно зростав та забудовувався, і вже в Х-ХІ віках у ньому мешкають не тільки свої русичі-українці, але й різні купці з далеких країн.

Київ рано прийняв Грецьку Віру, Православіє, яке поширилося в ньому ще з кінця VIII віку так сильно, що великий князь Київський Володимир уже року 988-го зміг легко хрестити в Православіє не тільки киян, але й всю широку Україну-Русь. Православіє скоро розвивалося, і християнізація українського народу ставала дійсною й глибокою.

З XI віку в Києві повстав Печерський монастир, який швидко розвивався, і незабаром став релігійним центром не тільки всієї Руси-України, але й всього православного слов'янства. Печерський монастир був переповнений монахами, які часто мали високу освіту та прикладне чеснотне життя. Тому й нормально, що цей монастир став джерелом вищої церковної ієрархії для всіх сусідніх православних народів. А через це і монастир, і Київ рано набули голосну славу по всьому православному світі.

Київ, як місто, здавна ділився на дві окремі частині: Гора і Подоліє чи Поділ. Поділ — це місцевість на правому березі Дніпра, найстаріша, населена робітництвом та купцями. Тут же з давнього часу, ще до охрещення киян, поставлена була й перша церква Св. Іллі. Далі на південь, але вже за Києвом, стояв над Дніпром Києво-Печерський монастир. Поділ був торговим центром, — тут була велика торговиця, тут пізніше повстало і ринок з київським магістратом. Тут же на Подоблі в XVI столітті закладений був і Братський монастир зо славною Братською школою, пізнішою Колегією при ній. Поділ — це був центр торгового та робітничого життя Києва.

Але перші князі Києва вибрали для свого життя другу частину, Гору, що лежала на захід від Подобла. Це справді була гора, велика розміром, і на ній князь Володимир, а особливо кн. Ярослав, а пізніше й боярство побудували свої княжі палати. Це була місцевість, яку легко було боронити від ворога, тоді як Поділ був відкритий для нападів, та й Дніпро заливав його рік-річно весною. На Горі жив великий князь Київський, а також уся його

15. СОБОР СВ. МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО (ДМИТРІВСЬКОГО) МАНАСТИРЯ (XII-XVIII вв.) У КІЄВІ.

родина та все боярство. Це був центр княжого управління. Тут же князі рано побудували величні храми та монастирі: церкву Десятинну, Св. Софіївську Катедру, Михайлівський Золотоверхий монастир та інші. Тут же, на Горі, був митрополичий дім та доми іншого вищого Духовенства. Взагалі Гора була центральною аристократичною частиною Києва.

2. РУЙНУВАННЯ КІЕВА.

Київське князівство зо своєю столицею Києвом лежали на неспокійному місці, недалеко від південної границі, тому часто на Київ нападали степові вороги. Київ був багатий, а до того й столиця великого князівства, а це так само вабило сюди ворогів, головно з південних степів.

Іще в половині XI-го віку на південних степах України з'явилося нове (по печенігах) войовниче кочове плем'я, яке вже в 1061-му році напало на Україну й дошкульно її побило. Це були половці. За короткий час, за 1061-1210 роки половці 46 раз нападали на Українську Землю, дошкульно плюндруючи її та забираючи її мешканців у полон. І стогнала вся наша земля, скрізь червоніючи від густо пролитої крові!

Як оповідає Іпатіїв Літопис, князь Володимир Мономах року 1103-го, закликаючи князів у похід на половців, так описував лихо від них: “Почне смерд (селянин) орати, а приїде половчин і вдарить смерда стрілою, і кобилу його забере. А в'їхавши в село, забере його жінку й діти, і візьме увесь його маєток”.

Не було спокійного життя, завжди треба було чекати нападу і від своїх, і від чужих. І при кожному нападі гинули люди, гинув їхній маєток. Звичайно, князі мусіли боронити свої Землі від цієї руйни, особливо ж князі, що близько були до Поло-вецького Степу.

Але князі не спиняли розкладової боротьби поміж собою. Вони часто зговорювалися навіть з половцями, і приводили їх на поміч собі. Дійсно, половці грізною лавою напливали ніби на допомогу якомусь князеві, але до останнього зерна оголявали край, де проходили. За той же час 1061-1210 р.р. половці 28 раз приходили в Україну, запрошенні князями собі на поміч... “Не прибільшуочи, можна сказати, що не багато було таких років, коли Українська Земля не стогнала б від кочовників, а на Чорноморських ринках був би брак слов'янських рабів”.¹

Уже з раннього часу на Київ нападають також і різні українські князі, і граблять його немило-сердно. Але найбільший грабіж учинили Києву самі ж свої князі року 1169-го.

На той час Київ захопив був Мстислав II, проти якого було багато українських князів. Крім цього Мстислав умішався в боротьбу Андрія Боголюбського (Суздалського), пославши в Новгород князем старшого свого сина Романа. Це розлютило Андрія Боголюбського, і він постановив відімстити Мстиславу Київському. Для цього він склав союз головно українських князів, так само незадоволених київським князем, і послав їх з сином сво-

1 О. Андріашев, див. “Київ та його околиця”, 1926 р., ст. 47.

їм Мстиславом, — “ціла хмара українських князів посунула нищити Київ на славу його північного суперника”.² А сам Андрій Боголюбський у цьому поході навіть участі не брав.

Пімста за помилки київського князя була страшна. Іпатіїв Літопис описує це так: “Київ був узятий місяця березня 8 дня, другого тижня Великого Посту в середу. І пограбували за два з дні все місто, Поділ і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було нікому помилування нізвідки, і церкви горіли, християн одних забивали, інших в'язали, жінок уводили в полон, розлучуючи їх силою від своїх чоловіків, діти голосили, не бачачи матірок своїх. І набрали безліч маєтку, і церкви пооголювали від Ікон, і книг, і риз, повиновали всі дзвони, — смольняни, і суздальці, і чернігівці, і Олегова дружина. І вся Святиня була забрана. Погани підпалили Печерського Манастиря Святої Богородиці, але Бог молитвами Святої Богородиці зберіг його від щого нещастя. І були в Києві між усіма людьми стогін та туга, і скорб непріщна, і слози безперестанні. А це все сталося через наші гріхи”...⁴

Троїцький північний Літопис розповідає про це саме під 1168-м роком, і додає, що “Бог і Свята Богородиця, батькова й дідова молитви допомогли князю Мстиславу Андріевичу”. І за три дні розграбили Київ. “А це сталося за їхні (киян) гріхи”.⁵

2 М. Грушевський: Історія України-Русі, т. II, Нью-Йорк, 1954 р., ст. 196.

3 У Троїцькім Літопису три дні. Видання 1950 р. ст. 245.

4 Іпатіївський Літопис, видання 1871 р. ст. 373.

5 Видання 1950 р. ст. 245. Це погляд ворожий на справу.

Так пересварені українські князі відімстилися на Києві. На півночі тоді княжили князі українського роду.

Озвірілі наїздники “розвивали навіть труни з похованими князями, і здирали з них дорогоцінний одяг”⁶.

Минуло 34 роки, — Київ не встиг ще загоїти своїх ран, нанесених йому союзними військами 1169-го року, а тут року 1203-го Київ знову був сильно пограбований своїми ж. Цього разу посварилися є.н. Рюрик Ростиславович з кн. Романом Галицьким, який відняв у Рюрика Київ. Рюрик поєдався з Ольговичами, привів з собою диких половців і всі разом кинулись на Київ. Намісника Романового Інгваря вигнали, а місто пограбували⁷ чи не більше, як його пограбовано було 1169-го року...

Новгородський Літопис під 6711 (1203) роком описує щей черговий погром так: “Рюрик з Ольговичами і з поганими половцями, Кончак і Данило Коб'якович взяли місто Київ на щит, 1-го дня января, на Святого Василія. І кого досягла ворожа рука, ченця чи черницю, попа чи попадю, тих вели до поганих... А що було по монастирях і по всіх церквах, всякі окраси й Ікони поздирали, і відвезли погані в землю свою. А місто спалили”.⁸

Лаврінів Літопис (ст. 397-398) описує це значно сильніше: “Місяця января 2-го дня взяли Київ

6 В. Січинський: Пам'ятки української архітектури, Філадельфія, 1952 ст. 26.

7 М. Грушевський: Історія України-Русі, т. II ст. 226-227.

8 Новгородський I Літопис, видання 1950 р. ст. 240.

16. КИРИЛІВСЬКА ЦЕРКВА XII В. В КІЄВІ.
Загальний вигляд. Прикраси XVIII в.

Рюрик, і Ольговичі, і вся Половецька Земля. І вчинилося велике зло в Руській Землі, якого не бувало від Хрещення над Києвом. Не тільки взяли Поділ і спалили, але й Гору взяли, Митрополію, Святу Софію розграбували, і розграбували Десятинну Святу Богородицю, і всі монастири. І Ікони пообдирили, а інші забрали, і дорогоцінні Хрести, і священні Сосуди, і книги, і одіж благенних князів яку повісили були в церквах святих на пам'ятку про себе".

Отак самі ж українці шанували столицю своєго великого князівства!

Дуже багато страждав Київ від огню, страшного бича тогочасного. Каміння поблизу не було, цегла була тоді надто дорога, тому будинки в Києві звичайно були дерев'яні, які легко й часто горіли.

Так, під 1124-м роком Іпатій Літопис подає: "Тоді ж погорів увесь Поділ, напередодні Різдва Івана Хрестителя і Предтечі (23 червня). А на завтра (24 червня) погоріла Гора та всі монастири, що були на Горі в місті, і Жиди".

Троїцький Літопис про це саме подає ясніше: "Року 1124-го трапився великий пожар у місті Києві, так що погорів він мало не ввесь, горів два дні, — Подол і Гора. Самих церков згоріло близько 600. А це було місяця червня 23 дня і дня 24-го на Різдво Івана Предтечі".⁹

Горів Київ і 1180-го року, про що Іпатій Літопис подає: "Погоріли двори на Горі, і запалилася церква, велика Митрополія, Свята Софія".¹⁰

9 Те саме в Лавріновім Літопису, ст. 278.

10 Видання 1871 р. ст. 415.

Року 1240-го 6 грудня татарські орди, під проводом хана Батия, насунули на Київ, і сильно поруйнували його. Іпатій Літопис пише: “В літо 6748 (1240) прийшов Батій на Київ силою тяжкою, великою безліччю сили своєї, і оточив місто й обступила його сила татарська. І було місто в облозі великої. І Батій був біля міста, і військо його облягло місто. І нічого не чути було від скрипу возів його, від реву безлічі верблюдів його та їржання коней його. І земля була повна війська”.¹¹ Мужньо боролися кияни, але татари таки ввірвалися в Київ, і до основ поруйнували його.

“Татари взяли Київ, — подає Троїцький Літопис, — і Святу Софію пограбували, і всі монастирі, і Ікони, і дорогоцінні Хрести, і всі церковні окраси позабирали, а всіх людей, від малого до старатого, псребили мечем”.¹²

Історик нашої Церкви, проф. С. Голубев твердить, що “під час погрому Києва Батиєм Свята Софія постраждала менше інших храмів. Думати так дає право те, що більше інших надійне джерело, Іпатський Літопис мовчить про поруйнування Св. Софії”.¹³

Давніші історики, особливо росіянин Погодин, твердили, ніби Київ і вся Україна опустіли по татарській навалі бо населення їх втекло переважно на північ. Проти цього виступало багато учених, головно українських, доводячи, що справді тоді загинуло безліч народу, але масової міграції на північ не було, та й джерела про таке нічого не

13 Митрополитъ Петръ Могила, Київ, 1898 р. т. II ст. 412.

11 Там само, ст. 522.

12 Видання М. Приселкова, 1950 р. ст. 321.

говорять.¹⁴ А ні Печерський монастир, ані Св. Софія не були надто поруйновані 1240-го року.¹⁵

Ось через це відомості папського посланця до татар Пляно-Карпіні, що року 1246 і 1247-го переїздив через Київ, вважаються перебільшеними. Карпіні твердить, ніби в Києві позосталося тільки 200 домів, “а більша частина русичів була перебита або поневолена татарами”.¹⁶ Але він додає, що бачив у Києві багато купців з Польщі, Візантії, Генуї, Венеції, Пізи, Австрії й Франції, — значить Київ зберіг своє торгове значення.

По татарські навалі 1240-го року Київ проте сильно занепав, бо перестав бути столицею великих князів. Та й Митрополити не змогли далі мешкати в неспокійному Києві, і перенеслися на північ, перше до Володимира на Клязьмі, а потім до Москви. Київ став через це занепадати все більше.

Татарські наїзди не спинялися й пізніше, коли Київ опинився під окупацією литовців. Так, року 1399-го татари напали на Печерський монастир, і сильно його поруйнували, чи доруйнували.*

Але це руйнування не спинилося й далі, — року 1416-го хан Золотої Орди Едігей (помер 1440 р.) напав на Київ, і сильно поруйнував його, у тому й Св. Софію.

Та допоміг Київський князь Симеон Олелькович, — він року 1470-го відбудував поруйнований Києво-печерський монастир.**

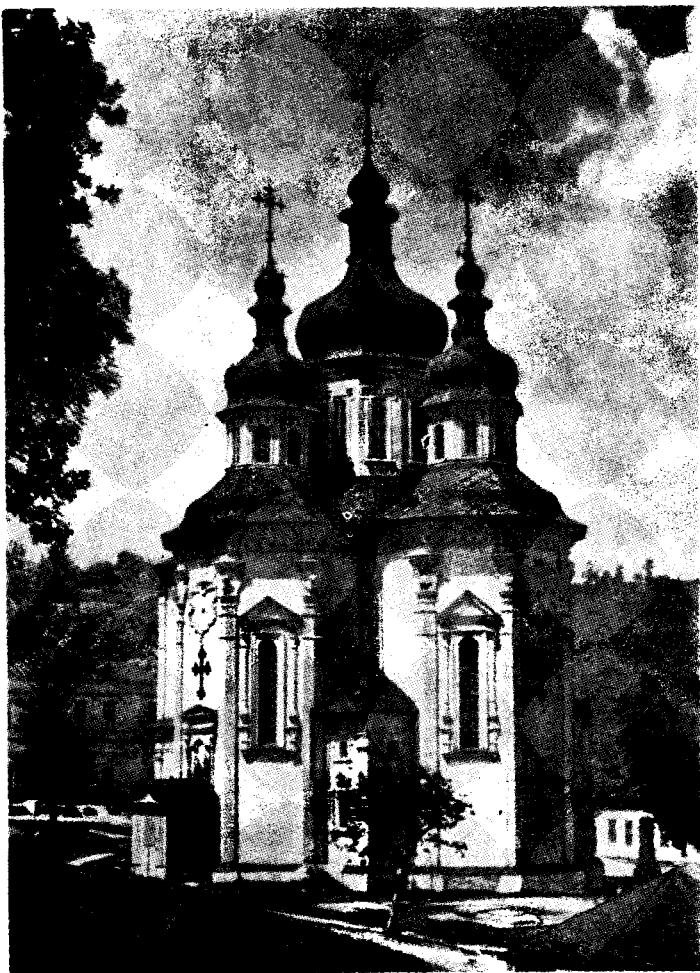
14 Київ та його околиця, 1926 р., ст. 56.

15 Там само, ст. 57.

16 В. Січинський: Чужинці про Україну, 1942 р., ст. 32. О. Андріяшев, Київ та його околиця, ст. 56.

* Н. Закревський, ст. 609.

** Там само, ст. 611.

17. ГЕОРГІВСЬКА (ЮРІВСЬКА) ЦЕРКВА (1696-1700)
Києво-Видубецького монастиря.

Але татари не давали спокою Києву. Трохи пізніше, 16 вересня 1482-го кримський хан Менглі-Гірей (помер 1515 р.) напав на Київ і дошкуюно його пограбував, пограбував і катедру Св. Софії. Пограбовану дорогоцінну Чашу з Дискосом Менглі-Гірей подарував великому Московському князеві Івану III, з яким він був тоді в союзі.

За наїзду Менглі-Гірея була сильно пограбована і церква Успіння на Подолі, про що Київський Літопис подає: “Року 1482 сія Божественна церковь била ізнищена і ободрана. Ікони полуялени і попалени всі от поганого царя Перекопського Менглікірея і от нечестивих его агарян”.

По Батиєвім наїзді київський замок (княжий двірець) був перенесений з Гори на Киселівку (Фролівська гора на Подолі) і там сильно укріплений. Коли року 1416-го Едігей спалив увесь Київ, він замку на Киселівці не здобув. Але Менглі-Гірей року 1482-го спалив цілий Київ і його замок на Киселівці.

I Київ сильно занепав, і “погуби красоту свою”. Замок незабаром був відновлений, але Київ збіднів, і церкви на Горі позосталися без парafіян.¹⁷

3. КИЇВ ПІД ЛИТВОЮ.

Литовці в першій половині XIV віку поволі, але безперestанно посунули на Схід, і стали окупувати українські землі, виганяючи з них поляків та татар. Князь Гедимін захопив року 1320-го Берестейщину та Волинь, а його син Ольгерд забрав

17 Київ і його околиця, ст. 127.

18. СВ. АНДРІЙСЬКА ЦЕРКВА (1747-1753) В КИЄВІ.
Загальний вигляд. Будував В. Растреллі.

ї решту українських земель: Чернігівщину, Київщину та Поділля. Року 1363-го Ольгерд розбив татар над річкою Сині Води, і став паном усієї України й Білорусії.

Спочатку литовці нікого не тиснули, бо заявляли: “Ми нікому новин не велим уводити, а старовини рухати”. Але Литва рано поєдналася з католицькою Польщею, через що й сама ставала католицькою, а тому почала помалу й Україну-Русь нахиляти до того ж. Року 1413-го грудня 2-го на т. зв. Городельському Сеймі Литва ще більше поєдналася з Польщею, і прийняла постанову, що тільки католики мають повні права в державі. Це був початок утиску православних у Литві, і з того часу розпочалися католицькі переслідування.

Утиски ширшали скоро, і вже року 1455-го великий князь литовський і король польський Казимир IV видав наказа нових православних церков не будувати, а старих не поправляти,* — щоб знищити Православну Віру. Але в Києві цього наказу ніколи не виконували. Навпаки, Київський князь Симеон Олелькович року 1470-го відновив Печерського монастиря в Києві, який був татарами сильно поруйнований.**

А Київ за цей час почав розвиватися. Року 1517-го чи 1526-го був у ньому дипломат С. Герберштайн, який у своїх “Записках” пише: “Київ — старовинна столиця Руси. Пишність і справді королівська велич цього міста підтверджується самими його руїнами та пам'ятниками, від яких залишилися рештки. Ще й досі на прибічних го-

* Н. Закревський: Описаніє Києва, 1868 р., ст. 29.

** Там само, ст. 29 і 611.

рах помітні сліди спустошених церков і монастирів. Крім цього, багато печер, в яких є дуже давні гробівці, а в них ще не зотлілі тіла".¹⁸

Року 1550-го був у Києві Михайло Литвин, і він пише про нього: "Нам, літвінам, належить славнозвісний замок і місто Київ. Він займає першорядне місце серед інших замків і країв, і лежить над рікою на кордоні степу. У Києві збереглися старовинні церкви, прекрасно побудовані з шліфованого мармуру та іншого чужоземного матеріалу, і покриті щиною чи міддю, а інші із позолоченими банями. Є також пребагаті монастири. Особливо славний монастир, присвячений Діві Марії, з підземними галеріями та печерами."

"Бористен (Дніпро) — найбільша й найбагатіша ріка цієї країни, по якій спроваджують до Києва безмірну кількість риби та іншого жраму. Цю ріку називають текучою медом та молоком, бо вона в своїх верхів'ях тече лісами, багатими на бджоли, а нижче по степах з випасами, а тому доставляє силу меду та молока для свого населення".¹⁹

У листі Альберта Кампензе 1523-го року читаємо: "Київ — столиця Руси, при річці Бористені, є одним з найгарніших і найбагатіших міст, хоч був пограбований і спустошений жорстокими й несамовитими татарами, які ще й тепер, сусідуючи з Литвою, роблять часті напади на землі росів, від чого ці землі дуже мало заселені".²⁰

18 В. Січинський: Чужинці про Україну, Прага, 1942 р., ст. 45.

19 Там само, ст. 46-47.

20 Там само, ст. 43. Лист до Напи Клиmenta VII.

Посол німецького короля Рудольфа II до Запоріжжя Ерих Лясота року 1594-го пише про Київ, що він був “славною столицею і самостійним князівством. Він великий і сильно укріплений, був давніше оздоблений безліччю прекрасних церков, і будинків, як громадських, так і приватних. Там, де видніються руїни, і де колись стояло місто, тепер майже нема будинків, або їх дуже мало, а сучасне місто побудоване внизу в долині (Поділ), на правому березі Дніпра. Воно займає досить великий простір, бо майже при кожному домі є садок”.

“У Києві багато церков, вони майже всі дерев’яні, лише одна кам’яна — стоїть на площі. Там є також катедра католицького Біскупа, але вона зовсім занедбана, дерев’яна. Замок стоїть високо на окремій горі, і займає великий простір; він також немурований, а дерев’яний, обмазаний глиною”.²¹

Так описують Київ чужинці в XVI віці. Литовські королі звернули пильну увагу на це столичне місто, яким правили українські чи литовські князі; останнім київським князем був Симеон Олелькович (1455-1471). Року 1471-го Київське князівство переіменоване на литовське воєвідство.

Литовський князь Вітовт (1392-1430) звав Київ “головою всіх руських земель”, і дбав про його поліпшення. Року 1474-го реставровано на Подолі на площі Успінську Церкву, що пізніше стала тут соборною.²²

Литовські князі скрізь заводили по своїх містах т. зв. магдебурзьке право, яке давало цим міс-

21 Там само, ст. 53-54.

22 Ерод. Антонинъ: Киево-Подольская Успенская Соборная церковь. Київ, 1891 рік.

там повну автономію, повне місцеве самоврядування. Це право й було надане місту Києву ще десь на початку XV віку, а від 1499-го року збереглася й грамота великого князя литовського Олександра на це право для Києва. Право дане повне, без жодних обмежень, таїщо відтоді кияни стали незалежні й непідсудні київському воєводі, і управлялися й судилися самі. А до цього князь Олександр звільнив Київ, поруйнований останніми татарськими наїздами, від податків, і Київ почав швидко відживати, розбудовуватися та багатіти.²³

Перед цим, року 1494-го кияни сильно скаржилися в проханні до князя, що “з Божого допусту їхньому місту від поганих татар упадок великий чиниться кожного року”.²⁴

Це був найбільший привілей для міста Києва, якого він далі боронив усіма своїми силами. І цього привілея, самоврядування, не могли відібрати киянам далі ані поляки, ані росіяни аж по 1834-ий рік. Кожного часу найбільшим ділом київського магістрату (думи) були здобуття підтвердження своїх стародавніх прав, що вони й робили 335 літ (1499-1834), не визнаючи над собою жодної іншої влади в своїх внутрішніх справах, крім свого самоврядування.

4. КІЇВ ПІД ПОЛЬЩЕЮ.

Люблінська унія 1-го липня 1569-го року вчинена була польським насиллям, і на основі її Литва поєдналася з Польщею, а Україна з Києвом були відділені від Литви й приєднані до Польщі.

23 Київ та його околиця, 1926 р., ст. 170, 219-220.

24 Акты Западной Росии, т. I ч. 149.

Київуважав себе окремою самоуправною одиницею, і зараз же звернувся до польського короля підтвердити його вольності. І король того ж 1569-го року підтвердив Києву попередню його грамоту 1545-го року, але з цікавим додатком, — що “повіт і Воєвідство Київське до Корони Польської привернено, і як член, від натурального свого тіла відріваний, знову до того ж Королівства прилучений”.²⁵ Цебто, — Київ “вертається” до Польщі...

І зараз же розпочалися польські утиスキ соціальні та національні, а головно католицькі, — Папа Римський став напирати на вірну йому Польщу, щоб конче насаджувала католицтво в Україні. На Україну кинені були єзуїти, і вони всякими способами стали підготовляти унію православних з Папою. Обманом вірних та урядовим насиллям відбулася Берестейська унія 1596-го року, але народу та Духовенства ніхто про згоду не питав, тому вони й не пішли на унію. І розпочалися по цьому нечувані насилля, про які я розповідаю тут на іншому місці.

У Києві засіли воєводи, головно з православних магнатів, але бували й католики. Від уніятів Київ терпів значно менше, як інші міста, бо тут рано в обороні української Віри стало козацтво, і само повело боротьбу з відступниками.

Король, фанатик католицький, Сигізмунд III ціле довге правління своє (1587-1632) віддав на запровадження унії, що вважав своїм покликанням. Він був послідовником середньовічної ідеології: “Чия влада, того й Віра” (*Cuius regio, ejus religio*),

25 Київ та його околиця, 1926 р., ст. 175.

а тому писав грізні листи про Київ, вимагаючи передачі православних Святынь уніятам.

5. УНІЯТИ У КІЄВІ.

У Києві унія не виглядала так, як у Варшаві. Воєводи поляки розгубилися, і спочатку стали виконувати королівські накази, і військо допомогло уніятам захопити деякі храми в Києві. Але уніяти, захопивши, не могли нічого використати, бо не мали своїх прихильників. І захоплені православні київські церкви уніяти поздавали в аренду своїм “намісникам”, завжди полякам-католикам, а ті ці церкви позачиняли, користаючись тільки маєтками. Крім цього, ці “намісники” немилосердно грабували все, що тільки попадало в їхні руки. Захопили навіть всеукраїнську православну Катедру, Св. Софію в Києві, і відкрито її грабували. Киянам не було де молитися, а їхні церкви стояли позамікані. Уніяцьким провідникам ходило не про Віру, а тільки б закрити православне, та про маєтки, які були при церквах. Бувший Митрополит Київський Михайло Рогоза за зраду Православію був проклятий Костянтинопольським Патріярхом, і боявся показатися в Києві.

Київ переживав голготські страждання. Поляки з 1569-го року твердили, що Київ з Україною “вертається” до своєї матері-Польщі, до якої він ніби й раніше належав (як писав король у своїй грамоті), а нові уніяти разом з католиками стали доводити, ніби Православія взагалі не було в Україні: князь Володимир прийняв, бачте, католицтво.²⁶

26 Київ та його околиці, 1926 р., ст. 129.

Таким чином українці опинилися на ідейному роздоріжжі: і батьківщини в них нема й не було, і Віри в них нема й не було...

Але появився великий син України, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (1616-1622), вкрий славою перемог, великий провідник і гарячий український патріот. У Києві 1615-го року повстало Богоявленське Братство зо школою при ньому, повстала тоді ж і добра друкарня. І всі разом стають до спільної праці, — до оборони Православія супроти насильної унії.

У повітрі запахло релігійною революцією, яку викликала унія, і Сагайдачний на неї відважно пішов. Гетьман мав величезні впливи, і в Варшаві боялися відкрито перечити йому. Козацтво сильно революціонізувалося, і відкрито вело агітацію за насильну розправу з уніятами.

У Києві появився уніятський Ігумен Антоній Грекович, який, з допомогою польського війська, захоплював православні церкви й обертав їх на уніятські, а поки що запечатував їх. Козаки зловили Грековича і втопили в Дніпрі, або, як з задоволенням пише Літопис: “Ігумен Антоній Грекович под лед посажен води пити”.²⁷

Уніятський Митрополит Йосип Рутський загорівся гнівом за це, і кинув на всю Київську Єпархію інтердикт, — цебто заборону Богослужень та виконання треб. Звичайно, зарядження Митрополита відступника, що втік із Києва, ніхто не виконував. Умішався сам король Сигізмунд III, але й

27 В. Б. Антоновичъ: Киевские войны Ходыки, “Кiev. Старина” 1882 р. кн. 2. Див. ще “Сборникъ Лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной и Западной Россій”, ст. 85.

це тепер уже не допомогло, бо біля оборони Православної Віри став сам гетьман Сагайдачний.

Року 1612-го польський король Сигизмунд III своєю грамотою віддав Михайлівського Золотоверхого монастиря уніятам, але зреалізувати цього королівського наказа в Києві не вдалося, бо заступилися козаки.

Року 1620-го в Києві відбулася вікопомна історична подія. Православні Єпископи на той час усі повимирали, а ставити нових король заборонив. Православній Вірі приходив кінець, як кричали уніяти. Цього часу в Україну приїхав Патріярх Єрусалимський Феофан, який, з доручення Патріярха Костянтинопільського, відновив в Україні православну Ієрархію: поставив Митрополита Йова Борецького та чотирьох Єпископів. Цього гетьману Сагайдачному ніколи не забуде Україна!

Розлючений польський король Сигизмунд III оголосив новопоставлених Єпископів поза законом, щобто кожен може вбити їх, а їхнє майно зібрати собі. Та гетьман Сагайдачний і тут переміг: зрікся виступати з козаками на війну проти турків, і король мусів уневажнити своє зарядження.

А козаки робили своє. У Києві сидів воєводою поляк католик Станислав Жолкевський, і багато допомагав королеві заводити на Київщині унію. Був у Києві й війт-зрадник, Федір Ходика, який вислужувався полякам та уніятам. Року 1613-го цей Ходика кандидував на високу посаду, — війта у Києві, та одержав менше голосів, як його противник Денис Балика, але воєвода С. Жолкевський таки поставив війтом Федора Ходику.²⁸

28 Київ та його околиці. ст. 179.

І ось цей польський вислужник Ф. Ходика ходив з уніяцьким Священиком Іваном Юзефовичем, як своїм помічником, і запечатував у Києві церкви для передачі їх уніятам. Розлючені цим козаки схопили війта Ходику, і вкинули в Дніпро, а Священику Юзефовичу відрубали голову...²⁹

Це козацьке поступовання перекинулось відразу на всю Київщину, і уніяцькі насильники були потоплені або повбивані по всіх містах: в Корсуні, в Богуславі та по інших містах.³⁰ Уніяцькі захватники повтікали з Києва та з Київщини, і довго боялися сюди вертатися.

6. МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА ВІДБИРАЄ ВІД УНІЯТИВ ЗАХОПЛЕНІ СВЯТИНИ.

Другу релігійну революцію проти уніятів у Києві й на Київщині зробив славний Митрополит Петро Могила (1633-1637), Брат господаря Молдавії, людина сильно багата та освічена, Митрополит Могила мав у Польщі великі впливи, які й почав використовувати в обороні Православія проти унії. Року 1633-го він наказав вернути йому Київську Кatedру, Св. Софію, яку були захопили уніяти й дощенту її обдерли й замкнули, — і Св. Софія була йому повернена, і він її ціле своє життя реставрував по уніяцькім знищенні (див. про це далі, розділ XI).

Помалу Митрополит Петро Могила став відбирати й інші церкви, які захопили уніяти. У лип-

29 В. Антоновичъ: Киевские войны Ходыки, див. вище.
Д. Михневич: Очерки из истории католической реакции, 1953 р., ст. 274.

30 Д. Михневич, ст. 274.

19. МИТРОПОЛИТ КІЇВСЬКИЙ І ГАЛИЦЬКИЙ
ПЕТРО МОГИЛА
(1633-1647. 1. I),
ревний оборонець Православної Віри проти унії.

ні того ж 1633-го року Петро Могила забрав у своє керування Десятинну церкву, що стояла в великому запущенні, а 10 березня 1636-го року став її розбирати, щоб на її місці поставити нову.

Уніяцький Митрополит Йосип Рутський через свого “намісника” Станіслава Корсака записав до

урядових київських книг протестацію, що Петро Могила, “наїхавши на церков Св. Миколи, названу Десятинною, з давешніх віків при Митрополиті Кієвськом в унії будучу, на предмістю Кієвськом, на Горі Софійської, в паркані самом будовану, роскидати росказал, а скарби всі і охендоства (прикраси) церковні забрал на сто тисяч золотих польських. А єго милость Отця Рутського з спокойного держання і уживання тоє церкви вибил”.³¹

На все це Митрополит Петро Могила не звертав уваги, і Десятинну церкву, пам'ятку ще князя Володимира Святого, відновив. Протестація намісника Рутського Станислава Корсака має в собі страшне речення, — що Десятинна церква з віковічних часів була в унії... Це була лож, яку тоді сіяли уніяти по Україні, розкладаючи її.

У липні ж 1633-го року Митрополит Петро Могила і Трьохсвятительську церкву в Києві відібрав від “відступників Віри Православної”, від уніятирів. І вона була в жалюгідному стані...³²

Церкву Спаську на Берестові Петро Могила визволив від уніятирів ще 5 квітня 1631-го року, бувши тоді Архимандритом Києво-Печерської Лаври.³³

Року 1635-го забрав Петро Могила і Києво-Видубицький Св. Михайлівський монастир над Дніпром. Уніяти довели його, як і інші монастирі та церкви, до запущення та повної руїни.³⁴ Уніяти знищили тут навіть підлогу церкви.³⁵

31 С. Голубевъ: Петръ Могила, т. II ст. 427.

32 Там само, ст. 435-445.

33 Там само, ст. 448.

Ці відбирання назад захоплених уніятами церков та монастирів у Києві мали величезне значення для України, — уніяти були вигнані з серця України, з її столиці Києва. Вістка про це розходилася кругом, і надавала сил православним боронитися проти відступників, і випихати їх від себе.

7. МУЖНЯ ОБОРОНА КІЕВО-ПЕЧЕРСЬКОГО МАНАСТИРЯ ВІД УНІЯТІВ.

Сильно насокували уніяти, щоб захопити в свої руки найбільшу всеукраїнську Святиню, Києво-Печерський монастир, але це їм не вдалося, хоч справу провадив сам король Сигизмунд III.

Як ми вже вище писали (див. розділ IX. 1), Києво- Печерський монастир здавна був ставropігіяльним, щебто залежав тільки від Царгородського Патріярха, а своєму Митрополитові не підлягав. Проти цього сильно виступав Київський Митрополит Михайло Рогоза (1588-1596), бажаючи захопити багатий монастир. Але поведінка цього Митрополита викликала великі підозріння в його прихильності до Православія, тому Печерська Лавра боронила свої ставropігіяльні права, і під Митрополита не пішла. Тоді якраз Архимандритом Лаври став Никифор Тур (1593-1599), славний в історії Церкви власне своєю обороною Києво-Печерського монастиря від спроб уніятів захопити його.

Коли року 1593-го Архимандритом Печерської Лаври став Никифор Тур, то Митрополит М. Ро-

34 Там само, ст. 456.

35 Київ та його околиця, ст. 161.

гоза покликав його до себе, до своєї резиденції в Новгород-Литовський, щоб він прийняв висвячення від Митрополита, а інакше він забороняє йому перебувати в Печерськім монастирі. Тоді вже носилися чутки про унію, і Никифор Тур зрікся приймати висвячення від М. Рогози. І відповів посланцеві, Священику Костянтину Григоровичу: “Владиці Митрополиту нема діла до Печерської Архимандрії, — нехай він доглядає порядку в Новгородку, а не тут”.³⁶

М. Рогоза присилав до Н. Тура свого посланця ще два рази, але кожного разу одержував ту саму відповідь: Печерський монастир Митрополітові не підлягає.

Був 1595-ий рік, унія вже готувалася, і Папа Климентій VIII своєю буллою 4 березня 1595-го року передав Києво-Печерський монастир Київським Митрополитам, якщо вони будуть в унії з Папою.³⁷ Тепер М. Рогоза мав велику підтримку, і 10 липня 1595-го року покликав Н. Тура на суд (заклики були повторені ще два рази року 1596-го), але Архимандрит на суд не поїхав.

На Берестейський Собор 6-го жовтня 1596-го року поїхав і Печерський Архимандрит, бо його посада була висока. Четвертого дня, 9-го жовтня Собор скинув Митрополита Рогозу і його єпископів з їх посад, позбавив їх сану і кинув на них анатему. Те саме зробили й відступники, а М. Рогоза

36 Архівъ греко-уніатскихъ Митрополитовъ, ч. 4. С. Голубевъ: Петръ Могила. 1883 р., т. I ст. 257.

37 С. Голубевъ, там само ст. 258. Цієї папської булли в Documenta Pontificum Romanorum нема.

викляв ще й Никифора Тура, бо хотів захопити печерські маєтки.

Звичайно, на прокляття скиненого Митрополита ніхто не звернув уваги, тому відступник звернувся до короля Сигізмунда III, і той видав аж три грамоті, сувро наказуючи Печерському монастиреві покоритися М. Рогозі, як ніби своєму Митрополитові, наказав і Київському Магістратові та всьому православному Духовенству визнати над собою владу М. Рогози.

Київський возний генерал Роман Овсяний, на королівський приказ, з двома шляхтичами прибув до Печерського монастиря, щоб оголосити королівські грамоти. Збіглися монахи, замкнули монастиря і не впустили возного, і рішуче заявили: “Архимандрита маєм, і не треба іншого, бо Митрополита в Києві нема. А котрий був, Михайло Рогоза, того, як відступника від Віри нашої Східньої Церкви, що він відступив від нашої Віри, наше Духовенство на Соборі в Бересті зложили його з Митрополітства, і він не є Митрополитом, і ми його за Митрополита не маємо, і міцно боронимо, щоб він не ув'язувався до Печерського монастиря”.³⁸

Щоб ця заява виглядала поважніше, у монастирському дворі поставлені були “люди з рушницями та з запаленими ґнотами”.³⁹ Монахи королівського наказу не виконали, і тоді король наказав Н. Турові явитися на його суд. Представники Тура на суд явилися, і король 18 листопада 1597-го року присудив передати Києво-Печерську Архимандрію у владу Михайла Рогози, передати зо всіма

38 С. Голубевъ, ст. 260. Закревский, ст. 918.

39 Закревский, ст. 918.

маєтками, а коли б монастир цього не виконав, має заплатити 100.000 кіп литовських грошей. А все це виконати король доручив своєму шляхтичеві Івану Кошицю.

Посланець Іван Кошиць прибув до Печерського монастиря, але монахи замкнули перед ним ворота, і в монастир не впустили, рішуче заявивши, що “не дозволимо передати монастиря відступнику. Король до нас нічого не має, і ми не будемо його слухати, якщо він порушує наші права та вольності”.⁴⁰ Так скинений М. Рогоза і не добився для себе Києво-Печерського монастиря.

Тоді М. Рогоза за допомогою польського уряду захопив деякі печерські маєтки, що знаходилися далеко поза монастирем. Але Архимандрит Никифор Тур приїхав до цих маєтків, і разом з людьми повиганяли захватчиків. М. Рогоза скаржився до суду: “Неслухняний Тур з безліччю відступників, остальців та наливайків напав на монастирські церковні маєтки, і, вигнавши митрополичого управителя, заволодів ними. А потім зібрав ворогів церкви та унії, напав на села києво-печерського монастиря, які є в моєму володінні... Напавши вночі на ці села, він пограбував їх, а управителя невідомо де подів”.⁴¹ По цьому справу взяв у свої руки литовський канцлер Лев Сапіга, і наказав передати села під владу М. Рогози.

40 С. Голубевъ, ст. 262. Н. Закревский, ст. 918. Акты Зап. Рос. IV ч. 123.

41 С. Голубевъ, ст. 263.

20. АДАМ КИСІЛЬ (1580-1553),
ВОЄВОДА КИЇВСЬКИЙ (1649-1653),
оборонець Православної Віри.

8. КІЇВ ЗА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

У розмові з польськими комісарами на початку 1649-го року Богдан Хмельницький сильно обстоював, щоб польський воєвода пішов з Києва. Він у подратованні говорив: “Мій Київ! Я пан і во-

21. ПАМ'ЯТНИК ГЕТЬМАНУ БОГДАНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ.
Поставлений 1888-го року на Софійській площі в Києві. Архітектор
В. Николаєв, скульптор М. Микешин.

євода київський!" Але юридично затвердити цього гетьман не зміг, — Київ Богдановою столицею не став. А це далі дало дуже шкідливі наслідки.

Як тільки почалося повстання Богдана Хмельницького, з Києва й з усієї Київщини повтікали всі уніяти, й усі католики, а де не встигли, там їх убивали, бо роздратованню людности на них не було краю.

У Зборівській умові 9 серпня 1649-го року про Київ, як столицю гетьманів не згадано, але написано, що гетьманові, як керівникові Запорізького Війська, дається Чигирин. Так само вирішена ця справа і в умові Білоцерківській 1652-го року: "Київ є місто столичне судове. Київські міщани зберігають недоторканим своє життя, честь, особисті права та маєток. У Києві повинно бути записано до реєстру якнайменше козаків. Чигирин має заставатися при гетьмані".

Богдан Хмельницький мусів з цим рахуватися. Хоч він і встановив Київський полк, але його полковник жив у м. Козельці на лівому боці Дніпра, і в самому Києві, що був ніби тільки сотенним містом, козаків було дуже мало. За час 1649-1653 воєводою Київським був поставлений відомий православний діяч Адам Кисіль, та він багато допомогти Богданові не зміг. Але в своїй грамоті 1652-го року Богдан Хмельницький написав: "Місто мое столичне — Київ".⁴² Але оборонити це бажання гетьман не зміг.

Року 1651-го литовський гетьман Ян Радзивил узяв Київ і два дні, 16 і 17 серпня, сильно його руй-

42 Киїз та його околиця, ст. 180.

нував, а на Подолі багато попалив: спалене було місто, згоріла Успінська церква, згорів і магістрат з архівом.⁴³

По Переяславській Раді 1654-го року московський гарнізон зайняв 1-го березня стару Гору, аристократичну частину Києва. Тогочасний російський акт подає про Київ: “взят от поляков в прежнее росийское владение”...⁴⁴ Нещасливий Київ: поляки року 1569-го про нього пишуть, що він вертається до Польщі, те саме тепер твердять і москвина, засівши в ньому. А уніти твердять про Десятинну церкву, що вона відвічно в унії... Нічого свого, виходить, Україна не має... Це робило глибокий розклад української душі...

І в Києві міцно засіли московські воєводи, і стали тиснути Київ, скільки могли. Поруйноване Радзивиловом місто насили вимолило звільнення від податків на п'ять літ. Але це мало помогло: московське військо дошкульно докучало киянам, і приносило їм багато шкоди.

З 1654-го року, коли Київ зайняло московське військо, витворилося цікаве правне становище його. Київ з литовських часів мав магдебурзьке право, а з ним і повну автономію, — в його справи, як ми бачили вище, воєводи литовські та польські не вмішувалися. Того самого Київ добився собі і за часів московських, — мав автономію в своїх справах. Отже, — Київ не підлягав ані своєму гетьманові, ані Москві. Дослідник цієї справи В. Щербина пише, що “до України, яка з 1654 р. перебувала під владою московського уряду, Київ не

43 Там само, ст. 139, 182. Закревський, ст. 856.

44 Там само, ст. 180-181.

був приєднаний, — отже він був зовсім окремою політичною одиницею, певного рода республікою, яка кермувалася на підставі своїх старовинних прав та привілеїв".⁴⁵

9. КІЇВ ЗА ЧАСУ РУНІ.

Тяжка доля була для Києва за час Руїни, — гетьманам він ніби не підлягав, не підлягав ніби й Москві, а мав свою повну самоуправу. І хоч він перебував у московських руках ніби тимчасово, але терпів від них дуже багато. Та й кругом починалася жорстока війна, яка не щадила й автономного міста.

Року 1658-го, уже по Гадяцькій умові, Київ обліг був гетьман Виговський, а московський воєвода Василь Шеремет'єв боронив його. Київські козаки не взяли, але сильно пошкодили. Козаки бомбардували Київ з гори Щекавиці. Тоді згоріла стародавня Трьохсвятительська церква, вигорів і Погоділ, якого "підпалила Москва", як каже сучасник.⁴⁶

Року 1679-го, за гетьмана Дорошенка, Києву загрожували турки. Для оборони міста прийшло багато московських полків, а також гетьман Самойлович з козаками. Але турки зруйнували Чигирин, а до Києва не пішли.

Малі татарські загони, разом зо своїми, не раз нападали на Київ, і грабували його.⁴⁷

На основі польсько-московського "Вічного миру" 1686-го року Київ, з малою областю між річками Студеною та Ірпінем, відійшов до Москви, за

45 Київ та його околиця, 1926 р., ст. 182.

46 Київ та його околиця, 1926 р., ст. 160 і 183.

47 Там само, ст. 184-185.

що московський уряд мав заплатити Польщі 146.000 карбованців, велику на той час суму. Але й тепер Київ до Лівобережжя не був приєднаний, і гетьманській владі не підлягав,⁴⁸ позостався вільним автономним містом. Так робили москвини може й навмисне, — не збільшувати сили українського гетьмана.

Голандський посол у Москві І. фон Келлер писав про Київ року 1679-го: Найсильніше й найголовніше місто Київ “тепер стає неначе та молода, і до неї сватаються турки, татари й тутешні кавалери, і з обох боків шаблі радісно блищають”...⁴⁹

Київ, таким чином, позоставався самотнім на Правобережжі, “на польській стороні”, як тоді казали. В Україні завжди твердили: “Куди Київ, туди і вся Україна”.

Як до того було, так і надалі старий Київ позоставався центром культурно-освітньої та церковної праці, і цей центр пильнував бути разом зо всією Україною, головно Лівобережною, бо зносили з Правобережжям Польща заборонила, назначивши за них смертну кару.

Московський уряд постановив не пускати українських гетьманів до Києва, добре розуміючи вагу Києва, як серця України. Року 1669-го цар Олексій Михайлович наказав, щоб гетьман Дем'ян Многогрішний остався в Батурині, і з того часу на 40 літ (1669-1708) Батурин став столицею українських гетьманів. Але була спроба року 1668-го перенести центр Київщини до Житомира на Волині.⁵⁰

48 Там само, ст. 188, 189, стаття історика Щербини.

49 В. Січинський: Чужинці про Україну, ст. 109.

22. ПАМ'ЯТНИК СВ. КНЯЗЮ ВОЛОДИМИРОВІ В КИЄВІ.
Поставлений 1853-го року, на високому березі Дніпра. Уночі
освітлений електрикою. Архітектор К. Тон.

Батурин — це правобережне містечко на Чернігівщині, на лівім березі річки Сейму. Містечко заснував в 1575-го року польський король Стефан Баторій, і назвав його своїм ім'ям: Батурин.⁵¹ Року 1708-го листопада 2-го московське військо зруйнувало Батурин дооснов.

Чигирин, правобережна столиця Богдана Хмельницького, за цієї доби ролі не грає. Зрештою, року 1677-го 11 серпня московське військо спалило й стерло з лиця землі це місто.⁵² А незабаром по тому, року 1679-го недопалене доруйнували турки.

10. ДАЛЬША ДОЛЯ КІЄВА.

Московська політика щодо Києва і надалі pozostaлася незмінною, — Київ позоставався при магдебурзькому праві, ніби вільним самоуправним містом. Гетьманам на Лівобережжі Київ не підлягав, хоч вони завжди домагалися цього. За ввесь час Гетьманщини (1654-1764) Київ офіційно був під гетьманом тільки 5 літ (з 10 січня 1733 р. по 16 листопада 1737 року) за гетьмана Данила Апостола, та два роки (з 20 травня 1762 р. по 29 вересня 1764 р.) за Кирила Розумовського.

Цариця Катерина II вирішила покінчти з автономією Києва, і 20 жовтня 1775-го року видала

50 А. М. Лазаревскій: Описаніє старої Малороссії, Київ, 1893 р., т. II ст. 252-267. Повстання Батурина тут водносиється на 1625 рік, а не до часу Баторія.

51 І. Левкович: Нарис історії Волинської Землі, Вінниця, 1953 р., ст. 17.

52 Див. про нього в моїй праці: "Українська Церква за Богдана Хмельницького", 1955 р. ст. 139.

наказа “о присоєдиненії Києва къ Малоросії”, а “Малоросія” тоді вже окремих прав не мала, і це був удар для Києва. Це з’єднання Києва з “Малоросією” тяглося 21 рік.

Російський цар Павло I відмінив постанову Катерини II, і 30 листопада 1796-го року видав наказа: “Город Київ с его окружностию от Малоросіи отдѣлить”, цебто вернув магдебурзьке право й автономне самоуправління м. Києву.

Більше того, новий імператор Олександр I на прохання Києва підтверджив їому року 1802- всі його стародавні права на самоуправління, і обдаровані княни з приводу цього поставили в Києві 15 серпня того ж 1802-го року пам’ятника Хрещення Русії-України за князя Володимира.

Але це були останні дні автономії Києва. Року 1830-го 1 червня в Києві був імператор Микола I,— їому представлявся магістрат у старій українській формі, і цар тут же наказав: “Костюм или мундир, издревле членами магистрата сего употребляемый старого покроя, отмѣнить, а употреблять онym членам мундир россійской”...⁵³

А незабаром по цьому, 23-го листопада 1834-го року вийшов царський наказ “о преобразованії управління города Києва”⁵⁴, — Київ остаточно прирівняний був до звичайних російських міст: утратив своє віковічне магдебурзьке право та автономію.

Звичайно, утрата куцої “автономії” аж 1834-го року реально мало вдарила Київ. Нагадаймо тут, що Київське Кирило-Методіївське Братство в 1850-х

53 Київ та його околиця, ст. 214.

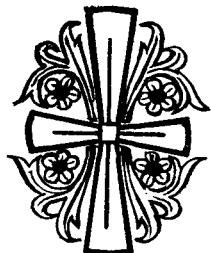
54 Полісе собрание законов, 2 вид., т. X ч. 7694.

роках у своїх писаннях поставило Київ за центр усього слов'янського світу, — тут мав збиратися всеслов'янський сейм.

Я коротко розповів тут історію столичного міста Києва, бо щя історія завжди нам потрібна для глибшого зрозуміння історії Церкви. Київ був центром і культурно-освітнього життя України, і центром її життя церковного. Історія Києва — то історія всієї України та Православної Церкви її.

Література про Київ дуже велика, подаю тільки головніше. Сборникъ Лѣтописей, относящихся къ Южной и Западной Россіи, Київ, 1888. — Сборникъ материаловъ для исторической топографіи г. Кіева и его окрестностей, ч. I-III, 1874 р. — В. Б. Антоновичъ: Кіевъ, его судьба и значеніе съ XIV по XVI ст., “Кіевъ. Ст.” 1882 р. 1. — Митр. Евгений: Описаніе КіевоСофіевскаго Собора, Київ, 1825 р. — Його ж: Паны Ходыки, “Кіевъ. Ст.” 1882 р. кн. 2. — О. И. Левицкий: Къ исторії водворенія въ Кіевѣ унії, “Чтения Об. Н. Лѣт.” Київ, 1891 р. кн. V. — Г. Г. Павлукій: Древности Украины, Київ, 1905 р. — М. Закревскій: Описаніе Кіева, М. 1868 р.; тут, на ст. 905-919, подана і вся література про Київ по 1868 рік. — С. П. Яремичъ: Наглавные Кресты XVII-XVIII вв. кіевскихъ церквей, “Археол. Лѣт. Ю. Россіи” 1904 кн. 1-2. — В. Щербина: Боротьба Києва за автономію, див. “Кіевъ та його околиця”, Київ, 1926 р., ст. 167-216. — І. Фундуклей: Обозрѣніе Кіева въ отношеніи къ древностямъ, Київ, 1846 р.— А. Андріевскій: Казенныя кабаки въ Кіевѣ, “Кіевъ. Ст.” 1893 р. кн. 2.— Його ж: Несколько данныхъ о великорусскомъ купечествѣ въ Кіевѣ, “Чтения ОНЛѣт.” кн. VI. — В. Иконниковъ: Кіевъ въ 1654-1855 г., “К. Ст.” 1904 р. — Журавскій: Обозрѣніе Кіева въ отношеніи къ древностямъ, 1847 р. — В. Петровъ: Историко-топографические очерки древняго Кіева, Київ, 1897 р. — А. Стороженко: Кіевъ триста лѣть назадъ, “Кіевъ. Ст.” 1894 р. кн. 3. — Сементовскій: Кіевъ и его Святыни, Київ, 1864 р. — Його ж: Кіевъ и его достопамятности, Київ, 1852 р. — Кіевъ та його околиця въ історії

і пам'ятках. Під редакцією акад. М. Грушевського, Київ, 1926 р., 475 ст., 17 праць про Київ. — М. Максимовичъ: Объ участіи и значеніи Кieва въ общей жизни Rossii, 1837 р., "Сочиненія". — Извѣстіе о погребенныхъ въ Кieвѣ князьяхъ и княгиняхъ рода Рюрикова, Київ, 1795 р., 6 сторінок, — означені 21 особа.

XI.

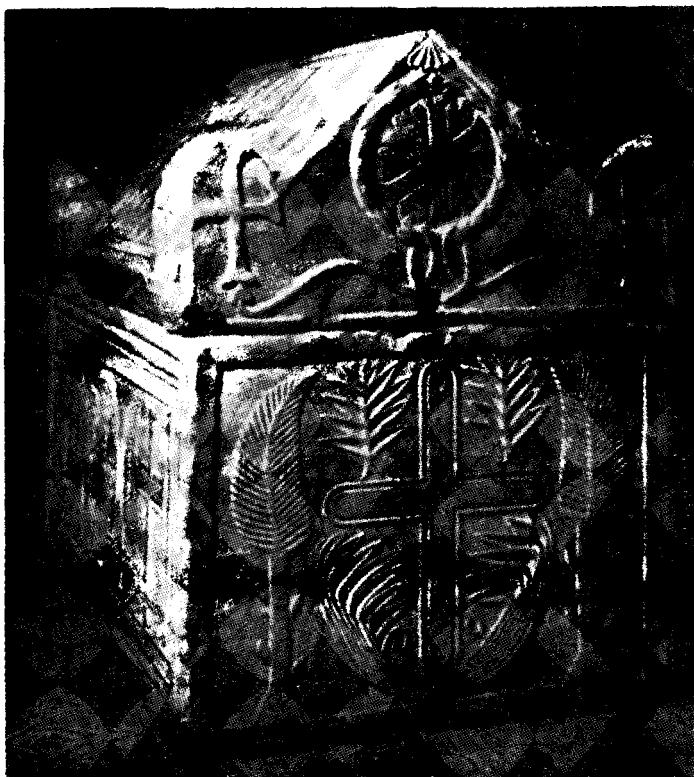
СВЯТА СОФІЯ КИЇВСЬКА.

1. ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ СВ. СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ.

Свята Софія Київська, — яке українське серце не задрижить, вимовляючи цю святу й величну назву? Це назва всеукраїнська, це назва всієї нашої історії, ця назва — серце нашої Православної Церкви... Тільки той, хто зовсім утратив почуття любові до України, тільки той не задрижить при вимовленні найсвятішої української назви: “Свята Софія Київська!”

Свята Софія Київська — це віковічний центр церковного управління всієї початкової Руси, це церковний центр усієї України. Тут віковічно проживав Митрополит Київський і всієї Руси, і звідси він керував безконечно великою Православною Церквою України-Руси.

Це була Катедра Митрополита. Тут він жив на митрополичому дворі, тут він виявляв свою первосвятительську діяльність: тут він висвячував Єпископів для всієї Руси, у тому і для всієї України. Сюди він скликав Собори всієї Руси, пізніше — Собори Всеукраїнські, і десятки Єпископів та сотні Священиків збиралися в Києві в Святій Софії.

23. МАРМУРОВА ГРОБНИЦЯ
у Київськім Софійськім Соборі його основника Великого
Київського Князя Ярослава Мудрого († 1054 р.).

Свята Софія — Мати всім численним київським церквам, і вразі якого великого Свята чи великої подїї до Святої Софії сходилися вроцистими процесіями тисячі вірних зо всіх київських церков.

Тут же, у Святій Софії Київській під нею, або попід її стінами, або на цвинтарі при ній поховані перші Митрополити Київські, — і греки, і свої українці. Десятки їх знайшли тут свій вічний спочинок, — у Катедрі працювали, у Катедрі й спочили.

Тут же похований і останній велиkokнязівський Митрополит Кирил III, що помер 6 грудня 1280-го року в Переяславі Заліському, але завіщав поховати себе таки в Києві. Це Митрополит українець, бувший Єпископ Холмський.

Тут же в Святій Софії Київській поховано й кількадесят Митрополітів пізніших, від часів гетьманських починаючи: Сильвестр Косів (\dagger 1657), Гедеон Четвертинський, Рафаїл Зaborовський, Гавриїл Кременецький, Самуїл Миславський, Єрофей Малицький, Серапіон Олександровський, Євгеній Болховитинов (\dagger 1837) і ін.

Свята Софія стояла в Горішньому Києві, цебто там, де знаходився замок Великих Князів Київських, а також їх управління. Це був княжий центр управління Україною, тут же знаходилися і важливі інші церкви та монастири всеукраїнського значення.

Вступаючи на Великокняжий київський престол, князі з великою урочистістю приїздили до Святої Софії, і тут Митрополит благословляв їх на княжіння. Коли князі женилися, то тут же, у Святій Софії, Митрополит їх вінчав.

Тут же, у підземеллях Святої Софії, знаходили собі вічний спочинок і великі князі київські. Так, тут похований Ярослав Мудрий (\dagger 1054), фундатор Катедри Св. Софії, тут спочив син його Всеволод (\dagger 1093), тут же знайшов вічний свій

спочинок славний онук його Володимир Мономах († 1125), і багато інших.¹

На жаль, до нас не доховалися смертні останки ані Митрополитів, ані великих князів, — вороги часто нападали на Київ, і нищили й Св. Софію.

Велика площа перед Святою Софією бачила багато історичних подій всеукраїнського значення, — від віку XI до наших днів. На Свят-Вечір, 24 грудня 1648-го року, вертаючись з побитої Польщі, переможець Богдан Хмельницький прибув до Києва. Стріли його надзвичайно вроčисто, з гуком усіх київських дзвонів, а назустріч вийшло все київське Духовенство з Митрополитом Сильвестром Косовим на чолі. Студенти Могилянської Колегії й інших шкіл співали й читали на честь Богдана латинські та українські вірші.²

Описуючи Київ, З. Шамурина каже: через захоплення уніятами славна Софійська площа довго стояла пусткою, та за Богдана Хмельницького все тут ожило. Тоді “Софійська площа в Києві ожила й зарухалась: радісно били дзвони, люди збігались товпами, — це Київ стрічав визволителя України, гетьмана Богдана Хмельницького... Але радість була недовга: не став Київ столицею вільної України”...³

Ось таких подій, як описана, багато пережила славна історична площа біля Святої Софії.

А то бачила Св. Софійська площа й моменти

1 П. Батюшковъ: Волынь, 1888 р., ст. 87, додатки.

2 Іларіон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1956 р., ст. 20 і 138.

3 З. Шамурина: Культурныя сокровища Россіи, — Кіевъ. 1912 р., ст. 6.

неболі. Напр. року 1651-го Київ захопило литовсько-польське військо, і кияни змушені були тут стрічати князя Радзивила, що стояв на чолі окупантійного війська, яке сильно поруйнувало Київ за 16-17 серпня.

Свята Софія — це найкраща наша будова в Києві на довгі віки, яка вславилась не тільки на всю Україну, але й на весь слов'янський світ. Вона пережила довгу й тяжку історію, і в первісному своєму вигляді до нашого часу не дійшла, бо кілька разів була поруйнована, і тому перебудовувалась.

Історія Святої Софії, — це історія й Києва, а разом з тим це історія й України.

Великий Митрополит Київський і всієї Руси Петро Могила звав Св. Софію в Києві “єдиною народу нашого православного красою і маткою всіх церков.”.⁴

2. ПОСТАННЯ СВЯТОЇ СОФІЇ.

Великий князь Київський Ярослав Мудрий продовжував у Києві працю свого батька, Володимира Великого. Він вирішив побільшити столицю, і для цього приступив до розбудови горішнього Києва, т. зв. княжого. І він заложив у цій частині Києва Катедру Святої Софії, Премудрості Божої, а також побудував тут церкву Благовіщення на Золотих Воротях та монастирі Святого Георгія та Святої Орини.

Про цю велику будівничу діяльність князя Ярослава Мудрого Іпатський Літопис під 1037-м

⁴ С. Голубевъ: Митрополитъ Петръ Могила, 1898 р., том II ст. 416.

роком пише таке: “В літо 6545 (1037) заложи Ярослав город великий Київ, у него же града Врата суть Златая. Заложи же і церков Святия Софья, Премудрость Божию, Митрополью. I по сем церков на Златих Вратіх каменну Святыя Богородица Благовіщеніє, — сей же премудрий князь Ярослав того діля створи Благовіщеніє на Вратіх, дать всегда радость граду тому Благовіщенієм Господнім і молитвою Святыя Богородица і Архангела Гавриила. Посем (заложи) Святаго Георгія манастир і Святия Орини”.⁵

Вищеподане оповідання Іпатського Літопису (його ж подає і “Повість временних літ” 1377 р. під тим же роком⁶) учені дослідники приймають як час певного закінчення будови величного Собору. Початок цієї праці безумовно мав бути значно раніше, а що це так, про це свідчить той же Іпатський Літопис, який подає під 1036-м роком, що цього року Ярослав розбив печенігів “на місці, ідеже єсть нині Свята Софья, Митрополья Русская”.⁷ Тут літописець свідчить, що року 1036-го Свята Софія вже стояла “на полі вні града”. Ясно, що закладена вона була давніше.

Деякі Літописи (Софійський, Воскресенський, Никонів і Руський Временник) подають, що Ярослав Мудрий розбив печенігів 1017-го року, і того ж року на цю пам'ятку заснував Св. Софію.⁸ Ось тому деякі дослідники приймають таки 1017 рік,

5 Видання 1871 р. ст. 106.

6 За виданням 1950 р. ст. 102.

7 За виданням 1871 р. ст. 106.

8 Ол. Повстенко: Катедра Св. Софії у Києві, Нью-Йорк, 1954 ст. 167.

як рік перемоги над печенігами, і з того приводу заложення храму Св. Софії; а побудований Собор був десь між 1017-1037 роками.

Видатний дослідник Св. Софії в Києві, Протоієрей П. Лебединцев, твердить, що ніби ще княгиня Ольга поставила дерев'яну церкву Св. Софії, але вона згоріла в роках 1017-1018. І ось на цьому місці князь Ярослав поставив нову малу дерев'яну церкву Св. Софії, і вже пізніше, року 1037-го, поставив замість неї велику муровану церкву.

У всякому разі Св. Софія будувалася довго, і її посвячено пізніше, десь між 1042-1049 роками.⁹

Будували Святу Софію дуже вправні майстри, а князь не пожалів на це великих коштів. Він багато прикрасив щю Катедру надзвичайно гарними мозаїчними малюнками. Катедра побудована була в величному українсько-візантійському стилі.

Софія — це грецька назва: “Премудрість Божа”. Так звалася Катедра і в столиці Візантії, — в Константинополі, і щю назву перенесли до Києва. Це рідка назва.

Київська Катедра оправдала свою назву, — з найдавнішого часу вона сіяла церковну освіту по всій Україні. І вже князь Ярослав заклав при Св. Софії велику бібліотеку, — він замовляв списувати книжки, і збирав їх у великому числі. Св. Софія була центром цієї праці.

“Повість временних літ” за Лаврентієвим списком 1377 р. так описує цю щінну працю князя Ярослава: “І при ньому почала Християнська Віра плодитися та ширитися, і чорноризці (монахи) почав-

9 Ол. Повстенко, ст. 168.

24. КІЄВО-СОФІЙСЬКИЙ СОБОР, з дзвіницею
1744-1748 РОКІВ.

Загальний вигляд від площі. Ліворуч — Мала Софія
(трапезна церква).

ли множитися, і почали появлятися монастирі. А Ярослав любив Церковний Устав, сильно кохав попів, особливо чорноризців, і припадав до книг, часто читаючи їх уночі та вдень. І він зібрав багато писарів, і перекладав з грецької на слов'янське письмо. І списали багато книг, з яких вірні люди навчилися насолоджуватися Божественною науковою".¹⁰

Це незабутня праця і князя Ярослава Мудрого, і всеукраїнської Катедри в Києві, цебто Св. Софії.

По татарській навалі 1240-го року Київ сильно занепав, а з ним занепала, звичайно, і митрополича Катедра. Митрополити Київські і всієї Руси вибирають собі нову столицю, бо в поруйнованім Києві жити і тяжко, і небезпечно, і вони помалу переносяться далі на північ, перше до Володимира на Клязьмі, а пізніше й до Москви. А в осиротілій Святій Софії в Києві на якийсь час спиняється навіть Богослужба.

Митрополит Кирил III (1242-1248-1281), українець з походження, бувший єпископ Холмський, уже не зміг осістися в Києві. Десь року 1250-го Костянтинопольський Патріярх затвердив Михаїла III Митрополитом Київським і всієї Руси, і він вернувся з Костянтинополя в Київ. Але жити Митрополитові в Києві не було де: Катедра Св. Софії була пошкоджена, митрополичий дім зруйнований, Десятинна церква лежала в руїнах, а Печерську Лавру покинули навіть монахи... У всьому Києві позосталося яких 200 домів. Подався тоді Митрополит до Чернігова, але й той лежав у руїнах... То-

10 Видання 1950 р. ст. 102.

ді Кирил III осівся у Володимири на Клязьмі, — пішов у північну Русь.¹¹

3. СВЯТА СОФІЯ В КІЄВІ ЗАНЕПАЛА.

Перші Митрополити по татарськім погромі Києва й України спочатку намагалися відновити свою Катедру, але це було понад їхні сили. Та й князів у Києві вже не було таких, які б ім щедро допомогли в цьому. Старався відновити Св. Софію Митрополит Київський Кирило III, і хоч помер він у Переяславі Заліському († 1280), але поховано його таки в його Катедрі, у Києві.

Митрополит Максим грек (1283-1305) остаточно переніс року 1300-го свою митрополичу Катедру з Києва до Володимира на Клязьмі, а Митрополит Св. Петро (1308-1326), сам українець волиняк, остаточно осівся з 1322-го року в Москві. Але Патріярх Царгородський 54 роки не погоджувався на це перенесення, і тільки року 1354-го затвердив перенесення Катедри до Володимира, але не до Москви. Москва ж стала неканонічною Катедрою Митрополітів Київських і всієї Русі.

Митрополит Кипріян (1376-1406), серб (чи болгарин) з походження, опікувався своєю стародавньою Катедрою в Києві, і жив то тут, то більше в Москві.

Тяжке положення стародавньої столиці Києва, коли її покинули свої Митрополити й перенеслися на Московію, було й справою високо політичною. На це звернув пильну увагу великий князь Литов-

11 В. Рудаковъ: Кирилъ III, див. "Энц. Сл." Брокгауз, півтом 29 ст. 120.

ський Вітовт, і року 1415-го наказував Митрополитам “сидіти на своєму столі в Києві”. А про Святу Софію кн. Вітовт казав: “Свята Софія, престольна церква митрополича, не зростає, не маючи господаря, як та вдова чи осиротіла, позбавлена своєї краси. А Митрополити, приїхавши з Москви, тільки про одне дбають, — щоб знайти що хороше в Святій Софії і забрати собі”. Так говорив кн. Вітовт на Соборі українських Ієрархів 1415-го року.¹²

Році 1448-го 15 грудня Московська Церква обявила себе незалежною, а через десять літ, року 1458-го Митрополія Київська і всієї Руси остаточно поділилася на дві Митрополії, — Київську й Московську. І з цього часу Митрополити Київські знову неканонічно перенеслися на захід, ближче до політичного центру, і сиділи в Новогрудку Литовському або в Вильні. Так це продовжувалось 50 літ, і тільки десь з року 1507-го Митрополит Йосиф II Солтан знову вернувся до Києва, до своєї стародавньої Катедри Св. Софії.

Коли нововибраний Київський Митрополит Макарій ішав до своєї Катедри в Київ, то по дорозі його вбили татари 1 травня 1497-го року. Церква зарахувала Макарія до хору своїх Священномучеників, і його нетлінні Мощі спочивають у Святій Софії в Києві. А настражені Митрополити ще 80 літ сиділи на заході, боячись ішати до Києва.¹³

12 Сборникъ материаловъ по исторической топографии киева, ст. 33. С. Голубевъ: Петръ Могила, т. II ст. 412.

13 Ол. Повстенко: Катедра Св. Софії в Києві, 1954 р., ст. 170.

Ось через ці причини, коли татари легко гравували по Україні, Митрополити Київські не могли жити в Києві, а тому їхня Катедра, Св. Софія, занедбувалася все більше та більше. Звичайно Митрополити держали в Києві своїх Намісників, які там керували, як хотіли.

Року 1569-го польський історик і секретар польського короля Рейнгольд Гейденштейн († 1620), відвідав Київ і писав про нашу Святу Софію: “Храм Св. Софії знаходиться в такому жалюгідному вигляді, що Служба Божа в ньому не правиться. Ще й тепер знати сліди величності та пишності: увесь храм прикрашений мозаїкою та фресками на взір костянтинопольських та венеційських храмів. Будовою та мистецтвом роботи храм не поступиться ні перед одним з таких. Притвор і колони — з порфіру, мармуру та алебастру. А проте ця прекрасна будова в такім занеханні, що покрівлі на ній нема, і вона все більше й більше руйнується”.¹⁴

За Митрополита Іллі Кучі (1577-1578) його Намісник у Києві ставався направити будівлю Св. Софії, а головно направив дах, але це була направа недостаточна.¹⁵

Року 1594-го побував у Києві посол Рудольфа II до запорізьких козаків Ерих Лясота, і він писав, що “Катедра Св. Софії в Києві славна, прекрасна і велична, якій нема рівної по величині”, та все таки вона перебуває “в великому занедбанні”.¹⁶

14 Сборникъ материаловъ, відділ II, ст. 23-24. Ол. Повстенко, ст. 171.

15 Акты Западной Россіи, т. III ч. 83.

Року 1595-го Святу Київську Софію бачив католицький Єпископ у Києві Йосиф Верещинський († 1599), — він родом українець із Збаража, був православним, але зрадив Вірі батьків і перейшов на католицтво. Він описує красу Катедри, і твердить, що “багато-хто згідні з тим, що в цілій Європі нема храмів, які дорогоцінністю прикрас та мистецтвом праці стояли б вище за Костянтинопольський та Київський”.

Разом з тим Йосиф Верещинський описує й занепад Катедри Св. Софії, але в його опису почувається необ'єктивність католика: “На жаль, тепер ця Святиня не тільки стала приміщенням для худоби, коней, псів і свиней, але і втрачає немало своїх церковних оздоб, які нищаться через дощі, бо покрівля дірава. А останнього часу вже й стіни почали падати. Усе це чиниться через лихий догляд Київських Митрополітів і байдужість панів Грецької Віри”.¹⁷ Дуже тяжке обвинувачення...

Звичайно, не Митрополити були винні в занепаді Катедри Св. Софії в Києві. Митрополитів православних завжди призначав тоді сам король польський, який усе пильнував, щоб на Митрополію не пішла людина сильна в Вірі, яка любить свою Церкву та свій народ.

І це Литва та Польща допустили, що по Україні грасували татари, і все руйнували, а в тому й Св. Софію в Києві.

16 В. Січинський: Пам'ятки української архітектури, 1952 р., ст. 26. Його ж: Чужинці про Україну, 1942 р., ст. 53.

17 Sposób osady Nowego Kijowa, ст. 36-37. С. Голов'євъ: Петръ Могила, т. II ст. 414.

Маємо відомість з року 1597-го, що Свята Софія стоїть занедбана. Українська шляхта написала листа Митрополитові Онисифору Дівочці про це, — що Катедра Київська не має покрівлі, стеля стара, і все валиться, а Богослужби спинилися.¹⁸

Так сильно занепав тоді Київ.

4. УНІЯТИ ОСТАТОЧНО ПУСТОШАТЬ СВЯТУ СОФІЮ.

Митрополит Київський Михаїл Рогоза року 1596-го офіційно перейшов на унію з Римом, а король польський поспішив закріпити за ним і Святу Софію в Києві, і всі митрополичі маєтки. Але відразу заволодіти Святою Софією уніяти не змогли, — справа затяглася, православні рішуче цьому противилися й протестували, королівські зарядження не виконувались у Києві взагалі, хоч і сидів у ньому польський воєвода католик.

Але вкінці уніяти таки відняли Св. Софію в своє володіння, і держали її в своїх руках 23 роки (1610-1633). Звичайно, уніятські Митрополити не мешкали в Києві, а присилали сюди тільки своїх намісників, які й керували Святою Софією. І за цей час Катедра остаточно завмерла.¹⁹

Коли Свята Софія попала в руки уніятів, то з того часу православною Митрополичною Катедрою стала Св. Успінська Церква на Подолі. Напр., це була Катедра для Митрополита Іова Борецького з 1620 по 1631 рік.* Ця церква не була належно впо-

18 Ол. Повстенко, ст. 171.

19 Ол. Повстенко, ст. 172.

* Закревський, ст. 853-854.

рядкована, і 16 квітня 1613-го року її почали грунтовно направляти.²⁰

Це був перший випадок, коли киян силою викинули з їх віковічної Святині, Св. Софії, а її передали уніятам...

Про час перебування Київської Катедри в уніяцьких руках один з кращих істориків Української Церкви, проф. С. Голубев, подає таке: Митрополити уніяцькі “і не заглядали до Києва. Сюди вони посылали своїх намісників, які старались головним чином дістати прибутків з тих маєтків, що були в місті та в його околицях. На саму ж Катедру Св. Софії вони не тільки не звертали жодної уваги в розумінні підтримки, але вона стала навіть предметом визиску. Останні скільки будь цінні речі з неї були покрадені. Розкрадалися, і почасти продавалися різним особам, а почасти переносилися в католицькі храми навіть “тесані каміння на стовпах і сходах”, мозаїка, і т. ін.”²¹

Кияни з сумом дивилися, що уніяти не тільки нічого не поправляли в Катедрі, але все розтягували. Року 1621-го кияни писали до гетьмана запорізького, і просили його: “Старайтесь, щоб Софійську церкву, яку обідрав пан Садковський (уніяцький намісник), наказати йому, щоб накрив її хоча соломою, щоб гнити їй не давав. Він олово (з даху) обідрав і продав, і навмисне накрив трісками, щоб завалилася, як і інші мури поваляться. Він уживає церковні маєтності, а церкви, гниючи, пустують”...²²

20 Ф. Ернст: Київська архітектура XVII віку, див. збірник “Київ та його околиця”, Київ, 1926 р. ст. 138-139.

21 С. Голубевъ: Петръ Могила, т. II ст. 415.

Православний твір “Тератургіма” Афанасія Кальнофойського 1638-го року на ст. 196 описує цікавий випадок з 1625-го року, який показує, що господарювали в Св. Софії уніати. Року 1625-го вересня 6-го, пише чернець Кальнофойський, — пани (перечислюються) іхали вночі в Київ по своїх справах. Проїздячи біля Св. Софії, побачили, що вона освітлена. Вони хотіли ввійти в церкву, але не могли, “бо двері були завалені великою грудою впалої камінної стіни і великою купою грузу. І вони дивилися через дірки, які поробили ворожі руки та непогода”...

Православні ввесь час клопоталися, щоб король вернув їм Катедру Св. Софії, але успіху не мали. І тільки коли за цю справу взявся Митрополит Петро Могила, король передав ѹому її. І року 1633-го Митрополит одержав від уніятів Св. Софію “непокриту, мало не до кінця поруйновану, і внутрішніх прикрас, святих Ікон, Сосудів і священного Одягу ані єдиного не маючую”...²²

Те саме пише С. Косів у своїм “Патериконі” 1635 р. на ст. 181: Митрополит Петро Могила одержав Св. Софію від уніятів “мало не до основ попустошенну, обдерту й опалу”.

Сама передача Катедри Св. Софії в руки представників Митрополита відбулася дуже цікаво 12 липня 1633-го року. До гродських Київських книг 18 липня внесено протеста, з якого бачимо, що 12 липня явилося до Св. Софії, що була в руках поляка пана Корсака, “500 або 600 чоловіка, з стріль-

22 С. Голубевъ: Митрополитъ П. Могила, т. II ст. 415. Див. Археогр. Сборн. документов С. З. Руси, I ч. 90.

23 Акты Ю. и З. Россій, т. 3 ч. 18.

бою огнистою і іншою різною до війни належачою зброєю". Пана Корсака не було вдома, а була сама Корсакова. У митрополичому домі було багато гостей польської шляхти, а також католицьких монахів домініканів та бернардинів. Пані Корсакова зреєлася видати ключі від Катедри. Тоді посланці "колодки повідбивали обухами і, поодтиавши шаблями, до церкви вошли, і оную гвалтовне под мощь Єго милости Отца Могили загорнули".

А що справа не була закінчена, то "назавтра дня 13-го ранесенько" знову прийшли посланці, і "особ духовних капланов, не ушанувавши стану їх духовного, з двора потручаючи оних, випхнули"...²⁴

Пізніше виявилось, що це були "возні єнералове" Київського, Волинського і Брацлавського воєвідства, які офіційно відбирали від уніятів Київо-Софійську Катедру, щоб передати її Митрополиту Петру Могилі. При відбиранні збіглося багато цікавих.

І "возні єнерали" записали, що "коли ми до церкви столичної Св. Софії прибули, то в ній жодних прикрас не було, а до відправи Богослужби і книг, і жодних речей не було, — тільки сам спустошілий і опалий мур голий та Вівтарі, руїни завалені, знаходились"...²⁵

"При цій столичній церкві недалеко двір митрополиганський є, який — невідомо, яким правом — пан Мартин Корсак держав, і який з давніх ві-

24 Цю протестацію видрукував проф. С. Голубев: Петр Могила, т. I, додатки, ст. 530-535.

25 Там само, ст. 536-537.

ків до Святої Софії, церкви столичної митрополитальної, належав і належить". Виїжджаючи, пані Корсакова позабирала все, "нічого там, крім голого будинку, не заставляючи"...

А люди, належні до Митрополії, "почали зараз таки виносити румовища з заваленої церкви, і ту опустілу церкву столичну, Святу Софію на приїзд Його Милости Отця Митрополита православного вичищати та прикрашати". Почали це робити "при нас, возьних, і при багатьох інших засніх людях".²⁶

З вищеподаного ясно видно, як господарили в Святій Софії уніяти, коли король передав був їм її, — Богослужб вони ніколи не правили, а Святу Софію постійно обдирали. Так уніяти робили по всіх тих церквах та монастирях, які польський уряд відбирав від православних та передавав їм.²⁷ Бо уніятам ходило не про Віру, а про самі маєтки.

Року 1655-го в Києві пробував Патріярх Антіохійський Макарій, ідучи в Москву, а з ним був син його Диякон Павло Алепський. Цей Диякон докладно описав арабською мовою усю подорож Патріярха, а в ній розповів і про Святу Софію Київську. Його оповідання дуже цінне, бо це пише самовідець. Про руйнування уніятами Св. Софії Павло Алепський розповідає: "Оповідають, що татари недавно поруйнували Святу Софію й спалили, і вона залишилася в руїнах коло ста літ, ставши притулком для скота і в'ючних животних. Потім Свята Софія була відбудована, але її зруйнували гуньяти, цебто руські послідовці Папи: вони

26 Там само, ст. 538.

27 Див. далі, розділ XII. 9.

повиломлювали всі плити її підлоги та мозаїку, і помістили забране в своїх церквах".²⁸ Це був голос свідків киян про поводження "гуньятів" (уніятів) з найбільшою всеукраїнською Святинею...

Зазначу тут, що в Св. Софії в приділі на хорах зберігався стародавній чудотворний Образ Св. Миколая т. зв. Мокрого, — про нього джерела XVII століття не згадують уже ані слівцем. Видно, його вивезли з Катедри уніяти. А пізніше на місце чудотворного Образа була поставлена якась копія з нього, яка 1944-го року була вивезена з Києва, а тепер знаходиться в Канаді в м. Торонто. Див. ст. 296.

5. МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА ВІДНОВЛЮЄ ПОГРАБОВАНУ СВЯТУ СОФІЮ.

Отож, 12 липня 1633-го року Митрополит Могила відібрав свою Катедру Св. Софії. Звичайно, тільки великий вплив Могили змусив уніятів вернутись православним віковічну їхню Святиню, а інакше вони не віддали б її.

Діставши Катедру, Петро Могила зараз же приступив до направи її. Це була затяжна справа, яка вимагала часу та великих коштів. Але М. Могила пильно віддався цій праці, і таки відновив цю всеукраїнську Святиню.

Митрополит Петро Могила перебрав від уніятів Св. Софію "безкровлу (без даху), укращенія внутрішнього і зовнішнього не імущу".²⁹

З самого початку Св. Софію привели до деякого порядку, аби Митрополит хоч час від часу

28 С. Голубев, т. II ст. 419.

29 Ол. Повстенко, ст. 172.

міг служити в своїй Катедрі. А в липні 1633-го року віднятий храм освятили.³⁰

Приїхавши в Київ, Митрополит звернув пильну увагу на впорядкування столичних церков, а Святої Софії найперше. Бо це ж була його Катедра, Катедра всеукраїнська, яку він звав “єдиною народу нашого православного красою, головою і маткою всіх церков”.³¹

Направа Св. Софії, яку зробив Петро Могила, це перша направа по татарському погромі 1240-го року. Він покрив Святиню новим дахом, поробив різні добудови, поклав нову підлогу, поставив нового високомистецького Іконостаса, забезпечив церковними книгами та священим Посудом і шатами, і т. ін. Біля Катедри поставив дерев'яну дзвіницю.

І всі 15 літ свого митрополитування (1633-1647) Петро Могила невпинно реставрував свою Катедру, не жаліючи на це великих коштів. Правда, Петро Могила був людиною багатою, і мав з чого реставрувати свою Катедру; крім цього, на поправу храмів Божих він робив збірки по цілій Митрополії.

Року 1642-го у Львові вийшла з друкарні Михайла Сльозки “Цвітна Тріодь”, а в передмові до неї цей друкар пише: “Митрополит Петро Могила набув собі “несмертельну славу і нагороду вічного життя” відбудовою православних храмів, про що найбільше свідчить “церква Святої Софії, яку колись св. пам'яті князь і самодержавець всієї Росії Ярослав побудував, і на приклад усьому світо-

30 С. Голубевъ, ст. 416-417.

31 С. Голубевъ, ст. 416.

ві виставив, которую Петро Могила, в руїнах уже будучую, знову реставрував і до першої краси коштом і старанням своїм привів, і до того розмаїтими Іконами Божих Святих і Сосудами дивно прикрасив. Признає це кожен, хто тільки — для відвідання Святих міст — у Києві побуває".³²

Петро Могила пильнував відновити Св. Софію такою, якою вона була в давнину, — він розумно не змінював її стародавнього вигляду, як це пізніше зроблено було за гетьмана Івана Мазепи. Митрополит не шкодував коштів, і багато прикрасив Св. Софію всередині.

Року 1640-го 20 жовтня, у листі до московського царя Михайла Федоровича, М. Петро Могила сам розповідає про свою працю над реставрацією Св. Софії. Він пише, що відібравши "від вовкохищних рук уніятів церкву соборну Премудrosti Божої в Києві" зовсім зруйновану, він "по силі своїй день і ніч турбується та трудиться про віdbudovu поруйнованих будівель та внутрішніх прикрас".³³

Про всю працю Митрополита Могили вище згаданий Диякон Павло Алепський дуже тепло відізвався 1655-го року: "Коли Святу Софію поруйнували згадані уніати (ляхи), вона зоставалася в руїнах коло 70 літ, поки не появився вічної пам'яті Петро Могила, брат Мойсея, господаря Молдавії. Ставши Митрополитом руських земель, він попильнував — по силі можности — реставрувати її і привести до її теперішнього вигляду. Нехай Бог помилує його!"³⁴

32 Там само, ст. 417.

33 Там само, ст. 417.

34 Там само, ст. 419.

За Митрополита Могили в Катедрі Св. Софії ще були стародавні фрески, високоцінна оздоба її, — пізніше їх позамальовували.

“Як людина вчена, що з великим замилуванням ставився до пам’яток старовини, П. Могила з глибоким розумінням відновив Катедру в межах старих мурів, не порушуючи форм і без шкоди для цілості. У такому вигляді Св. Софію зарисував року 1651-го голандський маляр А. Вестерфельд”.³⁵

Багато зробив Петро Могила, але реставрації Святої Софії не покінчив, хоч і вів її до своєї смерті.

Могилянську Св. Софію дуже докладно описав згаданий Диякон Павло з Алеппо, — він описує її величними словами,³⁶ описує, якою бачив 1655-го року. Його опис дуже цінний.

По смерті Митрополита Петра Могили († 1.I. 1647) Свята Софія більше не реставрувалась, — настутили часи, коли про це не було кому належно думати, і не було відповідного спокійного часу на це. Не мало зробив для Св. Софії Митрополит Сильвестр Косів (1647-1657). Але по його смерті наступив час Руїни (1657-1687), коли Київські Митрополити не могли навіть жити в Києві. За цей час Свята Софія сильно була занедбана.

Митрополит Гедеон Четвертинський (1685-1690) так само багато зробив для Святої Софії. Якраз за нього в грузах Георгіївського приділу

35 В. Січинський: Пам’ятки української архітектури, 1952 р. ст. 26.

36 Див. повний опис її у С. Голубева там само, ст. 419-424.

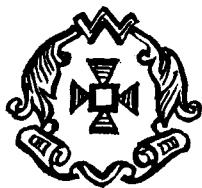
знайдено було при праці саркофага фундатора Св. Софії, князя Ярослава. Саркофаг був поставлений у Вівтарі Володимирського приділу, де він стоїть і сьогодні,³⁷ але вже без костей, які вивезені були з Києва 1944-го року німцями й ніби передані українському Архиєпископові.

Дальшу грунтовну й велику перебудову Св. Софії в Києві зробив гетьман Іван Мазепа, про що розповім у наступному томі своєї Історії Української Церкви: “Українська Церква за гетьмана Мазепи”.

Література про Святу Софію в Києві: Сборникъ материалаў по исторической топографии Киева и его окрестностей, Кий, 1874. — Прот. П. Лебединцевъ: О святой Софії Киевской, “Труды III Археологического Съезда”, Кий, 1875. — Проф. С. Голубевъ: Материалы для истории Западно-Русской Церкви, вип. I, Кий, 1891. — В іп же: Кіевский Митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, т. II ст. 404-425, Кий. 1898. — Путешествие Антіохійского Патріарха Макарія въ Россію въ половинѣ XVII вѣка, описанное его сыномъ Архидіакономъ Павломъ Алеппскимъ. Переводъ съ арабскаго Г. Муркоса, Москва, 1897 р., вип. 2, ст. 67 і далі (передруковано у С.Голубева: П. Могила, II. ст. 419-424). — Н. Закревскій: Описание Киева, Москва, 1868. — В. Завитневичъ: Къ вопросу о времени сооружения храма Св. Софії въ Кіевѣ, див. “Къ 300-лѣтнему юбилею (1615-1915) Кіевской Духовной Академіи”, I, Кий. — О. Левицкий: Къ истории водворенія въ Кіевѣ униі, “Членія Об. Нест. Лѣт.”, Кий, 1891, том V. — Ф. Ерист: Кіевская архітектура XVII віку, Кий, 1926. — В. Чаговецъ: Кіевская Софія, “Чт. Об. Нест. Лѣт.”. — Н. Сементовскій: Кіевъ, его Святыни и древности, Кий, 1871. — Прот. П. Лебединцевъ: Описание Кіево-Софійского Кафедрального Собора, Кий, 1882. — К. Шероцкій: Кіевъ, путеводитель, Кий, 1917.

37 Ол. Повстенко : Катедра Св. Софії в Кіеві, 1954 р., ст. 173. П. Батюшковъ: Волинь, 1888 р. ст. 87 у додатках.

— Н. Залозецький: Софійський Собор у Києві і його відношення до візантійської архітектури, "Записки ЧВВ", Жовква, т. III, 1929 р. — Д. Айналовъ и Е. Рѣдинъ: Древніе пам'ятники искусства Кіева, Харків, 1899. — Н. Петровъ: Историко-топографические очерки древняго Кіева, Кіевъ, 1897. — Н. Окунєвъ: Крещальня Софійского Собора въ Кіевѣ, 1915. — В. Січинський: Пам'ятки української архітектури, Філадельфія, 1952, ст. 21-30. — Ол. Постенко: Катедра Св. Софії у Києві, видання УВАН у США, 1954 р. — Іл. Моргилевский: Київська Софія в світлі нових спостережень, див. "Київ та його околиця", 1926 р., ст. 81-108. — П. Лебединцевъ: О наружности Кіево-Софійского Собора въ древнемъ видѣ, "Кіев. Епарх. Вѣд." 1862 р. ч. 7. — М. Євгеній: Описаніе Кіево-Софійского Собора и кіевской іерархіи, Кіївъ, 1825 р. — Прот. І. М. Скворцовъ: Описаніе Кіево-Софійского Собора по обновленіи его въ 1843-1853 годахъ, Кіївъ, 1854 р. — Прот. П. Лебединцевъ: Возобновленіе Кіево-Софійского Собора въ 1843-1853 годахъ, "Тр. КДАК" за 1878 р. кн. 8 і 12. — Його ж: Описаніе Кіево-Софійского кафедрального Собора, Кіївъ, 1882 р. — Е. Голубинскій: Исторія Русской Церкви, М. 1904 р. т. I ч. 2 ст. 99-106.

XII.

УКРАЇНСЬКІ МАНАСТИРИ.

1. ВЕЛИКА ПОШАНА ДО МАНАСТИРІВ В УКРАЇНІ.

Монастири в давнину були сильними і правдивими християнізаційними центрами в Україні, і їхній вплив на народ був великий і корисний. Це головно вони глибоко зацілювали в народ християнську Віру та основи чеснотного життя, це вони були головними сіячами духової культури в Україні. І вони скоро стали міцною підвальною, на якій добре зростало Православіє в Україні.

Завжди бувало й тепер є багато людей, які віddaються життю свого духа, які глибоко розуміють науку Христову: “Не хлібом самим буде жити людина, але кожним словом, що походить з уст Божих” (Матвія 4. 4, Повтор. Закону 8. 3). Ці люди пильно шукають Божої Правди, і знаходили та знаходять її найперше в церквах та монастирях. Українці здавна з істоти своєї релігійні,¹ тому відвідування монастирів чи прочанство стало українським звичаєм, сильно поширеним ще з давнини.

Український народ правдиво любив і широко шанував монастири, і завжди був щедрий для них.

¹ Див. Проф. І. Гончаренко: Український національний характер, “Віра й Культура”, 1956 р. ч. 3 (27).

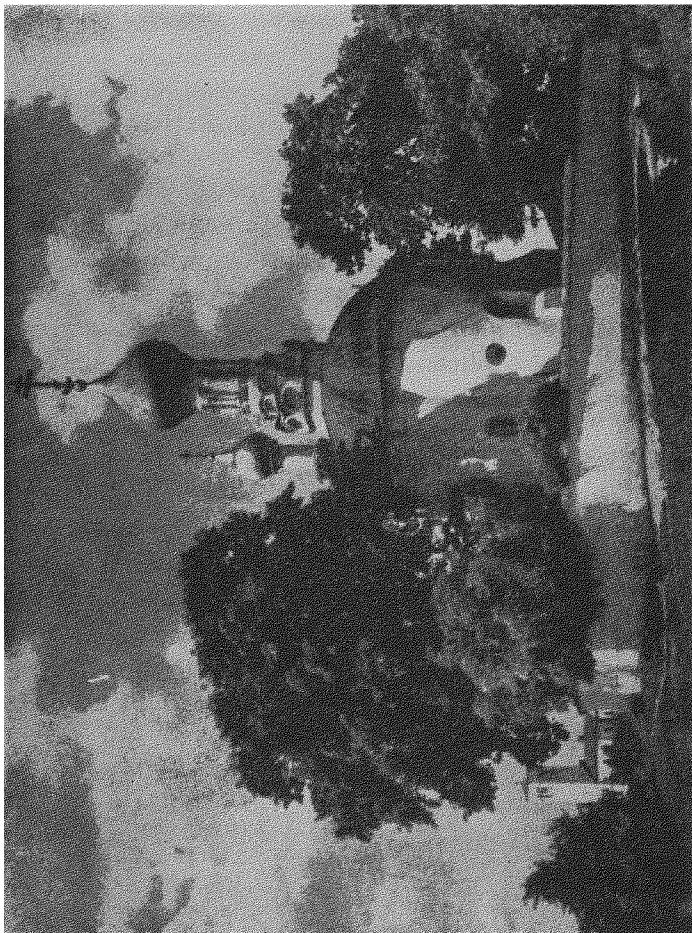
Так само народ любив і шанував монахів, бачачи в них людей, які духовий світ поставили вище над світ матеріальний, і звав їх “Анголами в тілі”.

Прощі до монастирів завжди були часті. Відвідування монастирів увійшло в звичай, і стало частиною релігійного українського життя, — старші люди обов'язково пильнували відвідати який дальший і більший славний монастир, а свій місцевий відвідували часто. Часто бувало й таке, що в яких тяжких випадках люди складали обітницю конче відвідати монастир, як мине нещастя, — відвідати й послужити йому.

І звичайно в дорозі до монастиря і назад від нього прочани пильнували жити добрим чеснотним і релігійним життям, а це впливало на все дальнє життя їх. Прочан по дорозі скрізь широко братськи приймали й помагали, а це все збільшувало чеснотний настрій обох сторін. Та й надхненні оповідання прочан про монастири, їхні Святині та про чеснотне монаше життя розносилися по всій Україні.

2. МАНАСТИРИ СТОЯЛИ В МАЛЬОВНИЧИХ МІСЦЯХ.

Монастир засновувався завжди в найкращих мальовничих затишних місцях, де сама природа голосно говорила й свідчила про Бога Творця, — на берегах тихих річок, по густих лісах на полянах, на зелених пагірках, на островах або по мальовничих долинах. У такому мальовничому місці віруюча душа мала повний душевний спокій, — і повну змогу линути до Бога. Звичайно при монастирях були великі овочеві садки, в яких працювали самі монахи.

25. ВАСИЛІВСЬКА ЦЕРКВА У М. ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОМУ
НА ВОЛИНІ.
Поставлена XIII-XIV в. Загальний вигляд.

По великих містах монастирі засновувалися спершу не часто, і то звичайно на його передмістях або й за ним. Скажемо, Києво-Печерська Лавра заложена була далеко за містом, і тільки значно пізніше, коли місто розрослося, воно досягло її. Монастирі основувалися в затишних кутках, далі від шумливого й спокусливого світу, по таких місцевинах, де легче єднатися з Господом молитвою, і жити з Богом та в Бозі, пильнющи виконувати заповіді Його.

3. МАНАСТИРИ — КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ОСЕРЕДКИ.

Стародавні наші монастирі були дійсними осередками не тільки релігійного, але й культурно-освітнього життя. При монастирях звичайно були величні церкви, школи для монахів і для народу, шпиталі (притулки) для старих і бідних, великі бібліотеки, а при великих монастирях часом бували і свої друкарні. При деяких монастирях складалися літописи чи місцеві, чи всеукраїнські, часто писалися потрібні книжки, богословські чи богослужбові.

Давні монахи були люди освічені, і це вони найбільше несли культуру в народ, у глибокі низи його. Монахи стояли близько до народу, і працювали для нього, бо добре знали, що працювати для народу — працювати для Бога. Провідниками по монастирях для прочан завжди були монахи, люди високої релігійності, і, розповідаючи, вони сіяли любов до Бога в душі слухачів. Як часто бувало, що монахи читали для народу яку повчальну книжечку, а всі прочані слухали з великим захопленням і душевним задоволенням. І тут, у ма-

льовничій місцевості над якою річкою, очищувались душі від життєвої буденщини.

Давні монастирі, напр. у самому Києві, конкурували між собою найкращою постановою проповіді. Були тоді окремі монастирські казнодії (проповідники), які вміли говорити до народу, і під їхню проповідь плакали сотні слухачів, очищуючи душі свої. Слава про висоту монастирської проповіді неслася по всій Україні.

Києво-Печерська Лавра знана була по всій Україні високо поставленою проповіддю, про що пильнувала вся Лавра. Так само пильнували про це всі видатніші монастири. Монастирськими проповідниками довгий час були такі видатні “казнодії”, як Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивиловський, Димитрій Тупталенко, і десятки інших подібних у XVII віці.

Кожен монастир пильнував закласти якнайкращий хор, — і справді, були монастирі, і чоловічі й жіночі, в яких церковний спів стояв дуже високо. І ще монастири оснували й провадили і хорошу культуру співу, і церковні хори взагалі. Із монастирів культура церковного співу ширилася по всій Україні, бо це монастири творили церковні співи й укладали збірки їх, Ірмологіони. Знаменитий Києво-Печерський напів прославився не тільки по всій Україні, але й по всьому слов'янському світі.

Усі монастирі, особливо більші, повно виконували, церковний Устав Богослужб, — Богослужби по монастирях не спинялися і вдень, і вночі. Монастирі пильнували, щоб Богослужби були пишні, і цим власне правдиво славились православні

манастирі. Прекрасний хор, могутній і мистецький, велична Богослужба, найпишніша окраса храму манастирського, усе це притягало до себе український народ, і він виховувався в молитві та в красі. Через це православні манастирські храми завжди були по береги переповнені, а манастири це передбачували, і давали найглибшу проповідь.

Не забуваймо, що манастирів було дуже багато, — вони були при всіх містах та містечках, були вони і при всіх більших селах. Тому релігійний та культурно-освітній вплив манастирів був справді реальний і сильний.

Скажемо на території сучасної Галичини в давніших часах було аж 346 манастирів, усі, звичайно, православні. І з цих манастирів 57 були стародавні, з XII-XV віків, а 289 — з часу пізнішого, з віків XVI-XVII.²

Ось через це значення манастирів в історії України величезне. Ось через ще в історії манастирів відбувається вся історія не тільки Української Церкви, але й самої України.

І додаймо до цього, що з бігом часу в XI-XVII віках число манастирівувесь час зростало.

І нема нічого дивного, що давні манастири були розсадниками української, а то й іншої Ієрапархії, — з високоосвіченіх монахів виходили Архіереї на всю Україну, або й для інших земель і країв, напр. для Росії. Звідси виходили й освічені Архимандрити, Ігумені та вчителі взагалі.

² Проф. Ів. Крил'якевич: Середневічні манастири в Галичині, див. "Записки ЧВВ" т. I вип. 1-2, Жовква, 1926 р., ст. 70-71.

Так само з українських монастирів виходили освічені носії православної культури для всього слов'янського світу, — для Московії, Молдавії, Сербії, Болгарії й ін. земель. Уся церковна культура в Московії творилася українськими монахами. Виходці з українських монастирів розходилися по всій Росії, і були для неї носіями культури та освіти.

4. МАНАСТИРИ БУЛИ БЛИЗЬКІ ДО НАРОДУ.

Монастирі й монахи близько стояли до народу, тісно єдналися з ним. Багато монастирів мали при собі т. зв. шпиталі, це були притулки для старих або для калік, для вдів і ін., і добре утримували ці шпиталі своїм коштом. Взагалі, бідний мав при шпиталі, у разі потреби, і захист, і опіку.

Монастирі мали свої землі, які оброблялися краще, як звичайні селянські. Часто прочани по-зоставалися на якийсь час робітниками на цих землях, і тут навчалися кращої землеробської культури. Вплив монастирів на культуру українського землеробства все був показний і корисний.

Багато монастирів мали при собі найкращі садки, і садова культура в Україні і пішла від монастирів. Скажемо, Києво-Печерський Монастир уже в XVI віці славився своїм “яблонним садом”.

По багатьох монастирях було повно стародавніх Святынь: чудотворних Ікон, чудотворних Мощей, стародавніх рукописних книжок, актів, старинних Образів і т. ін. Народ ніс свої болі й скарги до Ікон та до Мощів, часто одержував потіху, і слава про чуда від них неслася по всій Україні, і ніколи не спинялася.

5. ТАТАРИ РУЙНУВАЛИ МАНАСТИРИ.

Монастирі з'явилися в Україні разом з Православієм, як його невідмінна частина, ще в Х столітті, і розростались усе більше та більше. Дикі орди зо Сходу не раз нападали на Київ, і руйнували його, руйнували також його церкви та монастири. Так, напр., не раз робили половці по всій Україні. Але поруйновані монастири звичайно небавом відновлялися, і продовжували свою релігійну та культурно-освітню працю.

Так було до 1240-го року, коли в Україні з'явився Батий зо своїми незчисленними дикими ордами татар. Татари сплюндрували всю Україну, де тільки могли. Народутікав до церков і монастирів, шукаючи там оборони, а татари нищили церкви разом із народом. Таким чином були поруйновані майже всі монастирі в Україні.

Року 1482-го хан Кримської Орди Менглі-Гірей I напав на Україну, і сильно її поруйнував; Києво-Печерська Лавра була знову напів сплюндрована. І взагалі татари ніколи не переставали нападати й грабувати Україну, і при цьому монастирі страждали найперше.

Часто татари вривалися на Волинь та в Галичину, і все руйнували на своїй дорозі; так, року 1549-го вони поруйнували кілька галицьких монастирів, у тому і Лаврівський.

А під час Руїни турки та татари поруйнували багато українських монастирів та церков. Напр., року 1676-го вони зовсім знищили Скит Манявський в Галичині зо всіма до нього приписаними монастирями, — Угорницьким, Коломийським і ін.

Перед тим, року 1675-го, вони ж напали були на Почаївський монастир, але взяти його не змогли, — монастир урятований був чудом.

А року 1679-го татари зовсім поруйнували Святогорську Успінську пустинь на Харківщині. Пустинь ця повстала ще в половині XIII віку.

А то бувало й так, що — за час Руїни — монахи розбігалися перед нападом татар на всі боки, як це було, скажемо, в монастирі Підгорецькім коло Золочева року 1676-го. І по цьому трудно було зібрати повтікалу братію, і звичайно монастир біднів або й зовсім закривався. Див. ще ст. 495-496.

Але в віках XVI та XVII Україна переживала великий національний рух, і багато давніх поруйнованих монастирів були відновлені, багато засновано й нових. Монастирі, здавалося, віджили.

6. ФУНДАТОРИ МАНАСТИРІВ.

Першими фундаторами монастирів в Україні були князі та княгині, особливо київські. Великі князі київські наслідували в цьому імператорів візантійських, які охоче будували монастири, і пішли їхньою дорогою, стаючи ктиторами побудованих монастирів. Удавнину був звичай, що князі перед самою смертю приймали чернецький чин у своєму монастирі, і в ньому ж лягали на вічний спочинок. І майже всі князі мали свої монастири, цебто ті, які вони самі побудували.

Спочатку монастири добре розвивалися, фундаторами їх опікунами їх були найвидатніші українські князі та княгині, а також українське боярство. Так само було й далі, — видатне українське

панство, а також гетьмані й гетьманші та українська старшина завжди ставили монастирі й щедро обдаровували їх. Пізніше, напр., на Волині, горливими фундаторами й опікунами монастирів були найперше князі Острозькі, а крім них — князі Корецькі, Загоровські, Любомирські, Сангушки, Пузини, Святополк-Четвертинські й інші православні роди. На Лівобережжі на Полтавщині кілька монастирів поставили князі Вишневецькі.

А за пізніших часів, особливо в віках XVI-XVIII, монастирі часом ставлять навіть міщани чи селяни, громади й окремі особи. Часом нові монастирі закладали монахи, — групи їх, а то й одиниці.*

З бігом часу монастирі здобували собі від князів та бояр багаті маєтки та найрізніші привілеї. Пізніше, за литовських та польських часів монастирі пильнували роздобути собі нові грамоти від королів на підтвердження раніше здобутого, а то й на нове. Польські королі їх давали, але рідко коли виконували. А великі монастирі рано вистаралися собі т. зв. ставропігію, — вони не залежали від свого місцевого Єпископа, а безпосередньо від Патріярха Вселенського.

Фундатори монастирів звичайно й забезпечували життя та працю монастиря матеріально, — записували юому села, поля, ліси, стави, млини й т. ін. Часто бувало, що видатні люди перед своєю смертю відписували зо своїх маєтків і на монастир. Взагалі треба сказати, що українські монастирі були маєтні, а тому добре виконували свою працю і християнізаційну, і культурно-освітню, чим і були

* М. Грушевський: Історія України-Русі, т. V ст. 266.

славні по всі віки, і чим багато прислужилися Україні.

Фундаторі монастирів звичайно ї підшукували собі якогось видатнішого монаха на Ігумена для свого монастиря, підшукували такого і для заснування монастиря взагалі.

Ось, напр., багатий православний дідич у Галичині в половині XVI віку Адам Балабан підшукував собі Ігумена, щоб попровадив доброго монастиря. І він писав до славного о. Іова Княгиницького: “Коли ти хочеш безмовно прожити, то є в мене в моїй маєтності церковця мала Святого Архистратига Михаїла в Угорниках. Я задовольню тебе всім, що потрібно, тільки спасайся ї моли Бога за нас. А коли ти захочеш і братію однодумців приймати, то я разом із дружиною своєю дамо вам потрібне, бо я хочу мати в своїм маєткові богомольців і монастиря”.³

І таким чином повставали монастирі по всій Україні.

З Україною сусідувала Молдавія, держава православна. Молдавія, — її господарі та бояри завжди були в зносинах з православною Галичиною, і завжди щедро жертвували на її церкви та монастирі. Коли Молдавію забрала під себе Турція, то звичайно господарі (князі) не сиділи довго на престолі, — турки садовили все нових, а старі втікали до Польщі, у православну Галичину. Господарі все були багаті, і не мало з них ставали доброчинцями та фундаторами церков та монастирів. І не один господар молдавський і похований у Гали-

³ С. Голубевъ: Кіевский Митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, т. I, додатки, ст. 228. Київ 1883 рік.

чині, напр. року 1673-го в Лаврівськім православнім монастирі на Самбірщині похований був господар Молдавії Степан Петричайко. Звичайно, коли Галичина стала уніяцькою, то пожертви з Молдавії припинилися, а монастирі занепадали.

7. МАНАСТИРСЬКИЙ УСТАВ.

Окремих монаших орденів, як то було в Католицькій Церкві, в Церкві Православній не було, — вона знала тільки один монаший Устав, головно студитський, один монаший устрій — спільножиттій. Устав студитський розпочався в нас ще за Преподобного Антонія Печерського († 1073), який приніс його з Святої Гори, з Афону.

Афон мав великий вплив на життя православного вселенського монашества, у тому ї на життя монахів українських. У другій половині XVI віку зносини з чернечою Республікою (Афоном) сильно побільшилися, коли там, на Афоні, з'явилися монахи такого розміру, як українці Іван Вишеньський, Іов Княгиницький й інші.

Студитський монаший устав неоднаково заціплювався по українських монастирях, — в одних сильніше, в других слабше. Були монастирі, які славилися своїм суверим додержанням монашого Уставу, були й монастирі, де цей Устав забувався. Довге панування короля польського Сигізмунда III (1587-1632) жорстоке було для Української Православної Церкви, — це він задумав знищити українську націю при допомозі розкладової унії. Єзуїти, що керували Сигізмундом III, добре знали вплив православних монастирів, і тому вдарили на

них усією своєю силою, щоб їх захопити і передати уніятам.

Єзуїти вдарили найперше на Єпископат та на Ігуменів монастирів, щоб через них захопити монастирі. А це все скоро привело до хитання одних монастирів, і до великого покріплення других. Були монастирі, де єзуїтам удавалося послабити дисципліну монахів, і вони не виконували повно й належно свій монаший Устав.

З кінця XVI віку, коли польська влада року 1596-го зреалізувала унію з Римом, розпочалося сильне відродження правдивого монашого Уставу. А з початку XVII віку вже славляться своїм суворим монашим життям такі монастирі, — поза Києвопечерським, — як Межигірський, Почаївський, Скит Манявський і багато-багато інших.

Я подам тут коротенько монаший Устав Скиту Манявського з к. XVI — п. XVII віку. Додержувався студитський Устав його афонської форми, запроваджений в Маняві афонітом Ігуменом Іовом Княгиницьким († 1621). Устава цього написав наступник Княгиницького, Ігумен Феодосій († 1629), і цей Устав став зразком для інших монастирів.

За Уставом монастирем керує Собор Старців, цебто старших монахів, звичайно їх 12 (на зразок 12 Апостолів). На чолі їх стоїть Ігумен. Усі вони обиразальні і заприсяжені. Ігумен конче обирається кожного року. Можна перевибрати того самого Ігумена, але вибори мусять відбуватися щорічно. Вразі крайньої потреби Ігумена можна скинути кожного часу, коли б він шкодив монастиреві чи Православній Церкві взагалі. Як знак влади, Ігуменові дається жезло й монастирська печатка.

Обиралися їй всі інші члени монашого проводу: заступник Ігумена чи Намісник, ключар, управлятель ризниці, економ, — їх так само обирає Собор Старців на один рік.

Монастирські працівники: трапезар (керував трапезою, цебто столовою), кухар, пекар і деякі інші, — ними ставали всі монахи за чергою на три місяці. Це була праця обов'язкова для кожного монаха.

Богослуження — обов'язкова праця всього монастиря, правилися всі добові Богослужби якнайурочистіше. Усі монахи обов'язані були брати в них участь, до чого хто був поставлений.

Вільний від Богослужб час віддавався праці. Усе, потрібне монастиреві, робили самі монахи, і цим заробляли собі на своє прожиття. Власна праця — основа прожиття монахів спільножитницьків (кіновітів).

Кожен монах, як монах, присягав при посвячені на три найголовніші монаші чесноти: послух, безженність і несріблолюбство. Послух Ігуменові мусів бути найбільший, його слово — закон. Виходити з монастиря без дозволу Ігумена заборонялось, і виходити можна було тільки вдвох. По відслуженні Повечір'я усі монахи мусіли бути по своїх келіях, говорити по цьому часі заборонялося.

Стрічатися з жінками не дозволялося, — їх треба конче оминати, особливо жінок молодих. Говорити з жінкою заборонялося суворо. Їсти за одним столом з жінкою так само рішуче заборонялося, хоч би то була сестра чи мати.

Страви були тільки рослинні. Не вільно їсти м'яса, яєць, сиру й масла, не вільно пити молока.

Варили: борщ, кашу, кисіль, юшку (затирку), а як присмаки — садові овочі та плоди: редька, огірки, біб, капуста, різні гриби, ягоди й т. ін. Їжа — раз денно, на заході сонця; але пізніше запроваджена їжа двічі денно: обід і вечеря. У всі пости їжа тільки раз денно, — на заході сонця. По Святах давалася риба й білий хліб, якщо вони були.

Напитків не дозволялося, ані вина, ані меду. Хіба в Свята пили по шклянці пива, якщо воно було. Мід ставився тільки хворим.

За цього ж часу, к. XVI — п. XVII віку відроджується в Україні і пустельниче монаше життя. Біля Скиту Манявського, в глибокім лісі, були скитки, маленькі хатки, і там жили пустельники, звичайно схимонахи. Біля Почаївського монастиря для цього були, за прикладом Києво-Печерського монастиря, окремі малі печери. Хто жив у таких скитах, обов'язаний був до повного мовчання, — голосно можна було тільки молитися. Пустельники провадили час у молитві та в праці, — робили різні ручні вироби. Їли тільки один раз денно, на заході сонця. По суботах і неділях, а також по великих Святах — їжа двічі денно.

Оце був Устав Скиту Манявського, і Ігумен його, Іов Княгиницький, на прохання запроваджував його по кількох монастирях, напр.: в Угорниках, Уневі і інших, побував навіть у монастирі Києво-Печерськім.

Народ щиро любив свої монастири власне за це суворе монаше життя, чому вони й мали великий вплив на народнє життя, — вони його глибше християнізували.

8. УКРАЇНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ МАНАСТИРИ БУЛИ ДІЯЛЬНІ.

Як я вже вище казав, православних монастирів було повно по Україні, — у кожнім трохи більшім містечку був монастир чи монастирчик. І всі монастири були “спільножитні”, — щебто всі монахи жили разом, ніхто з них не смів мати свого приватного майна. І кожен монастир мав присобі школу чи шкілку, і нею служив місцевому населенню. Багато з монахів були видатними педагогами.

Українські православні монастири на час Руйни були вже мало заможні, — уже мало мали т. зв. фундацій, щебто записів якої багатої особи на “вічне” утримання монастиря. Спочатку монастирі мали їх, але жорстока унія вбила все: уніяти багатші монастири через польську владу прибрали до своїх рук, але належно вести їх не змогли, і вони звичайно зникали, бо православне монашество під уніятів не йшло, а розбігалося. Забираючи гвалтом монастирі, уніяти одержували тільки голий будинок та маєтки.

Крім цього, багато щедрих фундаторів, через унію, пішли просто в католицтво, відібрали свою фундацію православним монастирям і передали їх католикам. Через унію православні монастири сильно обідніли, щебто, не змогли надалі провадити широкої культурно-освітньої праці, як було до того.

Але головна праця монастирів, — щоденна Служба Божа. І православні монастири ревно це виконували, і молилися за ввесь український народ. Монастирські церкви завжди були по береги переволнені, а це неслово Україні велике релігійне вихо-

вання. Уніяти вбили це, — урядовим польським насилиям вони повідбирали собі православні монастирі, але широка українська людність завжди уніятські Служби бойкотувала, на них не ходила. А це вбивало українське релігійне виховання.

Українські православні монахи вели релігійне аскетичне життя. Славний Митрополит Петро Могила у своєму творі 1644-го року “Літос” пише про православних монахів, що вони жили трудящим життям, що вони ведуть “ангольське життя в тілі”, що православні українські монахи взагалі — це “Анголи в тілі”.

Аскетичне життя православних монахів надзвичайно сильно впливало на життя українського народу, виховуючи його в християнських чеснотах. Це монастирі й їхні ченці давали духову силу українському народові переживати жорстоку долю, яка йому випала, не розтанувши серед своїх ворогів.

Митрополит Петро Могила глибоко розумів значення монастирів у житті народу, і пильно доділядав за ними. Всеукраїнський Київський Собор 1640-го року звернув увагу, що забагато є малих монастирів, а тому постановив, що в монастирі мусить бути найменше 8-6 монахів, — рахуючи в тім і послушників, — щоб монастир був самоуправним. Коли ж монастир має менше 6 монахів, то такий монастир мусить бути під управою якого більшого монастиря, а його старший зветься “Старцем”, а не Ігуменом.*

Митрополит Петро Могила у своєму “Літосі” 1644-го року голосно й суворо виступив проти унії, назвавши її першою причиною знесилен-

* М. Грушевський: Історія України-Русі, т. V, ст. 268.

ня Православної Української Церкви. Голосно сказав усій Україні, що польська влада насиллям передавала православні українські монастири уніятам, а ті їх не провадять, бо уніятів немає...

Взагалі Митрополит Петро Могила глибоко ненавидів унію, бо на кожному кроці переконувався, що унія — причина всякого лиха в Україні. І тільки фальсифікатори історії можуть твердити, буцім то М. Петро Могила хотів унії.

А про православні українські монастири Митрополит Могила пише в “Літосі” з великим захопленням, як правдивий батько Української Церкви. “Так, — пише Митрополит, відповідаючи уніятам, — наші монастири в bogі, без фундушів, чавлять їх різні біди та (польсько-уніятські) переслідування.

“Та погляньте на монастир Межигірський, в якому є більш 150 іноків (ченців), — усі вони разом живуть трудами рук своїх, на взір життя Преп. Антонія, цього великого пустельника.

“Подивіться за Дніпро, — там побачите монастирі Мгарський та Пустинський (малих не згадую), — у них життя йде спільножитне та монашо суворе.

“Подивіться також на спільножитний монастир Тригірський, і там побачите до 80 ченців, які живуть у послусі та в чеснотній суворості.

“Ідіть на Покуття у Скит (Манявський), — там знайдете Анголів у тілі, які живуть разом, у числі 200, і наслідують життя стародавніх пустельників.

“Погляньте на наш православний Крехівський монастир під Львовом, і там знайдете декіль-

кадесят монахів, які живуть так само благочестиво, без жодної фундації.

“Погляньте, крім того, і на Білу Русь: під Оршею, у Кутейнськім монастирі побачите до 200 братів, що таким чином наслідують ангольське життя в тілі. Те саме і в Буйнищкім монастирі, — не згадую багатьох інших”.⁴

Так працювали православні українські монастири на користь усієї України, але уніяти захоплювали ці монастирі все більше, і їхня культурна праця мусіла спинятися. А це дошкульно било всю Україну...

9. УНІЯТИ ЗАХОПЛЮЮТЬ ПРАВОСЛАВНІ МАНАСТИРИ, І ТИМ НИЩАТЬ УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ.

На православні монастирі прийшов ворог звідти, звідки його ніколи не чекали, — це були відступники від Православної Віри, — уніяти, що задумали завдати їм, як централам Православія, смертельного удара.

По заведенні року 1596-го унії з Римом настав найтяжчий час для православних українських монастирів, особливо ж на Правобережжі, — у Галичині, на Волині, на Холмщині. Усі ясно бачили, що монастирі — це міцні головні осередки Православія, а тому уніяти сильно накинулися власне на них. Влада польська міцно допомагала уніятам, допомагало католицьке Духовенство, допомагало місцеве панство, — усі разом сильно тиснули, щоб

⁴ “Літос” 1644 р., ст. 369-370. Див. С. Голубевъ: Петъръ Могила, т. II ст. 390. Літос — слово грецьке, значить камінь (на укладі).

відібрati манастиря й передати його уніятам. То-
дi було багато т. зв. патронiв (опiкунiв) манасти-
рiв, i багато з них з часом перейшли на католицтво,
i вони тепер стали вимагати вiд своїх манастирiв
переходу хоч на унiю. Настав для манастирiв най-
тяжчий час в їхнiй iсторiї.

Вiдбирання унiятами православних манасти-
рiв, — цe був заздалегiдь обдуманий намiр i план.
Єзуїти, польський уряд, польське панство добре
бачили й знали, що саме манастири — центр, го-
ловна сила Православiя. I всi тi, що провадили
унiю, наперед обдумали, — захопити всi православ-
нi манастиri й передати їх унiятам. Усi знали, що
це найсильнiший удар по Православнiй Церкvi, та
по Украiнi, як окремому народовi. I польський
уряд кинув усi свої сили, щоб захопити православ-
нi манастиri для унiятiв.

Але не передбачили багато чого. Так, унiяти вi-
дiймали манастиri, та не могли дати їм ради, бо
православнi монахи розбiгалися, а своїх унiятських
не було. I оберненi на унiятськi манастиri стояли
порожнimi, або було в них по 2-3 монахи. Уся
стародавня церковна й культурно-освiтня праця
для украiнського народу спинилася. Утримувати
захопленi манастиri не було кому, бо православнi
украiнцi їх бойкотували i вони часто нидiли та за-
кривалися.

А то було й так, — страшно сказати! — що
унiяти вiдiбранi православнi манастиri та церкви
вiддавали в аренду жидам, а тi їх виарендову-
вали назад православним...* А то обертали їх на

* “Записки Чину ВВ”, 1926 т. II кн. 1 ст. 62, Жовква.

шинки та в “непотрібні доми”, як свідчить П. Могила в “Літосі” 1644 р. Див. нижче, ст. 278-299.

Найкращий знавець історії Української Православної Церкви, проф. Київської Духовної Академії С. Голубев рішуче твердить: “Не підлягає сумніву, що запровадження унії було одною з головних причин занепаду обернених в уніяцтво храмів. По-перше, багато було між уніятами таких Ієархів, які, приймаючи унію, переслідували виключно особисті вигоди, і мало дбали про потреби церковні, у тому і про велеліпність храмів. По-друге, як відомо, унія була ділом дуже маленької частини українського громадянства, головно з вищого Духовенства, і запроваджувалась мірами репресивними, а тому уніяцька паства, насиллям гнана в унію, була уніяцькою тільки з назви, і через це зрозуміло, що вона не несла своїх пожертв на чужій ій (і на її думку осквернені) храми” та монастирі.⁵ І це було звичайною річчю, що коли уряд чи суд наказував уніятам повернути православним церкву чи монастиря, то вони верталися цілком ограбовані.

Тут можна було б подати сотні прикладів, як уніяти грабували храми та монастирі, які попадали в їхні руки. Кілька історичних прикладів я таки подам тут.

Але ще нагадаю, що року 1620-го на сеймі в Варшаві посол і чашник Волинський голосно заявив перед королем польським: “По великих містах православні церкви вже позапечатувані, маєтки церковні порозхоплювані, по монастирях, за-

5 С. Голубевъ: Киевский Митрополитъ Петръ Могила, Кийвъ, 1898 р., том II ст. 405.

мість монахів, худобу замикають"...⁶ Це був крик українського посла за всю Україну, — Лаврентія Древинського...

10. УНІЯТИ ПОГРАБУВАЛИ ХОЛМСЬКОГО МАНАСТИРЯ.

Року 1619-го Холмську уніятську Єпархію посів уніятський Єпископ Афанасій Пакоста. Перед ним з 1596-го року на Холмщині господарили самі уніяти, і все дощенту пограбували.

Перебираючи Єпархію, уніятський Єпископ А. Пакоста склав такого акта: "Року 1619-го місяця липня 27 дня (читаємо в цьому акті) ми, смиренний Афанасій Пакоста, обнялисъмо Єпископію Холмську і Белзыку, а саме монастир у замку спущений і занепалий, з соборною церквою також зовсім зубожілою і недостатньою як в окрасах церковних, так і в облаченні єпископськім, про що докладно шкода ї писати, бо взагалі нічого ми не знайшли... У єпископськім мешканні, поганім та непожитнім, чотири кути, а піч перегоріла п'ята. Монастирувесь необгороджений, без стоячих воріт. Гостинець через нього від Люблінської дороги до замку — як через пустку утворований. Речей домових, — ані найменшого посуду не знайшли ми. У стайні ж ми не знайшли жодних речей, жодної худобини, крім більматого пса"...⁷

Це так свідчить сам Єпископ уніят, що наростили в Холмі його попередники, які захопили бу-

6. Н. Бантыш-Каменскій: Исторія об' унії, 1805 р. ст. 69-70.

7 Книга древнихъ актовъ Холмской Епархии, ч. 1 (зберігається в Церковно-археологічнім Музеї). С. Голубевъ, П. Могила, т. II ст. 405-406.

ли багату Холмську Єпархію. Захопили, але не берегли її, бо добре знали, що вони господарі тимчасові, — мусять покинути все це, і такий час, чи скоро чи пізно, а таки настане. А тому грабували все, що можна було забрати.

І таке робилося по всіх захоплених монастирях по всій Україні і по всій Білорусі.

11. КАТОЛИКИ Й УНІЯТИ ОГРАБУВАЛИ ВСЮ БІЛУ РУСЬ.

Уніяти найбільше грасували по Білій Русі, і всю її пограбували. Року 1618-го Архиєпископ Польський Йосафат Кунцевич здобув собі від короля польського грамоту, що йому підлягають усі православні монастири та щеркви в Польській Єпархії, а по цьому розіслав по Єпархії свої грамоти “про поєднання Церков”. І Й. Кунцевич вимагав від Священиків, щоб вони негайно зо своїми вірними приєдналися до унії. “А хто цього не зробить, то Священики позбавляються свого місця, а церква й громада передаються уніятам”...⁸

Отаке було “вільне” творення унії...

У Вильні 1632-го року вийшла на польській мові книга “Синопсис”, і вона була піднесена на сеймі 27 вересня 1632-го року новому королю Владиславу. І в ній коротко перелічуються гоніння від уніятів.⁹ Тут читаємо таке:

“У Києві церква Святої Софії й інші попущені. Видубицький монастир пограбований унія-

⁸ Энциклопедический Словарь Брокгауза, Спб. 1896 р. пів-том 33 ст. 31.

⁹ Н. Бантыш-Каменський: Исторія об'є унії, М. 1805 р. ст. 93-94.

тами, коли вони володіли ним. У Луцьку церкви Божі обернені в шинки. У Холмі і по інших містах заборонено публічно ходити зо Святыми Тайнами до хворих, заборонено ховати тіла померлих".

"У Вильні щеркви обернені на шинки, на кухні та на готелі".

"Невинні люди виганяються з магістратів та з цехів, і безвинно вкидаються в підземні ратушні тюрми (це православні, що не хотять приймати унії). А коли хто зо своєї горливості давав що на благочестиву церкву тестаментом, то приймати це (православним церквам) заборонено. Заборонено королівськими наказами будувати муровані церкви на шляхетській землі. Наказами невірних судів та від інших позвами чинилися всякі клопоти (православним, що не хотіли приймати унії), і всякі незносні утиски та кривди робилися різними способами".

"У Мінську вжито церковну землю на будову татарської мечеті. У Полоцьку православних кайданами до унії заганяли, а незгідних вигнали з міста. У Туркові церкви зо всіма речами й майном насиллям відібрали, і Єпископ благочестивий¹⁰ звідти вигнаний. У Мінську благочестивих Священиків саджали в бочку й мучили. В Орші, Могилеві, у Мстиславі по різних містах і містечках церкви позапечатувані, і навіть у шатрах заборонено відправляти Богослуження. У Ковні церква розграбована, а церковна земля відібрана. Монастирі Троїцький, Лаврашівський, Городненський і інші попустощені. У Більську наказано,

10 Благочестивий — православний.

що коли хто не піде в косцьол з хрестним ходом, буде покараний смертю. У М'ятзелі тамошній староста силує православних до унії, а тих, хто не хоче (унії), висилає наказом з міста”.

“І всякі інші кривди, кайдани, в'язниці, гоніння та муки терплять православні в Королівстві Польськім і в Великім Князівстві Литовськім виключно через брехні та доноси уніятів, бо не слухаються їх”.

Отак польська влада змушувала православних приймати унію.

Так Митрополит Петро Могила обвинувачує уніятів у валенні всієї України та Білорусі.

12. УНІЯТСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ В. РУТСЬКИЙ СИЛЬНО ПОГРАБУВАВ ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ ТА МАНАСТИРИ.

До нашого часу зберігся один важливий акт 1630-го року, який мальовниче описує, як по-варварськи грабував православні монастири та церкви уніяцький Митрополит Веліамин Рутський; писав цього акта уніят польською мовою: “Відомо всій Короні, що теперішній уніяцький Митрополит Київський, отець Рутський, ніби з причини реформи унії, порушує старі права та звичаї. Бажаючи панувати деспотично перше над духовними, а потім і над належними їм маєтками, він багато Архимандрій (великих монастирів) понищив, забравши собі їх маєтки, і постійно самовільно міняючи монахів. Напр. так були знищені Архимандрії: Гродненська, Лаврашівська, Мінська, Могилівська, Полоцька, і навіть шляхетська фундація в Черчах його милости пана воєводи Віленського. А де ніяк

не міг понищити православні Архимандритства (хоч про це дбав), тоді забрав від них землю; так, напр., від Жидичинської Архимандрії віднято п'ять сіл, що звуться Тараканами за Кобрином”.

“Від Єпископії Погоцької, крім Архимандритств, відібрав по містах у Протопопів і Попів багаті церкви, і забрав з них речі, позоставивши їх порожніми. Так поступлено в Вильні з церквами Воскресенською, П'ятницькою або Св. Параскеви, шинковий дім в якій виарендований німцеві на сто років”.

“Так зроблено з церквою Св. Предтечі, речі якої всі забрані і оставлені самі руїни. Так зроблено з церквами Св. Кузьми й Дем'яна та Св. Юрія, звідки Митрополит забрав і не відомо де подів Євангелії, церковний Посуд, і Ікони в оправах. Так зроблено з церквами Пречистенською та Троїцькою, звідки забрані скарби, які подарувала була королева Єлена московська. Так поступлено з Протопопією Гродненською, яку Митрополит знищив і забрав з церкви всі її речі. Дивуючись на все це, схизматики нехтують унію, а уніяти кидають її”¹¹.

Так грабував православні монастири та храми Божі, силою повідбирані, сам уніятський Митрополит “київський”, як про це свідчить сам уніят.

13. РУИНУВАННЯ УНІЯТАМИ ПРАВОСЛАВНИХ МАНАСТИРІВ ЗА ЧАС П. МОГИЛИ.

Року 1633-го Митрополит Петро Могила добився таки від короля повернення православним деяких монастирів та храмів, — уніяти їх “верта-

11 Архів Греко-уніятських Митрополітів, в'язка 12. Див. С. Голубев: П. Могила, т. II ст. 406-407.

ли в убогому стані, або то були самі руїни... не кажемо вже про церковні речі, — іх завжди не було в уцілілих церквах, бо уніяти їх виносили перед тим".¹²

Року 1633-го Митрополит Петро Могила висвятив на Єпископа Луцького Афанасія Пузину. Єпископ одержав деякі передані уніятами церкви, — і всі вони були поруйновані, тому позичені гроші він ужив "на поправу церкви Жидичинської, нахиленої до упадку, на розпалі стіни та на побиття верху".

А друга церква була в Луцьку, — у Пречистенському монастирі, і гроші Єпископ Пузина видав "на поправу обох тих монастирів, які до упадку від погниття барзо нахилені суть, а також на оголені Престоли тих церков, на порожні ризниці, де ані речей святительських для Служби Божої, ані Хрестів, крім дерев'яних, ані Чаш, крім цинкових, ані Книг напрестольних, ані інших для відправ Богослужб, я не застав..."¹³

Так дощенту ограбували уніяти православні монастирі та храми, руйнуючи тим українську культуру та й саму Україну на довгі часи.

Ось ще один із сотні прикладів. З наказу польського короля відняли від православних Єлецького монастиря в Чернігові, і посадили туди Архимандритом уніята Кирила Транквіліона Ставровецького. Року 1643-го король польський Володислав IV призначив помічника й заступника цьому Архимандритові Кирилові, і писав: "Маю відомість, що

12 Там само, ст. 405.

13 Київський Центральний Архів, Книга 2146 лист 516. Див. С. Голубев, т. II ст. 407-408.

в усій області Чернігівській нема жодного уніяцького монастиря, і Свята Унія міститься в одній тільки особі отця Кирила Транквіліона". Король зробив ще призначення з огляду на старий вік о. Кирила, "аби з його смертю Чернігівська Архимандрія не попала в руки схизматиків"...¹⁴

Отак "добровільно" поширювали унію.

Єлецький монастир у Чернігові був дуже шанований, але православні чернігівці, коли в ньому засів уніят, збойкотували його, і до нього не ходили, і пожертви не давали, аж поки напівзруйнований монастир не був повернений православним.

Сучасник, автор "Основ" 1684-го року оповідає про це так: Коли К. Ставровецький "став Єлецьким Архимандритом у Чернігові, то всі православні сторонилися від чудотворної Єлецької Лаври так, що Єлецька церква була кількадесят літ порожня, — без Богослужень, аж поки не приїхав сюди Галятовський"...¹⁵

Єлецький монастир стояв пошкоджений, і його треба було поправити. І Галятовський у своїй "Скарбниці" 1676-го року з жалем свідчить: "Архимандрити уніяти не направовали спустошеного монастиря Єлецького, і там не мешкали"... (л. 7, на полі).

Великий монастир, велике місто — без Богослужень через уніятів!

14 Архивъ Ю. З. Росіи, ч. 1 т. VI ч. 311. М. Грушевський: Історія України-Руси, т. VIII ч. 2 ст. 89.

15 М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1921 р., т. II ст. 293. А. Верзиловъ: Уніатські Архимандрити въ Черніговѣ, Чернігів, 1903 р.

Так само поступала людність з уніятами по всій Україні, — бойкотувала їх, і це робилося не тільки спочатку, але й значно пізніше. Напр., коли в Галичині по 1700 р. Єпископ Львівський уже відкрито запроваджуває унію, то людність біля славного монастиря Скиту Манявського громадно бойкотує всі місцеві уніяцькі церкви. І звичайно бувало так, що уніяцькі храми світили пусткою, а православний Скит Манявський усе був переповнений по береги. До цього ж монастиря люди ходили сповідатися й причащатися, справила оминаючи Священиків уніяцьких. І так населення бойкотувало унію аж по 1785-ий рік, коли Австрія, — на прохання проводу уніяцького Духовенства, — насилиям закрила Скит Манявський.

І взагалі треба тут підкresлити, що народ в унію не йшов, — його про це ніколи ніхто не питав, а все робили тільки насилиям. І більшість населення надовго позоставалися таємними православними, тільки назовні насильно записані уніятами. “Явно не могли ті люди ісповідувати Православну Віру, бо, як православні, були б виставлені на гоніння і всякого роду неприємності”.*

А року 1768-го ці насильні “уніяти” подали прохання королю польському Станіславу Понятовському, і заявили публічно, що вони ісповідують “явно перед світом і Небом дотепер у серцях своїх приховану Православну Віру, і хотять у тій Вірі жити й умирати”...** Звичайно, король на таке відповів тільки новими утисками.

* О. М-в, Див. “Календар” на 1906 рік, ст. 105, Львів.

** Там само, ст. 106.

“Усі, хто візьме меч, від меча і загине” (Мт. 26. 52). Насиллям запроваджувана унія, за Божим Законом, від меча і загине.

14. УНІЯТИ РУИНУВАЛИ ПРАВОСЛАВНІ МАНАСТИРИ ПО ВСІЙ УКРАЇНІ І БІЛОРУСІ.

Дуже цінні відомості про стан віднітих уніятами монастирів подає нам книжка “Літос” 1644-го року, видрукувана в Києві. Книжка ця вийшла за ініціативою Митрополита Петра Могили, складав її гурток київських учених, а між ними і сам Митрополит Могила. Це правдивий голос нашого великого Митрополита. І ось цей “Літос” розповідає про господарювання уніятів в загарбаних ними православних монастирях таке:

“Багатий фундуш (надання) був у знаменитого Супральського монастиря. А в теперішній час, коли він знаходиться під управою уніятів, до чого дійшло? Дійшло до того, що там, де при православнім керуванні було з Архимандритом сто або принаймні 80 монахів, крім співців, тепер там перебуває їх не більше десятка”...

“А ще гірше те, що монастирськими маєтками, якими перед тим керував православний Архимандрит, править світський пан, який дає монастиреві через свого слугу місячну, яку захоче, а доходи з кількох сіл забирає собі. І уніяти на це не звертають уваги”.

“Спитайте в тому монастирі уніятів, куди поділися стародавні Образи, обкладені срібнопозолоченими ризами, і достоменно довідаєшся, що їх ужито на особисті потреби, і замість срібних Ікон у церкві поставлені італійські полотняні”...

“Подивися на Лаврашівський монастир, з давнього часу багато уфундований, де за православного управління бувало по декілька десятків монахів, які щоденно відправляли Службу Божу, то побачиш, що тепер він стоїть порожній, і там нема ані одного монаха...”

“Подивися і на Новгородський монастир, до якого приєднані маєтки й прибутики Лаврашівського, — насправді не побачиш там більше чотирьох чи п'яти ченців. А в церкві цього монастиря, катедральній митрополичій, побачиш паперові Образи...

“Подивися на Черейський, в якому, за православного управління, жило кілька десятків монахів, а тепер їх там чи й з десять буде...

“Подивися на монастиря, що звється Лещ (під Пінськом), і насилу побачиш там одного монаха, а то й одного не знайдеш...

“Подивися на Онуфріївський та Пустинський (на Литві), і побачиш, що де жило кілька десятків православних монахів, там тепер живе єдиний Корсак... А ті ж два монастирі мають кілька сот підданих селян.

“Пропускаю інші дрібніші монастири, які цілком спустошені вашою унією. Піди тільки на Волинь, подивися, що робиться в стародавнім Жидичинськім монастирі, і признайся, чи багато там монахів і який там порядок?

“Подивися на давній Дорогобузький (на Волині) монастир, — чи не побачиш там одного тільки Архимандрита з хлопцем, і признайся, яке там правиться Богослуження? А тут же за право-

славного управління при Архимандриті було 20 монахів...

“Подивися також на світські церкви, уфундовані й неуфундовани: коли вони перейшли в руки уніятів, у що вони стали обертатися?

“Піді тільки в Вильну і спитайся, хто тепер живе на тому місці, де була церква Святої Мучениці Параскеви? Достовірно можна твердити, що там тепер корчма і непотрібний дім...

“Іди в Мінськ і спитайся, на якому місці стоїть татарська мечеть? І достовірно довідаєшся, що мечеть поставлено на тому місці, де була церква Народження Христа (яку ви забрали), в якій приносилась Безкровна Жертва на честь і славу Бога, в Тройці Єдиного за спасіння живих і померлих”...¹⁶

Ось таке розповідає сам Митрополит Петро Могила, як уніати руйнували, захопивши, православні церкви та монастирі, і в їх обертали: в жидівські корчми, в доми розпусти, в мечеті...

А до цього треба ще додати, що робили уніати, коли з наказу польського короля їм була віддана найбільша Святиня України, — Свята Софія в Києві: вони її обібрали, що тільки можна було зібрати, і вернули порожньою, — див. вище розділ XI ст. 245-250.

Додам іще до цього, що уніати, захопивши того чи іншого монастиря, звичайно нищили його стародавні акти, які зберігалися в монастирських архівах. Нищили, щоб не було свідків Православія перед ними. Особливо багато понищили старих актів уніати-базиліяни, захопивши року

16 “Літос”, ст. 365-368.

1721-го Почаївського монастиря¹⁷, а навіть ніби збрали з нього й його найбільшу Святиню, чудотворну Ікону.¹⁸

Ось так уніяти господарювали в захоплених ними монастирях. Сумління їм підказувало, що їхнє захоплення тимчасове, а тому вони пильнували скоріше грабувати все монастирське добро... І віковічні центри української культури зникали на шкоду всій Україні...

Захоплені уніятами монастирі стояли пустка-ми, або було в них по 2-3 монахи. Це вже були не монастирі, а тільки “контори управління василіянськими маєтками”...*

А про славного Дубенського Хрестовоздвиженського монастиря, де Ігumenом був Преподобний Іов Желізо, дослідник о. А. Хойнацький пише: “Через насилля, обман та утиски єзуїти змусили Дубенський монастир прийняти унію. І Дубенський монастир, перше квітучий, на час приєднання Волині до Росії (1795 р.) був зовсім поруйнований та запустілий, — замість монашої братії в ньому знаходився тільки сторож, який завідував монастирським садком та пасікою”...**

¹⁷ Архим. Амвросій: Сказаніє о Почаївской Успенской Лаврѣ, Почаїв, 1878 р. ст. 10, 205-206.

¹⁸ “Поклін Марії”, Мюнхен, 1947 р. ст. 29. Це злісна похвальба: Чудотворна Почаївська Ікона позосталася на своєму місці, див. мою монографію: “Почаївська Лавра й її Святині”.

* К. Н. Николаевъ: Судьбы Православия, Београд, 1939 рік, ст. 17.

** Почаевская Успенская Лавра, Почаїв, 1897 р., ст. 303.

15. УНІЯТИ ПОНИЩИЛИ ПРАВОСЛАВНІ МАНАСТИРИ І В ГАЛИЧИНІ.

Те саме робилося і в Галичині, — коли уніяти захоплювали православні манастири, то вони їх доводили до занидіння, бо народ їх не підтримував, як собі чужих. Уніяти якоїсь більшої народної праці не робили, а звичайно полонізувались, і все в манастирях провадили польською мовою, викидаючи мову українську.

Історик Лаврівського манастиря М. Голубець, сам уніят греко-католик, пише в василіянському греко-католицькому органі: “Завірюха боротьби унії з Православієм фатально відбилася на всьому церковному житті України на переломі XVI і XVII віків, і з неменшою силою дала себе відчути і в Лаврові. І тут, які в решті західно-українських манастирів того часу, запанував безлад і повне опустіння”...¹⁹

Уніяти василіяни скаржилися до суду на Пере миського Єпископа Онуфрія Шумлянського (1746-1762), що він загарбав Спаську церкву в Лаврівського манастиря, але нею не опікується сам, “а ключі від неї віддає в руки жида орендаря”...**

Сам уніятський Єпископ загарбану православну церкву віддає жидові в аренду...

Року 1720-го відбувся в Замості уніятський Синод, який “сцентралізував” діяльність василіян, але українські манастири остаточно були сплонізовані, і стали ще більше підупадати.

19 М. Голубець: Лаврів, див. “Записки ЧВВ” 1926 р. т. II кн. 1 ст. 54, Жовква.

** Там само, ст. 62.

А коли року 1772-го, по розділах Польщі, Галичина опинилася в руках католицької Австрії, то вона повела на манастирі жорстокий нечуваний похід. Манастирі ці ще недавно були православні, і Австрія не вірила в їхнє католицтво. І Австрія перемінила навіть стару офіційну римську назву “уніят” на свою “греко-католик”. Але цього мало, — австрійська влада почала грабувати манастири. Так, року 1781-го вона позабирала з манастирів їхнє срібло, де що можна було дістати, — і споконвічне православне майно пішло в німецькі католицькі руки. Так само австрійська влада повідбирала землі, надані православним манастирям православними фундаторами... А 8 вересня 1784-го року австрійський уряд видав декрета, яким закривав 48 василіянських манастирів, православне добро українського народу...

16. УНІЯТСЬКІ В'ЯЗНИЦІ.

Коли боротьба уніятів проти православних досягла великих розмірів, особливо в XVIII столітті, то деякі уніяцькі манастири мали в себе в'язниці на “упорних” православних, напр. манастир Дерманський. Скажемо, загально відомий о. Мелхиседек Значко-Яворський, Ігумен Мотронинського манастиря біля Чигирина, року 1766-го, на приказ уніяцького Митрополита Фелиціяна Володковича, був скоплений і доставлений до нього в місто Радомисль.

Місто Радомисль на Київщині з 1746-го року стало столицею уніяцьких Митрополитів, і було нею до 1795-го року. У Радомислі була митрополича палата, а при ній була й в'язниця, де мучились

православні. У підземному льохові тримали православних, що не хотіли приймати унії, і вони там і гинули. Місто Радомисль належало Києво-Печерській Лаврі, а за час унії король польський передав його уніяцьким митрополитам. Страшні оповідання про жорстоку уніяцьку в'язницю та про “крайового Митрополита” Льва Людвика Шептицького розповідаються на Радомишельщині ще й тепер...

Ось у цьому Радомислі сильно покатували о. Ігумена Значко-Яворського. Він невпинно виступав проти унії, і тепер йому за це відплачували. У кінці його відіслали в уніяцький Дерманський монастир на Волині, де була в'язниця для православних. Тут о. Ігумена Мелхиседека сильно покатували, але боялися тримати довше, і в жовтні 1766-го року його випустили, бо за нього заступився російський уряд.²⁰ Інші джерела кажуть, що він, за допомогою сторожа, утік сам, коли був присуджений на замурування живцем.*

Катування уніятами о. Мелхиседека стало голосним на всю Україну, і відбилося і в “Гайдамаках” Т. Шевченка.

17. ШКОДИ ВІД УНІЯТСЬКИХ НАПАДІВ НА МАНАСТИРИ.

Крім вищеподаного, своєю неперебірливою агітацією уніяти сильно розкладали самих монахів, і чеснотність їх помітно падала. Звичайно, цим

* П. Батюшковъ: Волынь, 1888 р., ст. 224-225. Див. ще Энц. Слов. Брокгауз півтом 24 ст. 621.

* Д. Дорошенко: По рідному краю, Львів, 1930 р., ст. 15.

займалися більше уніяцькі василіяни, — вони розкладали окремих монахів у монастирях, навчаючи їх обману та єзуїтизму, і через них творили в монастирях безлад, щоб потім захопити такого монастиря в свої руки ніби “добровільно”... Зірвання православних монастирів з середини не раз робили уніяти, і захоплювали тим православні монастири.

Так, православний Єпископ Перемиський Антоній Винницький писав про Лаврівського монастиря 1659-го року, що цей монастир “через приватні респекти та інтрати деяких осіб, а також через правопорушення занедбаний, без монахів і належного порядку в дезоляції позостається”²¹

Іще приклад. Усікими підступами та єзуїтськими методами в Почаївськім монастирі була створена серед монахів група розкладовців, яка року 1721-го захопила цього монастиря.*

А сильніші духом монахи, щоб уникнути розкладової боротьби з уніятами й віддатися службі одному Богові, просто втікали з України, — хто в Молдавію (напр. славний Паісій Величковський), хто на Афон, хто в Московію, а хто ще в інші країни, де можна було жити без боротьби, усією душою служити Богові. Московська влада все це добре бачила, і повела зручну церковну політику, — охоче приймала монахів утікачів, і добре опікувалася ними. А коли втікав від уніяцьких утисків цілий монастир, — а таке бувало, — московська влада віддавала їм належні будинки.²²

21 “Записки ЧВВ” 1921 р. т. II кн. 1 ст. 54, Жовква.

*Див. мою монографію: “Почаївська Лавра та її Святині”, частина II, 1956 рік.

22 Див. мою монографію: “Українська Церква за Богдана

За час Руїни зносини наших монастирів з Москвою все побільшувались, і то не тільки лівобережних, але й правобережних. Скажемо, славний Скит Манявський не раз звертався в Москву по пожертви, і ніколи йому не відмовлювано. Року 1676-го татари спалили Скита Манявського, і в нього для відновлення позосталося одне джерело, — цар' московський. До царя Федора Олексієвича було послане посольство, — і цар допоміг, і навіть призначив “на віки вічні” по 300 рублів щоп'ять років, і Скит Манявський мав цю допомогу аж до свого насильного знищення року 1785-го.

Шкоди, заподіяні Україні через відбирання православних монастирів уніятами, незчислени, — вони вбивали українську церковну й освітню культуру, а нового нічого дати не могли, а те, що давали, було чуже для українця, бо римське, якого вони й самі в більшості глибше не розуміли... Це сильно вдарило українську народну освіту, і вона значно впала. Це була глибока й тяжка рана в живому тілі України, якої вона й не змогла вже ніколи належно загоїти...

Напади уніятські на православні монастири були головно на Правобережжі, і на кінець XVIII віку там позосталося із сотень монастирів тільки 36 православних, — решта або була захоплена уніятами, або під їхніми утисками позникали.

Нищучи православні монастири, уніяти нишили душу України.

З бігом часу, найгрізнішими ворогами Православної Віри, цебто душі українського народу, ста-

ли уніяти василіяни, завзяті виконавці наказів Риму. Звичайно вони захоплювали українські монастирі, і доводили їх до знищення. Дослідник монастирського життя правильно пише: “Уніяти василіяни, між якими в тих часах було багато поляків та ополячених українців, були тільки на око “руськими” монахами, а про Українську Церкву та українську народність вони зовсім не журилися. Польські політики дуже радо піддержували таких ополячених греко-католицьких василіян, бо при їх допомозі легко приходило полякам шкодити Українській Церкві і народності.”*

Через це все наступило обідніння українських монастирів. До цього додаймо, що турки та татари багато наших монастирів попалили та порозгнали, а вже відбудовувати їх не було кому, бо українське магнатство та шляхта пішли, через унію, в католицтво.

Як ішов розклад монахів, показує доля одного з них, — Касьяна Саковича (1578-1647). Був сином православного Священика, а навчався в Краківській і Замостській Академіях, де й повно набрався католицьких думок. Був ректором Київської Колегії, але за його науку Собор Єпископів у Києві року 1626-го відлучив Саковича від Церкви. На це о. Касьян перейшов в унію, але й там не нагрів собі місця, — перейшов у римо-католицтво, і почав писати і проти православних, і проти уніятів, напр. у своєму полемічному творі “Перспектива” 1642-го року. Відповідь о. Саковичу православні дали в “Літосі” (Камені) 1644-го року.

* О. М-в, див. Календар 1906 р., Львів, ст. 109-110.

18. УНІЯТИ ВИВОЗИЛИ АБО НИЩИЛИ ПРАВОСЛАВНІ ЧУДОТВОРНІ ІКОНИ.

Зазначу ще тут, що уніяти не раз вивозили з монастирів їхні чудотворні Ікони, коли змушені були покидати який захоплений православний монастир. На всю Волинь, більше того: на всю Україну славилася чудотворна Почаївська Ікона Божої Матері. Православні, змушені віддати Почаївського монастиря уніятам, віддали його разом з чудотворною Іконою.

Року 1830-го в Польщі знялося повстання проти Росії. Уніяти Почаївського монастиря збройно допомагали віковічним ворогам України, полякам. За це року 1831-го Москва вернула Почаївського монастиря їх першим господарям, — православним. І що ж уніяти, — спокійно вернули православним іхню давню велику Святиню, чудотворну Ікону? Хотіли обманно викрасти її. Про це уніяти відкрито пишуть у своєму виданні²³ “Поклін Марії”: “1831 р. москалі відібрали василіянам Почаївський монастир. Василіяни забрали при відході чудотворну Ікону, а на її місці лишили вірну копію. Де зложили вивезену Ікону, про те заховали тайну. Ясно, що віддали її в добрі й певні руки. Та Господь Святий знає, чи потомки тих, кому повірений був щей цінний скарб, вірні заповітові, ненарушеного його бережуть”...²⁴

23 Мюнхен, 1947 р., ст. 29, стаття о. Дем'яна Богуна ЧСВВ. Пор. Амвросій: Сказаніє, ст. 205-206, 1878 р.

24 Але див. про це в моїй праці: “Свята Почаївська Лавра”, 1956 р., ч. V. 1. Звичайно, це тільки уніятецька видумка, — Чудотворна Ікона позосталася на своєму місці.

Так хотіли викрасти чудотворного Образа Пochaївського не з Pochaєва, але з усієї України, як всеукраїнську пам'ятку... I про це, як бачимо, так відкрито пишеться... Та цей не перша "праця" уніятів.

Таке саме трапилося і в Києві. На початку XVII століття король польський силою передав уніятам всеукраїнську Святиню, — Катедру Св. Софії в Києві. У цій Катедрі був у придлі на хорах стародавній чудотворний Образ Св. Миколая Мокрого, — і його уніяти вивезли, а де поділи, не відомо. Пізніше, десь у XVIII ст. на місце вивезеного Образа поставлена була тільки жопія його. Див. ст. 250.

Поскільки уніяти були руйниками українських православних монастирів, показує той факт, що вони свої монастирі мало де будували. Не можемо вказати за старого часу якогось монастиря в Україні, якого побудували б самі уніяти своїм коштом, — вони тільки чигали на готові віковічні православні монастирі, щоб їх захопити в свої руки. Бо їм ішло найголовніше, — руйнувати Православіє, а не праця релігійна. Руйнувати, хоч це було руйнування самої України...

I таким чином уніяти повивозили з церков та з монастирів багато чудотворних Ікон, багато стародавніх Ікон взагалі. Повивозили безліч старовинних церковних речей, — церковного Посуду: Чаш та Дискосів, повивозили стародавні Хрести, книги, рукописи, акти й т. ін.

I давня українська церковна культура через це була сильно поруйнована.

19. ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МАНАСТИРІВ.

Уже з усього вищеподаного ясно видно, яке велике значення мали православні монастири в Україні. Власне вони були провідниками Православної Віри, і вони ж були центрами національної культури для свого народу. І цим православні монастири сильно заслужилися і перед Православною Церквою, душою українського народу, і перед українською нацією, творячи її. Заслуга православних монастирів у цьому величезна.

Величезне значення православних монастирів було і в виробленні християнської чеснотності нашого народу. Монастирський Устав, — у більшості студитський спільножиттний, — був суворий, і монахи міцно його дотримували. Народ бачив аскетичне й трудяще життя монахів, і сам пильнував наслідувати їм, а це поглиблювало християнізацію українського народу.

Ціла низка православних монастирів заслужила собі віковічну славу власне через глибоко чеснотне й трудяще життя своїх монахів; напр. монастирі: Печерський у Києві, Скит Манявський у Галичині, Почаївський на Волині, і такі інші. Такі монастири ставали правдивою душою українського народу й української Віри, Віри Православної.

І через це стає ясно, що всі канонізовані за час Руїни Святі були монахами, були Ігуменами монастирів, які вони провадили глибоко чеснотною дорогою. І своєю Божою Славою Святих вони вкривали не тільки свої монастирі, але всі православні монастирі в Україні взагалі.

І на честь наших православних монастирів треба сказати, що свою славу вони здобували со-

бі головно своїм чеснотним, аскетичним та трудя-
щим життям, що вони глибоко знали й ніколи не
забували, що “служити народові — то служити
Богові”.

Вплив Святої Гори, Афону, був дуже сильний
в Україні. Про Афон народ знов, як про Боже міс-
це, як про землю — приділ Божої Матері, і багато
сильних духом людей подорожували туди, і там
позоставалися. Починаючи з Преподобного Анто-
нія Печерського (982-1073), подоріж на Афон не
спинялася в Україні. У страшний час насильного
запровадження унії вславилися такі афоніти, як
Іван Вишенський (1545-1550-1620), Іов Княгиниць-
кий († 29. XII. 1621) і багато інших.*

Український народ, у час насильного запро-
вадження унії, сумував за аскетичним і трудящим
життям монастирів, хотів бачити горливих моліль-
ників за свою недолю, і в XVI-XVII віках запровад-
жується — чи відновлюється — по православних
манастирях афонський спільножиттій Устав, а роб-
ив це славний Іов Княгиницький в монастирях:
Угорницькім, Скит Манявський (якого він і засну-
вав), Унівськім, Києво-Печерськім і інших. Те саме
робить Іов Желізо († 1651) в монастирях Угорниць-
кім, Дубенськім та Почаївськім.

І коли розкладова унія не знищила душі ук-
раїнського народу, його Віри Православної, то
тільки через наші монастирі, — вони були залізни-
ми фортецями і нашої Віри, і нашого народу.

Якраз цього часу ясно виявилась вага ставро-
пігіяльних Братств та монастирів в Україні. Став-

* Моя монографія про Афон і його стосунки з Україною
загинула в Празі у видавця п. Ю. Сірого.

ропігіяльні, цебто залежні тільки від самого Патріарха, Братства з монастирями при них були у Львові з 1586 р., у Києві, Луцьку і Слуцьку з 1620 р., у Могилеві — з 1633 р., і т. ін. Ставропігіяльним був і Скит Манявський. Усі ставропігіяльні Братства й монастири міцно боронилися проти тих своїх Єпископів, що приймали унію, і власне це вони спасли душу України, її Православну Віру. У цьому велика заслуга ставропігіяльних установ.

І поскільки уніяти били й закривали православні українські монастири, постільки вони били душу України, задержуючи та понижуючи її чеснотний та культурний розвій, а разом з тим і її політичну силу.

Література. П. Казанський: Исторія православного русского монастыря отъ основанія Печерской обители до основанія Лавры Св. Троицы, М. 1855. — А. Ратчинъ: Полное собрание историческихъ свѣдѣній о всѣхъ бывшихъ въ древности и нынѣ существующихъ монастыряхъ, М. 1852 р. — В. Звѣринскій: Материалы для историко-топографического изслѣдованія о православныхъ монастыряхъ въ Российской имперіи, Спб., 1890 р., тут і бібліографія. — Извѣстія о дрігихъ монастыряхъ въ Росіи, "Журн. Мин. Нар. Просв." 1851 р. кн. 59. — П. Казанський: Исторія православного русского монашества, М. 1855 р. — Проф. Е. Голубинский: Монашество, див. Його "Исторія Русской Церкви", М. 1904 р., вид. 2, том I ч. 2 ст. 552-790. — Соколовъ И. И.: Состояніе монашества въ Византійской Церкви съ половины IX до начала XIII вѣка, Казань, 1894 р. — Його ж: О византійско-восточномъ монашествѣ IX-XII вѣковъ, "Православный Собесѣдникъ" 1894 р. кн. VII. — Короткий погляд на монастирі і на монашество руське од заведення на Русі Віри Христової аж по пізніше время, див. "Шематизм провинції Св. Спасителя ЧСВВ в Галиції", Львів, 1867. — Д-р Іван Кріп'якевич: Середневічні монастири в Галичині спроба каталогу, "Записки ЧВВ." 1926 р., т. II кн. 1 ст. 70-104. — М. Го-

лубець: Лаврів, історично-археологічна студія, "Записки ЧВВ", 1926 р. т. II кн. I і далі. — Я. Головацкій: Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся в Галичинѣ и на Буковинѣ, "Труды I Археологического Съѣзда", Москва, 1871, ст. 219-242. — А. Петрушевичъ: Сводная Лѣтопись, 1874-1896, Львів, 8 томів. — Т. И. Бѣлоусъ: Церкви русские въ Галичинѣ и на Буковинѣ, Коломыя, 1877.— Ks. W. Chatkowski: Redukcje monasterów bazyljanskich w Galicji, Kraków, 1922. — П. Н. Батюшковъ: Волынь, Спб. 1888 р. — М. Іаріон: Українське монашество та манастири, монографія, друкується. — А. Верзиловъ: Уніяцькіе Архимандриты въ Черніговѣ, 1903 р., Чернігів. — М. Грушевский: Історія України-Руси, Львів, 1905 р., V, ст. 261-268. О. М-въ: Православный русский монастырь великой Манявской Скитъ, див. "Русский Календарь на 1906 г.", Львів, ст. 65-126. — Wolyniak: Spis klasztorów unickich bazylianów w województwie Wołyńskim, Kraków, 1905.

А. С. Петрушевичъ: Холмская Епархія и ея Святители по 1866 годъ, Львів, 1867 р.

XIII.

ОСВІТНЯ ПРАЦЯ ЗА ЧАС РУТИ.

1. МОСКВА СПИНЯЛА ОСВІТНЮ ПРАЦЮ В УКРАЇНІ.

Московський воєвода міцно засів у Києві, і широко й глибоко впливав на всю Україну. Під особливу увагу взяв він вище й діяльніше українське Духовенство, як основу народу, і при допомозі обіцянок та дарунків сіяв серед нього московофільські настрої. А коли московські військові гарнізони засіли по всіх більших містах України, то вони робили ту саму розкладову працю, яка провадилася з 1654-го року в Києві. Україна, — через помилковий крок московофільського гетьмана Івана Бруховецького, який побував у Москві року 1663-го і сам запросив прислати московських воєвод до всіх видатніших міст українських, — міцно була зайнита московським військом, яке спочатку мало наказ не вмішуватися в місцеві справи, і не дратувати непотрібно населення. Ale з часом московські воєводи в Україні стали провадити московську імперіалістичну політику все більше та глибше, стали вмішуватися в усе українське життя, а особливо в життя церковне. По Україні поповзло розкладове московофілство, бо безпереривні війни смертельно вдарили й населення, і воно вже раз хотіло спо-

кою, під ким би то не було. Польщу через її унію, і взагалі через її переслідування Православія вся Україна ненавиділа, а тому стала виразно хилитися до Москви, бо іншого вибору не було. Про самостійність її мріяли тільки одиниці.

2. ВІЙНА СПИНЮВАЛА ОСВІТНЮ ПРАЦЮ.

Уся Україна горіла, і трудно було думати про церковно-освітню працю. Але Дух Святий в Церкві ніколи не спинюється, і культурно-освітня церковна праця таки продовжувалася. Робилася вона головно в Києві, як церковно-культурному центрі України. Спокою не було й тут, але московське військо бодай до фізичної руїни Києва не допустило, і творчий дух у творчих одиниць таки діяв. У Києві було кілька здавна знаних монастирів, а Ігуменами в них сиділи видатніші ченці, які невпинно провадили культурно-освітню працю. Звичайно, не була це праця, яка повинна була вирости на ідеях незабутнього Митрополита Петра Mogили, — безпереривна війна з 1648-го року руйнувала всяку освітню роботу, і била дошкульно Українську Церкву. По Mogилянській добі Українська Церква мала б найпишніше розвинутись, але підступна унія запалила Україну, і огонь Хмельниччини та розклад Руїни звів mogилянські плоди до найменших, бо смертельно вдарив Україну.

Час був страшний, і, як пише сучасник, Іоанікій Галятовський, усі “боліє єсмо утікали, і на смерть поглядали, бо ні єдиного імі покоя плоть наша, но во всем скорбяще, вні уду брані, внутр уду страхи”.¹

1 “Ключ Розуміння” 1659 року, лист 253 об.

І часто траплялося таке, що навіть видатніші письменники не могли своєчасно видрукувати свої праці, і багато з них пожерла ненаситна доба Руїни. Скажемо, свою “Білоцерківську Бесіду”, що відбулася 5.XI.1663 р., Іоанікій Галятовський міг видрукувати тільки року 1676-го.

Усі видатні духовні особи того часу брали уділ і в політичному житті свого народу, і допомагали їому вийти з тієї Руїни, що чорним крилом вкрила Україну. Але Українська Церква сильно й дошкуюно була вдарена безрозсудною польською політикою з її розкладовою унією, розрахованою на знищення споконвічної Віри України, Православія, цебто її основи. І дійсно, унія, — як часто твердив Митрополит Петро Могила, — таки жорстоко вдарила Українську Церкву, і довела її до втрати своєї волі. А з Церквою втрачала свою волю й Україна.

З АЛЕ ОСВІТНЯ ПРАЦЯ ТАКИ ЙШЛА.

Освіта в Україні за час Руїни сильно впала, — час був руїнний, і гетьманам було не до освіти. А в Києві, центрі української освіти, сиділи москви ни, які кривим оком дивилися на київські школи, а особливо на Могилянську Колегію. Усе занепадало, багато монастирів, що були центрами освіти, позакривалися, — були захоплені уніятами, чи попалені, чи поруйновані, а монахи порозбігалися. Звичайно, школи скрізь закривалися. А на Правобережжі польська влада передавала монастирі уніятам, а ті їх просто закривали, бо не було їх ким понаповнювати. Та й там, особливо на південні Волині, увесь час грасували поляки, татари та тур-

ки, усе руйнуючи, нищучи все православне. А проходили козаки, — руйнували й палили все католицьке та все уніяцьке...

Але там, де був хоч який спокій, а головно в більших монастирях Києва, культурна й письменницька праця все ж таки не переривалася, і можна тільки дивуватися, яким чином саме цього часу навіть друком вийшло багато книжок, а серед них чимало поважних. Саме на цей час припадає розквіт таких наших творців церковної літератури, як Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивиловський, Феодосій Сафонович, Димитрій Туптало, й багато інших. Скажемо, Архимандрит Чернігівського Єлецького монастиря Галятовський, перед тим ректор Київської Колегії, відгукувався творами своїми на всі події свого бурхливого часу, і його праці широко розходилися по всій Україні.

I все таки серед гетьманських послів бачимо багато осіб, що знають латинську мову, тодішню дипломатичну, знають і мови європейські, — це головно таки вихованці Київської Колегії. Так, скажемо, року 1680-го гетьман Самойлович посилає в Крим до хана свого посла, військового товариша Раковича, “значного чоловіка, бусурманських языков і язика латинського свідущого”,²

Монастирі, звичайно, мали тоді свої шпиталі, притулки для старих та бідних, — і деякі з них не позакривали їх навіть на час Руїни; напр. був відкритий шпиталь Києво-Печерської Лаври, що здавна мав на своє утримання кілька сіл, і завжди діяльно працював.

2 Костомарів, ст. 615.

За час Руїни Архимандрит Галятовський відновив у Чернігові давнього Єлецького монастиря (див. про нього мою окрему працю: “Українське монашество й монастири”. Див. також Календар “Рідна Нива” на 1957-ий рік).

Зважаючи на військові перешкоди та на руїну краю, треба вважати ту працю, яку зробила Церква за час Руїни, надзвичайно великою. Може на цьому відбилося й те, що головні культурні діячі виросли на світлих ідеях Митрополита Петра Могили, а тепер провадили їх у життя.

Та й Київ тримався, — він був окремим автономним містом, і давав деяке забезпечення для праці його монастирів.

XIV.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ЦЕРКОВНІ ДІЯЧІ Й ПИСЬМЕННИКИ ЗА ЧАС РУІНИ.

1. КІЇВСЬКА СХОЛАСТИКА Й КІЇВСЬКА НАУКА.

Коротко розповім тут про культурно-освітню й наукову працю наших духовних письменників за доби Руїни. Деякі з них розпочали свою працю ще за доби Хмельниччини, і там я вже й розповів про їх початкову роботу.¹ А тут подам про їх дальшу працю вже цієї доби.

Чотири особі з письменників цієї доби стали пізніше Архиереями, це були: Варлаам Ясинський, Іван Максимович, Димитрій Туптало та Феодосій Углицький; двоє останніх сподобились стати Святыми в Українській Церкві.

Це були видатні церковні діячі й письменники, які навчалися й навчали в Київській Могилянській Колегії, а більшість з них покінчили свою науку за кордоном. Це були діячі, які европейську науку переносили на українську землю, і які підготовили також і своїх учнів, як заступників по собі.

Доба цих письменників, що почалася ще за Хмельниччини, надзвичайно цікава й цінна, бо за

1 Див. мою працю: Українська Церква за Богдана Хмельницького. Вінниця. 1956 р., розділ XII.

цього часу в нас творилася вже своя література, хоч була перехідна, коли панувала т. зв. схоластика.

У нашій літературі добу “схоластики” не розуміють глибше, і малюють її занадто темними фарбами. Скажемо, в “схоластичній” (шкільній) проповіді того часу звичайно бачать велику відірваність від життя, щось вузьке, штучне, що сушить і дух, і тіло людини. Такий погляд на добу “схоластики” панував у нашій науковій літературі дуже довго, але він цілком не відповідає дійсності, — він неправдивий і односторонній, і потребує повного перегляду. У схоластиці звичайно бачать саму тільки зовнішність, штучну форму, але не хотять бачити душі її, того духа живого, який ховається за справді часом штучною формою. Така форма була тільки модою тодішнього часу.

Українські проповідники й письменники доби схоластики завжди вкладали живу свою душу в ніби неживі форми. Правда, національний дух і чужа форма рідко мирилися між собою, — вони боролися, і спочатку перемога частіш була таки за формою. І ось в своєрідному поєднанні притаманного національному українського духа і нової європейської форми і складається те, що в нас звичайно неправильно звуть “схоластикою”, неправильно в тім, що розуміють його, як щось порожнє, сухе та штучне.

“Схоластична” доба — це та доба, в житті кожного народу, коли він, належно ще не підготовлений, сприймає чужу, сильнішу культуру несміливо, по шкільному (*schola* — школа, звідси й “схоластичний”, цебто шкільний). Для повного її

доброго сприйняття цієї сильнішої культури треба було б ще перейти довгу підготівну путь, путь ступневого розвою. Непідготовлений народ стрічається з цією малознайомою йому культурою відразу, стрічається звичайно невільно. Ця культура йому прищіплюється, або й кидається йому ззовні. І нема нічого дивного, що непідготовлений народ не повно розуміє істоту чужої йому культури, не повно розуміє духа її. Він краще бачить зовнішню форму, в якій виявляється дух, істота незрозумілої культури.

Такою була т. зв. сколастична доба в житті українського духового розвою. Не була вона проявом своїм, українським. Дух західньої культури, переданий нам Польщею, яка так само повно не могла зрозуміти його, дійшов до України, як незрозумілий масам відгомін, і тому форма була сприйнята замість духа. У цій самій формі вбачалося щось нове, принадне, загадочне своєю невідомістю, дороже новизною. Форма заступала духа.

Але все це було тільки переходовим у нашій літературі, і скоро з неї випарювалось, як зникає роса на сонці. І це був початок нашої науки, яку вели особи духовні.

Сильний розвій усіх богословських наук розпочався в нас з кінцем XVI-го віку, і далі цей розвій ішов усе вперед. І особливо духовні письменники й духовні науковці оцієї доби поглибили в Україні вивчення богословських наук. Митрополит Петро Могила глибоко розумів і любив науку, і створив біля себе великий круг духовних науковців. Свого було мало вивченого, але були вже добре відомі твори Отців Церкви в церковно-слов'янськім

перекладі. І Петро Могила не побоявся обома руками брати богословські досягнення Європи й приступлювати їх до своїх східних джерел. Бувши чисто православним, він умів знаходити границю для запозичень з Європи.

Ось тому нове “київське богословіє” для консервативних ортодоксів, особливо московських, усе було католицьким. І дійсно, Петро Могила, скажемо, для свого Требника 1646-го року не мало взяв Чинів просто з Требника католицького, — Церкви можуть обмінюватися своїм добром, віками надбаням, коли воно не має чужої догматичної фарби.

Богословська українська наука зростала тоді широким гоном, і захоплювала всі роди науки. Позділу різкого на науки богословські й науки світські в Україні тоді ще не було, і Церква тримала їх усі в своїх руках. Скажемо, у проповідях Іоанікія Галятовського, в його “Ключі Розуміння” 1665-го року, відбита вся тодішня наука, наука і своя східня, візантійська, і наука європейська. Уміле й істотне поєднання двох цих джерел і творило те, що зветься “київською школою”, чи правдивіше — українською науковою (XVII віку).²

Київська наука була новиною на всьому православному Сході, і всі слов'янські народи обома руками запозичали її з України. Україна стала культуртрегером для всього православного Слов'янства.

Кращі українські вчені не забували й за найбільшу справу Української Церкви, — за системати-

2 Докладно про це розповідаю в своїй статті: “Наукові знання Іоанікія Галятовського по його “Ключу Розуміння”, Катеринослав, 1914 р.

тичний курс Православної Віри. Ще року 1640-го Всеукраїнський Церковний Собор ухвалив “Православне Ісповідання Віри”, а Митрополит Петро Могила передав цього підручника Патріярху Вселенському. I 22 роки розглядала його вся Вселенська Церква, і нарешті року 1662-го “Православне Ісповідання Віри” вийшло друком на грецькій мові в Амстердамі. По цьому Патріярх Московський Яким року 1685-го наказав перекласти “Ісповідання” на церковно-слов'янську мову, і видрукувати в Москві.

“Ісповідання Віри” — це був вершок київської науки, київського богословія. Була в ньому й “схоластика”, але власне вона протоптала правдиву дорогу до пізнішого чисто православного богословія.

Література. Мочульський В.: Отношение южно-русской схоластики XVII в. къ ложноклассицизму XVIII в. “ЖМНПр.” т. 354. — Н. Сумцовъ: О вліянні малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольническую литературу XVIII в., Київ, 1896 р. — И. И. Огієнко: Проповѣди Іоанникія Галятовскаго, южнорусского проповѣдника XVII вѣка, Харків, 1913 р. — Н. Сумцовъ: Характеристика южно-русской литературы XVII вѣка, “Кiev. Стар.” т. XI. — Його ж: О литературныхъ нравахъ южно-русскихъ писателей XVII ст. Спб., 1906 р., “Изв. ОАН” т. XI кн. 2. — А. Мацѣевичъ: Польский проповѣдникъ XVII в. іезуитъ Фома Младзяновскій, “Труды КДА”, 1870 р. кн. 4, 7, 9, 10, 12, 1871 р., кн. 2. — А. Т-скій: Характеристика южно-русской схоластической проповѣди въ связи съ проповѣдью западно-европейскою и польскою, Київ, 1875 р.. “Рук. для сельск. Пастырей” 1875 р. чч. 7, 8, 10. — Ф. Терновскій: Южно-русское проповѣдничество XVI и XVII вѣковъ (по латино-польскимъ образцамъ), “Рук. для сельск. Пастырей” 1869 р. ч. ч. 21, 31, 34-36. — З.: Характеристические черты южно-русского схоластического проповѣдничества съ к. XVI-XVII ст. включительно, “Тульск. Еп. Вѣд.” 1875 р. ч.

12 і 15. — Н. Петровъ: Изъ исторіи гомідетики въ старой Кіевской Академії, "Труды Кіев. Дух. Ак." 1866 р. кн. 1.
— Н. Гавриловъ: Характеристика польскихъ и южнорусскихъ литературныхъ течений послѣдней четверти XVII вѣка, въ связи съ общимъ направлениемъ тогдашней литературы, "Кіев. Стар." т. 69.— І. Лоський: Українці на студіях у Німеччині в XVI-XVII ст., "Зап. НТИ" т. 151, Львів, 1931 р. — Н. Петров: О словесныхъ науках в Кіевской Академії от начала еї до преобразованія в 1819 г. "Труды КДА" т. I, Київ, 1868 р.

2. АРХИМАНДРИТ ІОАНИКІЙ ГАЛЯТОВСЬКИЙ.

Доба Руїни якраз вславилася розквітом в Українській Церкві проповідництва, — появилися такі славні проповідники, як Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович, Антоній Радивиловський, Семен Полоцький, Димитрій Тупталенко й інші. В Україні повстала своя т. зв. "схоластична" проповідь, і сильно тут розвинулася. Головним представником і ширителем її в Україні був Ігумен Іоанікій Галятовський.

Працю свою Галятовський розпочав ще за Хмельниччини, і там її описано.³ З 1657-го року Ігумен Іоанікій став Ректором Могилянської Академії, і вславився, як видатний проповідник. На ректорстві Галятовський пробув по 1662-ий рік, цебто до часу змушеного закриття Колегії через війну.

І в цей час Галятовський пильно працював над писаним своїх проповідей, які виголошував у Києві, — чи в своєму Братському монастирі, де Ректор Колегії одночасно був і Ігуменом його, або

³ Див. "Українська Церква за Богдана Хмельницького", 1956 р., ст. 153.

по інших київських монастирях і церквах. Наслідком цього й повстала славна праця Галятовського: "Ключ Розуміння", яка й вийшла року 1659-го з Печерської друкарні. Року 1660-го вийшла II частина "Ключа", в якій подано додаткові проповіді, а також описано 95 чудес Божої Матері для вжитку проповідникам при виголошенні їх проповідей.

А при кінці "Ключа" 1660-го року дано підручника: "Наука короткая албо способ зложења казанъ". Це був перший підручник гомілетики (проповідництва), який, разом з "Ключем", мав велике значення й поширення по всіх православних землях. На той час Українська Церква вже славилася своїм проповідництвом, і всі монастирі, а то й більші церкви мали окремого проповідника, т. зв. казнодія. Ці фахові проповідники безумовно зробили велику християнізаційну працю в нашій Церкві.

І ось тепер кожен Священик і кожен проповідник дістав не тільки готовий збір потрібних йому проповідей (казанъ), але й ясну науку, як треба самому складати й виголошувати проповідь. Такого підручника Православна Церква тоді ще ніде й ніколи не мала, — він уперше з'явився в Україні.

Переїхавши до Львова, — він тоді був увесь православний, — Галятовський зайнявся новим виданням свого "Ключа", і видав його 1663-го року, поєдкавши обидві попередні частини його. Великий успіх книги окрилив Галятовського, і він знову засів за неї, виправляючи її та доповнюючи, і це нове видання вийшло року 1665-го, там же у Львові.

26. АРХИМАНДРИТ ЮАНИКІЙ ГАЛЯТОВСЬКИЙ,
церковний діяч і письменник. † 1688 року.

“Ключ Розуміння” своїм змістом давав слухачам і читачам багато потрібної науки, вияснюючи основи Православія й його відміни від Католицтва. Взагалі, Галятовський був ревний оборонець Православної Віри. Для свого часу це мало велике значення, — Православна Церква видимо зростала своєю новою культурою.

І правдиво писав сам Галятовський про свій “Ключ”: “Мій Ключ похвалили розумні люди, радо

прийняла Церква їх охоче його читають". "Ключ" поширився по всій Слов'янщині, скрізь закріплюючи славу Української Православної Церкви.

Щоб дати проповідникам більше потрібного матеріалу на приклади, Галятовський довершив ті чуда Пресвятої Богородиці, які були видані при "Ключі" 1660-го року в Києві, і видав у Львові 1665-го року окремо, — "Небо Нове". Почитання Божої Матері було в Україні здавна дуже сильне, і "Небо Нове" широко розповсюдилося, і пішло по всьому слов'янському світі. Здається, наступного 1666-го року вийшло нове видання у Львові. А в Могилеві 1699-го року вийшло третє видання.

Добре сприйняття цієї книжка знайшла і в Москві, де її була перекладена на церковно-слов'янську мову, і видана 1677-го року. І навіть у XIX столітті проявилося був інтерес до цієї книжки, і вона була видана в 1851 та 1854 роках.

Іоанікій Галятовський відомий і як сильний полеміст, який боронив Православну Віру від католиків, протестантів та магометанства. Доба була бурхлива, і на Православіє кидалися головно поляки з уніятами, щоб знищити його. І Галятовський випускає низку полемічних праць, боронячи Віру України.

І так Галятовський випускає: "Бесіда білоцерківська" 1676 р., — оборона перед католиками, "Лебідь з перами" 1675 р. — проти магометан, бо турки тоді зайняли були Україну, "Алкоран Махметів" 1683 р., — проти них же, "Боги поганські" 1686 р., — про демонів, "Стара Церква" 1687 р., — проти католицької науки, ніби Дух Святий походить і від Сина (філіокве), "Алфавіт розмайтих єрети-

27. ОБРАЗ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ЄЛЕЦЬКОЇ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ.

Із “Скарбниці Потребної” 1676-го року.

ків” 1681 р., — проти социніян, і т. ін. Частина цих праць видана була польською мовою.

Року 1669-го в Києві вийшла цікава книжка І. Галятовського, — “Месія Правдивий”, направлена проти жидів, що тоді, особливо на Волині, чекали пришестя свого Месії, Саббатай Цеві, — див. проце XXI розділ цієї праці.

Року 1669-го Архиєпископ Чернігівський Лазар Баранович запросив Галятовського до себе, і той став Архимандритом Єлецького монастиря в Чернігові, і пробув на цій посаді 19 літ, і тут же й помер у січні 1688-го року.

Наступного року 1670-го Архиєпископ Бара-

нович відправив свого Архимандрита Галятовського в Москву до царя з різними дорученнями, і Галятовський зробив хороший вплив на царському дворі. Тут він і проповідував у присутності царя, і всіх захопив своєю проповіддю.

Галятовський всі сили свої віддав на впорядкування Ільїнського Єлецького монастиря, який довгі роки був невпорядкований. У цьому монастирі колись сидів, як Архимандрит його, письменник Кирил Транквілліон Ставровецький, що перейшов року 1626-го в унію, за що польська влада дала йому Чернігівську Архимандрію, де Ставровецький і пробув 20 літ (помер він 1646-го року). Жодних уніятів у Чернігові не було, а з Єлецького монастиря повтікали всі православні монахи, і Кирил позостався сам без ченців. Проти польської влади, що віддала Єлецького монастиря, з його Чудотворною Іконою Божої Матері, уніятам, активно боротися населенню Чернігова не було змоги, тому православні чернігівці вжили боротьбу пасивну. Так було аж до приходу сюди І. Галятовського.⁴

Тепер прийшов Архимандрит православний, і високо поставив Єлецького монастиря. Року 1676-го Галятовський випустив свою працю: “Скарбниця потребная”, в якій описав чуда від Єлецької Ікони Божої Матері. А в передмові до цієї книжки дано Історію Єлецького Ільїнського монастиря.

За рік перед смертю, року 1687-го там же в Чернігові Галятовський випустив ще одну свою працю: “Душі людей умерлих”, в якій розповів про

4 М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1921 р., т. II ст. 293. — А. Верзиловъ: Уніатські Архимандриты въ Черниговѣ, 1903 р. Чернігів.

позагробове життя, — про оселі праведників та про муки грішників.

Усі свої твори Іоанникій Галятовський писав живою українською, тодішньою літературною мовою. Особливо хороша мова в його працях: "Ключ Розуміння" 1665 р., "Месія Правдивий" 1669 р. та "Скарбниця потребная" 1676 р. Книжки ці широко розходилися, а з ними зростала й своя літературна мова в Українській Церкві, — Галятовський для цього зробив дуже багато.

Значення Архимандрита Галятовського в Українській Церкві величезне. Він започаткував живу проповідь українською мовою, зрозумілою слухачам, і він цю мову ввів до Церкви. Він був ревний оборонець Православія, і чесно боронив свою Церкву від усіх її ворогів. Пам'ять Галятовського по-зостанеться в нашій Церкві на віки віків.

Література. Н. Сумцов: Іоанникій Галятовський, Київ, 1884 р., "Кіевская Старина" т. VIII кн. 1-4, і окремо. — Праці Проф. І. Огієнка про І. Галятовського, 13 праць: 1. Іздание "Ключа Разумънія" Іоанникія Галятовского, "Русский Филологический Вѣстникъ" 1910 р. т. 63 кн. 2 ст. 263-307, і окремо ст. 1-45. Рецензії: Проф. о. Титова в "Труды Киевской Духовной Академії" 1911 р. кн. 4 ст. 615-616, і М. Возняка в "Зап. НТШ" т. 95 ст. 219-220. 2. Отраженіе въ литературѣ "Неба Нового" Іоанникія Галятовского, "Филологическая Записки", Вороніж, 1911 р. кн. 6 і 1912 р. кн. 1, окремо ст. 1-26. Рецензія М. Возняка в "Зап. НТШ", Львів, 1912 р. т. 109 ст. 194-196. 3. Іздание "Неба Нового" Іоанникія Галятовского, з 17 знімками, люксусове видання в лист, ст. 1-69, в "Искусство, живопись, графика", Київ, 1912 р., кн. II. Рецензія М. Возняка в "Зап. НТШ" 1912 р. т. 109 ст. 194-196, Львів. 4. "Небо Новое" Іоанникія Галятовского и "Звѣзда Пресвѣтлай", Університетська Извѣстія, Київ, 1912 р. 5. "Небо Новое" Іоан. Галятовского въ московскихъ бібліотекахъ", Київ, 1912 р., там само. 6. "Мессія Правдивый" Іоан. Галятовска-

10, Київ, 1912 р., там само. 7. Изданія "Души людей умерлихъ" Іоан. Галятовського, Київ, 1912 р., там само. 8. Стихотворна упражнення Іоан. Галятовського, Київ, 1912 р., там само. 9. Проповѣди Йоанникія Галятовського, "Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологического Общества" т. XIX ст. 1-32, 1913 р., Харків. 10. Легендарно-апокрифический элементъ въ "Небѣ Новомъ" Іоан. Галятовського, "Чтенія въ историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца" 1913 р. кн. XXIV ст. 1-64, Київ. 11. Наукныя знанія Іоан. Галятовського по его "Ключу Разумѣнія", "Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи" 1914 р. т. IX, Катеринослав. 12. Отголоски современности и мѣстныя черты въ "Ключѣ Разумѣнія" Іоан. Галятовського, "Русскій Филологический Вѣстникъ" 1914 р. т. 71 кн. 2. 13. "Наука албо способъ зложенія казанѣ" Іоан. Галятовського, "Епархіальныя Вѣдомости", 1917 р., Київ. Монографія Проф. Ів. Огієнка про "Ключ Розуміння" загинула въ військовій і революційній завірюсі 1918 р. — Н. Сумцовъ: Обзоръ содержанія проповѣдей Йоанникія Галятовського, 1913 р. В. Эйнгорнъ: Пребываніе въ Москвѣ Йоанникія Галятовського въ 1670 году. "Журналъ Мин. Нар. Просв." том 308. — Його ж: Рѣчи, произнесенные Іоан. Галятовскимъ въ Москвѣ въ 1670 году, Москва, "Чтенія ОМУ" 1895 р. том IV. — Ом. Калитовський: Києво-могилянська Колегія въ другій половині XVII віку, Йоанникій Галятовський, Львівъ, 3. VI. — С. Шевченко: "Великое Зерцало" и сочиненія Йоанникія Галятовського, "Русск. Фил. Вѣстн." 1909 р. т. III-IV. — Дом. Климовскій: Галятовскій, духовный писатель XVII вѣка, Вильня, 1884, "Лит. Еп. Вѣд.". — Бесіда Іоан. Галятовського, що відбулася в Білій Церкві 5 листопада 1663 р., "Под. Еп. Вѣд." 1868 р. ч. 12. — Н. Костомаровъ: Русская история въ жизнеописаніяхъ ея главнейшихъ дѣятелей, Спб. 1888 р. т. II розділ 9: Галятовський, Радивиловський і Л. Баранович.

3. АНТОНІЙ РАДИВИЛОВСЬКИЙ.

Антоній Радивиловський так само вславився як видатний проповідник. Зачав він свою працю ще за часів Хмельниччини, і працював перше при

Чернігівській Катедрі, як проповідник, на службі в Архиєпископа Лазаря Барановича. Пізніше, десь року 1656-го, Антоній Радивиловський перейшов до Києва, і став проповідником Печерської Лаври.

Проповідуючи, А. Радивиловський записував свої проповіді, і таким чином у нього склався великий рукописний збірник їх десь іще перед 1671-м роком. Ale друкувати не було можливості. I тільки пізніше Радивиловський поділив свого збірника на дві частині, і року 1676-го видрукував “Огородок (садок) Марії Богородиці”, — в якому подав проповіді на всі великі Свята Богородиці, у тому й на Свята українські, — на кн. Володимира, на Антонія й Федосія, на перенесення Мощей Святих Бориса й Гліба.

Року 1684-го Антоній Радивиловський став Ігуменом Свято-Микольського монастиря в Києві, і тут пробув аж до смерті, — він упокоївся в грудні 1688-го року, — одного року з Іоанікієм Галятовським. Перед смертю, року 1688-го він видав другий збірник своїх проповідей, — “Вінець Христов”, в якому вмістив свої проповіді на неділі цілого року.

Характер проповідей Радивиловського більш-менш такий же, як і характер їх у Іоанікія Галятовського. Ale мова проповідей Радивиловського не така жива, як мова Галятовського.

Література. Марковскій М.: Антоній Радивиловскій, южнорусскій проповѣдникъ XVII в., “Кіев. Університетскія Извѣстія” 1894 р. кн. IV, VII і X. Рецензія Гн. Житецького в “Журн. Мин. Нар. Пр.” т. 303. — Його ж: Нензданная сочиненія Антонія Радивиловскаго, “Кіев. Унів. Изв.” 1895 р. кн. XI-XII. — Торочинскій А.: Проповѣди Антонія Радивиловскаго, “Руководство для сельскихъ Паstryрей” 1876 р. т. II

ч. 30. — Н. Костомаровъ: Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей, Спб. 1888 р., т. II розд. 9: Галятовський, Радивиловський і Л. Баранович.

4. ФЕОДОСІЙ САФОНОВИЧ.

Феодосій Сафонович, скінчивши Київську Могилянську Колегію, спочатку учителював у ній, а пізніше став Ігуменом Київського Золотоверхого монастиря (1655-1672).

Перша його праця: “Виклад о Церкві Святой і єя Тайнах” вийшла в Києві 1667-го року. Книжка ця сильно ширилась серед Духовенства, і давала повну науку про Таїнства. Мала вона чотири виданні. Розповідаючи про тайну Євхаристії, Сафонович був один із перших, що несвідомо пішов за католицькою науковою про час перетворення Св. Таїн,— ніби це час, коли Священик виголошує: “Прийдіть, споживаїте...” і “Пийте від неї всі...” Ця наука пізніш не була прийнята в Православній Церкві.

Другою працею Ієромонаха Сафоновича була: “Кройника з літописців стародавних, з Святого Нестора Печерского, також з Хроник полских о Руси, отколь Русь почалася, і о первих князех русских і по них дальших наступаючих князех, і о їх ділах”.⁵ Вийшла в Києві 1672-го року. Ця Хроніка стала джерелом для “Синопсиса” Інокентія Гізеля 1674-го року.

Література. А. Рогозинскій: “Кройника” Феодосія Сафоновича и ея отношенія къ кievскому “Синопсису” Инокентія Гізеля, “Ізв. О. Р. Я. А. Н”, 1910 р. кн. 4.

⁵ Удавнину, також і в час Руйни, звичайно книжкам давали довгі заголовки, щоб з них було видно повний зміст праці.

5. ВАРЛААМ ЯСИНСЬКИЙ.

Варлаам Ясинський перейшов довгу й тяжку дорогу щирого слуги Божого в Українській Церкві. Це була людина високої освіти, яка цінила й любила її.

Початкова дорога Ясинського та сама, яку тоді проходили всі видатні особи Української Церкви. Учився в Київській Колегії, а по закінченні її навчався в Krakovі, де й був нагороджений “філософським ковпаком”.

Трохи пізніше Варлаам Ясинський став Ректором київської Колегії, і пробув на цій посаді чотири роки (1669-1673). По ректорстві був Ігуменом Пустинно-Микольського монастиря в Києві.

Десь цього часу, перед роком 1676-м Ігумен Ясинський написав по-польськи працю: “Правдива стара Віра Святої Східньої Православно-Кафолицької Церкви проти сумнівно старої Віри”, — речевий, опертій на правдивих фактах виступ проти примату Папи. Але праця видрукувана не була, а ходила в рукописах.

Коли опорожнилася Києво-Печерська Архимандрія, то на неї був обраний Варлаам Ясинський, як достойний кандидат, і пробув на ній 16 літ (1684-1690). При вступленні на Архимандрію панегірика йому виголосив вже добре знаний тоді Стефан Яворський.

Києво-Печерська Архимандрія була тоді найсильнішою, і її Архимандрит мав великі впливи. Патріярхом Московським був тоді Яким (1685-1690), людина сувора й до всіх підозріла. Він не раз кидав обвинувачення українським Духовним у нечистоті їхньої Віри, і Варлаам Ясинський сміло й

сильно боронив перед ним чистоту українського Православія.

Настав тяжкий в Українській Церкві 1685-ий рік, коли Москва всіма силами намагалася, щоб зібрати під свою юрисдикцію Українську Церкву. Київське Духовенство поставило кандидатуру Архімандрита Ясинського, але він передчасно виявив свої погляди, — заявив, що не поїде в Москву на посвячення. Через це московфіли, — а серед них був і сотник Іван Мазепа (будучий гетьман), — поставили свого московофільського кандидата, — Єпископа Луцького кн. Гедеона Четвертинського. Цей дав свою згоду поїхати на поставлення в Москву, і тому був обраний.

Київське Духовенство збойкотувало Єпископа Четвертинського, і на вибори не пішло. Але московофілам того тільки й треба було, — гетьман Самойлович, що тягнув за Москвою, негайно затвердив вибори, бо цей Четвертинський був йому родичем, — дочка гетьмана була за племінником Четвертинського.

Вибори були явно неканонічні, бо на них замало було Духовенства, зате забагато світських. Архімандрит Варлаам скликав другі збори, голосував на них, і збори постановили, що той Собор, який вибрал на Київського Митрополита Єпископа Гедеона, був неканонічний. І винесли канонічного протеста.

Звичайно, цей протест нічого не поміг, бо гетьман Самойлович уже намірився передати Українську Церкву Москві, а він мав сильну підтримку своїх українських московофілів.

Дальша діяльність Варлаама Ясинського при-

падає на добу гетьманства Мазепи, — там про неї й докінчу в наступному томі: “Українська Церква за час гетьмана Мазепи”.

Література. Соболевскій А.: Неизданное произведение Варлаама Ясинского, “Чтения въ Об. Н. Л.” т. XIV кн. 1, Київ.

6. ДИМИТРІЙ ТУПТАЛЕНКО.

Одним з найвидніших духовних мужів свого часу був безумовно проповідник Ієромонах Дмитро Савич Тупталенко; пізніше Митрополит Ростовський. Це був “Богонадхнений муж”, як зве його літописець Величко.

Данило Тупаленко народився в грудні 1651-го року на Правобережжі, в місті Макарові на Київщині. Батько його був козацький сотник Сава Туптало. З дитячих літ, як правобережець, зазнав Данило всяких утисків та знущань від поляків та уніятів. Одинадцятирічним, року 1662-го, вступив Данило Тупталенко до київської Колегії, і пильно навчався. Родина Тупталів була дуже релігійна, і цю чесноту прищепила ї малому Данилкові.

Закінчивши Колегію, чи може ще ї в Колегії, року 1668-го молодий 17-літній юнак вирішив цілком віддатися на службу Господеві, і тому прийняв монашество в Кирилівськім монастирі в Києві. Кожен монах приймає нове ім'я, але таке, щоб починалося тією ж буквою старого імені, і тому Данило став Дмитром. Постригав його Ігumen Мелетій Дзик у Кирилівськім монастирі в Києві.

І далі пішла духовна кар'єра молодого ченця звичайною на той час дорогою. Наступного 1669-го року Митрополит Йосип Тукальський у Каневі

висвятив Димитрія на Ієродиякона, а Ієромонахом він став аж року 1675-го, коли Архиєпископ Чернігівський Лазар Баранович запросив його на працю до Чернігова. Ієромонах Димитрій запрошення прийняв, і став проповідником у Чернігові, а пізніше і в інших містах.

Бувши в Чернігові о. Дмитрій Тупталенко написав свою першу працю: “Чуда Пресвятої и Преблагословленной Дъвы Маріи, дъючіся от Образа єи чудотворного в монастыру Св. славнаго Пророка Иліи Чернѣговскому”, книжка вийшла з архиєпископської друкарні в Новгороді Сіверським 7 квітня 1677-го року, на 48 листків, описує 22 чуда.

Цю книжку о. Димитрій доповнив і переробив, і незабаром випустив її під новою назвою: “Руно Орошеное”, видруковане в Чернігові 1680-го року. Це був опис чуд тієї ж самої Ікони Божої Матері Троїцько-Ільїнського монастиря в Чернігові. Книжка мала великий успіх, і видержала 8 видань.

Як проповідник, Ієромонах Димитрій часто зміняв місце свого осідку. Так, року 1679-го він перейшов до столичного міста Батурина, де став проповідником гетьмана Івана Самойловича. Наступного 1688-го року о. Димитрій був обраний Ігуменом Кирилівського монастиря в Києві, але туди персіхати не зміг, і працював головно таки в Батурині.

Архимандрит Печерський Варлаам Ясинський запросив о. Димитрія до Києва, і року 1684-го бачимо Тупталенка проповідником при Печерській Лаврі, але через рік, року 1685-го він вернувся знову до Батурина, і тут пробув шість літ Ігуменом Батуринського монастиря.

У Печерській Лаврі народилася тоді велика для Церкви історична думка, — скласти Життя всіх Святих Православної Церкви. Сильно про таку працю турбувався Архимандрит Варлаам Ясинський, ішукав людину, яка могла б її виконати. Вибір упав на молодого вченого Ігумена Димитрія, і з цього часу Життя Святих на 20 літ стали головною працею його, стали працею, яка навіки вславила автора її Українську Церкву.

Писав і інше молодий Ігумен. Писав і вірші, перейняті щирим релігійним духом. Усі свої праці о. Димитрій писав тодішньою українською літературною мовою, але з більшим числом церковнослов'янських слів. Так написані його проповіді, — їх збереглося тільки вісім. Так написаний і його Діярій, цебто Денник.

Головна праця Димитрія Тупталенка — “Життя Святих”, складена була вже за доби гетьмана Мазепи, де її розповім про неї.

Література. И. Шляпкинъ: Св. Димитрій Ростовский и его время (1651-1709), Спб. 1891, рецензія А. Незеленова в “Журналі М. Н. Пр.” том 275. — Титовъ Ф.: Неизданная сочиненія Святителя Димитрія, Митрополита Ростовского, “Душеполезное Чтеніе” 1910 р. кн. V. — Іван Огієнко: “Руно Орошенное” Св. Димитрія Ростовского, Київ, “Унів. Ізв.” 1912 р., а також “Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”, 1920 р., ст. 71-76. — Барсозъ Е.: Слово Св. Дмитрія Ростовского на день Сошествія Св. Духа на украинскомъ нарѣчіи, изъ рукописей А. А. Титова, “Чтенія О. М. У” 1884 р. кн. 2. — Василенко Н.: Димитрій Ростовский и его литературная дѣятельность, “Чтенія въ Об. Н. Л.” 1912 р. кн. 3. — Засѣданіе Черниговской Губернской Ученой Архивной Комиссіи, посвященное памяти Святителя Димитрія, Митрополита Ростовского. Тут доклади В. Круковского, А. Верзилова, П. Дорошенка, М. Доб-

рагаева й А. Ефимова. “Труды Черн. Арх. К.” том. VIII. — К-чъ С.: Мнимо найденый дневникъ Святителя Димитрія Ростовскаго, “Кiev. Стар.” т. III. — А. Никольскій: Нѣ сколько словъ о житії и сочиненіяхъ Св. Димитрія Ростовскаго, “Изв. О. А. Н.” 1909 р. кн. I. — Петровъ Н.: О духовныхъ драмахъ Св. Димитрія Ростовскаго, “Чтенія въ Общ. при Kiev. Ак.” кн. X. — М. Поповъ: Святитель Димитрій Ростовскій и его труды, Спб. 1910. — А. Титовъ: Келейный лѣтописець Св. Димитрія, синодальнаа рукопись XVIII-го вѣка, “Библ. Зап.”. 1892 р. ч. 6. — Його же: Проповѣди Святителя Димитрія, Митрополита Ростовскаго, на украинском нарѣчіи, М. 1909 р. — Костомаровъ Н.: Ростовскій Митрополитъ Димитрій Туптало, “Русская исторія въ жизнеописаніяхъ”, Спб. 1912 р. — Макарій (Булгаков): Догматическое учение Св. Димитрія Ростовскаго, “Христіанское Чтение” 1842 р. — Филаретъ: Житія Святыхъ, Х. 279-292.

7. ФЕОДОСІЙ УГЛИЦЬКИЙ.

Про молоді роки Феодосія знаємо мало. Походив із шляхетського роду Полоницьких Углицьких. Батько його був Священиком на Поділлі. Народився десь у двадцятих роках XVII віку.

Учився Феодосій в центрі української науки, у Києві, в Могилянській Колегії, а по закінченні науки прийняв чернецтво, бо чув до того шире покликання. Був висвячений на Диякона, і став Архидияконом Софійського Собору в Києві й економом Митрополичної Палати.

З 1664-го року о. Феодосій став Ігуменом Видубицького монастиря біля Києва, і ввесь віддався любій йому монастирській праці. Тут він виявив свої велики адміністративні здібності, а також великі чернечі чесноти. І це звернуло на Ігумена Феодосія ширшу увагу, як на видатного церковного діяча.

Архиєпископ Чернігівський Лазар Баранович завжди допомагав молодим ченцям, і любив збирати їх біля себе. Звернув він більшу увагу і на Ігумена Феодосія, і року 1678-го запросив його до себе на посаду Архимандрита Єлецького монастиря. Але Феодосій не був тільки Архимандритом свого монастиря, — він помалу став діяльним помічником Архиєпископа Барановича, допомагаючи йому в управлінні Єпархією. А що далі, то все управління Чернігівською Єпархією спадало на о. Феодосія, бо Л. Баранович був уже старий. А в роках 1678-1680 Архимандрит Феодосій виконував обов'язки Намісника Лазаря Барановича по управлінню і Київською Митрополією, бо Лазар Баранович був її місцевістителем (цебто заступником Митрополита).

Незабаром по цьому Архимандрит Феодосій став Архиєпископом Чернігівським, про що розповімо уже в добі Мазепиній.

Література. Н Е с и п о въ: Святитель и чудотворець Архиєпископъ Черниговскій Феодосій Углицкій, Спб. 1897. — Жизнь и подвиги, див. "Труды Кіев. Дух. Академії" за 1839 р. кн. IX. — Ф и л а р е тъ: Житія Святихъ, II. 51-247.

8. ІВАН МАКСИМОВИЧ.

Митрополит Тобольський Іван Максимович розпочав свою працю також у добі Руїни.

Народився Іван Максимович у місті Ніжині, в грудні 1651-го року. Батько його був шляхтичем, а рід іх був добре відомий. Учився Максимович в київській Колегії. Закінчивши її, став при ній провідником і економом.

Пізніше він стає монахом Печерського манас-

тиря. Цього року, 1675-го, турки жорстоко руйнували Україну, і Печерський монастир боявся за свою долю. І року 1675-го монастир постановив вислати послом до Москви свого впливового 24-літнього Івана Максимовича, щоб він просив царя Федора оборонити Печерський монастир, якби турки напали на Київ, а також дати Печерській Лаврі який інший затишний монастир, куди можна було б перевести ченців на час небезпеки.

Цар московський Федор задовольнив це прохання, — збільшене військо зайняло Київ, а для печерських монахів дав Свінський монастир (на Орловщині біля Брянська), і притім цар призначив Ігуменом цього монастиря самого Максимовича.

Частина монахів перейшла таки до цього монастиря, якого назвали Новопечерським Успінським монастирем.

Архимандрит Іоанікій Галятовський пише про Свінський монастир у своїй праці “Скарбница потребная” 1676-го року: “Хвалиться на Сівері (півночі) місто Бранськ, же там недалеко з начиння водного вийшов Пресвятої Богородиці Образ, і полетів на дуба, і знайдений єсть на дереві дубовом. І на місці том церков на ім’я Пресвятої Богородиці есть збудована, і монастир, который од ріки Свіні Свінський ся називаєть” (л. 31б). І подається джерело цих відомостей: “Гісторія о Пресв. Богородиці Свінської”.

Пізніш Іван Максимович ще раз їздив у Москву, року 1679-го, за милостинею для пограбованих турками монастирів. По цьому був він ігуменом кількох монастирів, а з року 1680-го він працює в Києво-печерській Лаврі.

Займався Максимович і письменницькою працею, але вже за дальшої доби, доби Івана Мазепи, де й розповідається про це, і де подам літературу.

9. ІНШІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ЦЕРКОВНІ ПРАЦІВНИКИ.

Ми розповіли тут тільки про видатніших та славних працівників за доби Руїни. Але звичайних працівників були тоді довгі десятки осіб, які працювали для піднесення української церковної культури. Ось деякі з них.

Ігумен Кирилівського монастиря в Києві Мелетій Дзик відомий, як прихильник незалежності Української Церкви. Він був приятелем Митрополита Йосипа Тукальського. Це Ігумен Дзик року 1668-го постригав Данила Тупталенка в ченці в своєму монастирі, і того ж року був суддею в справі єпископа М. Филимоновича.

Монах Адам Зерников, помічник Архимандрита Іонокентія Гізеля, відомий учений. З походження він був німець лютеранин, але під впливом Лазаря Барановича прийняв Православіє, і багато працював для Православної Церкви в Києві й по інших містах.

Народився Адам Зерников в Кенігсбергу, а вчирся по різних містах Європи, — в Оксфорді й Кембриджу, в Парижі й Римі.

Написав науковий трактат проти лютеранства, — розповів про їх віроісповідні помилки. Року 1682-го Адам Зерников написав другий трактат, про Духа Святого. Таких сильних наукових трактатів Українська Церква до того часу ще не мала.

Помер Зерников у Батуринському монастирі десь у 1690-х роках.

Література. П. Знаменскій: Руководство къ Русской церковной исторіи, Казань, 1876 р., ст. 284.

Зосим Согникович був учителем у Київській Колегії. Року 1683 (чи 1684) він написав книжку: "Пересторога правовірним, що читають апокрифи", — проти єзуїтських творів, які твердять, ніби нема різниці між Православієм та Католицтвом. Так твердили єзуїти, аби тільки затягувати темних в унію.

За час Руїни багато було й таких працівників на ниві церковній, про яких ми мало що знаємо, або й нічого не знаємо. До таких належить і о. Семен Тимофієвич Могила. Він закінчив Київську Колегію, і священикував у м. Решетилівка на Полтавщині.* о. Семен був прадідом Київського Митрополита Арсенія Могилянського (1757-1770). Він був видатним проповідником, і року 1670-го склав працю: "Наука Христіанская, із Евангелія вкоротці зложоная на кожную неділю і празники Господскія і Богоматернія, на увесь цілий рок, барзо простою мовою і діялектом, іж і найпростішому человікові снадно понятая"** На жаль, ця праця позосталася тільки в рукопису, не видрукована.

10. ПРАЦЯ КІЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

У Києві в Печерському монастирі завжди гуртувалися високоосвічені монахи, які багато працю-

* М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1924 р. т. III ст. 127-128.

** Містечко Решетилівка — на річці Голтві. У XVII ст. було сотенним містечком.

вали для Церкви її української культури. Вони працювали й біля своєї друкарні.

Друкарня на той час не була якимсь зарібковим закладом, але виключно культурно-освітньою установою. При друкарні працювали високоосвічені ченці, і на саму друкарську справу дивилися, як на працю Божу. І Печерська друкарня ширila свої видання не тільки по самій Україні, але далеко й по-за межами її. Праці виходили конче потрібні, цінні, технічне виконання їх було дуже хороше. За саму другу половину XVII-го віку, недивлячись на те, що час був у більшості військовий, Печерська друкарня випустила 117 творів, а багато з них виходили й кількома виданнями. Безумовно Київська друкарня стояла тоді вище від Московської, і книги випускала змістом цінніші й різніші, а не тільки самого Богослужового характеру.

Печерські Архимандрити пильно наглядали, щоб їхня друкарня працювала якнайкраще, бо це приносило народові духову користь, а монастире-ві славу. Особливо багато зробили для друкарської справи такі Архимандрити, як Інокентій Гізель (1656-1683) та Варлаам Ясинський (1684-1690), які глибоко розуміли користь від друкарні, тому віддавали їй багато своїх сил та знання. В. Ясинський ще за часу І. Гізеля був йому енергійним помічником по друкарні, бо дуже любив друкарську справу. Друкарня поповнилась і сильно зросла й технічно.

Друкарня випускала багато таких книжок, які стали улюбленим читанням усього православного народу і в себе, і за границею. Такою книжкою був головно Патерик Печерський. Книжку цю по-

польськи, за короткою редакцією, випустив ще року 1635-го Сильвестер Косів, а далі, року 1661-го, за Архимандритства Інокентія Гізеля, вийшов повний Патерик церковно-слов'янською мовою, за давнім рукописом самої Лаври. І не дивлячись на часи Руїни, Патерик вийшов ще року 1678-го року, а потім ще року 1680-го, а п'яте видання вийшло р. 1702-го, і вже було присвячене щареві Петру I. А далі Патерик видавався без перерви аж до наших часів.

В Україні сильно розвивалося проповідництво, і Печерська друкарня випускала грубі томи проповідей Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського та Лазаря Барановича.

Року 1664-го Печерська друкарня випустила народнього Букваря, і з цього часу видавала його невпинно, постачаючи на всю Україну.

За часу Руїни відкрилася друкарня і на Чернігівщині. Архиєпископ Чернігівський Лазар Баранович багато писав, а Київська друкарня не могла догодити йому. І Баранович постановив мати свою друкарню. Жив він спочатку в Новгородку Сіверськім, і там і заклав з 1671-го року друкарню. Справа затяглася, і тільки десь 1675-го року ви-друкувано тут першу книжку.

Але 7-го лютого 1679-го року ввесь Новгород Сіверський погорів, а з ним згоріла й друкарня. І цього року Л. Баранович переніс друкарню до Чернігова, і року 1680-го тут були випущені Буквар та Псалтир. Але Чернігівська друкарня добре не розвинулась, і книжки виходили технічно незадовільні.

Коли Українську Церкву приєднували до Московської, Печерська друкарня сильно налякалася,

що далі буде з нею. Українська Церква хотіла волі друку. У Москві про це її посланці просили й настоювали, а тому царі Іван і Петро та царівна Софія видали у вересні 1685-го року грамоту, і в ній забезпечили Україні волю друку, як цього сильно дотмалося українське Духовенство. У цій громоті обіцювалось: “Печатаніє книжъ, также и учениє дѣтемъ греческимъ и латинскимъ языккомъ, невозбранно имѣти, и всѣ обыкновения прежнія без премѣненія волно содергати повелѣваемъ”.⁶ Але царське слово додержувалось зовсім недовго, і легко було зламане.

Література. Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., — у цій праці докладно (ст. 1-418) описане наше друкарство; на ст. 233-316 дана історія київського друкарства, а на ст. 316-345 чернігівського. — Ф. Титовъ: Типографія Києво-Печерської Лаври, Исторический очеркъ, т. 1 (1606-1616-1721 р. р.), Київ, 1918 р., 506 ст. і багато малюнків, а також окремий том додатків. — Заказ московського правительства Києво-Печерської Типографії, “Кiev. Ст.” 1896 р. т. 53 ст. 73-79. — П. Добровольський: Черніговський Елецький монастиръ, Чернігів, 1900 р. — А. Верзиловъ: Уніатські Архимандрити въ Черніговѣ, 1903 р., Чернігів. — Дм. Багалій: Исторія Сѣверской Земли до половины XIV в., 1882 р.

Видання Києво-Печерської друкарні за час Руїни (1657 — 1687)

Щоб глибше ознайомитися з культурною працею Києво-печерського центру за час Руїни, подаю тут усі його видання за цей час. Як бачимо, це головно богослужбові та церковні книжки, але є й іншого характеру. Усе це церковнослов'янською мовою, але є видання й мовою “руською”, цебто тодішньою літературною українською мовою. Є видання й мовою

6 Архивъ Ю.-З. Россіи, Київ, 1872 р., ч. I т. V ст. 99.

польською, напр. праці Архиєпископа Лазаря Барановича та Архімандрита Йоанікія Галятовського.

Видання подаємо за хронологічним порядком. При книжці зазначаємо її розмір та число сторінок. При роках видання часом даємо день і місяць його. Тут же подаємо й роки інших видань.

Ірмолой, 1657 р. 8°, 1674 р.

Дидаскалія, албо наука о 7 Сакраментах, Сильвестра Косова, 26. XI. 1657 р. На 18 листків 4°. Друге видання березень 1668 р.

Часослов, 1657 р., 16°-8, 1660 р., 1661 р., 1663 р., 6. VI. 1667 р., 1668 р., 1672 р. (8+455+40 листків), 1676 р. (8+480+40 листків), 1679 р. Року 1682 уже згідний з московським виданням; 1685 р.

Панигирик: Столпъ цнотъ, 50 л., 1658 р., в лист.

Новий Заповіт з Псалтирем, 8°, 1658 р., 1667 р.

Псавтир с возлѣдованіемъ, 8°, 1658 р., 1671 р., 1678 р.

Требник, в лист, 1659 р.; 1677 р. 4°, 1679 р. 4°; 25. VIII. 1681 р. 4°. 4+431+17 листків.

Постановлене з Войскомъ Запорозкимъ. Договор московського уряду з гетьманом Юрієм Хмельницьким, в лист, 1+26 листків, 1659 р.

Патерікъ или Отечникъ Печерскій, це 1 вид., в лист, 20+289+15 листків, 1661 р. Друге видання 1687 р. в лист, 12+274+15 листків.

Повѣствованіе обѣ Успенії, 4°, 30 листків, 1661 р.

Святцы, 1661 р. 16°, 1680 р. 16°.

Апокалипсисъ въ лицахъ, рѣзанъ на деревѣ Іереемъ Прокопіемъ, 4°, 24 листки, 1662 р.

Пречетныи Акаѳисты всеседмичныя, 4°, 2+224 листки, 1663 р., 1667 р., 1670 р., 1674 р. (246 листків); 1677 р. 4°. 4+324+22 листки.

Букварь, 8°, 40 листків, 1664 р., 1670 р.

Казаня приданыи, Іоан. Галятовського, 1666 р.?

Меч Духовный, Арх. Лазаря Барановича, в лист, 15+465 листків, 1666 р. Видання друге 1686 р.

Выкладъ о Церкви Святой, 4°, 1668 р.

Миръ съ Богомъ, Арх. Іннокентія Гизеля, в лист. 30+666+8 сторінок, 1669 р.

Месія Правдивый, Арх. Іоанкія Галятовського, 4°,
18+429+5 листків, 1669 р.

Zywoty Swietych, Арх. Лазаря Барановича, 4°, 1670 р.
Канонникъ, 8°, 1670 р.

Октоіхъ албо Шестодневникъ, 4°, 1670 р.

Наука о Тайнѣ Св. Покаянія, 16°, 1+118+3 листки,
1671 р.

Служба Іоанну Рильскому, 4°, 4+40 листків, 16771 р.

Litnia Apollinowa, 4°, 1671 р. Арх. Л. Барановича.

Молитвословъ, 1672 р., 1679 р., 1685 р. 16°.

Ношуставъ, 8°, 8+673 сторінки, 1672 р., 1682 р. 4°. 4
+334 листки.

Messiasz Prawdziwy, Арх. Іоанкія Галятовського, 4°,
1672 р.

Огородокъ Діви Марії, Антонія Радивиловського,
1672 р. в лист. Вид. 2 в лист, 28+1128+3 листки, 1676 р.

Алексѣй, чоловѣкъ Божій, 12 сторінок, 1674 р.

Синопсисъ, Арх. Інокентія Гізеля, 4°, 2+122 листки,
1674 р. Друге видання 1678 р. 4°. 1+128+3 сторінки. Третє
видання 1680 р. 4°.

Трубы словесъ проповѣдныхъ, Арх. Лазаря Барановича,
в лист, 10+403+4 листки, 1674 р. Друге видання 1679 р.

Номоканонъ, 4°, 1675 р.

Требникъ, Правила, нужныи ієреомъ, 16°, 100+25 лист-
ків, 14. VIII. 1676 р.

Плачъ, Арх. Лазаря Барановича, 4°, 1676 р.

Антимінсь 1676 р.

Служба Казанской Бож. Матери, 4°. 20 листків, 1679 р.

Тестаментъ Василія царя, 8°, 3+56 листків, 20. III.
1680 р.

Минея общая, в лист, 11+508+1 листків, 1680 р.

Служба Нерукотворенному Образу, 4°. 20 листків, 1680 р.

Служба Св. Отцю Николаю, 4°. 116 листків, 1680 р. (сход-
не з московським виданням 1643 р.).

Молебное пѣніе ко Пресвятой Богородицѣ, 4°. 1+11+
листків, 1681 р.

Молебное пѣніе при нашествіи варваръ, 4°. 16 листків,
1681 р.

Благовѣстіє. Житіє Іоанна Кущника, 4°. 21 листок, 1686 р.

Вѣнецъ Христовъ, Арх. Антонія Радивиловського, в лист, 20+543 листки, 1688 р.

11. КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ В ЧЕРНІГОВІ.

Розвивається тепер і другий стародавній культурно-освітній центр в Україні, — у місті Чернігові,²² і там ряд видатних Архиєпископів розвинули цей центр на церковну столицю Сіверщини. Але Чернігівська Земля довго була в складі Московщини, і тепер, по 1654-м році Московія знову вважала її землею своєю, а тому провадила тут більшу москофільську працю, до чого змушувала й Духовенство.

Чернігів, як культурний центр, сильно розвинув Архиєпископ Лазар Баранович, який дуже довго тут працював і пильнував про загальну освіту. Так, він запровадив на Чернігівщині друкарство: року 1674-го в Новгороді Сіверському, а року 1679-го в самому Чернігові. І Чернігівська Єпархія мала свої видання Богослужбових книжок, мала й інші видання, хоч всі чернігівські видання технічно були значно нижчі від київських.

Багато з вищого українського Духовенства побували в Чернігові на службі,— звичайно Л. Баранович перетягував до Чернігова видатніших, а особливо письменників; так, у Чернігові працювали: Дмитро Тупталенко, Іоанікій Галятовський, Іван Максимович, Феодосій (Углицький), Антоній Радивиловський і багато інших. Усіх їх радо приймав

22 Давні пам'ятки пишуть Чернѣговъ, тому й ми пишемо Чернігів.

28. СПАСЬКИЙ СОБОР У М. ЧЕРНІГОВІ 1036 Р.
Вид зо сходу.

Лазар Баранович, творячи в Чернігові культурний центр.

У Чернігові був стародавній Преображенський Собор, але татари спалили його року 1240-го. І якраз у час Руїни, року 1675-го чернігівський Собор був відновлений.

Щоб ознайомитися з виданнями Чернігівської Землі, подаю їх список.

Видання Новгород-Сіверської друкарні, 1658-1678 роки.

Псалтирь слідований, 1658 р., 4°, 1675 року.

Мінея общая, в лист, 1663 р. і 1678-го року.

Часослов, 16°. 1675 року.

Слово на Воскресеніє Господнє, Архиєпископа Лазаря Барановича, 4°. 9 листків, 1675 року.

Слово на Св. Тройцю, Арх. Лазаря Барановича, 1675 року.

Слово на Благовіщення, Арх. Лазаря Барановича, 1675 року.

Nowa miara starej wiary, Арх. Лазаря Барановича, 4°, 1676 року.

Скарбниця потребная, Архимандрита Іоанніка Галятовського, 23. VIII. 1676-го року. Опис чуд від Єлецької Ікони Божої Матері.

Чуда Пресвятої Богородиці от Образа в монастири Ільинськомъ, о. Димитрія Тупталенка, 4°. 3+48 листків, 1. IV. 1677 року.

Видання Чернігівської друкарні, 1669-1687 років.

Треакафістный Молитвословъ, 1669 р. Передрукований 1712-го року: Вѣнецъ...

Часослов, 8°. 1675 р.

Псалтирь, 4°. 1675 р., 1680 р.

Служба на день Богородиць Казанськія, 4°. 17 листків, 1677 року.

Анфологіонъ, в лист, 7+699+70 листків, 1678 року.

Антимінсь, Арх. Лазаря Барановича, 1680 року.

Руно орошеннє, о. Димитрія Тупталенка, 4°. 1680 року, — це доповнені Чуда Пресв. Богородиці Ільїнської 1677-го року. Видання друге 1683 р. 4°. 7+106+1 листків.

Wiesieć Bożej Matki, Архиєп. Лазаря Барановича, 4°. 1680 року.

Букварь, 8°. 1680 р.

Piesząc Chrystusowych, мовою польською і церковнослов'янською: О п'яти ранах. 4°. 41 л.+355 сторінок, 1680 р.

Разміщенія... 1680-го року.

Благодать и истина, Архиєп. Лазаря Барановича, в лист. 1680 року, і 1683 року (в лист, 19+1 листки). Тут дані

29. УСПІНСЬКИЙ СОБОР ЄЛЕЦЬКОГО МАНАСТИРЯ
В ЧЕРНІГОВІ.
Поставлений в середині XII віку. Захід.

малюнки царів Петра та Івана, та царівни Софії, роботи Івана Щирського.

Октоихъ, 4°. 2+326 листків, 1682 р.

Цариця Неба і землі, на ц. слов. і польській мовах: Carica Marja, в лист, 22 листки.

Тріодь цвѣтная, в лист, 7+434 листки, 1685-го року, є й року 1686-го.

Молитвословъ, 16°. 3+362+189 листків.

Література про Чернігів та його Святині. Арх. Филаретъ: Историко-статистическое описание Черниговской Епархии, Чернігів, 1873. — Н. Маркевичъ: Историческое и статистическое описание Чернигова, Черн. 1852 рік. — М. Н. Бережковъ: Къ исторіи Черниговскаго Спасскаго собора, "Труды XIV Археологического Съезда" М. 1911 р. том II. — П. Лашкаревъ: Церкви Чернигова и Новгород-Северска, "Труды XI Археологического Съезда", т. II, М. 1899. — П. Лебединцевъ: По поводу 900-лѣтія Черниговской Епархии, Київ, 1911 рік. — Окресмі монографії О. А. Єфимова, П. М. Добропольського, проф. Д. В. Айналова: Архитектура Черниговскихъ храмовъ, "Труды Черниговского Предварительного Комитета XIV Археологического Съезда".

У праці Архиєпископа Филарета (Гумилевського): Житія Святихъ, вид. третє, 12 томів, 1900-го року багато відомостей про життя Чернігівщини, напр. в Життях Феодосія Углицького і ін.

XV.

КАНОНІЗОВАНІ СВЯТИ ЗА ЧАС РУІНИ.

Хор українських Святих поповнявся й за часу Руїни, хоч то був час, коли ввесь народ більше дивився на земне, і більше думав про нього. Але час був надзвичайно тяжкий для Православної Церкви, бо поляки їхнія руйнували й переслідували її, і не було умовин для тихої святості, хіба тільки для тяжкого мучеництва.

А проте Українська Церква зростала, а для розросту її працювали особи, яким Господь послав Свою щедру Благодать і покликав їх до числа Своїх Святих. Це були: 1. Преподобномученик Афанасій Берестейський, 2. Преподобний Іов Почайнівський, 3. Преподобномученик Макарій Канівський і 4. Святитель Афанасій Лубенський (Сидячий).

Життя й праця цих Святих надзвичайно цікава й важлива, — це ширі й віддані народові працівники й борці його. Це Святі всенародні, яких він сам перший і канонізував, а офіційна канонізація їх прийшла пізніше.

У житті й праці перших трьох Святих (Святитель Афанасій Сидячий стоїть окремо) повно відбилася вся їхня бурхлива доба, — вони рідні сини свого нещасливого народу. І всі вони троє гарячі борці за Українську Віру, Віру Православну, усі

троє вони боронили Україну від підступної унії, а перший і життя своє поклав у цій боротьбі за країну долю свого народу.

Ці троє Святих усе життя своє стояли нерозривально з народом, віддавши йому всю працю свою. Вони глибоко розуміли неписану Божу заповідь: “Служити народові — то служити Богові”, і саме за виконання цієї заповіді Господь покликав їх до хору Своїх Угодників.

Доба Руїни почалася, власне, значно раніше, — ще за Хмельниччини. І опис життя поданих тут Святих яскраво малює, як починалася наша Руїна, і що саме довело до неї. Глибокий опис життя двох перших Святих, Афанасія й Іова, ясно на це відповідає: первопричиною Руїни була унія!

Я пильнував подати два перші життя так, щоб змалювати хоч трохи живе життя їхнього часу. І хто хоче пізнати глибше тогочасне життя і отруйливу ролю в цьому унії, нехай уважніше перечитає ці життя наших Святих. У них видно наше правдиве життя, — голготське для України, розкладове й отруйливе для унії. А все разом дало нам утрату державної волі.

Три перші Святі — наші всенародні Святі, що життя своє віddали за народ свій. А між тим у наших календарях часто цих Святих і не зазначено... Це теж вплив на нас Руїни...

1. СВЯТИЙ ПРЕПОДОБНОМУЧЕНИК АФАНАСІЙ БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ.

1. АФАНАСІЙ БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ.

Святий Мученик Афанасій Берестейський, — яке серце не затремтить, читаючи життя її подви-

СКАРБНИЦЯ

ПОТРЕБНАЯ

и пожитечнаѧ вимѣсъ Свѣтъ,
Прѣстѣлѣ б҃ѣлѣ чѣкѣй
и великими скѣрами ѿздѣлми своїми

шьшиюце въ Бѣгѣ Прієсногѡ єгѡ мѣти
Гдна ѡцѣ
і ѿльни кій гдѣлато ско го
Архимандриты Чифенѣговікѡ, єліцкого,
Знайденія .

и Типографіи, въ Новгородкѣ Сѣверскому
Роікѣ ахос : Мѣлѧ йегдиста, днѣкг .

Свѣтъ Шелвена .

30. Заголовний лист книги
“СКАРБНИЦЯ ПОТРЕБНАЯ”.

Твір Архимандрита І. Галятовського 1676 р.
З Новгород-Сіверської друкарні.

ги цього безстрашного борця за Віру Православну проти унії? Ігумен Афанасій прославився на всю Україну й на всю Білорусь, — усі його знали, усі його святимували ще за життя його. Це народний Святий.

По нещасливій Берестейській унії 1596-го року поляки й уніати переслідували Православну Церкву що далі, то все більше та дошкульніше, а за час життя й праці Ігумена Афанасія ці переслідування стали нестерпнимі: насиллям та підступом уніати забирали храм за храмом, монастир за монастирем, особливо в Західній Україні та в Білорусії. І українці, і білоруси належали тоді до одного церковного центру, — до Київської Митрополії, і церковне життя було в них спільне. Здавалося, нема вже православним жодної оборони, нема вже поради, нема вже борців, але ось з'явився відважний Ігумен, який усе життя своє й душу свою віддав на послідовну боротьбу проти “вічно проклятої унії”. Це був Афанасій Филиппович, найбільший народний борець проти унії.

Життя Святого Мученика Афанасія — це тяжка й кривава історія Української Православної Церкви в Польщі, це історія й самого народу українського, якого підступна унія розбила надвое ѹ кинула одних на одних. Це історія, писана кров'ю.

Коли Святий Мученик терпів у польській в'язниці, він почав писати там року 1646-го свій славний “Діяріюш”, цебто Денник, в якому докладно описав і свої терпіння від уніятів та католиків, і терпіння від них українського та білоруського народа. Це важливий твір, написаний кров'ю та слізми одного з мільйонів православних мучеників від

латино-уніятів. Це забутий, на жаль, твір, але знаєти його ми обов'язані!¹

По всьому видно, що автор “Діяріюша” був ученим глибоко ідейним монахом, який легко володів і словом, і пером. Це була людина глибоко віруюча, обдарована Створителем всіма п'ятьма талантами, людина, яка не могла спокійно дивитися на всі ті страхіття, які виробляли ніби брати уніати, — за допомогою польської влади православним українцям.

Святий Афанасій — це пророчий голос усього українського та білоруського народу, що відважно й на всю Русь-Україну осудив і поляків, і їхніх уніятів за нелюдські переслідування.

2. ЖИТТЯ АФАНАСІЯ ФИЛИПОВИЧА.

На жаль, мало знаємо біографічних даних про дитячі та юнацькі роки Святого Афанасія, — “Діяріуш” повно змальовує Афанасія, як сміливого борця проти унії, але вже з 1637-го року.

Коли народився Святий Афанасій, не відомо, — припускають, що десь у роках 1592-1597.² Народився десь у Західній Україні або на Білій Русі, і був сином доброї православної шляхетської родини, але зовсім обіdnлой. Навчався перше в

1 “Діаріуш” Ігумена Афанасія Филиповича видала Археографічна Комісія в виданні “Русская Историческая Бібліотека” том IV стовпці 49-156, Спб. 1875 рік. Це найповажніше джерело для вивчення життя й науки Мученика Афанасія.

2 Православная Богословская Энциклопедія, т. II ст. 179, Спб. 1901 рік.

місцевій братській школі, а пізніше перейшов до школи віленської, що мала характер школи вищої, яку він і закінчив. Юнак був дуже талановитий, і легко навчався богословських наук, які глибоко сприйняв. Дуже добре знову свою “руську” мову, а також мови латинську, грецьку, церковно-слов'янську та польську. Добре знову і історію свого народу.

Покінчивши “науки церковно-русські”, Афанасій мусів думати про свою будучину. Того часу було звичайним, що дрібні шляхтичі віддавали своїх синів на виховання до магнатів, і певне Афанасій цю школу перейшов. Трохи пізніше на молодого Филиповича звернув увагу великий литовський канцлер Лев Сапіга, який узяв його до свого двору.

Канцлер Лев Сапіга (1557-1633) близько стояв тоді біля справи третього самозванця, щоб посадити його на московський престол. Справа була така. Року 1614-го російське військо зловило відому Марину Mnішек, жінку першого й другого самозванців Димитрія, а з нею був і її чотирилітній хлопчик Іван-Ян; з Мариною схопили й польського шляхтича Яна Заруцького, що опікувався Мариною. Але польський уряд підіслав свого шляхтича Білинського, який намагався викрасти з Москви малого “царевича” Яна, підмінивши його на однолітка, синка шляхтича поляка, що помер у Москві, Дмитра Луби. Викрасти не вдалось, але через це були скарані на горло Ян Заруцький та синок Марини Ян-“Димитрій”, а Марина незабаром умерла в засланні в м. Коломні.

Та Білинський проте втік з хлопчиком Яном

31. ПРЕПОДОБНОМУЧЕНИК АФАНАСІЙ БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ,
ціле своє життя боровся за Православну Віру проти унії, і
був за це закатований 5-го вересня 1648-го року.

Лубою в Польщу, запевняючи, що це врятований син Марини Mnішек. Польська влада схопилася і за цього третього самозванця, і сейм навіть ухвалив видавати по 6000 злотих щорічно на виховання "царевича". Канцлер Сапіга плекав думку приєднати Москву до Польщі через одного спільногого короля, а тому взяв хлопця Яна Лубу до себе на виховання. І ось "інспектором", цебто вчителем до цього молодого "царевича" Яна Дмитровича Луби і був приставлений Афанасій Филипович. Звичайно, він зовсім нічого не знав, хто такий його вихованець.

Сім літ пробув молодий Афанасій при дворі Сапіги, у кублі католицтва, усе бачачи, до всього прислухаючись. Звичайно, Афанасій жодним політиком не був, і нічого не знав про свого учня, що це московський "царевич", — він тільки навчав дорученого йому хлопця й виховував його.

3. УНІЯТСЬКІ НАСИЛЬСТВА.

І певне молодий талановитий юнак не один раз мав розмови з канцлером Сапігою про релігійну боротьбу. Якраз тоді жорстока унія меж не знала в своїх насилиях, якраз тоді фанатичний уніятський Погоцький Архиєпископ Йосафат Кунцевич творив свої нечувані жорстокості, немилосердно переслідуючи всіх без винятку православних у своїй Єпархії, закриваючи її відбираючи православні церкви та монастири, позоставляючи віруючу людність без церковної обслуги, якраз тоді цей Кунцевич голосно кричав, що православних "треба топити та рубати їм голови".³ Кров'ю обливалося серце глибоко віруючого Афанасія Филиповича, і

він певне не один раз звертав увагу канцлеру Сапізі на те, що жорстока праця Архиєп. Кунцевича приведе Польщу до загибелі.

Року 1620-го на сеймі в Варшаві посол і чашник Волинський Лаврентій Древинський на всю державу голосно крикнув у сеймі перед королем польським: “Церква Православна, мати наша, наблизилась до падіння” через унію... “По великих містах церкви вже позапечатувані, маєтки церковні порозхоплювані, по монастирях, замість монахів, худобу замикають”,⁴ і все це роблять насильством уніяти. Оце все тяжко переносив чутливий молодий Афанасій, і в душі його довго зріла глибока й свята думка завзято боротися проти уніяцької неправди та насилення.

І сам канцлер Лев Сапіга, хоч і прихильник унії, виступав проте проти насильного запровадження її. Він, що працював для поєднання Московії з Польщею, ясно бачив, що унія сильно б'є Польщу, як державу, бо кидає всю Русь, Україну та Білорусь, в обійми Московії. У своєму знаменитому листі від 12(17?) березня 1622-го року він гірко писав до Архиєпископа Полоцького Йосафата Кунцевича: “Новгород-Сіверський, також Стародуб, Козелець і багато інших фортець унія від нас відірвала”, — вони перейшли під Московію, — “та й тепер це унія є головна спричинниця, що народ московський від королевича польського відхиляється, як це видно з листів російських до на-

3 Лист канцлера Л. Сапіги до Архиєп. І. Кунцевича 1622 року. Див. Н. Бантышъ-Каменскій: Исторія об' унії, 1805 р. ст. 80.

4 Там само, ст. 69-70.

ших державних вельмож. І тому більше не бажаємо, щоб така згубна для нас унія доценту нас поруйнувала!"

І він це одну правду підкреслив: "Одна унія спричинила всіх нещасть"⁵ в українсько-польському житті!...

Як державний муж, Лев Сапіга добре бачив наслідки страшної унії. Він писав у листі до Й. Кунцевича: "Ви з вівців (вірних) зробили козлів, накликали небезпеку для держави, а може й загибіль усім нам, католикам. Ваша така надійна унія принесла нам скорботи, неспокій та безлад, і стільки горя, що краще було б бути без неї. Бо то через унію ми терпимо постійний неспокій, огорчення та досади. Оце плоди вашої хваленої унії! Це поправді вона виновниця таких великих роздорів та безладу і між людьми, і в батьківщині. Бо недай Боже, коли б батьківщина наша захитається (а ви до того своєю суворістю прокладаєте легкий путь), то не знаю, що тоді буде з вашою унією"...

Із глибоким огорченням канцлер Сапіга кинув Й. Кунцевичу: "Жидам і татарам у Польщі не забороняється мати свої синагоги та мечеті, а ви християнські церкви запечатуєте! Через це скрізь ходить чутка, що православні погоджуються бути в підданстві країні в невірних турків, як терпіти такі утиски Віри"...

Але такі державні думки Сапіги мало хто тоді поділяв, бо й сам король силою підтримував унію.

Ось у таких настроях та в такому оточенні виховувався молодий Афанасій, якому Бог готовав тяжке та криваве преподобномучеництво. Більше

5 Там само, ст. 80, 84, 82, 83.

того, — взагалі усе молоде покоління українського й білоруського народу виховувалось тоді в задушливому оточенні уніяцьких підступів та насильства. І католики, ніби роблячи ще для унії, часто відбирали церкви та монастири просто для себе, чинячи відкритий гвалт та насилля.

4. УБИВСТВО АРХІЄПІСКОПА ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА.

І нарешті вдарив грім: народ не витерпів жорстоких знущань та нелюдських насильств уніяцького Архиєпископа Йосафата Кунцевича, і 12 листопада 1623-го року жорстоко вбив його в м. Вітебську, а тіло кинув у річку... Уся Україна й Білорусь заніміли... Щó то буде?

І пішли польські арешти та розправа, але спочатку несміливі. Тоді Папа Урбан VIII прислав королю польському Сигізмундові III грізного листа від 10-го лютого 1624-го року, в якому наказував йому: “Такий жорстокий переступ (убивство Архиєпископа Йосафата Кунцевича) вимагає бичів помсти Божої. Нехай проклятий буде той, хто стримає меча свого від крові! Отже, державний королю, ти не повинен стримуватись від меча та огню... Суворість повинна заступити місце милосердя! Ваша величність нехай потішиться сльозами нечестивців, які будуть покарані за смуток Релігії”...⁶

Це страшна порада помсти, яку міг давати тільки не християнин...

Ненависника православних, короля Сигізмун-

⁶ Documenta Pontificum Romanorum, Romae, 1953, t. I p. 455.

да III, що за ціль свого довгого правління (1587-1632) постановив затягнути в унію українців та білорусів якимибудь способами, не треба було просити про кару. Кара впала така, якої вимагав Папа, — немилосердна й жорстока... Уніатський Митрополит Йосиф Рутський з задоволенням доносив про цю кару своєму латинському начальству: “Відрублено голови двом міським бурмістрям, а з ними і 18 горожанам, а маєтки їхні поконфіковано. Біля сотні інших горожан, що повтікали на різні боки ще до прибуття (польських) комісарів, заочно засуджено на смерть, а маєтки їхні також поконфіковано. Привілеї цьому місту (Вітебську) відібрано, ратуша зруйновано, зруйновані обидві схизматицькі синагоги” (цебто, — православні церкви)...⁷

А до всього цього знущання того ж 1624-го року Папа Урбан VIII оголосив убитого Йосафата “блаженним”... Це був образливий виклик усій Русі, — українському та білоруському народам!

Усі ці жорстокі події, коли православні церкви сам уніатський Митрополит звав “синагогами”, а сам Папа жорстокого мучителя оголосив “блаженним”, переповнили душу Афанасія Филиповича великим завзяттям боронити свою Православну Церкву, і він покинув дім канцлера Льва Сапіги, і вирішив стати монахом, цебто на все життя віддатися на службу Богові.

7. К. Говорскій: Йосафатъ Кунцевичъ, Полоцкій уніатскій Архієпископъ, Вильня, 1865 р. ст. 30.

5. НАВЧАННЯ МОНАШОГО ЖИТТЯ.

Молодий юнак подався в місто Вильню, добре йому вже знайому, бо тут, здається, він і вища свою науку побирає. Православна Вильня тоді огнем кипіла, бо уніяцькі насоки були сильні на неї. Крім цього Вильня була тоді центром завзятої боротьби проти унії. І тут Афанасій Филипович поступив до славного православного Свято-Духівського монастиря, а року 1627-го прийняв і чернецтво.⁸

Почалася в Афанасія нова доба його життя, — він увесь віддався на служіння Богові. По певному часі, ченця Афанасія послали на послух у Кутейнський монастир під Оршею, де була відома друкарня, але тут він пробув не довго. З Кутейнського монастиря Афанасія відправили в великий і славний Межигірський монастир під Києвом, де справді було чого навчитися. Пробуваючи в монастирях, наш чернець “навчався волі Божої та монашого життя”, як він пише в своєму “Діярію”.

Але незабаром Афанасія покликали назад до більшої праці. Межигірський Ігумен, прощаючись з Афанасієм, дав йому таку монашу науку: “Брате Афанасію! Бережи принаймні оці три зasadі, необхідні для монаха: перше — слухайся старших, друге — суверо бережи церковні устави, і третє — бережися розмов з жінками. Коли все це, за Божою допомогою, збережеш, то спасешся, і будеш потрібний на службу Церкві Христовій”. Усе це чернець зберігав ціле життя своє.

8 Афанасій — це чернече ім’я, а як було його світське ім’я — не гідно. Воно мусіло починатися на А.

Молодий монах пішки вертався до Вильни, і в дорозі трапилася йому сильна таємнича подія, яка пронизала всього ченця. Афанасій стрів на дорозі недужого чоловіка, який не міг іти. Що з недужим робити? Спокуса ченцеві велика... І Афанасій поклав недужого собі на плечі і довго так ніс його. Виявилося, що це чоловік не звичайний, а глибокої Віри. Довго й палко розмовляли вдвох про Божі тайни, і цей незнайомий “дав йому Ім’я найсолідше, Ісуса Христа, і навчив, як його захвати” (Діяріюш). Ця зустріч з невідомим недужим і глибока розмова з ним поклали на душу Афанасія виразну печатку, яка не стиралася в нього все життя. І вироблялася глибока православна монаша ідеологія: коли хто не може ходити, візьми його на плечі свої та й по-братьськи неси. Іншими словами: Служити народові — то служити Богові.

І взагалі треба підкреслити, що Афанасій з природи своєї був сильно склонений до різних чудесних видінь та таємних випадків, — і він жив з ними та в них. Він завжди чув голос Божої Матері, і цього повне його життя. Душу мав чутливу, як найчуйніша арфа, яка легко відгукувалася радістю на кожне добро і завзятістю проти всякого зла та неправди.

6. АФАНАСІЙ НАСТОЯТЕЛЕМ ДУБОЙСЬКОГО МАНАСТИРЯ.

Коли Афанасій вернувся до Вильни, його року 1632-го висвятили на Ієромонаха, а пізніше відіслали в Дубойський монастир біля Пінська на посаду Намісника його. Ревно й любовно зайнявся Афанасій своїм монастирем, пробув у ньому три роки,

і полюбив його. Вороги, “видимі й невидимі” люто нападали на монастиря, і Афанасій завзято відбивався від усіх.

Але знайшовся ворог, ревний католик, від якого відбитися не було сил, — року 1636-го великий литовський канцлер князь Альберт-Станіслав Радзивіл відібрав Дубойського (чи Добойського) монастиря і передав його уніятам (а пізніше своїм єзуїтам)...⁹ I Намісник Афанасій і вся браття були просто вигнані з улюбленого монастиря... Це був удар обуха по чутливій душі Афанасія. І він написав сильного листа до мешканців м. Пінська проти унії.

Коли відбирали цього православного монастиря, о. Афанасій бачив серед дня страшне видіння: на Небі з'явилися вишиковані до бою війська, а на землі сім пекельних огнів. “Серед тих огнів трьох осіб я виразно бачив, — пише в Діяріюші о. Афанасій, — а саме: легата нунція (Маріо Філонарді) в папській короні, короля Сигізмунда та гетьмана Сапігу, які сиділи в пекельному огні дуже сумні, бо переслідували Православну Церкву”... На дивне видиво вказував Афанасій і іншим, але вони того не бачили.

Видіння переконало о. Афанасія, що головних насильників Православія Бог суворо покарає, — і це переконання позосталося в нього на все життя.

7. АФАНАСІЙ У КУП'ЯТИЦЬКІМ МАНАСТИРІ.

Вигнаний і бездомний о. Афанасій подався в славний Куп'ятицький монастир, і там його по-

⁹ М. Макарій: Исторія Русской Церкви, т. XI ст. 552.

братськи прийняли. Але тяжкопошкодований, він не міг заспокоїтись, і став складати “жалісного листа”, до якого були позаписувані всі нелюдські кривди та утиски, які робили латино-уніяти православним. Багато шанованих осіб підписали цього листа, і о. Афанасій поклав його перед чудотворним Образом Куп'ятицької Божої Матері, якою славився цей монастир, і щоденно благав її, щоб Вона заступилася за православних і покарала уніятів. І взагалі Куп'ятицька Божа Мати стала опікункою о. Афанасія на все його життя.

Року наступного, 1637-го, з благословення Митрополита Петра Могили, приступили до направи застарілого Куп'ятицького монастиря. Треба було поїхати за збором пожертв, і Ігумен Іларіон Денисович доручив цю важливу справу о. Афанасію, що став уже Намісником Куп'ятицьким. Праця була тяжка й відповідальна, і о. Афанасій — за своїм звичаєм — перше почав молитися до Куп'ятицької Божої Матері, і під час молитви він ясно почув голос Богородиці: “Афанасію, — щар московський поставить Мені церкву. Іди до нього, до царя Михаїла, і скажи йому: Перемагай наших неприятелів, бо вже час настав”...

Це розшаліла унія та католицькі переслідування кидали українців та білорусів шукати спасіння в Московії.

8. ПОДОРОЖ АФАНАСІЯ ЗА ЗБІРКОЮ.

Попрощавши з братами в церкві, і вийшовши вже в притвор, о. Афанасій ще раз обернувся до чудотворного Куп'ятицького Образа і з благанням скрикнув: “О Пречиста Богородице, — будь

зо мною!” І ясно почув відповідь від Образа: “Іду Й Я з тобою!” І побачив на крилосі раніше померлого Диякона Неємію, який йому сказав: “Я йду при своїй Госпожі”... І о. Афанасій сміливо пішов на важливу справу, — зібрати пожертви на перевбудову Куп’ятицького монастиря, в якому знаходилась його Госпожа, — Божа Мати, його Покровителька Милостива.

Але збірка пожертв не пішла так, як того хотів собі о. Афанасій, — білоруський народ був бідний, а заможного православного панства не було. Мав і неприємність, — у м. Слуцьку сидів Намісник Київського Митрополита, Архимандрит Шицик, який виявив незадоволення, чому робиться збірка без його відома та згоди. І повідбираав видані листи. Але о. Шицик незабаром був за ще настражений видінням у сні, і відразу змінив свою думку: “Ідіть з Богом, куди хочете. Я роблю це для Пречистої Богородиці, а не для вас”.

О. Афанасій був зо своїм сопутником Дияконом, і вони подалися до славного Кутейнського монастиря. Тут їх ласково прийняв Ігумен Йоїл Труцевич, і дав їм відповідні листи до о. о. Протопопів та до церковних Братств. Афанасій обійшов багато міст, — Копилу, Шклов, Могилів, Головчин і ін., але збирав мало, бо якраз тоді скрізь збиралі для свого Могилівського Єпископа Сильвестра Косова, який судився з уніяцьким Єпископом Селявою за захвати.

Знеохочений о. Афанасій вернувся знов до Кутейнського монастиря. Добрий Ігумен Йоїл Труцевич підбадьорив збирача, і порадив йому кончить в Московію, до царя, як йому наказувала Ку-

п'ятицька Божа Мати. І видав о. Афанасію листа до пограничного воєводи в м. Трубчеську, до князя Петра Трубецького. І Намісник Афанасій сміливо подався до воєводи, але той поставився формально: Афанасій жодних польських перепусток не мав, тому воєвода вернув його назад.

9. АФАНАСІЙ У ЦАРЯ МОСКОВСЬКОГО.

Засмучений о. Афанасій вернувся назад. І за своїм звичаєм став ревно молитися: “О Боже мій, о Пречиста Богородице,—змилуйтесь надо мною!...” І ясно почув голос, який йому порадив у біді: “Нашо ти шукаєш людської помочі? Іди в Москву, а Я з тобою”...

Почуши таку пораду, о. Афанасій осмілів, і рішуче пішов до московського кордону в районі Н. Сіверського, і спокійно перейшов його, і попрямував просто до Москви, до шаря Михайла Федоровича, який — за московською церковною лінією — багато допомагав усім церквам та монастирям. По дорозі о. Афанасія скрізь привітливо приймали й розпитували про гоніння на православних у Польщі, а о. Афанасій докладно розповідав, як католики з уніятами нищать Благочестиву Віру. Це був 1638-ий рік. У Москві о. Афанасій привітливо прийняли, і помістили на Ординці в Москворіччі.

У Москві о. Афанасій був допущений до царя московського Михайла. Найперше розповів йому про страшні утиски православних від католиків та особливо від уніятів, і ревно просив “оборонити народ православний від нестерпного переслідування”. І доручив цареві свою давніше складену За-

писку про переслідування православних у Польщі. Розповів також про конечні потреби Куп'ятицького монастиря. Цар уважно все вислухав, і дав о. Афанасію "багату пожертьву". І відпустив із Москви. Поради Божої Матері сповнилися.

Час, коли о. Афанасій ходив до московського царя, справді був одним з найтяжчих. Року 1632-го 1-го листопада новий король польський Володислав IV вроочисто присягнув, підписав і оголосив свої "Пункти заспокоєння" православних у Польщі. Присягнув виконувати їх, але ніхто й не думав переводити це в життя... І вже через яких п'ять літ ці вроочисті "Пункти" стали звичайними польськими обіцянками, — тільки на папері... Навпаки, католики та уніати шаліли, як ніколи. Так виглядав "золотий мир" у Польщі між православними й католиками, і власне це загнало о. Афанасія, як гнало й тисячі інших, у Москву на скаргу.

10. ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ.

Їзда в Московію за милостинею була звичайною того часу, — в Москву їздили православні зо всього світу. Спокійно й радісно вертався о. Афанасій до свого Куп'ятицького монастиря, і прибув туди 16 липня 1638-го року. Монастир мав тепер кошти на необхідні ремонти. Намісник добре виконав доручену йому справу.

Більше року ходив за збіркою о. Афанасій. Молодий чернець подорожував по Білій Русі, і побував у кількох монастирях. Він сильно боронив Православну Віру, і скрізь розповідав про підступи уніятів. Їздячи по Білорусії, Афанасій усіх під-

тримував на дусі, і всіх закликав боронити Православіє, усіх запевняв, що поможе Куп'ятицька Божа Мати. Цим він звернув на себе увагу православного проводу, і викликав велику ненависть до себе поляків та уніятів.

Час ішов, о. Афанасій постійно всіх закликав боронити Православну Віру. Багато й гаряче молився, і завжди звертався до Милостивої Заступниці по пораді.

Собратом Афанасія в Куп'ятицькому монастирі був о. Макарій Токаревський, монах святого життя, що пізніше, року 1678-го був забитий турками в Каневі, а потім канонізований.

11. АФАНАСІЙ СТАЄ ІГУМЕНОМ БЕРЕСТЕЙСЬКИМ.

Але ось настала нова доба в житті горливого молитвілника. До Куп'ятицького Ігумена року 1640-го прийшли монахи, посланці з Берестя, просіччи відпустити їм на Ігумена або о. Макарія Токаревського, або о. Афанасія Филиповича. Обидва ці отці були потрібні в Куп'ятичах, тому Ігумен відпустив до Берестя о. Клиmenta Несвіцького. Але Берестя гаряче просив таки намічених кандидатів.

Тоді Куп'ятицький Ігумен з братією постановили виконати прохання, і кинули жеребка: Господь звелів їхати до Берестя на Ігумена о. Афанасію.

Настала переломова доба в житті о. Афанасія, — він опинився в центрі унії, у м. Бересті, він став Ігуменом заміського монастиря, — пам'яті Семена Стовпника. Напади уніятів на цього монастиря не спинялися, та новий Ігумен ревно боронив його. Він багато суворо постив і цілими ночами молився,

і все просив Богородицю боронити монастиря від підступних уніятів. У частих видіннях і пророчих снах Мати Божа підтримувала Ігумена на дусі, а він підтримував і запалював інших. Берестейський Семенівський монастир став міцною фортецею Православія. Ігумен сміливо виступав проти Католицтва взагалі, а особливо проти зрадливої унії, і цим набув собі безліч ворогів. У боротьбі з уніятами о. Афанасій був безстрашним і послідовним, і ні на що не оглядався: був гарячий, завзятий і пристрасний. Ніщо життєве не стримувало його, — робив тільки те, що йому наказувала у видіннях та снах Божа Мати.

“У Бересті фундамент проклятої унії стався”, — писав о. Ігумен Афанасій, — тут же треба її покінчти. І це — знищення унії — стало все-життєвим завданням о. Ігумена Афанасія. “Знищити унію, як корінь усікого лиха”, це було тоді гасло й вимога усіх кращих синів України та Білорусії. І вся ця праця зробила Ігумена Афанасія найвидатнішим борцем свого часу за Православну Віру проти унії.

Щодо виразу “проклята унія”, якої завжди вживає Св. Афанасій, то це був народній вираз, поширений по всій Україні та Білорусії, і вживаний від давнього часу аж до часів наших. В українській київській драмі 1728-го року читаємо: Поляки “уже й Віру Святую (Православну) іспразднити тщаться, а ввести трекляту унію помишляють”.¹⁰

Щоб глибше зrozуміти ідеологію Преподоб-

10 М. Возняк: Історія української літератури, т. III ст. 220, Львів, 1924 р.

ного Афанасія, а також повстання скрізь поширеного виразу “проклята унія”, пригадаємо тут, що в ”кублі унії”, в місті Бересті спокою ніколи не було, починаючи з 1590-х років, а особливо з року 1596-го, з року насильної унії, король Сигізмунд IV, уся Україна чекала релігійного полегчення. Новий король, Володислав IV змушений був року 1632-го листопада 1-го прийняти “Пункти заспокоення”.

Згідно з цими Пунктами в м. Бересті вернули православним заграбовані уніятами церкву Різдва Пресвятої Богородиці та монастир Св. Семена Стовпника.¹¹ Уніати противилися, але мусіли покоритися державній владі: вона їм видала, вона й відбирала. Православні сильно зростали на дусі, а коли прийшов новий Ігумен, він ще більше підняв усім духа. Берестя належало до юрисдикції Луцького Єпископа Афанасія кн. Пузини, а на чолі стояв Митрополит Київський Петро Могила, який міцно боронив Православну Віру, і до того закликав усіх.

У Бересті було давнє православне Св. Миколаївське Братство, яке все стало при Ігумені Афанасії. Він повишукував усі стародавні акти на право Берестейського Братства, і позаписував їх до місцевих гродських книг, більше того, — добився, що король Володислав IV затвердив їх.

Усе це викликало шалену злобу католиків проти Ігумена Афанасія, — за ним на вулиці бігalo шумовиння, під'юджуване католико-уніятами,

11 Акты Виленской Археографической Коммиссии, том V, передмова, ст. 30-31.

звеважали його викриками та лайками, а то нападали й били його.

У Бересті була єзуїтська школа, і її учні, сфанатизовані своїми учителями, збиралі берестейське католицьке шумовиння й нападали на Семенівський монастир, а зловлених православних монахів немилосердно до крові били... Вони часто вривалися в Св. Семенівський храм під час Богослужіння, розганяли вірних, зневажали Святині... І мусів мати о. Афанасій надлюдське терпіння, щоб усе це зносити... А порятунку на всі ці щоденні знущання ніде не було.

Але єзуїти з уніятами робили своє, і таки добились в короля наказу, що православні братчики мусіли бути давати віск на уніяцький Собор, бо він свічок не мав (бо стояв пусткою), і мусіли брати уділ в уніяцьких і католицьких процесіях, бо в них не було кому йти...¹²

Ось так повставала ідеологія Преподобного Афанасія, так повставало загальне всеукраїнське й всеблоруське гасло: “проклята унія”.

У той час, коли уніяти нападали на монастирі й церкви й відбирали їх за допомогою уряду, треба було конечно мати правні акти на свої володіння. А безконечні пожари та қолотнечі винищили багато актів. Коли уніяти захоплювали яку щеркву чи монастиря, виганяючи звідти православних монахів, була ще одна оборона на це, — суд, куди треба було показати свої права на відняте уніятою, інакше польський суд звичайно ставав по боці загарбників уніятів.

12 Акты Виленской Археографической Комиссии, том V, передмова, ст. 32-36.

І о. Ігумен Афанасій визбирав усі акти про права й маєтки Берестейського монастиря та Берестейського Церковного Братства, — серед них були й стародавні, писані на пергамені. І всі ці акти Ігумен вніс до державних берестейських т. зв. гродських книг. Стало легче на серці, і в разі ворожого наїзду є чим боронитися!

І о. Ігумен Афанасій став смілішим у своїх виступах проти уніятів. Скрізь, де було можна, у своєму монастирі, а також і по інших містах, Ігумен почав проповідувати, що “унія з старим Римом прийнята не за порядком Східної Церкви, тому вона вічно проклята”, і цю думку він доводив богословськими доказами: як проклята, вона принесе всім same нещасть; як проклята, вона ніколи не заслує канонічної Церкви. І все це викликало серед уніятів у Бересті й далеко поза ним тривогу та озаблення проти сміливого Ігумена Пророка.

12. ІГУМЕН АФАНАСІЙ ПРОСИТЬ ГРАМОТУ ВІД КОРОЛЯ.

Наблизився сейм 1641-го року. За звичаєм тодішнього часу допомогти православним можна було хіба на сеймі. До Варшави в великому числі збиралися послі, вороги й приятелі Православія. Уніяти вже добіралися до Берестейського монастиря, тому о. Ігумен Афанасій постановив їхати в Варшаву і випросити в короля охоронну грамоту на свого монастиря та на Берестейське Миколаївське Братство.

Гаряче й ревно молився о. Афанасій до єдиної Милостивої Заступниці, Куп'ятицької Божої Матері, молився і постив, — і король грамоту видав.

Видав король і дозвіл закласти в м. Бересті школу “язика руського й польського”.

Але в Польщі це було не все, — до королівської грамоти потрібна була канцлерська або підканцлерська печатка. Обидва вони, запеклі католики, суворо прийняли о. Афанасія, і печатки не поставили... Убогий чернець обіцяв їм дати 30 талярів дарунка, — не взяли й цього. І канцлер і ксьондз підканцлер дали одну пораду:

— “Станьте уніятами, тоді ми й даром покладемо печатку... І знайте, що від Святого Отця, Папи Римського, під страхом прокляття заборонено, щоб Грецька Віра зростала в нашому краї”...

Кинувся тоді о. Ігумен до своїх православних старших, — Єпископів, Архимандритів і інших, що понайжджали до Варшави, і побачив і почув, що кожен з них має свою тяжку біду, ще більшу від його... І всі йому відповідали: “Роби собі, як можеш, а я маю свій клопіт!”... І не було обороні ні звідки...

І о. Ігумен записав до свого “Діяріюша”, що Православна Церква терпить у християнській державі, у Польщі, більшу неволю, як у Турції. І не можна вже набути волі і за гроші...

13. БУДЕ СУД БОЖИЙ ЗА УНИЮ.

І побачив о. Ігумен Афанасій чужу православну біду на власні очі свої. Ось посланці з Орші, братчики, — вони побудували в Братстві нову церкву, бо стара розвалилась, а закон польський забороняє ставити нові православні церкви... Дають оршанці ксьондзю підканцлерові 200 червоних золо-

тих за дозвіл, а він усе одне: “Прийміть перше унію”...

Такий же клопіт мають і посланці з м. Сокалля. Вони дали за свою справу (за православну церкву) сто червінців, а до цього ще й пригнали 50 хороших корів на фільварок, — беріть, але діло зробіть... І теж та сама відповідь:

— Прийміть перше унію, тоді все зробимо!...

Корів брали, а діла не робили: “Перше прийміть унію”, це тепер стало одинокою відповіддю по всіх польських урядах...

А Ігумен Афанасій усе це бачив, усе цечув... І всі ночі він проводив у молитві, і ввесь час постив... Темні думки про безвихідний стан Православної Церкви в Польщі та про безконечні підступні утиски уніятів заволоділи святым монахом... І нема поради ні звідки, унія шириться насиллям та підступом... І гірко плаکав о. Афанасій, вистоючи цілі ночі на колінах перед Образом Божої Матері...

І став він читати в себе на помешканні, у домі Степана Пискаря, улюбленаого Акафіста Пресвятій Богородиці, що він взагалі часто робив. І ось, коли він зо слізьми виголосив: “Від усіх бід визволи нас”, то ясно почув від Ікони Божої Матері: “О Афанасію, — подай прохання на сейм через мій Куп’ятицький Образ, на Хресті виображеній, і гроzi королю і всій Речі Посполитій праведним гнівом і страшним судом Божим, який досягне їх, коли не опам’ятаються, і коли не знищать прокляту унію”...

І Ігумен Афанасій став правдивим Пророком: він скрізь проповідував, що Польща згине через запроваджувану унію, бо така унія проклята...

Та й Божа Мати в видіннях говорила йому:
унія проклята...

І це переконання опанувало Ігуменом цілком, і
це була провідна його думка вже аж до смерти.

14. СУВОРА ПРОМОВА ІГУМЕНА АФАНАСІЯ ПЕРЕД КОРОЛЕМ.

Вернувшись додому з Варшави ні з чим, Ігумен Берестейський став пильно готуватися на наступний шеститижневий сейм у Варшаві 1643-го року. Він вирішив усе робити, як звеліла йому Божа Мати, — написати до сенату Записку про всі кривди, які терпить Церква від уніятів, і все це особисто розповісти королю в сенаті. Намалювали для Ігумена сім копій з Чудотворної Ікони Куп'ятицької Божої Матері, і він узяв їх з собою на сейм. Узяв і приготовлену Записку, що коли король негайно не знищить унії, то наступить Страшний Суд Божий над Польщею. І о. Афанасій поїхав у Варшаву, “як Пророк Ілля, ревнуючий за Віру”. Ігумен був глибоко переконаний, що робить святе діло Боже, і що йому поможе Милостива Божа Мати.

І ось Берестейський Ігумен знову в Варшаві. Настрій у всіх православних добрий, — зо всіх кінців України й Білорусі привезена всенародня вимога: унія мусить бути знищена! Приятелі Афанасія добилися для нього зможи виступити в сеймі й особисто говорити перед королем.

Прибувши в сенат, Ігумен роздав достойним особам освячені Ікони Куп'ятицької Божої Матері. І він сміливо виголосив перед королем і сенаторами історичну гарячу промову, і докладно розповів, як немилосердно й смертельно поляки та їхні

уніяти тиснуть та переслідують православних по всій Україні та Білій Русі. У сенаті затихло, усі заніміли, і слухали грізні слова страшного нового Пророка...

“Найясніший королю, пане мій милостивий,— так почав свою оборонну історичну промову сміливий Ігумен. — Терпимо незносну несправедливість, — не хотять нам, православним, давати дозволу на наші благочестиві щерковні справи! Не хотять нас охороняти згідно з правами, які ствердила Ваша Королівська Милість присягою.”

“Уже 50 літ під вами, ніби християнськими панами, Православна Віра наша і Церква Східня терплять великі переслідування в угоду проклятій унії... I все це робиться з допомогою та поміччю ненависних римських ксьондзів, а особливо мудрих єзуїтів”...

“Ці єзуїти, через красні слова та марнотні науки й приманливі титули оволоділи серцями молоді, виставляючи в школах комедії, маючи в костьолах катедри (для проповіді), видаючи зіпсуваного змісту книжки, з видуманими диявольськими підступами, — єзуїти безбожно спокушають простих людей, а православних християн, самі бувши неправовірними, віддають на сором та переслідують”...

I o. Афанасій просив короля та ввесь сенат, що треба цілком заспокоїти православних, і щоб “унія проклята була винищена і вівч обернена”...

А далі Ігумен Афанасій заговорив як суворий стародавній Пророк: “Коли унію прокляту викоріните, а Православну правдиву Церкву заспокої-

те, то матимете щасливі літа. А коли Віру Православну Грецьку не умиротворите, і проклятої унії не знищите, то воїстину приймете на себе суд Божий..."

"Образ Пречистої Богородиці нехай стане вам сурмою та знаком, який попередить Страшний Суд Божий, коли благословенні унаслідують Царство Небесне, а прокляті вкинені будуть до пекла на муки вічні..."

"О, я знаю, що знайдуться такі, що будуть противитися цій моїй осторозі, і будуть більше невірні, ніж фараон з окаменілим серцем. Але сподіваюся, що знайдеться й Авраам, вірний Богові, своєму Создателеві, який повірить усьому цьому".

15. НАСЛІДКИ СУВОРОЇ ПРОМОВИ.

Промова Берестейського Ігумена була сувора й грізна, — до таких промов у сенаті не звикли. Взагалі по промові Лаврентія Древинського 1620 р. в сенаті ще ніхто так не говорив, як заговорив тепер Берестейський Пророк.

Виступ в сенаті став голосним, сильно ударив поляків і уніятів, і вони постановили знищити сміливця, як свого небезпечного ворога. Промова викликала переляк і озлоблення серед католиків та уніятів, і всі кинулися на старших, у Варшаві присутніх, православних, — як вони дозволяють просному Ігуменові говорити так відкрито перед королем?... Кинули вину за цю промову на всіх присутніх православних, а особливо на Могилівського Єпископа С. Косова та Луцького А. Пузину. А самого Афанасія оголосили неповноумним...

Старші з православних були цим дуже затурбовані, а католики й уніяти напирали на них, щоб покарати сміливця. І коли Ігумен прийшов до “своїх старших”, то його звідти не випустили, — наказали сидіти в домі королівського урядника Яна Желізовського до кінця сейму, і нікуди не виходити. Зняли з о. Афанасія сан Ігумена...

Афанасій бачив, що його прохання ні до чого доброго не провадять. Тоді, по кількох тижнях чекання, він задумав впливати через простий народ, заговорити до нього, — він вискочив на вулицю в неповному вбрани, обмазався грязюкою, і став наслідувати Христа ради юродивих, чи “блажених”. Ігумен побіг якраз на Благовіщення по варшавських вулицях, бив себе посохом (києм) і кричав: “*Vae maledictis et infidelibus!* Біда проклятим і невірним! Біда проклятим і невірним!” Біг по людних вулицях до костьолів, щоб там теж саме кричати, але Афанасія таки зловили й привели на суд до православних єпископів.

Берестейського Ігумена затримали, щоб він знову не пішов до сейму, а вкінці відправили його в Київ до Митрополита Петра Могили на суд. Митрополича Консисторія дослідила всю справу о. Афанасія, й оправдала його. Митрополит Петро Могила, повчivши о. Ігумена держати себе спокійніше, дозволив йому вертатися на своє місце в Берестя.

16. ШУКАННЯ ПРАВДИ В КРАКОВІ.

Вернувшись у Берестя, Ігумен Афанасій багато терпить “від свавільних єзуїтських студентів та університетських попів”, — вони завжди нападають

і на о. Афанасія, і на монастир. Ігумен пише, що часто бували від католиків та уніятів “биття, мордування, образи”. Куп’ятицький монастир одного разу послав до Афанасія своїх монахів, а Кобринський уніяцький Архимандрит Овлочинський перестрів їх ченців, напав на них, і одному Священикові “урізав бороду”, а другого, Диякона, оголосив... А потім обох вигнав, заграбувавши двох коней...

Жити від таких щоденних утисків уніяцьких ставало неможливо... Аж тут прийшла звістка, що привілей для Берестейського монастиря вже готовий, і року 1644-го Ігумен Афанасій подався до Krakova шукати правди на уніятів.

Він звернувся до Новгородського воєводи Сапіги, якого, певне, знав віддавна, і просив його заступитися перед королем. На землях цього Сапіги жили Берестейські монахи, цебто він був їхнім патроном. Ігумен скаржився Сапізі: “На кожному місці, по дворах і судах сміються з нас, православних, і вигукують: гу-гу, русин, люпус (вовк), релія, Господи-помилуй, схизматик, турко-гречин, відступник, Наливайко”... І плакав о. Ігумен...

Та годі було в католика шукати правди православному. Він з презирством відповів Ігумену:

— Піп з попом побився, а мені яке діло до того? Ставайте уніятами, тоді будете жити спокійно. А коли не хочете, шукайте собі правди через своїх старших...

Надумався Ігумен Філіпович зайди за милостинею до московського посла, князя Львова, що жив у Krakovі. Розповів йому про утиски від уніятів, а посол став вивідувати про... третього само-

званця, про Яна Фавстина Дмитрієвича Лубу, якого учителем був Ігумен замолоду. Ігумен Афанасій в політиці не розумівся, і це потім сильно пошкодило йому. “Я, — пише Афанасій, — як невідомий жодної хитrosti і не маючи ні від кого доручення таємниці про нього, далем послові картку Фавстина, до мене з господи писаную, з подписом руки в тиє слова: Ян Фавстин Дмитрович, писано в царевичевій господі на обіді”. Звичайно, це була необережність.

Якраз тільки тоді московський уряд довідався про третього самозванця Яна Лубу, ніби сина Марини Mnішек, і доручив своєму послові в Польщі кн. Львову вивідати про цю справу. А Ігумен Афанасій, нічого не знаючи, дав картку Яна Луби в руки посла. Звичайно, це кинуло підозріння і на о. Афанасія, і він цим собі пошкодив.

17. ШУКАННЯ ПРАВДИ В ВАРШАВІ.

З Krakова Ігумен Berестейський подався до Варшави, щоб викупити готовий королівський привілей. По цій справі клопотався адвокат Зичевський, і він вимагав тепер за королівську грамоту 6000 злотих, твердячи, що йому допомогли єзуїти, а їм треба віддячити. І Зичевський показав готову королівську грамоту. Звичайно, таких великих грошей у Ігумена не було й не могло бути, а адвокат на менше не годився... І справа через бідність не дійшла до кінця. Бо: прийміть унію, і все будете мати безплатно, — твердили скрізь.

Тут, у Варшаві о. Афанасій замовив намалювати йому нового Образа Куп'ятицької Ікони Бо-

жої Матері з скипетром у руці, — на знак його перемоги. І коли Ігумен молився перед новим Образом, він ясно почув голос від Ікони, який говорив: “О Афanasіє, — благай ще раз через мій Куп’ятицький Образ на найближчому сеймі перед королем і Річчю Посполитою про остаточне викорінення проклятої унії. Добре буде, коли послухають і викорінять її, — поживуть тоді ще щасливо”...

Цим видінням Ігумен Афанасій був сильно настрашений, і п’ять днів нічого не єв і нічого не пив, усе роздумуючи, що йому почати? “Біда буде мені, — казав він, — коли говорити таке в такому високому місті, але й біда замовчувати діла Божі”...

По довгім роздумуванні та молитві Ігумен постановив таки не мовчати. І почав він писати велику Записку про кривди від унії, щоб подати її разом з Іконою Куп’ятицької Божої Матері королю, як той буде в костелі. І також постановив поширити свій твір про унію поміж вищими урядниками Польщі та Великого Князівства Литовського, поміж чужоземними купцями та по різних містах.

І Ігумен вернувся з Варшави до Берестя, і там кінчав свій твір про унію.

18. АРЕШТ ІГУМЕНА АФАНАСІЯ.

Але цього задуму о. Афанасій не зміг виконати. За ним пильно слідкували, і підглядали, як він у Krakovі заходив до московського посла кн. Львова. І Ігумена арештували 29 листопада 1644-го року. “Взято мя, — пише о. Филипович, — до

в'язниці од короля пана, до Варшави, якби з причини Дмитровича, царевича московського... І билем в оковах чрез рок і більше". Звичайно, схопили Афанасія тільки за те, що він виступав проти унії.

І Ігумена закували в кайдани і тримали в Варшаві у в'язниці. Але святий Мученик своєї справи, яку йому доручила Божа Мати, не спинив і тут,— він продовжує писати Записку про заспокоєння Православія і про остаточне викорінення унії. 'Побудкою до цього служило Афанасієві непохитне переконання, що це Бог його кличе на справу, покладену на нього, як на бидлятко Валаама'.¹³

19. ЗАПИСКА ПРО ШКОДИ ВІД УНІЇ.

І Ігумен Афанасій пильно писав у в'язниці прохання до короля про знищенння унії, писав його з закутими в кайдани ногами. Але руки й голова були вільні. У цьому своєму творі Ігумен "сильними рисами малює тяжкий стан православних, і доводить, що унія мусить бути знищена, бо унія— це корінь всіх нещасть для Річі Посполитої, а в будучому вона — її загибель"...¹⁴

"Як Каїн Авеля, — писав Мученик Афанасій, у в'язниці до короля, — як Ізмаїл Ісака, так проклятий уніят забивав і переслідував свого рідного брата... Це саме через підлабузників (хрунів), противників Правди Святої, а часом і через попущення Боже, робиться і тепер..."

"По багатьох різних місцях у Польщі непо-

13 С. Голубевъ: Петръ Могила, Киевъ, 1898 р., т. II ст. 194.

14 Там само, ст. 194.

трібні колотнечі через ту прокляту унію аж по цей час діються. На остаток була непотрібна внутрішня війна через ту прокляту унію і з козаками. Через неї висохло милосердя майже в усіх... Через неї розмножилися підлабузництва, лакомства, за-здроші, зради, нечесності, а найбільше проклята пиха... Через неї і порядок духовний і світський ось-ось загине, про що й самі вже кричать: «нерядом стоймо...»

“Отже, за волею Божою настає дія, наступив час поділу благословенних від проклятих, прийшов уже справедливий Божий гнів і Суд Його Страшний на лівицю... Хто має вуха, щоб слухати, нехай слухає...”

У цій же Записці наслідки від унії Ігумен Філіпович описує так: “А тепер уже 50 літ, як нещасливо настала проклята унія через бажання сенаторського стільця і через бажання поваги пишних Духовних... Унія розсварила цю спокійну державу не тільки в країнах, в князівствах, у повітах, у містах, але і в містечках та селах з селянами, міщенцями з міщенками, живнірів з живнірами (бо й з козаками через це була непотрібна внутрішня війна), панів з підданими, батьків з дітьми, а навіть і духовних з духовними, наостанку монахів з монахами, до нестриманого гніву приводила, приводить, і нещасливо роздражнює”.

Написавши таку Записку про страшні шкоди від унії для Русі (України й Білорусії) і Польщі, Святий Мученик передав її своїм приятелям, щоб доручили королю та високим урядникам. І 15 березня її доручили маршалку Осінському. Крім цього, Записку про шкоди від унії оправили в зелені

ний оксаміт і непомітно поклали в королівську карету. Король її взяв, і, приїхавши в замок, наказав пану Пацові читати записку. І вислухав її всю, — почув правду про унію з уст Святого.

Але наслідків не було видно. Тоді Афанасієві приятелі хотіли доручити королю другий раз, але король запримітив це, і Записки не взяв, сказавши: “Не треба, не треба більше нічого... Я вже звелів Ігумена випустити”...

Тут же, у в'язниці, закований у кайдани, Святий Мученик склав і пісню проти унії, але ми з неї знаємо тільки початок:

Даруй покій
Церкві Своїй,
Христе Боже!

20. ЗАСЛАННЯ ІГУМЕНА АФАНАСІЯ.

Слідство, звичайно, нічого не дало, хоч і пильно поляки шукали. І на початку листопада 1645-го року Мученика Афанасія звільнили з в'язниці, і в супроводі двох драгунів-жандармів запровадили його до Києва, до Митрополита Петра Могили. Митрополитові було написано бажання короля, — “заслати Ігумена в таке місце, де б він не міг робити галасу”, цебто, де б він не міг виступати проти унії. І Митрополит позоставив Берестейського Ігумена в Києві біля себе. І тут о. Афанасій пробув аж до смерти Митрополита († 1. I. 1647).

На похорон славного Митрополита приїхав і Єпископ Луцький Афанасій кн. Пузина. До нього звернувся засланий Берестейський Ігумен, і Єпископ Пузина забрав його до Луцька, а з Луцька, на прохання Берестейського Братства, відпустив йо-

го на Ігumenство до Берестя, і нарешті Мученик знову вернувся до своєї братії, які його широко любили. Вернувшись по довгих муках та знущаннях в боротьбі за Віру Православну.

21. КАТУВАННЯ ІГУМЕНА АФАНАСІЯ.

Але поляки й уніяти не позоставили Святого Мученика в спокої й тепер, — навпаки, ще більше лютились на нього. Стан усе гіршав, православним через унію жити вже не було змоги, і козацтво року 1648-го повстало на ворога під проводом Богдана Хмельницького. Повстала вся Україна, і часть Білорусі з гаслами: За волю Православної Віри проти унії!

Усе кругом загорілось, польське військо було соромно побите і втікало. З України втікали перестрашені всі уніяти... Явно збувалося пророчество Святого Мученика Афанасія: через примусову унію Польща валилася... У Польщі запровадили військові т. зв. каптурові суди, — постанови його виконувалися зараз.

У цей грізний час не забули і про Ігумена Берестейського, і послано було відділ війська арештувати Ігумена Афанасія. Це було 1-го червня 1648-го року. Ігумен якраз правив Службу Божу, співали Херувимську Пісню, коли військо прийшло до монастиря. Ігумена схопили від Божого Престолу, і повели в Берестейський замок до жаптурового суду.

Капітан королівської гвардії Шумський став його люто випитувати. Він був обвинувачем, і захищав Ігуменові, що той писав до козаків листи, закликаючи їх повстати проти унії, і посылав їм по-

рох. Усе це відкинув о. Афанасій. Тоді найпильніше перетрусили все в монастирі, і нічого не знайшли. А Шумський дав був наказа своїм гайдукам конче знайти докази, хоч би й підкинені.

Розлючений невдачею капітан Шумський став винуватити Ігумена Афанасія в тому, що він проглиняв унію. Цього не відкинув Афанасій, і сміливо відказав своїм суддям:

— Проклята ця ваша унія!... І знайте певне, що як не викорінете її з своєї держави і не дасте спокою Православній Східній Церкві, то зазнаєте над собою гніву Божого”...¹⁵

Преподобний говорив сміливо та голосно, на всю залю. А судова заля була переповнена католиками та уніятами, і слова сміливого Ігумена викликали люту злобу проти нього. Стали верещати: “Убити його! Почетвертувати! На палю посадити схизматика!”

Товпа так була розлючена, що довелося силою випровадити її з судової залі...

За таку сміливу оборону Православної Віри і за зневагу унії капітан Шумський наказав кинути безстрашного Ігумена до в'язниці, у цейхгауз, а через кілька день закували його в тяжкі кайдани. І так промучився о. Афанасій у цій катівні 95 день, -- від 1-го червня по 5 вересня 1648-го року.

І кожного дня Мученика Афанасія немилосердно били та жорстоко катували... Не було такої муки, якої розлючені католики не завдали б йому... І все пригадували йому козаків, Хмельницького та

15 М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1921 р., т. II ст. 295.

прокляття унії, і все намовляли його прийняти унію, тоді катувати перестануть...

А Святий Мученик не здавався їй при таких катуваннях, і продовжував бути Святым Ісповідником. Він підходив до в'язничного вікна, і кричав людям, що проходили біля тюрми:

— Меч і війна не вийдуть з польської держави, аж поки унія не зломить собі шию, а Благочестя (Православіє) не зацвіте!... Хоч не скоро, але зацвіте воно! Єй-еї, зацвіте, а унія пропаде. Не спиниться війна з козаками, бо поляки не хотять знищити унію в своїй державі!..."

Це були пророчі слова Преподобномученика.

22. СВЯТИЙ АФАНАСІЙ НА ГОЛГОТІ.

Ці страшні три місяці, коли Святого Мученика люто катували, і все нахиляли, щоб прийняв унію, ці страшні 95 днів були тільки судове слідство.¹⁶ Та ось прийшов і день суду, 4-го серпня 1648-го року.

Суд був каптуровий, цебто у час міжкоролів'я, і його постанова мусіла бути негайно виконана. На суд прибув Луцький католицький біскуп Гембіцький та воєвода Радзивил. Розпочався жорстокий суд.

— Чи ти проклинаєш унію? — бундючно запитав біскуп.

— Вона і є проклята! — голосно відповів увесь побитий Мученик.

¹⁶ Про катування Св. Афанасія повно розповідає додаток до "Діяріюша", тут же і про його смерть. Також у В. Никонова.

— За це завтра ти побачиш власного язика в руках ката, — люто скрикнув біскуп, передрішаючи вирок суду.

Суд постановив: розстріляти Ігумена Афанасія... І Мученика знову відвели у тюрму, на останню його ніч.

А вночі з 4-го на 5-те вересня у тюрму до о. Афанасія прийшли отці єзуїти, і вперто й довго переконували Мученика Афанасія прийняти унію. Обіцяли помилування і всякі ласки. А ні, погрожували туртурами і огнем. Святий тримався міцно, і все доводив єзуїтам, що унія вже проклята і конче загине... Чи раніше, чи пізніше...

А рано на світанку прийшли за Мучеником військові гайдуки, і звеліли о. Афанасію йти за ними. Повели засудженого до польського військового табору, що був біля Берестя.

По дорозі дігнали Мученика ще й учні місце-вої єзуїтської школи, і стали намовляти прийняти унію... Бажалося востаннє познущатися з Мученика...

У військовому таборі гайдуки передали Св. Афанасія воєводі Радзивилу, але той не схотів такою справою займатися, — віддав Мученика їм для розстрілу.

Гайдуки повели Святого Афанасія до лісу, що лежав на чверть мілі від табору, по дорозі в с. Германовичі. А привівши, стали катувати: роздягли до гола, нещадно били, пекли огнем, і все домагалися, щоб він відмовився від свого прокляття унії. Мученик міцно переносив туртури, а унію проклипав...

Не було таких катувань, яких не виконали б

на Мученику... І ще й тут пропонували прийняти унію...

Цього часу інші гайдуки стали копати могилу під сосною. А коли могила була викопана, старший наказав гайдукові застрілити Мученика.

У гайдука ката заговорило сумління, і він, плачуучи, став просити в Святого прощення й благословення. Святий Афанасій спокійно простив і поблагословив, і прихилився до сосни, молячись до Господа, щоб унія була знищена...

Гайдук вистрілив...

Дві кулі прошили голову Святого, але Афанасій стояв, обпершись об сосну...

Гайдуки скинули його в могилу... А той гайдук, що стріляв у Святого, пізніше оповідав, що Св. Афанасій у могилі склав руки навхрест.

Мученик був ще живий, але гайдуки поспішили засипати його землею, і могилу зрівняти, щоб православні не довідалися, де лежить їх Святий...

Сходило сонце, як усе закінчили. Це було 5 вересня 1648-го року.

.....

Осиrotіла братія Семенівського монастиря і братчики довго шукали тіло Мученика Афанасія, але нічого не знайшли. І тільки через 8 місяців, 1 -го травня 1649-го року один місцевий хлопчик випадково знайшов могилу Святого Афанасія, і дав знати монахам.

Могилу розкопали, і тіло вийняли, — монахи пізнали свого Ігумена. Тіло було майже голе,— на ньому була тільки пірвана сорочка, та був на одній нозі чобіт. Скрізь на тілі були сліди перенесених останніх тортур. А під пахами були сліди

палення, — самі зчорнілі кості, а м'ясо випалене... На голові були три рані, — дві на лівій стороні від куль, а третя з правого боку, за вухом, найбільша, сікана...

Язык був висунений і прикушений, — ознака, що Святого ще живого присипали землею...

Уночі знайдене тіло Святоготихоперевезли в монастир. Час був грізний, скрізь були повстанці Хмельницького, і берестейський полковник дозволив відкрито поховати Святого, аби не дратувати православних.

І 8-го травня 1649-го року Святого Афанасія поховали в монастирській церкві Семена Стовпника, при правому крилосі.

Так був замучений за Віру Українську, Віру Православну, сміливий борець проти унії, Святий Афанасій Берестейський. Замучений за ідею, що унія проклята, і щастя нікому й ніколи не принесе.

Народ сам перший канонізував Ігумена Афанасія, — його могила стала місцем всенароднього почитання, і вірні товпами відвідували її. Ігumen Афанасій став всенароднім Святым, — українським і білоруським.

23. КАНОНІЗАЦІЯ ІГУМЕНА АФАНАСІЯ.

Ужс за час Руйни, за Митрополита Йосипа Тукальського року 1666-го 20 липня домовину Афанасія відкрили, — і тіло було нетлінне. Було стверджено, що при гробі відбувалися чудесні зцілення. І Святого Мученика Церква канонізувала, щебто прирахувала до хору Святих. Пам'ять Преподобномученика Афанасія святкується двічі до

року: 5 вересня, — день смерти, а головне Свято 20 липня, — день знайдення Мощей.

Свого часу ще Єпископ Георгій Кониський († 1795) писав: “До числа нетлінно почиваючих Святих треба віднести Преподобномученика нашої Церкви Афанасія Филиповича († 1648 р.), забитого католиками за Віру, в Берестейському нашему монастирі заміському, уже більше 150 років силою Божою цілим і не пошкодованим почиває”.¹⁷

Року 1816-го трапився в Бересті великий пожар, і Семенівська Церква згоріла, і Мощі згоріли, — позосталі останки зберігаються в Берестейському храмі її тепер, в окремій труні.

Преподобний Афанасій Берестейський надзвичайно почитається, — на його Свято сходяться тисячі православного народу, і цього часу оповіданням про унію та боротьбу проти неї нема кінця. При гробі відбуваються зцілення.

Церква встановила особливу Службу Преподобномученику Афанасію. Ось Тропар йому, на голос 2-ий: “Блажен єси, Отче наш Афанасіє, бо по Вірі жив єси, твердо обороняючи Святу Віру Східню, щиро співаючи повсякчас Пречистій пісню несіданальну, наказуючи, щоб ніхто Православної Віри Святої не порушував, аж до смерті пострадавши за свідчення про істину. Ми ж, святість Твою шануючи, сміливо до Тебе взиваємо: “Отче наш, Преподобномучениче Афанасію, хвало їй красо наша”.

Кондак на голос 2-ий: “Як посника побожного її щирого, страждальника добровільного і

17 Еп. Філаретъ: Исторія Русской Церкви, 1847 р., т. IV ст. 249-250.

пустинножителя правдивого, у піснях достойно прославмо повікхвального, Він бо змія подолав".

На початку XIX століття, коли Берестейщина вернулася до Православія, відбулася друга офіційна канонізація Преподобного Афанасія.¹⁸ Відкрили Моші, — вони були нетлінні.

24. ВЕЛИКА Й СВЯТА ЛЮДИНА.

Ігумен Афанасій Филипович — велика, сильна, ідейна й свята людина. Ісповідник і Мученик за Православну Віру. Він глибоко вірив і в світське право, — вірив королю і владі. Але скоро переконався, що це власне вони самі насадили й поширюють унію на знищення Православної Віри. А переконавшися в цьому, він сам став боронити Святу Православну Віру, усім доводячи про велику шкідливість унії. І душу свою віддав у боротьбі проти "проклятої унії".

Преподобний Афанасій мав свій метод боротьби проти унії, який випливав з його характеру. Був людиною сильної волі й непохитного характеру, для досягнення своєї цілі стаючи часом навіть Христа ради юродивим. І навіть в обличчі смерті був до останку непохитний: "проклята унія мусить бути знищена!"

Найкращий історик Української Церкви, проф. С. Голубев писав про о. Афанасія: "Загальний погляд Афанасія Филиповича на наслідки унії був глибоко вірний, і деякі його промови на цю тему дишуть пророцьким надхненням".¹⁹

18 Е. Голубинскій: Исторія канонізації Святихъ. М. 1903 р., ст. 217-218.

25. АФАНАСІЙ ФИЛІПОВИЧ І ЙОСАФАТ КУНЦЕВИЧ.

Дві зовсім окремі ідеології, два зовсім окремі світогляди дали протилежних осіб: православний Афанасій Филипович і уніят Йосафат Кунцевич. Ніби два рідні брати, але далекі один від одного, як далеке Небо від землі. Це правдива релігійна різниця православного й уніята, узятих у цілому.

Це дві зовсім протилежні ідеології: рідна-демократична й соборна-православна, — і чужа римська уніяцька.

Афанасій Филипович ревно служив своєму народові, страждав його болями, радів його радостями. І душу свою поклав за народ свій. Йосафат Кунцевич, навпаки, — служив одному тільки Римові, для рідного народу чужому й ворожому, тому й сам був для свого народу чужий та ворожий.

Афанасій сильно любив свій народ, — боронив його і працював для нього. “Пани і магнати — писав він, — у звірів та в хижих птахів обернулись і подібними до них стали, і тепер більше як звірі мордують своїх підданих та убогих людей, і над ними збиткуються”.²⁰ Чи щось подібного міг написати Йосафат? Йосафат глибоко ненавидив простий народ, навіть запрягав його до воза свого, як каже передання і свідчить історія...

Тому Афанасій став улюбленим всенароднім Святым, а Йосафата народ ніколи не шанував і не шанує, і з кістками його возяться й тепер по всьому світі з політичних мотивів.

19 С. Голубевъ: Петръ Могила, Київ, 1898 р., т. II ст. 195.

20 М. Возняк: Історія української літератури, т. II ст. 295.

Афанасій — повстання глибоко народнього, Йосафат — витвір політичний, римський.

Йосафата року 1623-го вбив свій рідний народ, убив як відступника й мучителя. Через 25 років, року 1648-го убито й Афанасія, але вбили його вороги рідного народу, поляки, підговорені на те єзуїтами та уніятами.

Йосафат — соромна трагедія українського народу, Афанасій — велике геройство його.

Безконечна різниця між двома особами: Афанасій наш, щиро народній, Опікун України й Білорусі, а Йосафат — чужий, витвір польсько-римський, Опікун Польщі.

Оці два зовсім протилежні світи витворила унія на час Руїни, і тим розбила єдиний народ на два глибоко відмінні, а то й ворожі тaborи. І цим обезсилила український народ, і не дала йому зможти стати народом самостійним, бо ворогам легко було бити поділений народ. Польська ціль унії сповнилась: кинений був “русин на русина”, брат на брата ще за часів Руїни...

І коли б зібрали всю ту кров та сльози, які були пролиті українцями через унію, то в ній потопилися б усі вороги України, і вона стала б вільною...

Джерело для вивчення життя й науки Мученика Афанасія Филиповича — це його “Діаріуш” чи Денник. о. Афанасій почав писати його 1646-го року, записавши все від року 1637-го, а початку свого життя не подав. Закінчення Денника, — про суд над Ігуменом Афанасієм та про голгоцькі муки й смерть його написала інша рука. Днв. вище примітка 1, про видання Діяріюша.

Від Ігумена Афанасія позостався чудотворний Хрест з Іконою Куп'яницької Божої Матері на ньому. Цей Хрест

зберігається в Іконостасі Андріївського Приділу в Св. Софіївській Кatedрі в Києві.

Література: Проф. Е. Голубинський: Исторія канонізації Святихъ въ Русской Церкви, Москва, 1903 р., ст. 217-218, видання друге. — Н. Костомаровъ: Афанасій Филиповичъ, борецъ за Православную Вѣру въ Западной Руси, “Историческая монографія” т. XIV, ст. 1-42, Спб. 1881 рік. — А. Станкевичъ: Игумень Афанасій Филиповичъ и шляхтичъ Янъ Луба, “Памятники Русской Старины” Батюшкова, т. VIII. — Діярій Преп. Афанасія надрукований в “Пам. Полем. Лит.” т. I, а також: Русская Историческая Бібліотека, т. IV ст. 49-156. — С. Голубевъ: Кіевскій Митрополитъ Петръ Могила, Київ, 1898 р., т. II ст. 183-195. — Див. ще А. Маркевича в “Холм. Варш. Вѣстникѣ” 1879 р. ч. ч. 22 і 24, і 1880 р. — Іосифъ Еп.: Св. Преподобномученикъ Афанасій, Игумень Брестскій, Вороніж, 1899 р. — М. Вознякъ: Исторія Української Літератури, Львів, 1921 р., т. II ст. 294-295. — О. М. Левицкій: Афанасій Филипповичъ, Игумень Брестъ-Литовскій и его дѣятельность въ защиту Православія противъ унії, див. “Кіевскія Університетскія Извѣстія” 1878 р. ч. 5 ст. 433-462 (праця на основі “Діяріюша” о. Афанасія). — В. Никонов: Св. Преподобномученик Афанасій, Игумен Брестский (1648-1948). Присвята: Блаженнайшій Памяти Протопресвітера Г. Ф. Костельника, див. “Журнал Московской Патріархии” 1949-го р. кн. 1 ст. 43-53. Архіеп. Філаретъ: Житія Святихъ, 1900 р. т. IX ст. 52-56.

2. ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПОЧАІВСЬКИЙ.

Преподобний Іов Почаївський — слава ї окраса Волинської Землі, її ревний богомолець перед Господом, її славний чудотворець. Жив і працював він у страшну добу життя України, у ту добу, коли поляки задумали знищити Україну при допомозі унії. І уніячи чи греко-католики скрізь грасували по Волині й захоплювали православні монастири. Найславнішим на Волині монастирем був монастир Почаївський, міцна фортеця Православія, тому всі темні сили допомагали уніятам за-

хопити його. Але Ігумен Почаївський Іов Желізо був міцний, як криця, і ревно боронив свого монастиря від усіх уніатських наскоків. Це він зробив його міцною фортецею Православія на Волині, і в цьому його заслуга, у цьому його слава.

Іван Желізо народився в православній Галичині на Покутті на Станиславівщині десь біля 1551-го року, в побожній українській родині. Мавши тільки 10 літ, малий Іван вступив до сусіднього Угорницького монастиря року 1661-го. Юнак був дуже побожний, тихий, покірливий, і всім подобався. Року 1663-го, мавши всього 12 літ, Івана Желізо постригли в монахи, і він прийняв ім'я Іова, на пам'ятку Іова многостражданого.

Монах Іов вів чеснотне життя, і коли він досяг повноліття, то його висвятили в Іереї, — видно, він багато вчився, і заслуговував сану Іеромонаха. А коли Іову було 30 літ, десь року 1581-го він постригся в “великий Ангольський Образ”, цебто прийняв т. зв. схиму, вищий монаший ступінь, і став схимонахом.

Приймаючи схиму, ще раз міняється ім'я, і Іов став знову Іваном, — на пам'ять Іvana Хрестителя, Предтечі Христоовго. Ім'я вибране було свідомо, — щоб вести таке ж аскетичне життя, яке вів Іван Предтеча. І вже на все життя даліше схимонах звався Іваном, але історія й Церква більше знають його як Іов.

І схимонах вів високо аскетичне життя, був горливим богомольцем, мовчальником, і провадив справдиво монаше життя. І скоро чутки про видатного богомольця й аскета рознеслися по всьому Покуттю й далеко поза ним.

32. ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПОЧАЇВСЬКИЙ.
Ціле життя своє присвятив обороні Православної Віри.
† 28. X. 1651-го року

Прочув про видатного монаха, чеснотного та освіченого, і князь Костянтин Острозький. Йому конче треба було добре поставити свого Дубенського монастиря, і він випросив в Угорниках відпустити до Дубна схимонаха Івана (Іова) Желізо. І біля 20 літ Ігумен Іов-Іван Желізо пробув у Дубенськім монастирі, ревно працюючи для нього, і відбиваючись від насоків уніятів. Іов запровадив тут спільножитного Студитського Устава, організував переписування книг, писав проповіді. Зробив для Дубенського монастиря дуже багато, і тим прославив себе.

Прийшов страшний 1596-ий рік, і поляки обманом та насилиям, разом з купкою українських зрадників, запровадили т. зв. унію. Увесь народ став проти неї, бо добре розумів її завдання, — знищити Православну Віру, а з нею й Україну. Православний Берестейський Собор звернувся до України з гарячою відозвою не визнавати їй не приймати унії і тепер, і на віки вічні... Послання Берестейського Собору, підписане, крім вищих православних духовних осіб, також князем Костянтином Острозьким, було громом на всю Україну.

Одною з перших відізвалася на це Послання багата дідичка з маєтку Орля з-під Почаєва, Анна Гойська, і зараз же, року 1597-го заснувала міцного монастиря на Почаївській горі. Тут уже була Св. Успінська церква, а біля неї були монахи, т. зв. келліоти, — вони жили кожен окремим життям, і самі заробляли собі на прожиття. Монахи на Почаївській горі з'явилися вперше десь по 1240-му році, коли Київ зайнняли й спалили татари, і тоді кілька монахів утікли на захід, і оселилися на По-

33. ІКОНА ПОЧАЇВСЬКОЇ БОЖОЇ МАТЕРІ,
з цілющою Стокою.

чайвській горі, в волинських лісах. Тут же року десь 1261-го явилася в огненному стовпі Божа Мати, — явлення бачив один монах та пастух почайвський Іван Босий. Слід правої Стопи Богородиці позостався навіки на скалі, де Вона стояла, і з цієї Стопи забило цілюще джерело. І ця цілюща Стока стала великою Святою і Почаєва, і всієї Волині, а пізніше і всієї України.

Щоб рятувати Україну перед смертоносною для неї унією, Анна Гойська, року 1597-го дала Почайвському монастиреві т.зв. фундуша, — наді-

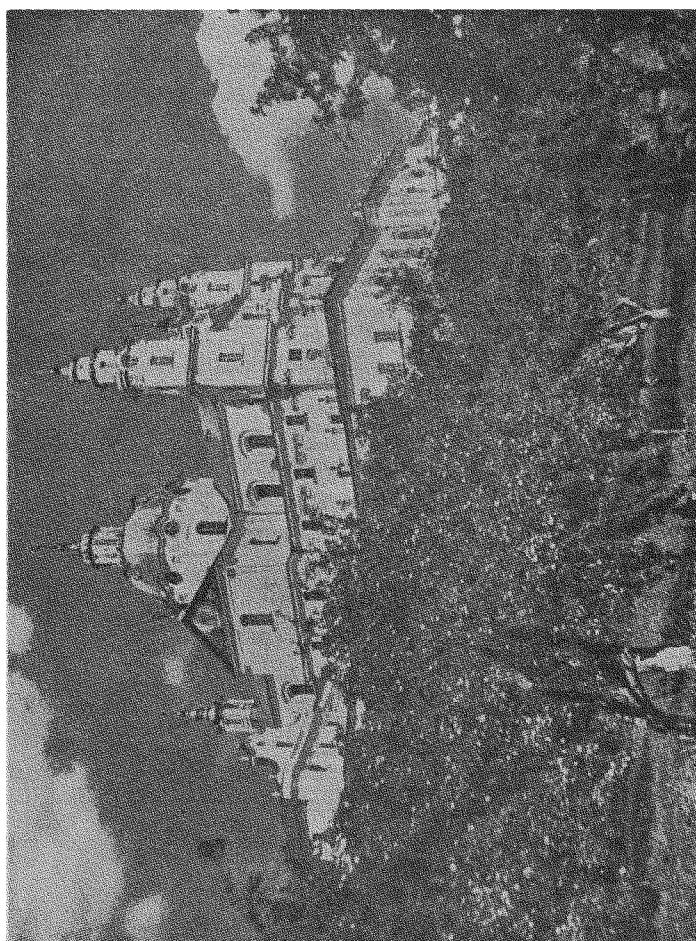
лила його навіки землею та іншим, але поставила свої вимоги: щоб монастир віковічно був тільки православним.

І вона ж, Анна Гойська, надала новому монастиреві того ж 1597-го року Чудотворну Ікону Божої Матері, яку їй ще року 1559-го подарував грецький Митрополит Неофит. Від Ікони стали чинитися чуда, і вона була вронощено перенесена до Почаївського монастиря, і стала його великою Святою.

І ось цього часу і був запрошений з Дубенського монастиря Ігумен Іов Желізо, запросила його Анна Гойська в порозумінні з старим князем К. Острозьким. Іов перейшов до Почаєва, і віддав усе своє життя цьому монастиреві. Він і тут запровадив спільножиттний Студитський Устав, і ввесь час сам для всіх своїх монахів був правдивим прикладом чеснотного монашого життя, — усі провадили життя в ревній молитві та в постійній праці.

Іов Почаївський був хорошим господарем, і віддавав свої сили на розвиток монастиря. Недалеко від Почаєва, у селі Бережці, жили дідичі Федір та Єва Домашевські, і вони полюбили Почаївського монастиря та його високочеснотного Ігумена Іова, і року 1649-го поставили прекрасного великого мурованого Собора на честь Пресвятої Тройці. З цього часу Почаївський монастир став розвиватися все більше та більше.

Тяжке життя випало на долю Ігумена Іова. Добродійка Анна Гойська померла ще року 1617-го, а її наслідники вже не були православні, і все намагалися відібрati подаровані маєтки, які вона записала монастиреві. Її онук Андрій Фірлей, сам

34. СБ. УСПІНСЬКИЙ СОБОР ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.
1771-го року.
Вид з північного заходу.

лютій, кривдив Почаївського монастиря на кожному кроці. Такими ж були й дальші наслідники Фірлеїв. І в повсякчасній боротьбі з нападами ворогів точилося буденне життя монастиря.

А уніяти все організували, щоб захопити все-волинську Святиню в свої руки. Ігумен Іов був справжнім залізом, і крицово боронив монастиря перед усіма підступами уніятів.

І в Почаївськім монастирі Іов Желізо, як то було і в Дубні, займався переписуванням книжок, і сам писав науки та проповіді, які дійшли до нашого часу, — вони писані тодішньою українською літературною мовою.

У літературі часто подається, буцім то з року 1618-го в Почаєві заклалася друкарня, і Іов був і друкарем. Це тільки непорозуміння, — Іов ніколи не мав нічого спільногого з друкарством.* Року 1618 -го в Почаївськім монастирі справді оселився був проповідник о. Кирило Ставровецький, який мав свою власну похідну друкаренку. І ось цей о. Кирило і відрукував у Почаєві книжку “Зерцало Богословія”. Книжка була переповнена єресей, і Ігумен Іов випросив о. Кирила з його друкарнею з монастиря. Собор Єпископів у Києві засудив “Зерцало Богословія”, а гордий Кирило Ставровецький року 1626-го перейшов в унію.

Через усе це не можна ставити поруч Ігумена Іова з засудженим єретиком о. Ставровецьким.

Ігумен Іов упокоївся в Бозі 28-го жовтня 1651-го року. На свої очі він бачив, як уся Україна року 1648-го, на чолі з гетьманом Богданом Хмельниць-

*Див. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 193-207.

ким, повстала проти унії, виконуючи заповіта Берестейського Собору. Але Іов пережив і страшну Берестейську битву 1651-го року, що точилася під боком монастиря.

Року 1659-го 28-го серпня Київський Митрополит Діонисій Балабан канонізував Ігумена Іова Почаївського, бо при його нетлінних Мощах творилися чуда. Одне з цих чуд, урятування за його молитвою Почаївського монастиря 22-го липня 1675-го року від нападу турок і татар, стало голосним' на всю Україну.

Літературу про життя й працю Преподобного Іова Почаївського, а також докладне його життя подаю в своїй монографії: "Фортеця Православія на Волині — Свята Почаївська Лавра", 1956 рік.

3. ПРЕПОДОБНОМУЧЕНИК МАКАРІЙ ОВРУЦЬКО-КАНІВСЬКИЙ.

Типовим Святым описаного часу Руїни є й Макарій, Архимандрит Овруцький, чи докладніше — Овруцько-Канівський.

Про юнацькі літа Макарія, родом із м. Овруча на Волині, та його освіту нічого не знаємо, — певне, це було звичайне для того часу. Прізвище його — Токаревський. По закінченні освіти Макарій прийняв монашество, а пізніше був визначним' ченцем Куп'ятицького монастиря, де працював разом з пізнішим Мучеником Афанасієм. Незабаром по тому він став Архимандритом Овруцького монастиря на Волині, і витерпів тут жорстокі утиски католиків та уніятів, що хотіли захопити цього монастиря.

У місті Овручі лютували не тільки уніяти, але й католики домінікані, які вирішили силою захо-

пити і православні монастирські землі, і самі монастири. Ігумен Макарій довго боронився, але вкінці католики таки захопили все.

Ігумен Макарій Токаревський своєю сильною боротьбою з уніятами та католиками став відомий на всю Волинь. Року 1671-го о. Макарія послали Ігуменом у Канів, і він примушений був покинути свій рідний Овруч.

Та не знайшов о. Макарій спокою і на новому місці.

Коли турки взяли місто Канів, то 7-го вересня 1678-го року Архимандрита Макарія, який самовіддано боронив свого монастиря, вони вбили.

Канів взагалі за часу Руйни переживав тяжку долю, і був військовим пунктом, і як проти такого, виступали проти нього вороги, особливо поляки. Через десять років, року 1688-го відкрили труну Макарія, і його Мощі знайдені нетлінними. Народ сильно почитав Макарія уже з часу мученичої смерті його, а особливо став почитати по відкритті його нетлінних Мощей. Це полякам сильно не подобалося, тому Мощі тихо року 1688-го перенесли в м. Переяслав (Полтавський), у Воскресенську церкву. Через 25 літ, року 1713-го Мощі Макарія були перенесені в Переяславський монастир, а звідси, року 1786-го 4-го серпня, утретє перенесені в Вознесенський монастир, тут же у Переяславі.

Коли саме канонізовано Архимандрита Макарія, точно не відомо. Пам'ять Преподобномученика Макарія святкується 7-го вересня, у день його Мученичої Смерти, а перенесення Мощів — 13(26) травня.

Року 1756-го чернець Феодор, певне в Переяславськім монастирі, склав віршами “Житіє і страданіє Святого Преподобномученика Макарія, любопитному читателю стихотворно сложенню”. Про Св. Макарія тут читаємо: “Зде в Богоспасаемом граді Переяславі, в монастирі Михайлівском, отпочивають Мощі Святого Преподобномученика Макарія Токаревскаго, Архимандрита Каневскаго і Овруцкаго, Ігумена Пінскаго і Намісника Смоленскаго”.

На одній церковній книзі є власноручний запис Св. Макарія, де перераховані всі його посади, але нема “Смоленського”, зате подане: Ігумен Куп’ятицького монастиря.

Література: Проф. Е. Голубинський: Исторія канонізації Святихъ въ Русской Церкви, 1903 р., видання друге, ст. 220. — Л. Лавровский: Стихотворное житіе Преподобномученика Макарія, Архимандрита Овручского и Канев. Игумена, “Кіев. Старина” том 84. — Филарет IX. 82-88.

4. МУЧЕНИК ПАВЕЛ.

Українець з походження, ще молодим Павло попав у полон до татар, а вони продали його жорстокому туркові. Цей турок змушував Павла жорстокими способами покинути свою Православну Віру, а прийняти мусульманство. Звичайно, Павел міцно держався Православія, і йому стяли голову 6 квітня 1683-го року. Пам'ять Мученика Павла Церква згадує 6-го квітня щорічно.

Арх. Філаретъ: Житія Святихъ, т. IV ст. 68-70.

5. СВЯТИЙ АФАНАСІЙ ЛУБЕНСЬКИЙ СИДЯЧИЙ.

Грецький Архиєпископ Афанасій Пателар чи Пателарій двічі був Патріярхом Костянтинопольсь-

ким під ім'ям Афанасій III, — перший раз 1634-го року, і другий раз року 1652-го.¹

Року 1653-го Афанасій був скинений з Патріаршества, і по цьому поїхав до Москви “по милостиню”. Того року Патріярха в Москві, — як там було звичайним, — гарно прийняли й належно обдарували, і відпустили додому.

Року 1654-го Патріярх Афанасій подався додому, — їхав через пограничне місто Путівль, а недалеко від нього лежить Мгарський (біля Лубна) монастир.² Патріярх заїхав на спочинок до цього монастиря, щоб пробути тут деякий час. Це був уже глибокий старець, і 5 квітня того ж 1654-го року він тут помер.

Везти додому тіло померлого Патріярха Афанасія не було жодної зможи, і його мусіли поховати в монастирі. З Патріярхом були його сослужачі, і вони покерували й показали, як ховається Архиєрей за грецьким звичаєм.

І Патріярха поховали по-грецькому, — у повному облаченні, але в стані сидячім, а не лежачім, як це робиться в нас. У сидячому стані в Візантії ховали імператорів, а за ними й Архиєреїв. Така труна має вигляд кіота, щоб померлого можна посадити, і так поховано і Патріярха Афанасія, тому народ назвав його Афанасієм Сидячим.

Року 1672-го цар Олексій Михайлович послав до Мгарського монастиря окремого свого посланця, який мав добре розвідати про похованого Пат-

1 А. Лебедевъ: Исторія Греко-Восточної Церкви подъ властью турокъ, Спб. 1903 р., видання друге, ст. 308.

2 Про Мгарський монастир див. мою працю: “Українське монашество й монастирі”.

ріярха, бо чутки про нього ходили далеко. І Ігумен розповів, що потому, як Патріярх упокоївся в Бозі, “патріярші сослужебники стали робити, як належить ховати за грецьким Чином Архиєрея. І тіло Патріярха зодягли в священні Ризи, і Посох в руку йому вклали, і посадили в крісло, і сидячого з кріслом вклали в кам'яний гріб, і поховали його в церкві Переображення Господнього під церковною підлогою перед Царськими Вратами”.

І цей сидячий стан сильно вплинув на народ, і він став відвідувати патріяршу могилу. М. П. Погодин, відомий історик і археолог, року 1842-го відвідав Мгарський монастир, бачив гріб Патріярха Афанасія, і говорив: “Патріярх спочиває на кріслі, і його вигляд сидячого з нахиленою головою робить велике враження”.

Невдовзі по цьому, через 8 літ, року 1662-го, у Мгарському монастирі спинився Митрополит грек Паїсій Лігарид, ідучи в Москву на запрошення царя Олексія Михайловича. Він побажав обслідувати гріб покійного Патріярха.

Опис цього обслідування подає той же Ігумен Мгарського монастиря царевому посланцеві 1672-го року: “Тому літ з 9, ідучи з Палестини в Москву, Гаської землі Митрополит Паїсій, знаходився в Мгарському монастирі (січень-лютий 1662-го року). Він порадився з Ігуменом та з братією того монастиря, і вийняли Святішого Патріярха з землі. А як гробницю розкрили, то церква переповнилася пащощами, що виходили з тієї гробниці. А тіло Святого Патріярха було ціле, тільки на правій руці, якою держав Посох (патерицю), не було двох чи трьох пальців. А Облачення, що було на Святішому Патріярсі, все поспадало з тіла й зотлі-

ло; погнило й крісло, на якому сидів, — цілими знайшли тільки святительську Палицю (Епігонат) та Посоха. І Митрополит Паїсій та Ігумен з братією наділи на Мощі Святішого Патріярха нові святительські Ризи, і посадили в гробницю в тій же церкві Переображення Господнього зовні”.

Коли саме був канонізований Патріарх Афанасій, докладних відомостей не маємо, але Е. Голубинський вважає, що це сталося десь між 1672 і 1676- роком. Почитання Св. Афанасія встановлене було десь пізніш, а грецькі джерела виступають взагалі гостро проти Патріарха Афанасія Пателара.

Патріарх Афанасій, бувши в Москві, подарував цареві стародавню Ікону “Знамення Богоматері”, і вона стала домовою Іконою російських царів. Це велика й гарна Ікона. Цар Петро I перевіз її в новий Петербург, і там вона й позосталася. А його дочка, Єлісавета Петрівна взяла її до себе, і завжди молилася перед нею. Пізніше цариця Єлісавета побудувала в Царському Селі окрему церкву, і перенесла туди й Ікону Божої Матері, чому вона й зветься Царськосільською. Святкується ця Ікона “Знамення Богоматері” 27 листопада.³

Література: Н. Θ. Каптеревъ: Пріїздъ бывшаго Константинопольскаго Патріарха Афанасія Пателара въ Москву въ 1653 году, “Чтениѧ въ Общ. Люб. Др. Просв.” 1889-го року, жовтень. — Проф. Е. Голубинскій: Исторія канонізації Святихъ Русской Церкви, Москва, 1903 р., ст. 218-220, видання друге. — Року 1819-го написане було коротке Життя Афанасія Сидячого, рукопис знаходиться в бібліотеці Моск. Дух. Академії. — Филаретъ: V. 54-89.

3 Е. Поселянинъ: Русская Церковь и russkie подвижники XVIII вѣка, Спб., 1905 р. ст. 85.

6. СВЯЩЕННОМУЧЕНИК ПАРФЕНИЙ.

Цього часу навіть у Грецькій Церкві являються нові Святі, зв'язані з Україною. Так, напр., Вселенський Патріярх Парфеній III Партенаки (1656-1657) був повіщений 24 березня 1657-го року за зносини з українськими козаками. Див. вище VIII. 1. Пам'ять цього Священномуученика Церква згадує щорічно 24 березня. Див. Філаретъ III. 203-204.

7. МОЛЕБЕН УСІМ СВЯТИМ, В УКРАЇНІ ПРОСІЯВШИМ.

У Києво-Печерськім монастирі повстала велична національна пам'ятка Української Церкви, — “Правило Молебное ко Преподобным Отцем нашим Печерским, и всѣм Святым, в Малой Росіи просіявшим, пѣваємое, когда и где кто изволитъ”, це бо Молебень з Каноном до всіх Святих українських. Треба було мати великий патріотизм український, треба було глибоко любити свою Церкву, щоб повстав такий твір. Це слава Української Церкви.

Року 1643-го в Київ приїхав Ієромонах Мелетій Сириг, — учений грек, Протосинкл Великої Костянтинопольської Церкви, приїхав з Молдавії, з Собору з Яс. Він довший час пробув у Київській Печерській Лаврі, як гість її, сильно полюбив її та її Святині, і написав по-грецьки вищеподаного Молебня з Каноном, а пічерські монахи, — з благословення Митрополита Петра Могили, — переклали його на просту церковнослов'янську мову. Мелетій Сириг був видатним богословом свого часу, помер 1662 р. Він також написав твір: “Пам'ять Преподобних Отець наших, в пещерѣ Кіевской подвизавшихся”.

Це той Мелетій Сириг, що рецензував, — з доручення Вселенського Патріярха Парфенія I —

історичну працю Митрополита Петра Могили “Православнє Ісповідання Віри”, а також на Яському Соборі в Молдавії 1643-го року допоміг, щоб вона була ухвалена Собором. Тепер він був гостем Київського Митрополита.

Таким чином Українська Церква зібрала всі Життя Печерських Святих (“Патерик Печерський” 1635 р., а також 1661 і 1678 р.р.), зібрала й описала всі їхні чуда (“Тератургема” 1638-го р. Афана-сія Кальнофойського), а тепер, року 1643-го скла-ла й загального Молебня всім їм.

Уперше “Молебен усім Святым, в Україні про-сіявшим”, був видрукуваний в “Слідуванній Псал-тирі”, Київ, 1643-го року, але в час Руїни був пе-ревиданий року 1677-го, а втретє був виданий ро-ку 1693-го в книзі: “Акафісти, Каноны и Молбы”, л. л. 213-224.¹

М. Євгеній року 1826-го подає, що цей Моле-бен друкується тепер з виправленнями, а перший переклад з оригіналу о. Сирига зберігається в Мос-кві в Синодальній бібліотеці.²

Приспів у цьому Каноні: “Преподобній Отці Печерськії, моліте Бога о нас!”

Цей високопатріотичний Канон Української Церкви Російська Церква закордоном недавно ви-пустила під зміненим титулом: “Молебен всем Святым, в Росії просіявшим”. Цебто змінила “в Малої Росії” на “в Росії”. Розбирають українські Святощі!

1 Є в Архіві Митрополита Іларіона, ч. 37.

2 М. Євгеній: Описаніє Киевопечерской Лавры, вид. 3, 1847 р. ст. 114. Про о. М. Сирига див. Архієп. Филаретъ: Обзоръ русской духовной литературы. 1884 р. ст. 196, ви-дання 3.

XVI.

ДУХОВЕНСТВО ХИЛИТЬСЯ ПІД МОСКОВСЬКУ РУКУ.

1. ШИРОКА ДОРОГА НА МОСКВУ.

Руйна Правобережжя ширилася все більше, горіли міста та села, а з ними нищилися й Божі церкви. Духовенство бідніло, і часто втікало зо своїм народом на Лівобережжя, під руку московського царя, де тільки й був ще сякий-такий спокій. По Україні грасували озброєні поляки, татари та турки, обертаючи її в пустелю. Українську Церкву всі вони однаково руйнували, і всім було ясно, що ані Польща, ані Турція не принесуть Україні спасіння.

З Польщею були зроблені всі спроби примирення й спокійного державного співжиття, але спільній дороги знайти не вдавалося, і все вказувало, що й не вдасться. Ще з часу Люблинської Унії 1569-го року, коли Україна-Русь була силою й обманом приєднана до Польщі, ця Польща відразу накинулася на свою православну людність, щоб її окатоличити. Коли це не вдалося, Польща й Рим придумали унію, і стали державною силою заганяти українців до неї. Увесь український народ зненавидив цю унію, як підступну зброю польсь-

кого винародовлення. Та Польща вперто вела своє, — знищити Православіє при помочі унії, хоч сама вже видимо падала. Москва явно набирала сил та могутніла, і з нею Польщі не справитися було.

Гетьман Дорошенко кидався на всі боки, як лев у клітці, а приятелі, які задивлялися на реальний стан, помалу покидали його, і знову ставало ясним, що своїми силами Україні не спастися, бо старшина й козацтво були часто розкладені. Ось тому нема нічого дивного, що й наше Духовенство, в основі своїй щиро національне, почало по-троху хилитися на бік реально сильнішого, — на бік Москви, і цей нахил із часом усе зростав. Непохитним стояв сам тільки Митрополит Йосип Тукальський, і це він був причиною, що офіційне приєднання Української Церкви до Церкви Московської тяглося так довго, хоч і почалося реально з 1654-го року.

Життя було тяжке й суворе, а Москва досконало вміла докраю розкладати Духовенство. Виявилося, що дарунки — приманлива для українців річ, і Московський уряд почав щедро обдаровувати окремих духовних за службу йому. До Москви на перегони стали бігти за грамотами на землі та маєтності, бо виявилося, що вони справді міцні й давали охорону. Офіційного поєднання Церков не було, але Духовенство, наслідуючи старшину, таки наперегони стало заручатися московськими грамотами.

Я вже вище вказував, що Чернігівський Архієпископ Лазар Баранович, стовп Української Церкви, сильно хилився на бік Москви. Мало того, — він проповідував і московську ідеологію,

хоч і автономну. Коли року 1670-го пішли вперті поголоски, що цар таки верне Київ полякам, Лазар Баранович писав йому: “Усі православні гірко плачуть і тривожаться від цих чуток. Змилуйся, Государю, над кров'ю своєю, над своєю споконвічною Вітчизною! Бож правовірні великі князі Київські, починаючи з Рівноапостольного Володимира, то твої предки, то кров твоєї пресвітлої Величності! Не відпускати же власності своєї, віщого града Києва, в іновірні руки на вічну зневагу та на жаль усього православного християнського народу!”¹

Такий був жах перед поляками та їхньою унією... Так думали тоді в Україні.

Це була небезпечна ідеологія, і певне не Баранович був її автором. Ідеологія до того й неправдива, бо Московський Романов не був з роду Рюриковичів, а був тільки звичайний боярин, що не походив від Св. Володимира. Це була ідеологія, яку виробляли в самій Москві, і зручно сіяли її в Україні. А вона, Україна, завжди жорстоко утискувана поляками та уніятами, легко сприймала цю липку ідеологію.

Дорогу до Москви показала активно й реально найбільше унія, і це власне вона пхала українців в обійми її. Унія знищила всяке співжиття з католиками в Польщі, і очі всіх, безконечно стомлених боротьбою, зверталися до православної Москви. І реально сталося так, що широкі народні маси, — просте козацтво та біле низове Духовенство, — вперто й відкрито тягли до Москви, вбача-

1 Акты Южной и Западной Росии, т. IX ст. 171.

ючи в союзі з нею свій спокій і добробут, а також і спасіння від зненавидженої унії.

Вище православне Духовенство добре розуміло політичну ситуацію, і під Москву йти не хотіло. Але поєднання України з Москвою Богдан Хмельницький зробив фактом доконаним, якого не прийняти чи не визнавати не було сил. І вище Духовенство кинулося рятувати одне, ще можливе, — ще Українську Церкву. Усі історичні сили зударилися тепер між собою: Польща зо своєю смертоносною унією, Москва зо своїм воз'єднанням і Україна зо своїм прагненням волі, — ці сили зударилися, і витворили Руїну, і запалили Україну.

Москва була багата, і любила роздавати “милостиню”, кому давати вважала за потрібне. А вдома, в Україні, все була бідота, польські утиски, напади уніятів. І українці потроху тягнуть до Москви все більше та більше. Так, Києво-Печерський монастир ще з XV віку набув собі право посилати своїх монахів збирати пожертви і в Москву. Це давало не мало, і це право Печерський монастир ревно беріг і використовував, а через це ширилася дорога на Москву.

Інші монастири не відставали від Печерського, і робили те саме, — монастири Волинські на чолі з Почаївським, монастири Галицькі на чолі з Скитом Манявським. Вони здавна завжди ходили в Москву до царя за пожертвами, а це сіяло московофільство.

Те саме робили й українські церковні письменники, звичайно Ігумені та Архимандрити. Під час Руїни це сильно поширилось, і стало українським звичаєм, — запобігання ласки в Москві. Багато но-

вих книжок в Україні присвячувалось московсько-му цареві, а той за це добре платив і дозволяв ці книжки продавати по Московії. Звичайно, авторі книжок самі везли свої твори в Москву цареві та Патріархові, і діставали за це “великі і щедрі милості”. Це також протолітувало дорогу на Москву.

Так, року 1670-го їздив до Москви до царя наш славний проповідник Архимандрит Іоаннікій Галятовський, якого вислав туди Архиєпископ Чернігівський Лазар Баранович, і зробив для себе і Церкви не мало.²

У своїй праці: “Скарбница потребная” 1676-р. л. 17б Галятовський розповідає про свою поїздку в Москву 1670-го року: “У той час (1670 р.) автор тієї книги на Москву, до благочестивого царя і великого князя, всея Росії монархи, Алексія Михайловича їздив в потребі монастиря і церкви Богородиці Єлецької. І велику ласку: 50 рублів, 13 стругів для огороження монастиря, 7 Фелонів з Єпітрахилями, 5 Стихарів з Опарами, з розного блавату із сріброглаву і златоглаву, 3 Дискоси, Звізду, Копію, Келих, Ложку од срібра з позолотою, Кадильницю срібну, і срібний Хрест злоцистий, Євангеліє, окрітое аксамитом ритим і срібром злоцистим пріоздобленое, з іншими книгами церковними, од єго царского Величества одержал. Інших речей даних тут не писано...”

У своєму листі до І. Галятовського Архиєпископ Л. Баранович писав: “Ти нарікаєш, що гро-

2 Див. праці В. Ейнгорна: Пребываніе въ Москвѣ Иоанникія Галятовскаго въ 1670 г., “Журналъ М. Н. Просв.” том 308. — Його ж: Рѣчи, произнесенныея І. Галятовскимъ въ Москвѣ въ 1670 г., “Чтенія Моск. Общ.” 1895 т. IV.

шей нема ані шеляга. Але, бувши під царською державою, треба мислити інакше, і шукати рублів, а не шелягів".* Ця порада не пішла Галятовському намарно, як бачимо.

Слух про такі щедрі дарунки носився по всій Україні, і за ними поспішали і світські, і духовні...

Року 1675-го їде в Москву Ігумен Іван Максимович, і єдало клопочеться перед царем оборонити Печерський монастир перед турками й татарами, а монахів тимчасово перевести в Московію. І Максимович багато досягнув, а московський цар свою обіцянку виконав.

Реальні зносини з Московією й її царем мав славний Архимандрит Києво-Печерського монастиря Інокентій Гізель (1600-1683). Це був один з найбільших учених в Україні XVII ст., і він бачив реальну силу Москви, і неможливість спокійної праці через поляків та унію. Уже свою працю "Мир з Богом чоловіку" 1669-го року І. Гізель присвятив цареві Олексієві. І царі Олексій Михайлович, Федір Олексієвич та царівна Софія дуже поважали Інокентія Гізеля, й обсипали його й Печерський монастир щедрими подарунками, хоч Гізель міцно стояв на українській національній лінії, і боронив волю Української Церкви. І взагалі треба сказати, що тоді, коли Польща й уніяти насокували на Лавру Печерську, щоб захопити її в свої руки, Москва зручно щедро допомагала їй, витворюючи тим погляд, що є один цар благочестивий — московський. І цей погляд сильно поширився по Україні за час Руйни, а причиною цього були безпереривні на-

* Письма Преосвященнаго Лазаря Барановича, Чернігів, 1865 р., видання друге.

скоки унії. І, на жаль, погляд цей був тоді єдиний реальний для спасіння, бо своїх сил для цього не було, і не було змоги створити їх.

Інокентій Гізель не раз вмішувався в політичні справи, і посылав до Дорошенка своїх посланців нахиляти його піддатися Москві. Так, за його порадою Київський воєвода Трубецької 10-го серпня 1672-го року вислав до гетьмана Дорошенка спільногопосла, — розумного Печерського Ієромонаха Серапіона Палчевського.

Серапіон пробув місяць у козацькій правобережній столиці Батурині, і мав успіх: Петро Дорошенко прислав до Києва свою згоду піддатися Москві, але на таких умовах: Над Україною Лівобережною, Правобережною й Січевою буде один гетьман. Правобережна Україна обійматиме колишні польські воєвідства: Чернігівське, Київське й Брацлавське. Київ вертається українцям. Московський цар зобов'язується боронити Україну від турків.³ Іншими словами: Україна буде самостійна, тільки під протекторатом Москви, — думка ще Богдана Хмельницького. Звичайно, Москва на таке предложення не згодилася: їй потрібний був не протекторат, а підданство.

Духовенство все це добре бачило й знало, і кидалося на всі боки. Але національності воно не губило, і вірило, що таки під Москвою Українська Церква знайде спасіння, бо унію вся Україна глибоко ненавиділа. І не далекий був від правди гетьман Бруховецький, коли року 1666-го скаржився Москві на українське Духовенство: “Не кожному з Духоєних можна віри йняти. Від своєї латинської

3 Н. Костомаровъ: Руїна, ст. 450.

науки вони вміють сварити їй бунтувати, жого не полюблять".⁴ Це власне похвала національній стійкості українського Духовенства, бо це його, московського вислужника, ненавидило Духовенство. Воно хотіло жити без жодної унії з Римом чи з Москвою.

2. ЕПІСКОП МЕФОДІЙ ФИЛИМОНОВИЧ.

За час Рүїни з'явилися вже й відкриті москово філи, що явно працювали для Москви, тягнули Українську Церкву під Московського Патріярха. Першим з таких був Ніженський Протопоп (Протоєрей) Максим Филимонович чи Филимонов. Він охоче пішов на послуги Москви, і ревно для неї працював, завжди доносячи їй про українські справи, а надто про незгоду Духовенства йти під Москву. Року 1661-го о. Максима Филимоновича викликали до Москви, і він усім там дуже сподобався, а особливо бояринові Ртищеву, який став просити царя, щоб Максим був висвячений на Єпископа.

Це якраз було на руку Москві. Митрополита Діонісія Балабана, який міцно стояв за незалежність Української Церкви, Москва, звичайно, не визнала, і до Києва не пускала. Отже, треба було мати своєго бодай Місцевлюстителя (заступника) Київської Митрополії, і тому з наказу царя заступник Патріярха Никона, Архиєпископ Питирим Крутицький, року 1661-го висвятив Протопопа Максима Филимоновича на Мефодія, Єпископа Мстиславського й Оршанського, а також поставив його Місцевлюстителем Київського Престолу, ніби той був удовим. Це був акт явно неканонічний, і коли новий Єпископ хотів осістися в Києві, катедраль-

4 Там само, ст. 126.

ному місті Київського Митрополита, то зробити цього не зміг, бо все Київське Духовенство його збойкотувало, — мусів осістися в своєму рідному Ніжені.

І дуже нещасливе було єпископування Мефодія, явного слуги Москви. Київське Духовенство, що сильно боронило незалежність Української Церкви, рішуче збойкотувало Єп. Филимоновича, а Патріарх Царгородський також не признав його. За неславну й неканонічну хіротонію Мефодія розгніався й Патріарх Московський Никон, бо це було зроблене без його благословення, і тому викляв Питирима Крутицького.⁵ Справа, як бачимо, сильно ускладнилася не на користь Москви й її Єпископа Филимоновича.

Єпископ Мефодій близько приятелював з полковником Іваном Бруховецьким, і багато допоміг йому стати гетьманом. Але по 1665-му році, коли Бруховецький побував у Москві й сильно зріс на силах, він пересварився з Мефодієм, і вони стали доносити в Москву один на одного. І це й знищило незабаром іх обох. Мефодій став відкрито виступати проти Бруховецького, а це його єднало з противниками Москви. Року 1666-го Єпископ Мефодій багато доносить на Бруховецького ~~воєводі~~ Шереметеву, який сидить у Києві, і докладно досліджує стосунки в Україні.

Цього ж року Мефодій кинув велику тінь на свою московську прихильність, коли з Київським Духовенством гарячезапротестував перед цим же

5 П. Знаменский: Руководство къ русской церковной истории, Казань, 1876 р., ст. 249-250. — А. Бѣляевъ: История Русской Церкви, ч. II ст. 76-77, Москва, 1900 р.

Шереметевим з приводу наміру Москви прислати в Україну свого Митрополита.

Мефодій Филимонович, звичайно, старався, щоб Москва поставила його Митрополитом Київським, і скрізь запобігав про це. Але Москва сама бачила невідповідність цієї кандидатури, і запобігання Мефодія відкидала, а це поставило його проти Москви.

Взагалі ж, року 1667-го, по жорстокому для України московсько-польському Андрушівському Договорі, усе Духовенство було сильно схвильоване, Москвою незадоволене, і явно хилилося на бік ідеології свого Митрополита Тукальського. Усі ненавиділи Єпископа Мефодія, і звали його “московським підліпáлою”.⁶ Ненавидив його і гетьман Бруховецький, і в лютому 1667-го року доносив на нього в Москву, що “Преосвящений Мефодій осoba двоєдушна, — він запалює запорожців на велике зло”.⁷

Року 1667-го Єпископа Мефодія покликано в Москву судити Патріярха Никона, і його прийняли там дуже холодно. Єпископ Филимонович мав тепер добру змогу близче приглянутися до московських порядків та тамошніх людей. І в думках його багато змінилося, коли він побачив голу московську церковну правду, і в ньому таки прокинувся українець. Вернувшись з Москви наступного 1668-го року, Мефодій помирився з Бруховецьким, що тоді так само став уже проти Москви. Єпископ Мефодій відтепер почав відкрито говорити проти Москви: “Усе в них погане, — і вельможні пани

6 Там само, ст. 189.

7 Там само, ст. 149.

їхні, і Архиєреї, і всякі урядники: такі грубияни, противні. Більш ніколи не поїду в цю столицю!”⁸

Кінець діяльності Єпископа Мефодія був звичайний для всіх тодішніх московофілів: він згинув у Москві. Мефодій сильно дошкулював Дорошенкові, і той нарешті року 1668-го захопив його в полон, і віддав під суд. Мефодія посадили в Чигиринський монастир, і Митрополит Тукальський послав до нього свого монаха забрати від Филипповича його архиєрейську мантію. Чернець говорив: “Митрополит наказав тобі передати, що ти Єпископом бути недостойний, перше за те, що прийняв руко положення від Московського Патріярха, а друге, що служиш Московському цареві, і не хочеш добра гетьману Дорошенкові й Митрополитові Йосифу. А ті, хто хоче нам добра, пишуть до них і давно вже просять благословення від Митрополита, — так роблять і Архиєпископ Лазар Барапович, і Печерського монастиря Архимандрит Інокентій Гізель, і всі Ігумени Київських монастирів. А ти так не робиш, і тому недостойний свого сану”.⁹ Так пізніше в Москві розповідав сам Мефодій, і це його зізнання хіба не далеке від правди.

У січні місяці 1669-го року московському послові Феофилу Бобровичу розповідали в Гадячому, ніби Митрополит Тукальський “наказував уважати відлученими від Церкви всіх Священиків, висвячених Єпископом Мефодієм, і вимагав, щоб вони приїздili до нього на пересвячення, коли хотять позоставатися в священичому сані”.¹⁰

8 Костомарів, ст. 196.

9 Там само, ст. 231.

10 Там само, ст. 253.

Але Єпископу Мефодію вдалося таки втекти в Київ, до московського воєводи, де він почав доносити на всіх. Воєвода не міг у всьому цьому належно розібратися, і відіслав неспокійного Єпископа в Москву. Тимчасом гетьман Дорошенко перехопив Мефодієвого листа до Бруховецького, в якому Филимонович уже ясно виступав проти Москви. Лист щей, з 1668-го року, закінчувався так: “Об’являю тобі свою думку, що мені мила моя Вітчизна. Борони Боже, щоб нас, узявши за шию, мали віддавати ляхам або до Москви водити. Ліпше смерть, як зле життя. І ти будь обережним, щоб, борони Боже, не захотіли й тебе, як покійного Барабаша, замкнути в казъонну телігу, та й відіслати ляхам замість подарка”.¹¹

Цього листа Дорошенко відіслав у Москву, і там Єпископа Мефодія осудили й замкнули в Новоспаський монастир, де він незабаром і помер.

3. ПРОТОПОП СЕМЕН АДАМОВИЧ.

Слідами Єпископа Мефодія пішов другий Ніженський Протопоп, Семен Адамович, але зо своєї служби Москві одержав ще менше, як перший. Адамович старанно повідомляв Москву про все, що діялося в Україні, багато доносив на гетьманів Многогрішного та Самойловича, а також на осіб Духовних, особливо на Архиєпископа Лазаря Барановича. Він був явно проти незалежності України, і все настоював перед царем, щоб той не виводив свого війська з міст, де вже сиділи воєводи.

Бачачи, що робить о. Адамович, гетьман Многогрішний року 1669-го заборонив йому, — під

11 Костомарів, ст. 229.

смертною карою, — писати щобудь до Москви. Але це мало помогло.

За свою службу о. Адамович набув від Москви великі маєтки, що кидалося всім в очі. Частину цих маєтків року 1676-го гетьман відібрав і передав на Чернігівську Архиєпископію, а це поставило о. Адамовича ще більше проти Архиєпископа Лазаря Барановича.

Протопоп Адамович постільки увійшов у силу в Москві, що часто хвалився перед своїми вірними: “Просіть собі чого хочете в Москві, а я вам те добуду!” Це дратувало інших, і ставило проти Адамовича.

Але вкінці й Адамович переконався, що Москва не бажає добра Україні, а тому став проти гетьмана Самойловича, зближаючись з Дорошенком. І вкінці попався, — у жовтні 1676-го року його арештугав гетьман Самойлович, а 7-го січня 1677-го року Адамовича поставили на суд у Батурині, тодішній гетьманській столиці на Правобережжі на Чернігівщині. В Україні світський суд не міг судити духовну особу, а тому склався суд духовний з таких осіб: Духівник Архиєпископа Барановича Феодосій Гугуревич, Архимандрит Єлецького монастиря Іоанікій Галятовський, Ігумен Києво-Кирилівського монастиря Мелетій Дзик і чотири Протопопи. Духовний суд позбавив Адамовича священичого сану й віддав світському судові. Але Москва викликала Адамовича до себе. 11 серпня Протопопа привезено в Москву, а 12 вислано в Сибір. Одна дорога для всіх московофілів!¹²

12 С. Соловьевъ: Исторія Россіи, кн. III ст. 835.

4. МОСКОВСЬКА ЗАЛЯКАНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА.

І взагалі чимало Духовних осіб працювали для Москви свідомо чи несвідомо. Так, Видубицький Архимандрит Феодосій Углицький своєю московофільською лінією сильно дошкуляв Архиєпископу Барановичу, і той в своїх листах не раз обвинувачував його в недобрих учинках,¹³ але пізніше примирився з ним. Глухівський Протопоп Шматковський сильно боронив московитів, коли проти них знялося повстання, і переховував їх у себе, за що отримав від Москви маєтки.¹⁴ Ієромонах Межигірського монастиря Анатолій року 1668-го доніс у Москву Малоросійському Приказу взагалі на все Київське Духовенство, як на непокірне Москві.¹⁵

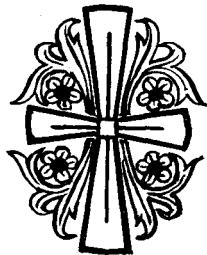
І все Духовенство було сильно залякане, і боялося кожної політичної справи. Коли року 1672-го гетьман Многогрішний був арештований, то його брат Василь кидався на всі боки, шукаючи порятунку. Утік він до Єлецького монастиря в Чернігові, і просив поради в Архимандрита І. Галятовського, що йому робити: чи куди втікати, чи їхати до московського воєводи. Архимандрит дипломатично відповів: “Як собі хочеш...” Василь таки перебрався ченцем, і інші монахи таємно допровадили його до Київського Братського монастиря, якому щедро допомагав гетьман Многогрішний, і тут Василь просив ректора сковати його. Ректор погодився, але одночасно дав знати москалям, і гетьманового брата арештували й відправили в Москву, а та заслала його на Сибір...

13 Письма Арх. Лазаря Барановича, Чернігів, 1865 р., ст. 193, 196.

14 Акты Ю. и З. Россій, т. V ст. 195.

15 Н. Костомарів, ст. 246.

І справедливо скаржився Єпископ Методій:
“У малоросійських краях люди такі, що їм легче смерть прийняти, а ніж їх у Москву посилати”, —
це про загал і Духовенства, і народу.¹⁶

16 Київ та його околиця, 1926 р. ст. 186.

XVII.

УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ПРАЦЮЄ В МОСКВІ.

1. ВПЛИВ УКРАЇНИ НА ПІВНІЧНУ РУСЬ ІДЕ З ДАВНИНИ.

Українці рано з'явилися в Московії, а з часом число їх там усе збільшувалося.¹ Стара українська культура стояла значно вище від московської, тому українське Духовенство рано почало працювати на Москві, як культуртрегери, як носії культури.

Українська культура на півночі Русі ніколи не спинялася. Русь довго була єдиною, і київська культура легко й вільно розносилася по ній. Через це так багато південних культурних рис бачимо і в культурі Новгорода, і в культурі Володимира, — до них часто силоміць переносилися культурні надбання з Києва.

І хоч окупації України Литвою та Польщею спиняли цей спільній розвій культури Руси, проте він завжди був, і завжди був з перевагою стародавньої культури Києва. Тому й несення культури з України на північ у Московію й Росію так само ніколи не спинялося.²

1 М. Гларіон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 157-164.

2 Митрополит Гларіон: Українсько-російські давні культурні взаємини, Вінніпег, 1951 р.

2. ЄПИФАНІЙ СЛАВИНЕЦЬКИЙ.

На Москві не раз задумували виправити її видати повну Біблію, але справа не могла належно йти, бо не було кому робити цього відповідально-го виправлення. Цар Олексій Михайлович звернувся тоді до Київського Митрополита Сильвестра Косова, і просив прислати йому з Києва вчених монахів, які могли б виправити Біблію. Митрополит послав, і 12 липня 1649-го року приїхали в Москву з Києва на цю працю Арсеній Сатановський, Єпифаній Славинецький та старець Феодосій, а через рік прибув туди ж Дамаскин Галицький з ченцем Марком. І єсі кияни приступили до праці виправлення Біблії.

Найвидатнішим серед новоприбулих до Москви був Єпифаній Славинецький. Це був високоосвічений монах, — учився в Київській Братській Школі, а закінчив свою освіту заграницею. До Москви його покликали і для провадження нової школи, і для виправлення Біблії.

Є. Славинецький зо своїми помічниками багато працював у Москві. Патріярх Никон взагалі по-важав українців і добре до них ставився. І коли Никон розпочав виправлення книжок, то багато ї чи не найбільше допомагали йому в цьому власне вчені київської школи. А Єпифаній Славинецький, “філософії і богословії ізящний дидаскал (учитель), іскусніший в єліно-грецькім і словенськім діялектах”, був активним помічником Патріярхові Никонові в виправленні книжок, і зробив дуже багато корисного для Московської Церкви.

З благословення Патріярха Никона Єпифаній Славинецький запровадив на Москві живу устну

проповідь (в Москві звичайно проповідь була читана, — уривки з Св. Отців Церкви), перенісши сюди кращі зразки київської проповіді. І з цього часу в Москві защіплюється проповідь за київським зразком, хоч проти неї сильно виступало консервативне московське Духовенство.

3. ПЕРШОДРУКОВАНА БІБЛІЯ 1663-ГО РОКУ.

Року 1581-го в Острозі вийшла перша друкована на Сході Біблія, коштом князя Костянтина Острізького. Біблія скоро розійшлася, і в Московії відчувався сильний брак її. І в Москві задумали передруковувати Острізьку Біблію. Для цього виправили головно правопис видання 1581-го року, виправили й деякі занадто застарілі слова на новіші, де-не-де виправили наголос на російський, і року 1663-го в Москві вийшла перша друкована Біблія. Ця Біблія в науці і в історії Російської Церкви зветься “першодрукованою Біблією”, бо це справді в Москві була вперше видрукувана Біблія, а Біблія Острізька 1581-го року була Біблією для Москви закордонною. Першодрукована Біблія 1663-го року вийшла з наказу царя і благословення Митрополитів та інших Архиєреїв, але без зносин з тоді вже в неласці Патріархом Никоном, що прагнув цього нового видання.

4. ПРАЦЯ ЄПИФАНІЯ СЛАВИНЕЦЬКОГО В МОСКВІ.

Біблія 1663-го року належно не була виправлена, а тому московський Собор 1674-го року постановив “перекладати всю Біблію, Старий і Новий Заповіт, з грецьких 70 перекладачів”. Виправлення Біблії для нового видання доручене було тому ж Єпифанію Славинецькому, який запросив до цього кілька осіб, учених київських і російських, і зараз

таки приступив до праці. Переглянули й виправили Новий Заповіт, а також П'ятикнижжя Мойсеєве. Але року 1675-го 20-го листопада Єпифаній Славинецький помер, і вся праця перекладу спинилася. Спинилася, бо в Москві не було людей, які могли б її продовжувати.

Єпифаній Славинецький проробив у Москві величезну культурну роботу, і міцно прищепив тут київську науку. Він року 1673-го переклав і виправив “Ірмолой”, а також Літургію Івана Золотоустого. За прикладом Києво-Печерського монастиря, Славинецький написав багато передмов до різних московських церковних видань, а в них подавав Духовенству нову богословську науку. Він же переклав декілька творів Св. Отців. Склав також “Лексикон словено-греко латинський”.

Єпифаній Славинецький позоставив по собі великий слід у церковній культурі в Росії, і переніс туди українську науку.

Пробувавши в Москві, о. Єпифаній постійно сумував за рідним Києвом. Почуваючи наближення смерті, Єпифаній Славинецький склав духовне завіщання, яким головні книжки зо своєї бібліотеки, головне з речей та готові гроши завіщав на Київський Братський монастир та його Колегію.

Монах Євфим 15-го травня 1676-го року все завіщання переслав до Києва Ігуменові і Ректорові Братського монастиря Сильвестрові Головиччу, і писав: “Відати даю Пречестності Вашій, яко господин отець Єпифаній Славинецький, муж учениший в філософії і теології, який, прийшовши з Києва, жив у царствуючім городі Москві (його чесність Ваша знали або чули про нього), відійшов від

цього тимчасового життя до будучого безконечно-го блаженства, року Господнього 1675-го листопада 20-го числа. А при відході своїм наказав він, отець Єлифаній, на вічний спомин передати книги свої Київському Братському монастиреві. К сему пожалував великий господин Святіший Патріарх Яким послати Вам на монастир і частину його маєтку, а також і на інші монастирі дати милостиню з його маєтку". І через Ігумена Межигірського монастиря Феодосія доставлені були пожертви манастирю Братському та всім іншим більшим монастирям.²

5. СЕМЕН ПОЛОЦЬКИЙ У МОСКВІ.

Другим видатним діячем на церковній ниві в Москві був Симеон Ситнянович-Петровський, звичайно званий Полоцьким (1629-1680). Учився він у Київській Колегії, по закінченні якої прийняв монашество й став учителем у Братській Школі в Полоцьку. "Полоцьким" назвали о. С. Петровського тільки в Москві, назвали через те, що він прибув до Москви з останнього місця своєї праці, з Полоцька. Де він народився, чи був з походження білорус чи українець, остаточно не відомо. Але наукою свою він був правдивий "киянин", і українську науку переносив до Росії в значно більших розмірах, як ще робив Єпифаній Славинецький.

Цар Олексій Михайлович, бувши в Полоцьку року 1656-го, звернув увагу на молодого освіченого монаха, і року 1664-го о. С. Петровський перейхав у Москву. Тут він учителював, говорив про-

2 Н. Закревський: Описаніє Києва, М. 1868 р. На ст. 899 — 900 дано цього листа повністю.

повіді й багато писав. Для церковної культури в Росії він зробив надзвичайно багато.

Року 1667-го С. Погоцький призначений був виховником і вчителем царевичів, а це дало йому більшу силу в своїй праці. Він виголошував проповіді зовсім на київський зразок, і таких проповідей в нього зібралося понад 200. Вони видані вже по смерті С. Погоцького: “Объездъ душевный” 1681 року, і “Вечеря душевная” 1683-го року.

Проти старообрядців написав Погоцький “Жезль правленія” 1667 в. Багато писав віршами, переклав віршами Псалтиря (“Псалтырь рифмованная”) 1680 р. і т. ін., — праць о. С. Петровський написав дуже багато. Російська наука вважає його першим “російським” поетом, хоч росіянином о. Погоцький не був.

Мова творів С. Погоцького — церковно-слов'янська, але з багатьма домішками українізмів та русизмів.

Отож, за час Руїни українські вчені міцно вже осідають у Москві й багато працюють там, переносячи київську науку та українські церковні звичаї в Росію.

6. УКРАЇНСЬКІ КНИЖКИ В РОСІЇ.

Українські книжки здавна заходили в Росію, і там читалися й поважалися. Книжки наші сунулися на північ, — твори Галятовського, Радивиловського, Транквіллюна Ставровецького, Петра Могили, І. Гізеля, Барановича і багато інших. Року 1667-го з царського наказу розіслали по Архиєпископі-

ях книжку Л. Барановича “Меч Духовний”, і зведенено було взяти за неї по три карбованці.¹

Орловський Священик XVII в., автор “Статира”, зве українське “Учительное Євангеліе” Кирила Транквілліона Ставровецького “світильником”, і він витвердив цю книжку навіть на пам'ять. Він же розказує, що цю книжку він знаходив де-в-ко-го зо своїх Орловських прихожан, і вона ім дуже подобалась.² Сам Патріярх Яким року 1675-го читав з цієї книжки уривки людям у церкві, як свою проповідь.³

Немало українських книжок на довгий час стали в Росії підручниками. Як ми вже вище розповідали, на довгий час підручником історії став у Росії “Синопсис” Інокентія Гізеля. Передрукована року 1663-го Острізька Біблія 1581-го року на довгий час, до т. зв. Єлисаветинської Біблії 1751-го року була єдиною Біблією. “Наука о зложенню казаня” Іоанікія Галятовського 1660-го року стала підручником проповідництва. “Ісповідання Віри” Митрополита Петра Могили стало основою Догматики в Росії на довгий час. І т. д., — багато українських праць стали в Росії шкільними підручниками, і вживалися там більше століття. І не тільки в Росії, — багато українських книжок розходилися і по інших слов'янських землях, напр. по Болгарії, Сербії, також Молдавії.

1 Проф. И. А. Шляпкинъ: Св. Димитрій Ростовскій, Спб., 1891 р., ст. 122.

2 А. Архангельскій: Изълекцій по исторії русской литературы, Казань, 1913 р., ст. 129.

3 Шляпкин, там само, ст. 124.

7. УКРАЇНЦІ — КУЛЬТУРТРЕГЕРИ В МОСКВІ.

Сполучення двох культур у Москві, — української й московської, — не проходило культуртремлем легко. Ліберальні круги в Московії добре розуміли конечну потребу для неї нової науки, нового поступу, і тому допомагали киянам. Але консерватори та крайні ортодокси кривим оком дивилися на “черкасішек”, і чим могли, шкодили їм. Але на стороні киян стояла вища влада, яка звичайно викликала їх з Києва, а тому й піддержувала їх. Ці крайні московські ортодокси звали українців католиками, в українській науці бачили католицтво, і не раз підіймали гоніння на неї. Але це все не помогло, — поступ робив своє, і в цьому московському поступі власне українське Духовенство зробило найбільше, і року 1685-го в Москві заснована була школа, яка незабаром перетворилася в Слов'яно-греко-латинську Академію.

Заснування початкової вищої школи в Москві довго не могло стати на правильну путь, бо не було належного зрозуміння цієї великої справи. Боролися дві партії, — київська українська, партія прогресивна, і консервативна московська. І все таки українські впливи перемогли, і десь з року 1664-го Симеон Полоцький відкрив школу в Заіконосіаському монастирі (Спаський монастир за Іконним рядом). У цій школі викладалися предмети: богословіє, риторика, пітика, історія, філософія. Викладалася й мова латинська, і напрям у школі був латинський. Це був початок Заіконосіаської Академії.

По смерти Симеона Полоцького його шкільну справу продовжував його славний учень Сильвес-

тер Медведів (1641-1691). За згодою царя він став продовжувати школу, так само з пануванням латинської мови. Року 1685-го С. Медведів просив царівну Софію переіменувати Заіконоспаську школу на академію, але ця справа спинилася.

Ще року 1682-го московський щар Федір просив східніх Патріярхів прислати йому добрих православних учителів, і року 1685-го в Москву прибули високоосвічені брати греки, Іоанікій та Софропоній Ліхуди, які й приступили до ведення школи. Сильвестер Медведів не зміг оборонити київську школу, і вона вступила місце грекам Ліхудам. Вони викладали 8 літ, викладали науки: граматика, підтика, риторика, математика й фізика. Викладали по-грецьки й латинськи, але запанував напрям грецький.

Київська партія була проти Ліхудів, і вони незабаром упали, а з ними впав і латинський напрям Заіконоспаської академії. Упав і був скараний на горло і голова київського напряму в науці Сильвестер Медведів (див. далі XIX. 5), але Заіконоспаська академія, заснована київськими ученими, таки позосталася, — з неї повстала славна в Москві академія Слов'яно-греко-латинська, а пізніше — Московська Духовна Академія, що існує й тепер.

У Москві було багато монастирів, і в головних з них пробували українці, часом у великому числі.

Так, напр., монастир Донський з половиною XVII ст. став своїм характером зовсім українським, і року 1665-го він був навіть переведений у відання Малоросійського приказу.

Року 1730-го Архимандрит цього монастиря Іларіон Рогальський повідомляв Св. Синод: “Із

древніх літ повелено бути в Донському монастирі Ієромонахам, Іеродияконам і крилошанам — кіевлянам. І — по приказанію — крилошани і собрані були із малоросійських городов".⁴

У цьому монастирі зберігалася стародавня Ікона Божої Матері, яку донські козаки подарували князю Димитрію Івановичу ще в XIV віці.

За іконосаський монастир давнього походження. Це Спаський монастир "за іконним рядом". Цар Олексій Михайлович щедро давав на цей монастир, що став ставропігіяльним. У цьому монастирі завжди бувало багато українців, тут поховані Симеон Полоцький, Арх. Гавриїл Бужинський і ін. Тут зачали кияни Слов'яно-греко-латинську академію, яка пізніше перетворилася на Московську Духовну Академію, а року 1814-го була переведена в Троїцько Сергіївську Лавру.

Іверського монастиря в Москві заснував Патріярх Никон року 1653-го, і в ньому зібралося багато українців монахів, і монастир прийняв український характер.

У Савиному сторожевському монастирі так само було не мало українців. Він був під Москвою, у 50 верстах від неї. Цар Олексій Михайлович багато допомагав цьому монастиреві. Знаємо, що року 1688-го тут було кілька українських монахів, а в хорі співало 29 дуже добрих співаків українців.

Стародавній Симонів монастир, заснований ще 1370-го року, з половини XVII ст. помалу став монастирем українським, — монастирський провід та браття були головно з України.

4 К. Харлампович: Малоросійське впливі; Архів Св. Синоду 1730 р. ч. 235.

Чудівський монастир у Москві в Кремлі заснований був року 1365-го. У XVII в. цей монастир став науковим центром, — і в ньому збиралися українські монахи. Тут жив славний Єпифаній Славинецький. Монастир славився своїм сильним українським хором.

Був і жіночий монастир у Москві, де збиралися українські черниці. Це Новодівичий монастир. Заснований він був великим князем Василієм Івановичем 1525-го року, на Дівичому полі в Москві. Цар Олексій Михайлович вивіз з України багато монахинь, головно з шляхетних українських родин. Цих черниць у Москві прозивали “козацькими монашками”.

Українські черниці заснували в своїм монастирі прекрасний хор. Цар, цариця й Патріарх Никон сильно любили “козацьких черниць”, і про їхній спів говорили, що він “виганяє з серця всякий сум”.

У цьому монастирі побував і Антіохійський Патріарх Макарій, і його Архидиякон Павло Алепський описав чудовий спів цього монастиря, а також і українську кухню, бо тут були “найкращі пісні страви, були смажені, фаршировані і інші добірні страви і різні напитки, яких не знають московити”.⁵

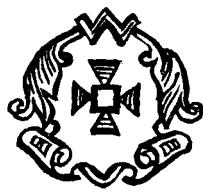
Зо всього вищеподаного бачимо, що українців у Москві було багато, і що дорога на Москву була здавна добре втоптана. У Москві життя було спокійніше, і сюди здавна тягли монахи, а серед них і високоосвічені.

5 К. Харламповичъ: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь, Казань, 1914 р., ст. 277-278.

Література: Проф. Іван Огієнко: Українська культура, Київ, 1918 р; друге видання 1923 року, Ляйпциг. — Л. Майковъ: Симеонъ Полоцкій, 1875 р., з ЖМНП, кн. 8-9. — Татарскій І.: Симеонъ Полоцкій, его жизнь и дѣятельность, Москва, 1886 р. — В. Поповъ: Симеонъ Полоцкій, какъ проповѣдникъ, Москва, 1886 р. — Майковъ Л. Н. Очерки изъ исторіи русской литературы XVII и XVIII ст., Спб. 1889 р. (тут і перероблена праця 1875 р. про С. Полоцкого). — А. Бѣлецкій: Стихотворенія Симеона Полоцкаго на темы изъ всеобщей исторіи, С. Х. О. т. XXI. — С. Брапловскій: Замѣтка о Греко-славено-латинскомъ словарѣ Епифанія Славинецкаго, "Рус. Фил. Вѣстникъ" т. XXIV. — Його ж: Филологическая труды Епифанія Славинецкаго, Р. Ф. В. т. XIII. — Владимиrowъ П.: Два новыхъ изслѣдованія о Симеонѣ Полоцкомъ (Е. Татарскаго та В. Попова), ЖМНПр. том 250. — П. В. Владимиrowъ: Рецензія на праці Татарскаго й Попова, ЖМНПр. 1887 р. кн. IV ст. 324-337. — Глокке Н.: Рифмованная Псалтырь Симеона Полоцкаго и ея отношеніе къ польской Псалтыри Яна Кохановскаго, "Кiev. Ун. Изв." 1896 р. т. IX — В. О. Эйнгорицъ: Сношения Малороссійскаго Духовенства съ Московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексія Михайловича, Москва, 1895 р. — Його ж: Книги кіевской печати въ Москвѣ въ третью четверть XVII в., Москва, 1894 р. ("Книговѣдѣніе" 1894 р. IX-X); Рецензія Ів. Копача в ЗНТШ т. IX. — К. Харламповичъ: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь, Казань, 1914 р. — Любимовъ С.: Борьба между представителями великорусского и малорусского направлений въ Великороссіи въ концѣ XVII и началѣ XVIII в., ЖМНПр. 1875 р. кн. 8 і 9. — П. Пекарскій: Представители кіевской учености въ XVII в. въ Москвѣ, О. З., 1862 р., II-III. — В. Перетцъ: Къ характеристикѣ общественныхъ отношеній въ Малороссіи XVII в., И. О. А. Н. VIII. 2. — В. Пѣвницкій: Епифаній Славинецкій, одинъ изъ главныхъ дѣятелей духовной литературы въ XVII в., "Труды Кіев. Акад." 1861 р. кн. 2. — Його ж: Симеонъ Полоцкій, П. О. 1860 р., X-XI. — И. в. Рогарь: Епифаній Славинецкій, литературный дѣятель XVII в., 1902 р., "Кіев. Стар." т. 71, рецензія Івана Франка в Зап. НТШ. том 41. — Ундольскій В.: Объ ученыхъ трудахъ Епифанія Славинецкаго, ЧОМУ.

II. 4. — Симеон Полоцкій: Избранные сочиненія. Подготовка текста, статьи и комментарии И. П. Еремина, видання Академії Наук ССР, М.-Л., 1953 р. ст. 281; рецензія П. Н. Беркова, "Известия Академии Наук ССР" 1954 р. вип. 3 ст. 297-303. — А. И. Белецкий: Повествовательный элемент в "Вертограде" Симеона Полоцкого, "Сборник статей к 40-летию ученой деятельности акад. А. С. Орлова, Л., 1834 р. — Його же: Из начальных лет литературной деятельности Симеона Полоцкого, "Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского, Л. 1928 р. — Н. Костомаровъ: Епифаній Славинецкій, Симеонъ Полоцкій и ихъ преемники, 1912 р., "Русская исторія въ жизнеописаніяхъ" Спб. 1888 р. т. II розділ 10. — Архангельскій А.: Образование и литература въ Московскомъ Государствѣ конца XV-XVII вв. "Ученые Записки Казанского Университета", 1898. IV, VII-VIII. — Брайловскій С.: Очерки изъ исторіи просвѣщенія въ Московской Руси въ XVII в. "Чтения въ Общ. Люб. Дух. Просв.", 1890, кн. 3, 9. — Гавриловъ А.: Отношеніе Патр. Иоакима къ Кіевской Митрополіи и кіевскимъ ученым въ Москвѣ. "Странникъ", 1873, IV. — Голубцовъ А.: Къ характеристику состоянія просвѣщенія въ первой половинѣ XVII ст. "Богословскій Вѣстникъ", 1892, I. — А. Ежовъ: По какимъ книгамъ обучались у нась Закону Божию въ XVIII ст., и чему обучались, "Странникъ" 1896 р. кн. 1. — И. Образцовъ: Кіевскіе ученые въ Великороссіи, "Эпоха", 1865 р. кн. 1. Субективное, против украинцевъ. — П. Пекарскій: Наука и литература при: Петрѣ Великомъ, I-II, Спб. 1862 р. — Пекарскій П.: Представители кіевской учености въ пол. XVII ст. "Отеч. Записки", 1862. II-IV. — А. Сластіоновъ: Церковное пѣніе и культура XVII и XVIII ст. въ Украинѣ и Москвѣ, "Кіев. Стар". т. 89. — Смирновъ С.: Исторія Московской Славяно-Греко-Латинской Академіи. М. 1855. — Смирновъ П.: Иоакимъ, Патріархъ московский. Москва, 1881. — Соболевскій А.: Образованность Московской Руси XV-XVII вв. Спб. 1892. — Тарасій Іером.: Великороссійское и малороссійское богословіе XVI и XVII вѣковъ. Спб. 103. — Харламповичъ К.: Борьба школьныхъ вліяній въ до-Петровской Руси, "Кіевская Старина", 1902, т. 8. — С. Чебанъ: Славяно-румынскій словарь 1649 р., "РФВ" 1914 р. кн. 1. Це переклад словника Памви Беринди 1627 р. — И.

Шляпкинъ: Къ исторіи полемики между московскими и малорусскими учеными въ концѣ XVII вѣка, “ЖМНПр.” 1885 р. кн. X. — Яцимирскій А.: Образованность въ Московской Руси. “Русская исторія въ очеркахъ и статьяхъ”, III. К. 1912.

XVIII.

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗА РУІНИ.

1. ТЯЖКИЙ СТАН ДУХОВЕНСТВА.

Тяжкий був стан Української Церкви за цього часу, і не видно було жодного просвітку. Найголовніше, —ніде не було спокою, і ніхто не був певний за завтрашній день. Усі гетьмани були безсилі, а їхнє опирання на Москву часто кінчалося трагічно навіть у себе вдома, а Москва звичайно висилала їх на Сибір.

Україна горіла, згоди між провідниками не було, вороги брали міста, і скрізь Священики були на чолі делегацій, коли йшли які переговори чи то з поляками, чи то з татарами, чи з своїми, і гнів ворога в першу чергу спадав на них.

У дипломатичній службі гетьманів завжди бачимо й наше Духовенство, яке сумлінно виконувало свої обов'язки.

Нелегка була справа й з поминанням на Єктеїях гетьманів, бо їх завжди було кілька, ворожих один одному, а до цього й цар Московський вимагав поминати й його. І як було орієнтуватися, кого поминати?

Чекало Духовенство, що гетьман Самойлович, сам попович, близче допоможе йому, але цього

не сталося, — навпаки, Духовенство сильно скаржилось, що йому нелегко доступити до гордого гетьмана, а треба чекати авдієнцій по кілька днів. Коли Самойлович бував у Церкві, то Священик мусів сам підносити йому Антидора, бо гетьман не підходив. Так нарікало Духовенство.

Духовенство само боронило свої права, поскільки це можна було робити в добу грози та бурі. Коли обирали нового гетьмана, Церква звичайно пильно стежила, щоб серед пунктів умови обрання були також пункти, що охороняли давні права Церкви, і звичайно писалося, що з церковних та монастирських маєтків податків брати не будуть, але це за час Руїни не завжди дотримувалося, напр. за Бруховецького.

За час Руїни ані за одного гетьмана не бачимо, щоб хто з них мав який продуманий національний церковний план. Усе робилося безсистемно, хто як міг. Державна влада не боронила незалежності Церкви.

Зате Москва прийшла в Україну з наперед обдуманим церковним планом, і послідовно та вперто виконувала його, — щоб забрати всю Церкву під свого Патріярха.

Цей брак послідовного плану церковної праці був і за гетьмана Богдана Хмельницького, був він і за гетьмана Івана Мазепи. Для Церкви кожен гетьман не мало робив, був її меценатом, але це була справа його особиста, а не державна. Державної церковної лінії не було.

Богдан Хмельницький непродумано віддав Українську Церкву під Москву, а дальші гетьмани вже належно не боронили її, і наша Церква втра-

чала постійно свою незалежність. Правда, більше 200 літ це була тільки поверхова зміна юрисдикції, а за саму свою національну ідеологію Церква вперше боролася, але звичайно сама, — державної допомоги не було, не було допомоги й світської інтелігенції.

2. ГЕТЬМАНСЬКА ОПІКА НАД ЦЕРКВОЮ.

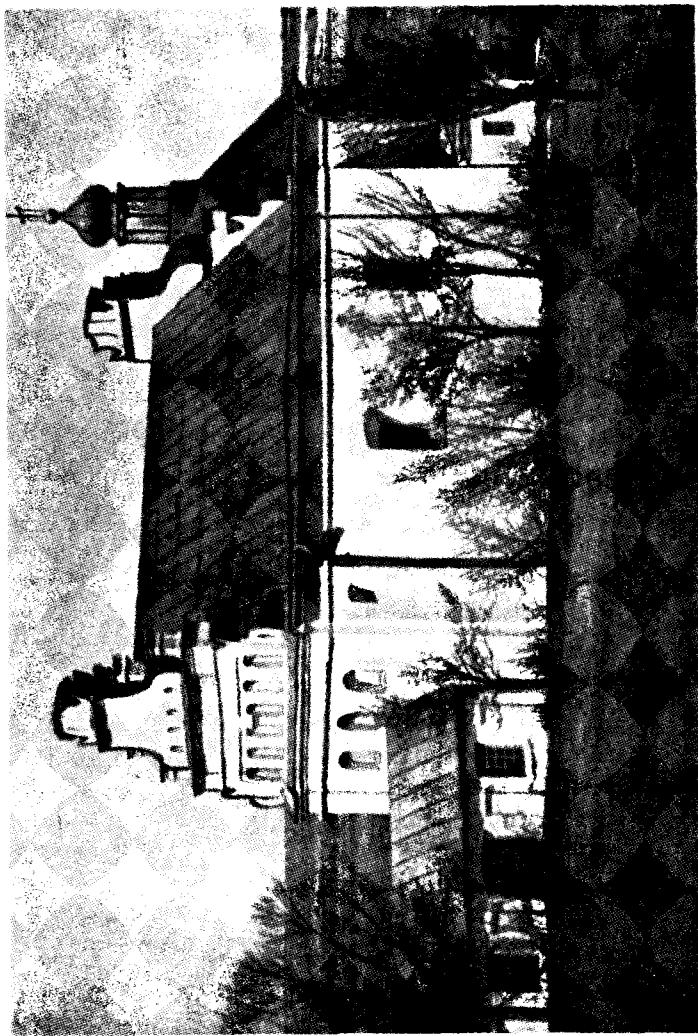
І нема нічого дивного, що назовні, матеріально за час Руйни Українська Церква розвиватися нормально не могла. Навпаки, через війни вона багато втрачала, бо турки з татарами заподіяли їй величезні втрати: вони її руйнували, де тільки могли.

Ще більше від татар руйнували Українську Православну Церкву поляки та уніяти, тепер головно на Правобережжі. А особливо по Андрушівськім мирі 1667-го року, коли Москва віддала полякам усе Правобережжя (без північного), і вони знову стали господарями його: вони постановили знищити Православіє, як основу української національності, і робили це й далі при допомозі унії, через яку втратили Лівобережжя. На правобережній Україні всі церкви Божі були поруйновані, а що позосталося, силою було віддане уніятам.¹

На Лівобережжі було спокійніше, — поляки й уніяти віддавна повної сили тут не мали, а тому руйна церков була менша.

Через війну та руйну церковна опіка гетьманів та старшини сильно впала, бо взагалі тоді нічого

1 Проф. В. Антоновичъ: Що принесла Україні унія, Вінницег., 1952 р.

35. ІЛІНСЬКА ЦЕРКВА В СУБОТОВІ.

Поставив гетьман Богдан Хмельницький 1653-го року, тут він
був і похований. Вид з півдня.

шевного не було. Але все таки деякі гетьмани за старою традицією, чимало дарували на Церкви.

Так, гетьман Іван Виговський був віруючий православний, і часто заступався перед Польщею за справи Православної Церкви і як гетьман (1657-1659), а потім і як воєвода київський (1660-1664). Був членом Луцького Братства, а 13 липня 1662 р. записався членом Львівського Ставропігіяльного Братства. Щедро жертвував на православні Церкви в Галичині. Напр., 30 січня 1663 р. І. Виговський надає “вольності” Воздвиженській церкві села Юстичі біля Руди Жидачівського повіту. Щедро давав на Скит Манявський Богородчанського повіту.

Гетьман Бруховецький поставив у Гадячому Богоявленську Церкву, і тут і поховали його, коли він був забитий. Гетьман Дем'ян Многогрішний за опіку над Церквами взявся був сильніше, — почав будувати Церкви в Ніжені та в Батурині, а токож у Братському монастирі в Києві, але не докінчив; Братському монастиреві Многогрішний взагалі не мало помагав, чим міг. Коли року 1672-го гетьман упав, то на докінчення будови розпочатих Церков постили його велике сконфісковане майно.

Надії на допомогу гетьмана Самойловича спрavedились менше, — Руїна грасувала й на Лівобережжі, і гетьманам було не до будови нових церков. І все таки гетьман Самойлович багато допоміг одному з славніших лівобережних монастирів, Мгарському, і побудував тут церкву в роках 1684-1687. Правда, не закінчив її, — закінчив уже гетьман Іван Mazепа року 1687-1688-го.

Гетьман Іван Самойлович сильно допомагав, щоб повставали нові церкви українського барокового стилю. Так, за його допомогою поставлена була року 1674-го Троїцька церква в Густинському монастирі. Так само гетьман Самойлович допоміг, що року 1686-го побудований був у Харкові величний Покровський Собор.

Дуже багато допоміг гетьман Самойлович Чернігівському Єлецькому монастиреві. Архимандрит цього монастиря Іоанікій Галятовський та Архиєпископ Лазар Баранович наблизили Самойловича до думки відновити спустошеного Єлецького монастиря, і він став його фундатором. За це Галятовський присвятив гетьманові свій твір: “Скарбница потребная” 1676-го року, а в ній присвятив йому й пишну передмову: “Ясневелможному єго милости пану Іоанові Самойловичові, Гетьманові Войска єго царского пресвітлого Величества Запорозького, фундаторові своєму і добродієві ласкавому...”

Гетьман Іван Самойлович допомагав і Печерському монастиреві, — оточив його навколою валом. Крім цього, він подарував йому церковні Сосуди, прикрашені дорогоцінним камінням та перлами. І взагалі Іван Самойлович був записаний в Лаврі, як її щедрий добродій. На честь гетьмана Самойловича тодішній поет студент Олександер Бучинський склав року 1677-го похвального панегирика (дві поемі про Чигиринську війну), за що наступного року видано йому зо скарбу, з наказу гетьмана, 100 золотих, — на видання.²

² Дорошенко Дм.: Історія України, Варшава, 1933 р., т. II ст. 127.

Так само полковники й інша старшина допомагали церквам та монастирям. Напр. Архимандрит Іоанікій Галятовський у своїй “Скарбниці” 1676-го року подає (л. 26): “Побожний Василій Дунин-Борковський, полковник єго щарського Величества в Запорозьком Войску Черніговський, поставив цегельню, і робив щеглу коштом і стараннем своїм, для засклепення церкви Єлецької, і для мурування Трапези в монастирі Єлецьком”.

Цей же генеральний обозний В. А. Дунин-Борковський реперував та перебудував у Чернігові церкви XI-XII віку: Спасо-Преображенський Собор, церкви: Іллінську, П'ятницьку та Борисоглібську.³

У місті Переяславі полковник, пізніше генеральний суддя Федір Лобода реставрував своїм коштом поруйновану Михайлівську Церкву.⁴

Старшина козацька багато давала на ремонті та перебудови церков, а деякі з них починали прибиратися в барокову форму, як передвісники доби Мазепи.

3. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ СТАН ЦЕРКВИ.

Не дивлячись на тяжку добу Руїни, усе таки загальний культурно-освітній стан Української Церкви був високий. Через Україну в той час переїздили не один раз чужинці, і вони описували добрий культурний стан Української Церкви.

Так, року 1675-го в Києві побував німецький пастор Гербіній, і пізніш склав “Записки”, в яких описує й нашу Церкву. Він перше був у Росії, і то-

3 Київ та його околиці, Київ, 1926 р., ст. 165.

4 Там само, ст. 164.

му часто порівнює Українську Церкву з Російською.

І Гербіній свідчить, що українське Духовенство було значно більш освічене, як Духовенство російське. Те саме він говорить і на користь українського народу взагалі.

А спів в Українській Церкві Гербіній ставить дуже високо. Він пише, що той спів, який він чув в українських церквах, був кращий за той, який він чув в Европі. При співах на Богослужбах у Києві Гербіній, сам зневаєць співу, відрізняв усі голоси. До голосу хору приєднувався ще й голос народу, що співав деякі Молитви. Коли Гербіній уперше почув церковний спів у Києві, то він упав у захоплення: йому здавалося, ніби він знаходиться в Єрусалимі серед первісної християнської Церкви. І від захоплення Гербіній плакав сльозами радості.⁵

Особливо великий вплив і захоплення викликали дитячі хори, якими славилась тоді Українська Церква.

Пастор Гербіній порівнює Московію й Україну, і твердить, що в Московії він стрів велику ненависть до іновірців. Навпаки, цього він не відчував в Україні. Нагр., у Києві його приймали навіть деякі духовні особи, а в Москві його до церкви не впускали. Сам Митрополит у Києві зарядив, щоб Гербінія поставили в церкві на добром місці. Взагалі Гербіній хвалить ввічливість киян, і гудить грубість та жорстокість характеру московитів.⁶

5 А. Рущинскій: Религіозный бытъ русскихъ по свѣдѣніямъ иностранныхъ писателей XVI и XVII вѣковъ, "Чтенія МОИДР" 1871 р., ст. 43.

6 Там само, ст. 218.

Слабий проповідник і письменник доби Руїни, Архимандрит Іоанікій Галятовський, так проповідував: “Маймо між собою любов, то всі народи признають, що наша Церква правдивая єсть, і самі до нашої Церкви і до нашої Віри будуть навертатися”.⁷ Так високо стояло тоді розуміння Церкви!

4. ВЕЛИКІ ЗАСЛУГИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВІ.

Українська Православна Церква має великі незабутні заслуги перед усією Вселенською Православною Церквою, які найповніше виявилися власне в час Руїни, хоч заслуги ці набуті попереднього часу. Руйнувалася Церква в себе вдома, але слава її ще зростала в Церкві Вселенській.

Коли розпочалися великі напади католиків та уніятів на Українську Православну Церкву, то виявилася конечна потреба мати повний науковий катихизис Православної Віри. З кінця XVI століття в Україні з'явилось кілька катихизисів (братьє Стефана й Лаврентія Зизаніїв і інші), але це були коротенькі приватні підручники, які ширшого наукового значення не мали.

Митрополит Петро Могила глибоко розумів велику потребу повного наукового опису Православної Віри, і задумав створити його, і він доручив написати таку працю Ігумену Козловському.

Ігумен Ісая Трохимович Козловський був найкращим богословом свого часу, одним з близьких

7 “Ключ Розуміння” 1665 р. л. 1136.

співробітників Митрополита Петра Могили (1633-1647). Учився він у Західній Європі. Вернувшись до Києва, він з року 1631-го став учителем Могилянської Колегії, а з року 1633-го й Ігуменом — ректором її. Року 1633-го, коли Петро Могила був обраний на Київську Митрополію, а король затвердив його, він 14 березня вислав о. Ісаю Козловського з одним монахом до Патріярха в Костянтинопіль за благословенням, що Ігумен добре виконав, і на початку квітня того ж року вже привіз благословення.⁸

У науковій літературі нема одної думки, хто саме склав “Православне Ісповідання Святої Кафолицької і Апостольської Східної Церкви”, — більшість приписує цей великий історичний твір о. Ісаї Козловському, але дехто її автором — без глибших доказів — звуть самого Митрополита Петра Могилу. Більш доказів на те, що склав о. Ісая, але керував працею безумовно сам Митрополит Могила.

Щоб надати новій праці більшої церковної сили й поваги, Митрополит Могила скликав року 1640-го в Київ церковний Собор, і доручив йому розглянути виготовлене “Православне Ісповідання Віри”. Можливо, що цей Собор не був численний, складався головно з Духовенства вченого, бо він найголовнішим своїм завданням мав розглянути й затвердити дві важливі історичні праці: “Православне Ісповідання Віри” та Требник. Собор 1640-го року тягнувся 10 день, з них шість день лішьло на розгляд Ісповідання. Працю докладав Соборові і виясновав о. Ігумен Ісая. Собор прийняв і за-

8 С. Голубевъ: Петръ Могила, т. I ст. 543.

твердив “Ісповідання”, а самого о. Козловського нагородив науковим ступенем Доктора богословія, — він став першим таким доктором в Україні. Таким чином це “Православне Ісповідання” — це праця соборна.

Ухвалену Собором працю Митрополит Могила, по перекладі її на грецьку мову, відіслав Вселенському Патріярхові Парфенію (1636-1644), а той доручив її перевірити глибокому богослову, о. Мелетію Сирігу, що займав посаду протосинкела (ученого секретаря) в Патріярхії. Час якраз був відповідний, бо о. Мелетій критикував тоді “Ісповідання Віри”, яке приписувалося ніби Патріярхові Лукарису й було видане в Женеві 1629-го року. Обидва “Ісповідання” треба було пильно перевірити, і Патріярх скликав до столиці Молдавії Яси на 1643-ий рік наукового Собора. Молдавський господар Василь Лупул, пізніший тестє гетьмана Богдана Хмельницького, піклувався про Собор і дав кошти на його утримання.

На Собор у Яси зібралися багато вчених. Вселенський Патріярх прислав двох учених греків, з них о. Мелетій Сириг був головнішим. З України прибули посланці Митрополита Петра Могили: Ігумени Ісая Козловський й Йосип Кононович та проповідник Ігнатій Старушич. Ніби Лукарисове фальшиве протестантське “Ісповідання” 1629-го року Яський Собор рішуче осудив. “Православне Ісповідання” київське, натомість, Собор одноголосно ухвалив, по глибокій перевірці його. Це був великий історичний триумф Української Православної Церкви. Три київські члени Собору вернулися додому, а з ними до Києва прибув і головний критик Іс-

повідання протосинкел Мелетій Сириг, який у Києві склав Канона всім Святым, в Україні просіявши.

А “Православне Ісповідання” Яський Собор відіслав Вселенському Патріархові, і вже року 1643-го всі чотири східні Патріархи затвердили його.

На жаль, по щому в Патріархії настутили непорозуміння, і на довший час справа “Ісповідання” спинилася, тому Митрополит Петро Могила змушений був, поки що, видати короткий катихизис Православної Віри, який і вийшов у Києві 1645-го року,⁹ вийшов мовою українською та польською. Книжка всім православним була дуже потрібна, тому року 1646-го її передруковали у Львові, а року 1649-го цей катихизис був перекладений на церковнослов'янську мову і видрукуваний у Москві.

У передмові до “Короткої науки” 1645-го року сповіщалося таке: “Єжели би хто зась, не перестаючи на том Коротком Собранію науки о Вірі Православноказательской, потребовал большеї відомости з Писма Святого, з Святих Соборів і з Богоносних Отців, таковий нехай терпеливе на малий час витрваєт, гдіж, за помочию і споспішеством Святого і Животворящого Духа о том, яко най-грунтовнішую і найлатвійшую обширній през друк Науку прудко подати постараємся”. Але Митрополит Петро Могила незабаром ломер (1. I. 1647), і повне “Ісповідання Віри” не вийшло в Україні.

⁹ Його заголовок: “Собраніє короткої науки о артикулах Віри Православноказательскої християнскої”. Його передруковав проф. С. Голубевъ: Петръ Могила, Київ, 1898 р., т. II, додатки, ст. 358-469.

І тільки аж через 20 літ знову рушилася справа київського “Ісповідання Віри”. Високоосвічений Єрусалимський Патріарх Нектарій (1661-1669) занявся цією справою, і з його доручення великий Драгоман Туреччини Панагіот Нікусій року 1662-го видрукував київське “Ісповідання Віри” грецькою мовою в Голандії, в Амстердамі. Панагіот був учнем о. Мелетія Сирига, “Ісповідання” видав своїм коштом і всім роздавав чи розсылав його безплатно. Твір зробив на всіх сильне враження, і Патріарх Єрусалимський Нектарій видав про нього окреме Послання, яким доручав його всім східнім Церквам.

Це саме Ісповідання без зміни той же Панагіот випустив року 1672-го в Амстердамі другим виданням, і так само безоплатно всім роздавав і розсылав його. Як раз року 1672-го Єрусалимський Патріарх Досифей скликав Собора, на якому очистили пам'ять Патріарха Лукариса, а протестантську науку осудили. І цей Собор 1672-го року рекомендував усій Православній Церкві видане грецькою мовою київське “Православне Ісповідання Віри”. Це був найбільший тріумф Української Православної Церкви!

По цьому київське “Православне Ісповідання Віри” було перекладене на латинську мову, а також на інші мови світу. З наказу московського Патріарха Якима це “Ісповідання” було перекладене на церковно-слов'янську мову й видане в Москві року 1685-го. Року 1924-го в Римі вийшло нове латинське видання “Ісповідання Віри”. Року 1781-го в Москві “Ісповідання” вийшло на 4 мовах: грецькій, латинській, німецькій і ц.слов'янській.¹⁰

І з року 1672-го київське “Ісповідання” стало для всієї Православної Церкви книгою символічною, цебто такою, як і Символ Віри. І Українська Церква має в цьому велику заслугу, — це вона перша дала науковий катихизис серед усіх православних народів, а це їй ніколи не забудеться.

І “Православне Ісповідання Віри” стало підручником по всіх духовних семінаріях, і було ним аж по 1867-ий рік, коли заступив його катихизис Митрополита Філарета (Дроздова). А київське коротеньке видання катихизису 1645-го року своєю формою (питання-відповіді) позосталося зразком аж до сьогодні.

Року 1646-го вийшов з друку великий Требник Митрополита Петра Могили. Частину його розглядав Собор ще 1640-го року, а ввесь — Собор 1646-го року в Києві. У книжці Львівського Єпископа Йосипа Шумлянського “Метрика” 1687-го року, на листі 7-м подається: “В року 1646-м місяця декамврія 16 дня міл в Києві, в церкві Святія Софії катедральної метрополитанської Собор Духовний, на котором все то, что в Великом Требнику есть написано, ухвалено, принято і постановлено, аби Духовенство Православно-кафолическої Церкви Сакрамента Святий овшеки так отправовали, яко в Требнику Великом есть описано”.¹¹

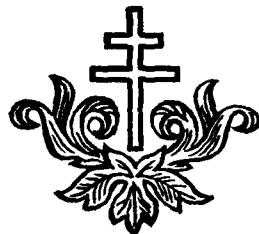
Цей Требник 1646-го року з бігом часу став основою всіх дальших Требників як українських,

10 У XVIII віці “Ісповідання” виходило в Москві в роках: 1709, 1711, 1739, 1743, 1769, 1781, 1794, а в Петербурзі: 1717, 1722, 1739 і ін.

11 Лист 7. Списано з примірника Національного музею у Львові ч. 676.

так і московських. Багато матеріалу з цього Требника пізніше передруковувалось як на Москві, так і по інших слов'янських країнах. Скажемо, так зване “Ізвістіє Учительне” друкується з Могилянського Требника при кінці Служебників ще й тепер. Великий Требник 1646-го року приніс Українській Церкві велику славу й широкий розголос.

За час Руїни Могилянський Требник був значно скорочений, і вийшов з Києво-Печерської друкарні аж чотири рази, у роках 1659, 1677, 1679 і 1681, був виданий у Львові року 1682-го в друкарні Михаїла Сльозки.

XIX.

ПІД ПАТРІЯРХА МОСКОВСЬКОГО.

1. ПІДГОТОВА ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Богдан Хмельницький своєю Переяславською Угодою 1654-го року поставив Українську Церкву в дуже тяжке становище. Українська Церква довгий час жила окремим життям, у своїх історичних обставинах. Царгородська юрисдикція Вселенського Патріярха була в дійсності тільки юридична, тільки номінальна, бо справду це була широка автономія, а жодної залежності не відчувалося. Наша Церква зростала в своєрідних умовинах, у своєрідних своїх традиціях.

А тепер 1654-го року Українська Церква мусіла йти під реальну московську юрисдикцію. Вище провідне Духовенство цієї юрисдикції зовсім не хотіло, бо лякалось її, як реальної. І ні за що не хотіло кидати свого Царгородського Патріярха, з яким жило воно 666 літ (988-1654).

Митрополит Сильвестр Косів з виховання був культури українсько-польської, а все московське лякало його. Українська Церква переживала велику трагедію. І спочатку спасало тільки те, що Богдан Хмельницький рано схаменувся, до чого він довів Українську Церкву.

І Богдан добре бачив, що всі низи Духовенства тягнуть до Москви, а верхи — до Польщі. І добре переконався сам, що, єднаючись з Москвою, він тим самим єднає з нею й Церкву.

Більше того, — Богдан Хмельницький про приєднання Української Церкви під Москву ухвалив окремі “пункти”, і їх підтвердив і підписав і гетьман Бруховецький року 1665-го.

Ще від часу поєднання України з Москвою, цебто від Переяславської Ради 8 січня 1654-го року, розпочалися сильні московські натиски, щоб також Українську Церкву приєднати до Московської. Натиски ці пішли й на самого Богдана Хмельницького, і він спочатку не висловлювався проти того, що й охолодило його стосунки з вищою Ієрархією, яка вся була проти поєднання з Москвою, і в цьому рішуче розходилася з думками й намірами свого гетьмана. Але Хмельницький скоро розчарувався з поєднання з Москвою, пізнавши глибше, що воно приносить, а цим самим упала й справа піддати Українську Церкву під Патріярха Московського, забравши її від Патріярха Костянтинопільського.

Коли помер Богдан, то вже року 1658-го Москва сильно натиснула на гетьмана Виговського, щоб він допровадив до поєднання Церков. Виговський був проти цього, і єміло затягнув справу, хоч коло неї ходив впливовий і розумний московський воєвода Бутурлін.

Митрополита в Києві звичайно вільно обирали представники всього Духовенства разом з вищими представниками світськими, але завжди так, що велика більшість була за Духовенством. Ось

тому звичайним шляхом Москва не могла виграти справи, і вона взялася за розклад Духовенства та ісвітських своїми дарунками, і провадила справу вперто, обдумано та послідовно. І справу виграла.

У вересні 1665-го року гетьман Бруховецький гостив у Москві. Захоплений щедрим прийняттям, гетьман сам виявляв ініціативу, щоб тільки дого-дити цареві. І Бруховецький “ударив чолом”, щоб з Москви прислали в Україну свого Митрополита, і щоб українське Духовенство не залежало від Митрополита Київського, якого затверджує католик, — польський король.

Це гетьманське предложення сильно сподобалось московському урядові, але справа не була така проста, бо Україна мала свого канонічно обраного Митрополита, якого затвердив Царгородський Патріярх. Бруховецького за таку історичну послугу Москві багато обдаровували, але відповіли, щоб не дратувати Царгорода, дипломатично: “О такомъ важномъ предметѣ будеть учинена ссылка съ Цареградскимъ Патріархомъ, и, смотря по отвѣту, какой получится отъ Патріарха, учиненъ будетъ царскій указъ”.¹

2. УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ПРОТЕСТУЄ ПРОТИ МОСКВІ.

Коли Бруховецький вернувся з Москви, то по всій Україні посунули чутки, буцім то незабаром з Москви прибуде московський Митрополит, що буде керувати Українською Церквою. Усе Духовенство сильно захвилювалося, і кинулось до по-

1 Полное собрание законовъ Российской Империи, т. I ст. 613.

важніших осіб рятувати Церкву, бо під Москву йти ніхто не хотів.

Київське Духовенство зараз же відправило до гетьмана Бруховецького своє посольство, яке рішуче заявило, що Українське Духовенство, за своїми стародавніми правами та звичаями, вільно оберре собі в Митрополити достойну особу. А чужого необраного не хоче.

Гетьман на це просто відповів: “Я радію, що ви дбаєте, щоб Київська Митрополія не порожніла. Тільки не знаю, чи така буде воля його царської Величності, щоб думка ваша здійснилася. Мені в Москві нагадували статті, які ухвалив Богдан Хмельницький, щоб по українських містах, і саме в Києві Митрополит був присланий від Найсвятішого Патріярха Московського. Тому ми зо всім товариством, як мійським так і низовим, що було тоді в Москві, на тому руки приклади. Він, світло наше, великий Государ, відправив своїх послів просити благословення Найсвятіших Патріярхів Вселенських, і ми повинні чекати їх щасливого повороту й присилки до нас царського наказу”.²

Така ясна відповідь гетьмана вияснила участь Богдана Хмельницького в передачі Церкви, і підлила оліви до всеукраїнського огню. Був же в Києві і Місцеблюситель митрополичого престолу, Єпископ Мефодій Филимонович, наставлений самою Москвою. Тепер він побачив, що церковні справи Москва робить без нього, а цим б'є його повагу. І Єпископ Мефодій, узявши з собою Печерського Архимандрита Інокентія Гізеля та всіх Київських Ігуменів, явився 22 лютого 1666-го року

2 Акты Южной и Западной России, том VI ст. 81

до Київського воєводи Василя Шереметева, і мав з ним драматичну розмову.

— Ми просимо, — здалека зачав Єпископ Мефодій, — щоб великий Государ пожалував нас: звелів допустити до себе наших чолобитників ударити йому чолом, щоб великий Государ не наказував відіймати від нас наших прав та вольностей.

— Ваших прав та вольностей великий Государ відіймати не думає, — застерігся воєвода. Та й від кого це вам відомо, ніби великий Государ зволить відіймати від вас права та вольності?

Филимонович вияснив:

— Боярин і гетьман³ написав нам, що Государ наказав бути в Києві Митрополиту з Москви, а не за нашими стародавніми правами та вольностями, не з наших виборів. Ми під благословенням Найсвятішого Патріярха Царгородського, а не якого іншого, і коли буде в нас Митрополит московський, цим будуть порушені наші права та вольності.

Воєвода Шереметев став вияснювати, але, певне, так, що закипіли всі присутні, і стали говорити “с більшою яростю”:

— Як у нас бути Митрополиту московському, — говорив Єпископ Мефодій, — а не з наших виборів, то нехай уже його Величність накаже усіх нас повбивати. Ми на це добровільно не погодимось! А якщо з Москви приїде до нас у Київ Митрополит, ми замкнемося в монастирях і не вийдемо, — хіба нас за шії та за ноги виволочуть! Ба-

3 Коли в серпні 1665-го року Бруховецький гостив у Москві, то Йому пожалувано звання боярина, і з того часу він офіційно звався: боярин і гетьман.

чимо ми, які в вас Пастирі... Он у Смоленську (причланий з Москви) Архиєпископ Филарет відняв у Духовенства права й вольності, а міщені і шляхту обзыває іншовірцями... А які вони іншовірці,— вони православні християни! І в Києві, як буде тут московський Митрополит, так він стане всіх киян і всіх українців прозивати іншовірцями, і від того піде розкол у Вірі і заколот не малий. Нам краще смерть прийняти, як допустити в Київ московського Митрополита!..."

Вияснення йшло далі, — українське Духовенство цілком зберегло повну свою честь перед історією! Воєвода злісно кинув Мефодію:

— Такі слова твої непристойні! Чи ж Царгородський Патріарх благословив вам противитися волі Божій і государевому наказу? Таж ти сам, Епіскопе, поставлений від Патріарха Московського!

Мефодій був Місцеблюстителем Київського Престолу справді від Патріарха Московського, цебто тим самим погодився передавати Українську Церкву під Московську. Положення заплутувалось.

Справу закінчили на тому, що Духовенство пошле своє посольство в Москву, бо їхнього прохання воєвода зрікся прийняти.

Другого чи третього дня з воєводою стрівся в Софійському Соборі Печерський Архимандрит Гізель, і вияснив йому, що було б дуже невказаним і не політичним появлення в Києві ніким не обраного московського Митрополита. Але воєвода відказав, що це ж сам ваш гетьман, бувши в Москві, бив чолом великому Государю про це, і що "за слізним чолобиттям усього малоросійського наро-

ду вся Мала Росія приєдналася до Росії Великої”... Так, в Україні багато робилося ніби з волі народу...

А Єпископ Мефодій, почувши все це, позоставившися з воєводою наодинці, перепрошував:

— Це я говорити був присилуваний. Я поставлений в Москві, і за це малоросійських міст духовні особи виговорюють мені й ображають мене. Вони й тепер підозрівають, ніби все це я зробив у нараді з гетьманом, щоб Митрополиту Київському бути під благословенням Московського Патріарха”.⁴

3. БОРОТЬБА ДВОХ ФРОНТІВ.

Але гетьман Бруховецький стояв на своєму, і року 1666-го доносив у Москву на українське Духовенство: “То діло богомерзьке й ібогомстительне, що наші Пастирі живуть безчинно й не за Правилами Святих Отців (бо не хотять передати Церкву своєю під Москву). Та коли від Патріарха Московського на Митрополію в Київ присланий буде Митрополит, то всі лакості в Україні перестануть”.⁵ Звичайно, такий неправдивий погляд самого гетьмана сильно дратував наше Духовенство.

Московський уряд постановив таки зробити цю важливу справу міцніше, цебто канонічно, — докласти всіх зусиль, щоб сам Царгородський Патріарх канонічно переуступив Москві Українську Церкву. Але Царгород ні за що не хотів цього й чути, і було ясно, що й ніколи цього добровільно не зробить. Треба було шукати сильнішого під-

4 Акты Южной и Западной России, т. VI ст. 195.

5 Костомаровъ: Руни, ст. 149.

пертя, — згоди на це самого турецького султана: нехай він накаже Патріярхові віддати Москві Українську Церкву. Тоді якраз гетьман Дорошенко зміцнював українсько-турецькі стосунки, і було ясно, що Турція не допоможе Москві. Отже, справа сама собою затяглася на довший час.

А між тим і Духовенство, і старшина сильно розкладалися, і таки самі тягли до Москви, щоб знайти там заспокоєння від жорстокої Руїни. Року 1676-го Стародубський полковник Петро Рославець, постановивши відкинутися від гетьмана й віддатися Москві, бив туди чолом, щоб його "Стародубська Церква" підлягала безпосередньо Московському Патріярхові...⁶ Як було боронити незалежність Української Церкви при такій анархії? Дорога була одна, — і на неї загнали поляки своєю унією, — під Москву...

Східне Духовенство, і вище й рядове, часто приїздило тоді в Україну, і добре знало її церковні справи. Воно підбадьорувало наше Духовенство на дусі, і напевне вговорювало триматися міцно Вселенського Патріярха. Праця Східного Духовенства була видатною, і Патріярх часто заступався за українців, де міг. Так, року 1667-го, як ми бачили, до московського полону попався Дорошенків брат Григорій, але Царгородський Патріярх не побоявся заступитися й за такого протимосковця, і цар випустив Григорія.

Зараз по Андrusівськім Договорі 1667-го року до султана в Константинопіль прибув польський

6 Там само, ст. 522. Пор. Проф. Л. Окіншевич: Значення військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст., Мюнхен, 1948 р. ст. 33.

посол Радзієвський, і між іншими справами просив турецький уряд заборонити Костянтинопольському Патріархові зноситися з козаками, що той робить під виглядом релігійних справ, — нехай турецький уряд накаже, щоб Патріарх зносився тільки з особами духовними. Але Радзієвський нагло помер, і ця справа, здається, не була закінчена.⁷ А сама ця справа, що польський посол просить турецького султана заборонити Патріархові зноситися зо своїми вірними українцями, ясно свідчить, що патріарші впливи в Україні були сильні й реальні.

4. НЕКАНОНІЧНИЙ СОБОР 1685-ГО РОКУ.

Москва терпеливо чекала слішного часу, щоб таки забрати Українську Церкву. І справді дочекалася відповідного часу. Року 1684-го до Батурина, до гетьмана Самойловича прибув з Польщі, втікши від уніяцького переслідування, єпископ Луцький Гедеон, князь Святополк Четвертинський. Гедеон близько зійшовся з гетьманом, і навіть оженив свого племінника Юрія з його молодшою дочкою, на що українська старшина дивилася кривим оком.

Якраз тоді настав час обрати нового Митрополита Київського, і Московський уряд сильно тиснув на гетьмана Самойловича, щоб Київська Митрополія нарешті перейшла в залежність від Патріарха Московського. Кандидатом у Митрополити був загально поважаний Печерський Архимандрит Інокентій Гізель. Москва всіма силами

7 Костомарів, ст. 167.

добиваался, щоб посвячення Митрополита відбулося конче в неї, і про це просила і Патріярха Царгородського, і султана Турецького.

Тоді якраз в Європі складалася протитурецька коаліція, і велися переговори втягнути в неї й Москвю, і Турція готова була на все, аби тільки не дражнити Москви. I тому Царгородський Патріярх Парфеній прислав свою грамоту, якою благословляв “Архиєпископу Московському, покликавши трьох Архиєреїв, соборно посвятити в Митрополита Архимандрита Інокентія Гізеля”.

З обох сторін ішла тонка гра, хто кого переможе, бо загально було відомо, що Гізель буде боронити всі права Української Церкви, і під Московського Патріярха не піде. Ale щоб заспокоїти Москву, постановлено було, що він прийме посвячення з рук Московського Патріярха. Трудно сказати, чи так би було по виборах, але на велику шкоду всій Церкві Інокентій Гізель року 1683-го 18 листопада помер...

Позоставався Архиєпископ Лазар Баранович, постійний кандидат на Митрополита. Другим кандидатом поставлений був Архимандрит Варлаам Ясинський. Ale обидва ці кандидати, особливо ж В. Ясинський, не погоджувалися їхати в Москву на поставлення. Тоді гетьман Самойлович уперто поставив кандидатуру свого родича, єпископа Гедеона, що відкрито тягнув до Москви, і погоджувався їхати туди на поставлення. I Самойлович доручив Лазарю Барановичу, як Київському Місцеблюстителю, скликати на 29 червня 1685 р. в Київ усе Духовенство на “вольну елекцію” Київського Митрополита, що Баранович і виконав. Сам

36. Митрополит Київський, Галицький і Малої Росії
ГЕДЕОН КНЯЗЬ СВЯТОПОЛК-ЧЕТВЕРТИНСКИЙ
(1685-1690)

гетьман оповістив своїм універсалом український народ про ці вибори.

Настав історичний день виборів, — Свято Петра й Павла, 29-го червня 1685-го року. Від гетьмана прибув впливовий його генеральний осаул Іван Мазепа й чотири полковники, між ними Леонтій Полуботок. Архиєпископ Баранович своєчасно довідався, що в гетьмана вже наперед постановлено не звертати уваги ні на що, а таки обрати Митрополитом Гедеона, а тому на вибори демонастраційно не приїхав, не приїхав також ніхто з його Духовенства. Киян прибуло зовсім мало, так що більшість Собору складали самі миряни.

Вибори відбулися, — обраний був, звичайно, Єпископ Гедеон...

Через те, що Духовенство на Соборі було в меншості, і не було Місцеблюстителя, він безумовно був неканонічний, і неканонічні були й вибори його...

Новообраний Митрополит зараз же удався до Москви, і 8 жовтня там урочисто присягнув на івріність Московському Патріярхові і його наступникам.

Так закінчилася 30-літня боротьба українського Духовенства за волю своєї Церкви... Руїна найбільше сприяла тому, що Українська Церква опинилася під Москвою.

А головна причина цієї найбільшої трагедії в українській історії була унія. Бо ще уніяти вигнали Єпископа Гедеона Четвертинського з Луцька, це через унію він опинився в Батурині і був згoden на все...

5. ПАТРІЯРХ МОСКОВСЬКИЙ ЯКИМ І БОРОТЬБА З КІЇВСЬКОЮ НАУКОЮ.

Щоб ліпше зрозуміти, які стосунки були тоді між Москвою та Києвом, розповім тут хоч коротенько про головного діяча приєднання Української Церкви до Московської, — про Патріярха Московського Якима.

Московський дворянин Іван Савелов був з фаху військовиком, освіту мав малу. На 35-м році життя, 6-го травня 1655-го року Савелов постригся в ченці в Межигірськім монастирі під Києвом, і став Якимом. Він пробув тут два роки, а тому знав Україну та її церковні стосунки. Року 1657-го Патріярх Никон забрав Я. Савелова до свого Іверського монастиря, а року 1664-го він став Архимандритом Чудівського монастиря в Москві, а це зблизило його з царським двором та з самим царем Олексієм Михайловичем.

За десять літ по цьому, 26-го липня 1674-го року Яким став уже Патріярхом московським. Це була людина залізної волі, яка не гребувала жодними засобами, аби тільки досягти задуману ціль.

Тоді якраз розгорівся розкол на Москві, до якого пристав і славнозвісний Соловецький монастир на Соловках. Московський Собор 1667-го року постановив змусити Соловки військовою силою до послуху вищій церковній владі. Монастир стояв на своєму, і Никонових виправлень не приймав. І року 1668-го війська обложили монастиря, але взяти його не могли, бо монахи мали добру зброю і не здавалися. І так тяглося роками.

І тільки Яким, ставши Патріярхом, поважно взявся за збунтований монастир, і року 1675-го

новий воєвода Мещеринов став бомбардувати його, і 22-го січня 1676-го року Соловки впали. І Патріярх Яким криваво розправився з непокірними монахами: одних повішали, других попалили, а іншим голови поздіймали...⁸

Взагалі, Яким був безсердечним у боротьбі з т. зв. розколом. І це з його наказу бояриню Морозову та її прихильниць року 1675-го поморили голодом.⁹

У боротьбі з старообрядцями Патріярх Яким дійшов аж до того, що року 1678-го відмінив канонізацію Святої княгині Анни Кашинської, — не бувалий випадок в історії Церкви. Зробив це тому, що старообрядці агітували, буцім то рука Святої Анни складена двоперсним Знаменням (насправді цього не було). І взагалі за Патріяршества Якима не канонізовано ані одного Святого.¹⁰

Того часу в Москві був великий український вплив, який усе збільшувався. Сильно відновив і підсилив його Семен Полоцький і своєю працею, і своєю школою. По смерті Полоцького († 1680 р.) його місце зайняв Симеон Медведів, сильний прихильник Київської науки. Він три роки вчився в школі С. Полоцького, добре знав латинську мову. З року 1674-го Медведів постригся в монахи й став Сильвестром, і був навіть близький до царя. Брав уділ у виправленні книжок. Він помітно підсилив вплив української науки в Москві.

Але року 1674-го Патріярхом став Яким. І хоч

8 Т. Манухина: Святая благоверная княгиня Анна Кашинская, Париж, 1954 р. ст. 130.

9 Там само, ст. 131.

10 Там само, ст. 140, 137.

він два роки пробув у Межигірському монастирі під Києвом, але киян не любив, і повів проти них організований похід, у чому багато допомагав йому монах Чудівського монастиря в Москві Євфимій († 1705 р.), друг Єпифанія Славинецького, прихильника грецького напряму в Церкві. Ось тому в Москві з'явилися греки брати Ліхуди, заклали школу, і спільно виступали проти “латинства” киян.

Сильвестер Медведів утратив свою силу. Патріярх Яким повів проти нього боротьбу, так що Сильвестер боявся навіть за життя своє. Закінчилася справа тим, що С. Медведева приплутали до політичної справи, — до зради Федора Шакловитого, і обвинуватили в тому, ніби він хотів убити Патріарха Якима, а самому зайняти його престол. І року 1689-го С. Медведев був арештований і вкинений до в'язниці.

Року 1690-го в Москві зібрався Собор, ѿ осудив науку “латинників” киян. А року 1691-го скарили на горло і Сильвестра Медведєва.

Ось таким був Патріярх Яким. Задумавши заволодіти Українською Церквою, він до цього сміливо йшов, усуваючи з дороги всі перешкоди. Гетьман Іван Самойлович був великим приятелем цього Патріарха, і допомагав йому в усьому.

6. ПАТРІЯРХУ ЦАРГОРОДСЬКОМУ НАКАЗУЮТЬ ВІДПУСТИТИ УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ МОСКВІ.

Московський уряд зараз таки відправив свого посла Алексієва, з гетьманським послом Лисицею, в Костянтинопіль, щоб добилися канонічної передачі Української Церкви під руку Московсько-

го Патріярха. Але Патріярх Царгородський Діонісій про це й чути не хотів, і не погодився. Тоді московський посол звернувся до великого візира Турції, і той, наляканий протитурецькою коаліцією, бажаючи конче зберегти мир з Росією, і бажаючи додогодити російському престолові, наказав Патріярхам і Костянтинопольському, і іншим Вселенським виконати волю Московського уряду... До цього завжди обережний наш історик Костомарів додає: "Так відбулася ця важлива подія, більше згідно з державними цілями Московської політики, аніж з національними почуттями українців.¹¹

Я не розповідаю тут докладно про всю цю велику подію, бо про це я широко пишу на іншому місці.¹² Підкresлю тільки тут, що справа приєднання Української Церкви дійшла до того, до чого її пхала Польща своєю нерозумною політикою, і тягли і свої гетьмани, і старшини, і частина Духовенства. А вкінці гетьман Самойлович та його генеральний осаул Іван Мазепа, вірні Москві, віддали свою Церкву в руки Патріярха Московського.

Віддача ця була ясно неканонічна, бо з наказу світської влади, проти волі Духовенства її.

І власне на справі приєднання Української Церкви до Московської ясно виявилась безідейність та безплановість гетьманської політики в справах своєї Церкви, — ані гетьмани, ані їхня вища старшина, сама передаючи Українську Церкву Москві,

11 Руина, ст. 646.

12 Див. мою працю: Українська Церква, Прага, 1942 р., т. II ст. 19-74. А також окреме видання: Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 році, видання п'яте, доповнене. Вінніпег, 1948 р.

просто не знала, що робить, бо недоцінювала значення Православної Церкви.

Джерела: “Архивъ Юго-Западной Россіи” частина I том V подає всі матеріали в справі приєднання Української Церкви до Московської. Тут же й джерельна велика монографія про це Проф. С. Терновського: Изслѣдованіе о подчиненіи Киевской Митрополіи Московскому Патріархату, Київ, 1872 р.

Література, крім С. Терновського. К. В. Харламповичъ: Малороссийское вліяніе на великорусскую церковную жизнь, Казань, т. I, 1914 р. — П. Васильевъ: Варлаамъ Ясинский, “Энц. Сл.” Брокгауз, півтом 10 ст. 531, 1892 р. — Проф. Іван Огієнко: Приєднання Церкви Української до Московської 1686-го року, Вінніпег, 1948 р., видання п'яте. — Г. Карповъ: Киевская Митрополія и московское правительство во время соединенія Малороссіи съ Великой Россіей въ 1654 г. “П. О.” 1871 р. т. II ч. ч. 8-9. — П. Орловскій: Исключение изъ титула Митрополитовъ Киевскихъ словъ “Митрополитъ всея Малая Россіи”, “Кiev. Еп. Вѣд.” 1894 р. ч. 18. — Є. Саковичъ: Історія приєднання Київської Митрополії до московського Патріархату, “Церква і Нарід” 1936 р., числа 18-24, Крем'янець, — написана за працею І. Огієнка.

XX.

САББАТИЯНСТВО Й УКРАЇНА.

1. ХМЕЛЬНИЧЧИНА Й ЖИДИ.

В Україні здавна жило багато жидів, головно по містах та містечках. Жидівство трималося ось звичайно з ним не сходилося. Займалося воно головно торгівлею та ремеслами, а землеробства цуралося, а це ставило його на положення чужинців в Україні. Проте український народ спокійно жив з прибулими жида-ми, хоч тісної стичності з ними не мав.

Не так стала справа по 1569-му році, коли Україна опинилася під Польщею. Польща принесла в Україну панщину, її землі польський король звичайно щедро роздавав польським магнатам, а ті переслідували й тиснули українське селянство, як тільки хотіли. Ці магнати в більшості своїй були католиками, і свою Віру намагалися накинути і православним українцям. Утиски релігійні та еконо-мічні польського панства все побільшувались, і українцеві жити в Польщі ставало неможливим.

Справа сильно погіршувалася ще й тим, що ці “польські” пани у своїй більшості були перекінчики з православних, і як такі, вони ще силь-ніше вимагали переходу своїх підданців на унію.*

Євреї, як чужинці, увесь час ставали по сторо-
ні сильнішого, і завжди допомагали польському
панству тиснути український народ, — вони брали
в панів аренди на землі, млини, стави й т. ін. З бі-
гом часу співпраця єврейства з польськими пана-
ми стала така, що кожен польський землевлас-
ник, пан в Україні, був оточений великою згра-
єю жидівства, яке допомагало експлоатувати ук-
раїнський народ. Жиди були орендарями, жиди ж
позичали панам гроші під застав маєтків. А в до-
бу гоніння на Православіє жиди брали в аренду
навіть церкви, — звичайно ті, які нізащо не по-
годжувалися переходити в унію.

Становище ставало невиносимим, і ненависть
до жидівства рівнялася ненависті до поляків. У
“Єврейській Енциклопедії” том XV ст. 645 М. Виш-
ницер про жидівство в Польщі правдиво пише:
“Євреї служили інтересам землевласників та владі,
і тим стягнули на себе ненависть населення, яке
стогнало під політичним і економічним гнетом по-
ляків”. Це важливе признання жидівського пись-
менника.

Ось тому нема нічого дивного, що коли український народ року 1648-го повстав проти Польщі, й очищував Україну від поляків, він вигнав з України й жидів. Жидівство ставило збройний опір, тому українське козацтво збройно й виганяло його. Звичайно, жидівство тяжко постраждало маєтково, постраждало й життям.

Єврейський письменник Шалом Аш у своїй трагедії: “Саббатай Цеві” подає: “Головар коза-

* І ларіон: Берестейська унія в буденному житті України, див. “Віра й Культура” ч. ч. 32-33 за 1956 рік.

ків Хмельницький видав наказа не оставляти в живих жодного єvreя” (картина 2). Це не відповідає дійсності, — такого наказа ніколи не було.

Жидієські джерела звичайно сильно перебільшують насильства козаків Хмельницького над жидівством, і звуть це погромом, а саме всенародне повстання гетьмана Хмельницького проти Польщі звуть “бунтом”. Це велика несправедливість для повсталого народу, що хотів волі.

Жидівство відразу ж, від 1648го року поєдналося з поляками проти військ Богдана Хмельницького. Вищеназваний жидівський історик свідчить: “Поляки виступали проти козаків разом з жидами” (XV. 646). Більше того, — у польському війську був окремий жидівський відділ з 1000 чоловіка (XV. 647), а це не лагодило українсько-жидівських стосунків за Хмельниччини.

Мало того, М. Вишницер свідчить (XV. 646), що князь Єремія Вишневецький “був батьком для жидів”. Так, але цей князь був звірем для православних українців, і винищував їх за допомогою жидів.¹

За час Хмельниччини загинуло немало жидівства, але найбільше його втекло поза межі України. Багато жидів віддавалися в полон татарам, а ті переправляли їх у Турцію, де їх викуповували з полону одновірці турецькі.

1 Див. Іларіон: Українська Церква за час Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 48-49, — опис звірств цього нового перекінчика католика, Єремії Вишневецького.

2. МЕССІЯНСЬКІ ЧЕКАННЯ.

Пережиті за Хмельниччини страхи та трагедії сильно відновили та підсилили мессіянські чекання серед українського жидівства. Жиди взагалі були склонні до містики, і мессіянство було в їхній релігії. По всій Україні, у Польщі та в Литві, стала народжуватися нова ідеологія, — посилене мессіянство. Побите у Хмельниччині жидівство прагло чудесного визволення, чудесного відновлення ізраїльської держави.

Відомості про жидівські терпіння під час Хмельниччини зо скорістю блискавки ширилися по всьому Сходу та по всій Европі. Жидівські втікачі, а пізніше посланці стократно перебільшували події, інформуючи Схід і Захід про Хмельниччину. Появилася й література, яка описувала жидівські терпіння, зовсім замовчуючи терпіння українські від поляків та їхніх помічників жидів, які були в тисячу раз більші.

Жидівська агітація проти Хмельницького ніколи не спинялася. Навіть за нашого часу єврейський письменник Шалом Аш у своїй трагедії: "Саббатай Цеві" 1908 року (картина 2) подає устами потерпілого: "Вони (козаки) поруйнували дахи над нашими головами, вони знищили наші будинки, без одягі й пристановища ми тиняємось по полях... Вони поганьбили наших жіноч на очах наших, вони подушили наших дітей, вони запрягали наших юнаків укупі зо своїми кіньми"...

Разом з цим ширилося й відновлення та побільшення мессіянства: незабаром прийде жидівський Мессія, і покладе край терпінням, відновивши царство Ізраїля. Мессія прийде року 5408, бо так

Бог наперед установив у Свяченій Книзі “Загарі” (головна каббалістична єврейська книга), а рік цей прийшов, це — 1648-й рік, або зараз по ньому.

Усі ці мессіянські надії помалу охоплювали також і християнський світ. На основі пророцтва Данилового та на основі Об’явлення Іванового богослови прийшли до висновку, що число Антихриста 666 (Об’янл. 13. 18), яке визначає ім’я його, треба прийняти за 1666-ий рік. Це буде переломовий рік: Христос заволодіє землею, і його влада перейде в руки Святих, а всі жиди охрестяться, і вернуться в Палестину zo всього свого розпорощення.

I ввесь християнський світ з тривогою чекав 1666-го року, року апокаліптичного, коли відновиться світ і настане Царство Боже. Того самого чекало й жидівство, — приходу Мессії й відновлення царства Ізраїля.

Не було тільки належного мессіянського провідника, але він незабаром появився, — це був Саббатай Цеві у місті Смірні.

3. САББАТАЙ ЦЕВІ.

У малоазійському місті Смірні 9 аба (20 липня), у день Йом Кіппура, у бідній єврейській родині, року 1626-го народився будучий жидівський лжемессія Саббатай Цеві.² Хлопець виявив велику релігійність, і дні й ночі сидів за вивченням Талмуду, а незабаром, маючи всього 15 літ, удався в глибоку містику, і став вивчати каббалу, віддавати їй усього себе.

2 Це ім’я вимовляють не одноково: Шабетай Цеві, Шаббатай, Саббатай Цеві чи Цві. Наш письменник XVII ст. Іоаннікій Галятовський пише: Сабéфа Себé (Себі).

37. САББАТАЙ ЦЕВІ (1626-1676)
жидівський “Мессія”, спричинник Саббатіанського руху в Україні. Гравюра 1669 р., Амстердам.

Жив Саббатай Цеві аскетом, багато постив, сильно любив молитву та співи Псалмів, і на цьому проводив всі свої ночі. І виріс він з надзвичай сильнорозвиненою містикою та екзальтацією. Рано почався великий вплив Саббатая на оточення, і воно з часом усе збільшувалося, і вже замолоду екзальтований містик мав товпи прихильників та учнів. І всі вважали Саббатая за Святого.

Батько змусив сина Цеві оженитися, — той послухався батька, не сміючи відмовити йому, але

до жінки-красуні не доторкнувся, і незабаром з нею розвівся.

А слава про святість Саббатая росла. Він на-
дихненими проповідями став навчати про скорий прихід Мессії, який визволить Ізраїля і переведе його до Палестини. Але “вибраному народові” треба ще багато витерпіти, це “передмессіянські тер-
піння”, і аж потому прийде Мессія.

З одного місця Зогари в Талмуді Саббатай Цеві вивів, що Мессія прийде року 5408, — це 1648-й рік, або близько того. I ось цього року почалося повстання гетьмана Богдана Хмельницького в Україні, і жидівство стало втікати на всі боки. Багато жидів попало на Схід, і всі оповідали про свої жахи та муки в Україні. I власне наслідки Хмельниччини серед жидів сильно вплинули на Саббатая Цеві, підготовляючи йому ґрунт до мессіянства. Так твердять жидівські джерела.

I Саббатай оголосив, що події в Україні, це початок “передмессіянських мук Ізраїля”, а Мессія прийде незабаром. Ця його наука швидко рознеслася по всіх жидівських центрах світу: у Польщі, в Україні почали “муки народження Мессії”.

Прихильники Саббатая в Смірні були нетерпеливі, й оголосили, що сам Саббатай Цеві — це є Мессія. Це оголошення сильно вплинуло на самого Саббатая, і він почав перевірювати сам себе. I вкінці Саббатай повірив, що він справді Мессія Ізраїля, зодягнув білу одежду й завжди носив її.

Шов 1651-й рік. Багато жидівства з України побували і в Смірні, і всі оповідали про “муки Ізраїля”. I Саббатай постановив виявити себе, — і одного дня в синагозі він привселюдно вимовив

Чотирилітерне Ім'я Господа (Ihwh, Jehovah), що під смертною карою заборонялося всім, — вимовляти міг тільки сам Первосвященик в Єрусалимському храмі, та й то раз на рік, на день Йом Кіппуру.

Таке зламання стародавніх традицій сильно вдарило всіх побожних жидів, і Саббатая запитали, як він осмілився зробити таке блюзірство. Цеві відповів, що Мессія вже прийшов, і він має право вимовляти Чотирибукувенне Ім'я.

І раввіни Смірни зібралися на суд, і засудили Саббатая на хéрем, — кинули на нього прокляття й вигнали з міста.

4. БЛУКАННЯ САББАТАЯ ЦЕВІ.

Вигнаний із рідного міста Смірни, Саббатай із своїми учнями та прихильниками подався в Солунь (Салоніки), який віддавна вважався центром вивчення каббали. Тут число прихильників Саббатая значно зросло. Тоді Саббатай постановив прилюдно й офіційно поєднатися з Божим Законом (Тора), — для цього він дуже вроочисто повінчався з Торою (П'ятикнижжя Мойсеєве), і цей шлюб уроочисто відсвяткував зо своїми прихильниками.

Але солунські раввіни довідалися з Смірни, що на Саббатая кинений хéрем (прокляття, анатема), і змусили його покинути місто. Але секта саббатянців позосталася в Солуні й дотепер.

Саббатай подався в Константинополь, де було повно жидівства, і де воно було багате, а через це дуже впливове. І власне тут до мессіянської ідеології Саббатая його прихильники додали

багато політичного, що зробило цю ідеологію небезпечною. У Костянтинополі науковою Саббатая захопилося все жидівство, і він здобув собі тут багато нових прихильників та учнів. Серед них був славний свого часу Авраам Яхіні, науковий знавець давніх рукописів.

І ось у Костянтинополі цей палеограф показав Саббатаю давній гебрейський рукопис, в якому було пророцтво про Саббатая Цеві. У цьому рукопису було написано таке: “Я, Авраам, був самотнім цілий рік, і досліджував великого крокодила, який наповнює єгипетську ріку, і роздумував, коли наступить чудесний кінець. І я почув голоса моого друга: I народиться син у Мордехая Цеві, року 5386 (1626), і дадуть йому ім’я Саббатай Цеві, і він побідить великого крокодила, і змію люту позбавить сили. Він і є Мессія правдивий. Воювати він буде не силою рук людських, поки не підненесеться ріка. Його царство буде вічне, і крім нього нема спасіння в Ізраїля. Устань на ноги свої, і почуй про силу цього чоловіка, хоч він з виду slabий та вихудлий. Він улюблений мій, він милий мені, і він засяде на престолі моїм... Сучасники будуть його переслідувати та зневажати, а він буде творити великі чудеса, і пожертвую собою для прославлення Імені Господа”.

Зміст цього пророцтва зробив величезний вплив на Саббатая, і переконав його, що він справді — Мессія. Копія цього пророцтва була розіслана по всіх жидівських центрах світу, і скрізь прихилила серця до Саббатая.

Фахівці біблейсти розшукали назву теперішнього Мессії “Цеві” навіть у Біблії. Коли читати

книгу пророка Аввакума 2. 4: Caddik be emunato jihejeh” (“Праведний вірою своею буде жити”), то перші букви головних слів дають Севі. Це так само сильно вплинуло на Саббатая, і він остаточно повірив, що він — Мессія. Настав час діяти.

Але костянтинопільські раввіни не вірили цьому, і таки добилися свого, — Саббатай змушений був покинути столицю Турції, і подався в Єгипет, у місто Каїр.

5. САББАТАЙ ЦЕВІ В КАЇРІ.

Через Грецію Саббатай подався в Каїр. Тут його прийняли з великими почестями, і багато нових учнів пристало до Саббатая. Власне в Каїрі остаточно усталився план дальншого поступовання Саббатая.

Тут же в Каїрі до Саббатая пристав полум'яний проповідник Нatan Галеві з м. Гази, і став правою рукою його. Нatan скрізь виголошував гарячі промови про спасіння Ізраїля, якого Мессією є Саббатай Цеві. А незабаром Нatan оголосив себе пророком Іллею, який торує путь для Мессії, — Саббатаю Цеві. Мессія з'явиться скоро, року 1666-го, і визволить з неволі всіх жидів розсіяння.

Тут, у Каїрі трапилася велика подія, — Саббатай оженився з “Богом призначеною” йому “невістою Мессії”, — Саррою. Сарра була з України, і року 1648-го, у час повстання Хмельницького, мала 7 літ. По довгих терпіннях, утративши батьків, дівчинка втекла в Європу, де несподівано знайшла свого брата, якого вважала забитим. Сарра була глибоко містичного настрою, і ревно чекала приходу Мессії. Вона була красуня, і багато юнаків

сватались до неї, але вона всім відмовляла: вона — “невіста Мессії...”

Почувши про Саббатая Цеві, Сарра негайно подалася в Каїр, і там повела гарячу агітацію за нового Мессію. Вона всім розповідала, що творилося в Україні за час Хмельниччини; зрештою всі втікачі з України, “недобитки Хмельниччини”, по-приставали до саббатіянського руху.

I Саббатай повінчався з Саррою, і всі бачили в цьому “Боже чудо”, яке вказувало, що Цеві — Мессія.

Саббатай покинув хитатися, і остаточно візняв себе Мессією. I він став підписуватися: “Єдиний син і первенець Господа, Бога Ізраїля, Саббатай Цеві, Мессія Бога Якова і спаситель жидівського народу”. Або так: “Я Господь Бог ваш, Саббатай Цеві”.

У Каїрі біля Саббатая склався остаточно виконавчий гурток, а заступником його став Нatan Галеві, чи Пророк Ілля, що готує дорогу Мессії. I виготовили план діяльності: Саббатай має йти на Костянтинополь, скинути султана з престолу і стати ізраїльським царем у Палестині .

I про це оповіщено жидівство всього світу, а в тому й Україну. Зарядження розсилалися скрізь. Біля Саббатая збиралося безліч прихильників із великими коштами. Усі ходили, оперезані зеленою лентою, — ознака саббатіянців.

Каїрський саббатіянський центр закликав усе жидівство до покаяння, щоб стати достойними царства Мессії.

I скрізь жиди внесли до свого молитовника нову молитву про Мессію Саббатая Цеві яку чи-

тали по всіх синагогах світу: “Податель спасіння царям і влади магнатам, нехай охоронить, поблагословить і возвеличить нашого пана й царя Саббатая Цеві, Мессію Бога Якова. Нехай звеличить Він славу його і нехай повищить царство його, нехай дасть йому владу та честь, і народи всіх країн нехай поклоняться йому. Нехай влада його буде вічною, його царство незахитаним. Нехай наші очі побачать і зрадіють серця наші возстановленняХрама. I нехай буде такою воля Його. Амінь”.

Можна уявити собі, як сильно впливала ця нова молитва, коли вона читалася скрізь, куди тільки доходила.

Скрізь жиди раділи й чекали спасіння. По всьому світі, а також в Україні, з'явилися нові сильні пророки та пророчиці. Скрізь жидівки агітували за нового Мессію, падали в істеричних конвульсіях і кричали: “Прийшов Мессія, спаситель Ізраїля!...” Це робило величезний вплив, жидівство запалювалося й горіло, як суха солома.

І скоро настутили й дії: безліч жидів продавали свої domи, свої маєтки, бо незабаром усі мають їхати в Палестину, у царство Мессії Ізраїля. I чекали покликання з дня на день. I всі каялись у прогріхах своїх, і бичували один одного.

Це саме творилося в Україні, особливо на Волині та в Галичині. Християнські маси запалювались тим самим, і всі чекали: що то буде року 1666-го?... I не мало українців на Волині перейшли в жидівську віру.

6. ПЕРЕЇЗД В ЄРУСАЛИМ.

Провідники Саббатіянського руху вирішили перенести свою працю в Єрусалим, священний центр Ізраїля, і туди всі переїхали. Тут прийняли Саббатая з великою радістю, і він усіх тут запалював. Дні і ночі він проводив у молитві та в сльозах за колишньою славою Ізраїля.

Провідники остаточно укладали свої плани, але виявилося, що Палестина забідна, щоб бути добрим центром саббатіянського руху.

Був уже 1665-ий рік, — один рік позостався до появлення Мессії. А єрусалимські раввіни, довідавшись, що Саббатая раввінат піде не визнавав, почали перешкоджати йому в Єрусалимі. Треба було виїздити і звідси.

Два рідні брати Саббатая діяльно готували йому поворот на батьківщину, у Смірну, і добилися повного успіху, — там про накладений року 1651-го на Саббатая хéрем (анатема) усі забули. І в Смірні чекали прибуття Мессії. Саббатай вернувся туди, де розпочалася його праця.

7. МЕССІЯ НА БАТЬКІВЩИНІ.

І року 1665-го Саббатай зо всім своїм оточенням прибув на батьківщину, у місто Смірну. Смірна стріла Саббатая, як справжнього Мессію Ізраїля. За всього світу до Саббатая приїздили посланці, як до царя царів, і всі привозили багаті дарунки.

Усе жидівство охопила тоді фанатична мессіянська екстаза, — усі чекали з дня на день реалізації віковічної ізраїльської мессіянської мрії. І в

38. ТИТУЛЬНИЙ ЛИСТ МОЛИТОВНИКА 1666 РОКУ,
на честь Саббатая Цеві. Амстердам.
На троні жидівський "Мессія" в оточенні своїх пророків.

Смірні почалося те, що робилося тоді по всьому жидівському світі.

Багато жидів немилосердно катували себе, гостро постили, ночами не спали, купалися в холод у річках, роздавали бідним щедру милостиню, — усі спішили належно покаятися перед настанням царства Мессії, щоб достойно увійти в нього. Багато жидів кидали свої життєві заняття і все продавали, щоб ніщо не завважало переїхати в Палестину.

Усе це творилося і по всій Україні, де тільки були жиди, а особливо в Україні Західній, під Польщею.

З Польщі, з України приїздили посланці, щоб наочно переконатися, чи справді прийшов уже Мессія. І на свої очі бачили, що дійсно прийшов, і радісно верталися додому, і по всій Україні котилася давно чекана звістка: прийшов Мессія Ізраїля!...

Нарешті настав 1666-ий апокаліптичний рік. І на новий рік оточення Саббатая Цеві приготувало в Смірні пишну вроčистість, — появлення Мессії.

Зо всіх міст Турції з'їхалися представники, зібралася повна Смірна саббатіянців. Підкуплена турецька поліція мовчала, і на все дивилася крізь пальці. І в свято нового року в смірнській головній синагозі Саббатая вроčисто проголошено Мессією... Сурми радісно й святково сурмили, а товти несамовито кричали: “Осанна Мессії! Осанна єврейському цареві Саббатаєві Цеві!” Усі впали в релігійний екстаз, усі повірили, що Мессія Ізраїля вже прийшов...

Дано було знати і в Україну, що жидівський Мессія вже прийшов...

Кругом не було границь радости!

Християни замовкли, але й самі чекали подій апокаліптичного 1666-го року.

До нас дійшов цікавий лист. Християнин Генрих Ольденбурзький писав з Лондону в грудні 1665-го року до свого приятеля, славного жидівського філософа Спінози в Амстердамі: “У нас усі говорять про можливість повернення євреїв на свою батьківщину. Небагато хто цьому вірить, але багато цього бажають. Я хотів би знати, що про ще кажуть амстердамські жиди. Якщо ці надії збудуться, це викличе переворот”.

Філософ Спіноза відповів обережно, але з відповіді знати, що він вірив у здійснення мрій Саббатая Цеві.

8. ЗАКІНЧЕННЯ ТРАГЕДІЇ.

Настав вирішальний час, — треба було реалізувати мессіянські ідеї. Саббатай і його оточення постановили їхати в Костянтинополь, скинути турецького султана з престолу, а Мессію, Саббатая Цеві оголосити царем Палестини.

Перед виїздом Саббатай, як Мессія, поділив увесь світ на 26 частин, і царство над ними розділив своїм пророкам. А ті, що цього не одержали, пробували й собі купити яке царство.

Костянтинополь урочисто стрів Саббатая, і число його прихильників ще помножилося. До саббатянців пристали навіть деято з магометан та християн.

По всіх країнах народ завмер, чекаючи, що ж то далі буде...

А події пішли скоро, — реальні події. Султана в Костянтинополі не було, а великий візир, довідавшись про справу, не злякався Мессії, а наказав його арештувати й посадити в Абідос, фортецю при Дарданельській протоці...

Народ занімів, і чекав кари для блюзірного візира Ахмета Кіпрілі, але чуда не сталося... І всі сильно полякалися.

Та оточення Саббатає зараз таки знайшло вияснення події: ізраїльський народ ще не очистився від своїх гріхів, тому Саббатаєві ще треба страждати...

І Саббатаєва в'язниця вмент перетворилася. Підкуплена сторожа дозволила робити в фортеці-в'язниці Абідосі все, що жиди хотять. І жиди прибрали Абідос, як царську палату, поставили престола, і на нього посадили Саббатає в царськім убраниі.

І жиди тисячами відвідували свого “Мессію”, і чекали Божої кари на турків за образу його.

Цього часу з Польщі приїхав до Абідосу великий каббаліст Неемія га Коген, посланий сюди громадами перевірити, чи справді прийшов Мессія. Три дні і три ночі диспутував Неемія з Саббатаєм. Вийшовши з в'язниці, Неемія заявив народові, що для приходу Мессії ще не настав час, а Саббатаї Цеві — не Мессія...

Товпа за таку образу Мессії хотіла вбити Неемію, але він вирвався. Та прихильники Саббатає постановили таємно знищити Неемію, чому він, рятуючись, прийняв іслам і розповів урядові про

політичний задум Саббатая. Вернувшись додому, Неємія таки став саббатіянцем, а навіть оголосив себе самого наступником Саббатая.

Укінці вся справа стала відома султанові Магометові IV, і він наказав привести йому Саббатая. Народ омлів, почувши про це, і молився за свого “Мессію”.

У вересні, 15 елула, 1666-го року Саббатай Цеві був у султана. На питання, чи він Мессія, Саббатай відповів: “Так мене люди зовуть”.

І султан зарядив розстріляти Саббатая Цеві.

Але при турецькому дворі були впливові жиди, і вони вговорили Саббатая прийняти магометанство, — а хто приймає його, тому прощаються всі провини. Та й сам султан не хотів робити з Саббатая мученика.

Саббатай Цеві погодився, прийняв іслам, і став Махмед Ефенді, капіджі-баша, цебто камергер султана...

Незабаром по цьому прийняла іслам і “невіста Мессії” Сарра, і дехто з оточення Сарра незабаром померла, не перенісши тяжкої зміни.

Звістка про прийняття іслама “Мессією” громом ударила все жідівство, і багато відпали від саббатіянства, а більшість знаходилась у розпуці.

Султан хотів знищити 50 осіб, близьких до Саббатая, але його підкупили не робити цього.

А коли Саббатай знову почав рухатись, і його побачили в єврейській синагозі, де він у захопленні співав Псалми, султан заслав його в місто Дульциніо в далеку Албанію, де Саббатай Цеві року 1676-го на день Йом-Кіппуру й помер. Помер оди-

нокий, і не було кому й поховати його, тому поховали християни...

Так покінчив життя своє Саббатай Цеві, що видавав себе за “Мессію Ізраїля”.

Але з його смертю саббатянство не покінчилося.

9. РОЗВІЙ САББАТИЯНСТВА.

Коли пішла чутка, що Саббатай Цеві прийняв іслам, цьому спершу ніхто не вірив, а гарячі саббатянці не повірили ніколи. Близькі Саббатая зараз же стали вияснювати: прийняття ісламу — це каббалістична таємниця, так і треба було зробити... Інші твердили, що це тільки тінь Саббатая прийняла іслам, а сам він — вознісся на небо, бо не час іще починати царство Ізраїля. А по смерті Саббатая року 1676-го уперто всі його прихильники твердили: Саббатай Цеві взятий на небо, і звідти вернеться через 40 літ, і докінчить свою справу...

І так наука Саббатая не вмерла, — вона виросла в велику секту т. зв. саббатянців, яка живе їй до нашого часу. Занадто великий був саббатянський рух, занадто широкі кола охопив він, занадто сильно всі вірили, що Саббатай Цві — “Мессія”, — такі рухи не минають безслідно. Скрізь по світу серед жидів постало саббатянство, скрізь знайшлися заступники Саббатая по його смерті, — і не дали завмерти рухові.

Особливо сильно саббатянство розвинулось серед жидів в Україні. Хмельниччина перевернула життя жидам, і багато з них упали в глибоку містку. Мессію-спасителя всі конче чекали й поклали на нього всі свої задушевні надії. Мессія му-

сить бути! Тому так радісно українські жиди привітали появу “Мессії” Саббатая на Сході, — відмовитись тепер від цього не було сили.

Коли в Україну прийшли чутки, що року 1666-го Саббатай, вимріаний “Мессія”, прийняв іслам, і виявилося, що він Мессією не був, цьому ніхто не повірив. Бо ніхто не всілі був повірити... Навпаки, скрізь повстали саббатянські гуртки, які стали вивчати nauку Саббатая. Усі вони вели побожне життя, чому й звалися хасидами (*chasidim* — побожні). Вони глибоко перейнялися мессіянством, і завжди чекали повернення Саббатая “Мессії”. Незабаром знайшовся й провідник хасидів, — Юда Хасид, родом із Седльца в Польщі, глибокий знавець каббали. Він вивчив саббатянство, і став його провідником.

Хасидський рух за Руїни охопив жидівство всієї України, — розрісся на Поділлі, Волині, в Галичині та Київщині, а пізніше кинувся і в Литву та в Білорусь. Скрізь являлися свої проповідники хасидизму, і він сильно ширився, захопивши 40-50% українського жидівства.

Раввіни переслідували хасидизм, але викорінити його не змогли. Року 1699-го провідник хасидів, Юда Хасид, оголосив паломництво в Палестину. З ним зібралося 1500 загорільців, що конче хотять побачити Палестину, і всі рушили в дорогу. До Палестини дійшла тільки тисяча, а 500 згинули по дорозі. Року 1700-го Юда помер в Єрусалимі, а решта розсіялась, частина вернулась в Україну. Але хасидизм не спинився.

Року 1722-го у Львові раввіни кинули хéрем

на хасидів, та це не спинило їх, — вони живуть і досі, як окрема жидівська секта.

Повстала й друга секта саббатіянців, — т. зв. франкісти. Основником секти був Яків Лейбович Франк, жид із Галичини. Він вивчав саббатіянство на його батьківщині, у місті Смірні. Секта розвинулась головно на землях Туреччини, і визнаннямся вільним характером свого життя. Франкісти оправдували Саббатая, що прийняв іслам, але в душі позостався юдеєм. Таке саме й вони робили і навчали, що іслам — це скаралуща, а юдейство — це зерно. Щоб добре жити, можна назовні прийняти іслам, але в душі позоставатися юдеєм.

Франкісти навчали: “Нема Бога крім Господа, а Саббатай Цеві пророк Його”. Року 1756-го раввіни кинули хéрем (анатему) на франкізм, але секта існує ще й тепер.

10. САББАТИАНСТВО В УКРАЇНІ.

Саббатіянство сильно відбилося в Україні, і прийняло тут загрозливі форми. В Україні панувала Руїна, Україною сунули татари, турки, поляки, москалі, і всі страхали та кривдили жидів. Спокійного життя не було ні кому.

Коли прийшли в Україну звістки про нового “Мессію” Саббатая Цеві, велика радість опанувала всіх жидів. Найбільший український письменник, Архимандрит Іоаникій Галятовський став докладно досліджувати саббатіянство в Україні. І він побачив, що “дехто з жидів кидали свої domi та маєтки, відмовлялися від усякої праці й казали, що ось незабаром Мессія перенесе їх на хмарах в Єрусалим. Дехто постили цілими днями, не давали їс-

ти навіть дітям, і купалися в ополанках зимою, читаючи якусь новоскладену молитву".³

Чекання нового Мессії охопило на Волині навіть православне селянство, і жиди повели сильну пропаганду переходити на юдейство. Повставало замішання, яке не спинялося, коли минув і страшний апокаліптичний 1666-ий рік.

І в Україні, як пише І. Галятовський, з'явилось року 1666-го три друковані книжечки про саббатянство. Видно, що цією справою багато цікавились.

Сама можливість появилення сектярського месіянського руху була неприємна християнам, і Архимандрит І. Галятовський року 1669-го випустив у Києві нову свою працю українською мовою: "Мессія Правдивий", а року 1672-го — мовою польською. Це велика книжка, — богословське вияснення, що Мессія Правдивий уже прийшов, — це був Ісус Христос, Якого жиди не визнали.

У своїй праці Галятовський зібрав безліч історичного матеріалу про жидів, так само багато подав і богословського матеріалу. Три роки Галятовський їздив по Україні, вів диспути з раввінами на тему Правдивого Мессії, Ісуза Христа. Книжка так і написана, як діялог поміж жидом і християнином.

Свою працю "Мессія Правдивий" Галятовський присвятив московському цареві Олексію Михайловичу, а це пустило книжку і в Росію, де вона так само мала певний вплив. На друкування "Мессії" цар Олексій видав грошеву допомогу, як давав він і на інші книжки.

3 З передмови до "Мессії Правдивого" 1669-го року.

11. ІНШИЙ КІНЕЦЬ САББАТАЯ ЦЕВІ У КНИЖЦІ ГАЛЯТОВСЬКОГО.

Галятовський у своїй праці подає інший кінець діяльности Саббатая Цеві. Саббатай зібрав військо і виступив з ним проти султана турецького (л. л. 70-71). “Жиди, чуючи ту новину в Костянтинополі, велику радість мали, і хотіли з ними кореспонденцію мати, бо сподівалися, що то їх Мессія йде, який має впровадити їх до втраченого царства жидівського, і те поправити”.

“Але та подія жидівська в дим ся обернула, бо цесар турецький розпорошив і в нівеч обернув всі ті товпи жидівські, як написано в книзі, названій “Описаніє нового короля жидовского Сабефа Себѣ, року 1666 друкованій”.

“Ще теперішніх часів недавно, року 1666, в місті Газа названім, явився був фальшивий пророк жидівський, іменем Нatan Леві, який помазав на царство жидівське Сабефа Себѣ, який народився в місті Смірні, і мав літ близько 40”(л. 71б).

На іншому місці (л. л. 74-75) розповідається: жидівський “король і Мессія, хоча от цесаря турецького одшукати королівство жидівське, послав до нього листа через свого гонця до Костянтинополя, упоминаючися землі Палестинської і міста Єрусалиму, щоб султан добровільно віддав те народові жидівському, — того посла в Костянтинополі розсікано”.

“Потім цар і Мессія з пророком своїм, Натаном Леві, і з військом жидівським сунув до Костянтинополя, для одшукання царства жидівського одтурчина, але султан турецький, довідавшися про те, вислав проти тієї жидівської купи 50 тисяч сво-

го війська, і вони всю ту жидівську купу погромили й розігнали”.

“А самого Мессію ї царя, названого Сабета Себі піймавши, привели до Костянтинополя, де він уперто противився султанові турецькому, кажучи, що він від Бога на те посланий, щоб визволити з неволі жидівський народ.”

“А коли взято його на туртури, на той час виявився його обман, і тому сто ударів посторонками йому дано. Потім йому язика виволочено й відрізано, потім шкуру з живого з нього знято, і, сіном напхавши, на залязному кілку на неславу та ганьбу, та на сором жидам повішено. А потім його тіло, саме без шкури, за ноги прив'язано, на шибениці повішено”.

“Бачачи те, жиди з великим плачем і зідханням кричали. Та фальшивий пророк Мессії, Натан Леві, утік з того побойовища, і за ним у погоню послано багато турецького війська”.⁴

Усі свої історичні відомості про Саббатая Цеві Галятовський брав із трьох книжок, друкованих 1666-го року, які він називає: 1. “Описаніє нового короля жидовского Сабета Себі”, 2. “Дивний початок а страшный конець так названного короля жидівського Сабета Себі”, і 3. “Обширная континуация”.

Але жидівські письменники кінець Саббатая описують інакше, — так, як подано вище.

Література про Саббатая Цеві дуже велика, — їїє подає “Еврейская Энциклопедия” т. XV ст. 797. З. Рубашевъ: Саббатай Цеви и саббатианское движение” (Евр. Энц. XIII.

4 Цитую за примірником з моого архіву, ч. 16.

781-797). Його ж: Франк Яков и франкисты (ХV. 359-368).
И. Берлинъ: Хасидизмъ (ХV. 560-576).

Дубновъ С.: Южнорусское Духовенство и евреи въ XVII в., "Восходъ" 1889 р. кн. IV. — Исторія Русів, видання 1956-го року, Нью-Йорк, на сторінках 59,70, 74, 78, 80, 91, 92, 98, 106, 113, 161, 165 і 166 подається про жидівство в Україні.

Доля Саббатая Цеві описана і в красному письменстві, див., наприклад: Шолом Аш: Шабсай Цеві ("Шиповникъ" т. V), Жулавський: Конец Мессии ("Шиповникъ" т. XI), Спб. 1911.

XXI.

РУІНА.

1. ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА ОБЕРНЕНА В ПУСТЕЛЮ.

Від смерти гетьмана Богдана Хмельницького тридцять літ (1657-1687) Україна не знала спокою, і мордувалася в безпереривних війнах. В Україні тоді звичайно було три гетьмани: правобережний, лівобережний і січовий, і всі три ворогували між собою й колотили Україною. Війни, особливо на східнім Правобережжі, не спинялися. Поляки, дишучи злобою, разом з дикими татарськими ордами року 1663-го й інших перейшли всю Україну, топлячи її в крові та вогні. Міста не здавалися, і ляхи обертали їх в руїни, а з ними й храми Божі та монастири.

Деякі наші країни обернулися в пустелю ще за Богдана Хмельницького. Мстячи за поєднання з Москвою, Польща в жовтні 1654-го року вдарила на Брацлавщину, східнє Поділля, і разом з татарами обернула її в пустелю. Польський історик Л. Кубаля пише про це: “Брацлавщина стала пустелею. Згідно з донесенням польського гетьмана Потоцького 50 міст і 1000 церков лягли в попелі й руїні, а 100.000 люда загнано в Крим. У березні 1655-го року спалено й пограбовано ще щонай-

менше 60 міст, а 200.000 люда забрано в ясир, не рахуючи подушених немовлят, і тих, що полягли від польської шаблі по різних містах, слободах і селах, яких 100.000 люда, а також і тих, що згинули в битвах, з голоду і від огню"...* Так поляки мстили за втікання від унії...

Як писав сам Виговський, за його часу "уся середня Полтавщина, квітучі полки Полтавський, Іркліївський, Миргородський, Прилуцький лежали в руїнах, міста й села поросли крапивою, а людність була або винищена, або розбіглася на всі сторони, а кого — так і татари погнали в неволю"...** І це була польська помста за боротьбу проти унії...

Не краще робили й москвини: вони так само палили й руйнували міста, які не приставали до них. У роках 1665-1666 московське військо приводило з собою наїтів калмиків, які жорстоко все руйнували та палили. Як і поляки, москвини так само палили й руйнували правобережні міста, як чужі. Року 1677-го 11-го серпня московське військо спалило й стерло з лиця землі Чигирин, правобережну столицю гетьманів, той Чигирин, про якого люди звикли вже говорити: "За ким Чигирин, за тим і Київ, а за ким Київ, за тим усі ми".

Правобережна Україна, особливо південна та східня частина її, обернена була в руїну й стала пустелею, а року 1678-го московський уряд ще й

* Zaprzepaszczona kraina, "Szkice historyczne"; Д. Дорошенко, II. 44.

** Д. Дорошенко, II. 67.

наказав гетьману Самойловичу допалити решту міст, що той і зробив.¹

Люди в дикому страху кидали свої місця, і тисячними товпами (їх звали “прочани”) переходили Дніпро, втікаючи на Лівобережжя, з зачумленого поляками Правобережжя. І часто бувало, що їх туди не пускали й нищили на переправах. На Лівобережжі зібралася безліч цих “прочан”, що часто тут гинули від холоду та голоду. Московський уряд звичайно переводив їх на свої слобідські міста, і забирав з-під гетьманського управління в своє. Коли московський уряд складав умови з поляками, віддаючи їм Правобережжя, то до договору вносилася стаття, що міста тут, на Правобережжі, при Дніпрі, не будуть відновлятися.... Україну свідомо руйнували поляки та москвичи, а причиною цього були польські релігійні переслідування.

Наш історик Микола Костомарів так пише про руйну ще за гетьмана Бруховецького (1663-1668): “В Україні не було ані безпеки, ані спокою: безперестанні татарські наскоки руйнували край. Села й осади нагло позбавлялися цвіту своїх мешканців, яких гнано в полон. Господарі не встигали відбудуватися й оправитися, як знову на них нападали й грабували. Селянин працював, але не здав, кому дістануться плоди його праці, бо коли й щедро родило, його поля толочили татарські коні, палилося його подвір’я, і він блукав, не знаючи, де прихилити голову... І коли не встигав утекти кудибудь, то помирав з голоду... Край найблагодатніший, що недавно всіх дивував своїм багатством, убожків і обертається в пустелю”².

1 Костомаровъ: Руина, ст. 599.

2 Руина, 1882 р., ст. 188.

А на кінець цієї доби Правобережжя, основа України (“Мала Росія”)*, обернулася справді в пустелю. Наш літописець Самуїл Величко на початку XVIII-го віку переїздив через цю Україну з козацьким відділом, і так описує те, що він бачив на власні очі: “Бачив я, — пише він, — багато міст і замків безлюдних, запустілих, вали високі, як гори, насилані трудами рук людських. Бачив руїни стін, приплюснуті до землі, покриті плісенною, порослі бур'яном, де гніздилися гади та черва. Бачив покинені порожні багаті українські землі, розлогі долини, прекрасні гаї та дуброви, розлогі садки, річки, стави та озера, порослі мохом, очеретом та бур'яном. Бачив я на різних місцях силу-силенну людських костей, що для них покровом було саме Небо, бачив я, — і питався в думці своїй: хто вони були? Ось вона, та Україна, яку поляки нарекли були раєм світу польського, та Україна, що перед війнами Хмельницького була другою Землею Обіцяною, прекрасна Вітчизна наша, багата на всякі добра, Україна малоросійська, яку Бог обернув на пустелю, тепер безвісно позбавлена своїх колишніх мешканців, предків наших”...³

Того ж часу, року 1701-го старообрядець старець Лесній також переїздив через усю Україну, шукаючи на Сході землю для своїх. Тоді полковник Палій почав уже заселявати спокійнішу північну частину Правобережжя. Леонтій вийшов

* “Мала Росія” значить основна, головна, найдавніша частина Росії.

³ Літопись событий въ Юго-Западной Росии въ XVII вѣкѣ, том I ст. 4-5.

з Паволочі, яку відновив Палій, і п'ять день їхав до Немирова цілковитою правдивою пустелею: де перше були пишні міста й великі села, там тепер не стрічалося ані людської оселі, ані самої людини, — лише дики кози, вовки, лосі, ведмеді гуляли по краю, де тільки випадком виднілися залишки людського достатку: здичавілі садки яблунь, слив, груш, волоських оріхів. Земля ця золота, але татари не давали ні кому там селитися. Місто Немирів стояло саме посеред пустелі, воно належало полякам, і недавно його поруйнували татари; мешканців було в ньому мало, та й ті головно жиди. Жити в Немирові було і невигідно, і дорого. По той бік Богу знову йшла пустиня на чотири дні дороги аж до міста Сороки на Молдавській граници.⁴

Церкви Божі й монастири поляки й уніяти попалили чи пограбували скрізь, де тільки могли. У тих і других була запекла помста, — відплатити за все те, що їм принесла Хмельниччина. Турки так само руйнували церкви та монастири допня по своїй дорозі, а ще жорстокіше робили це татари, віковічні руїнники України. Сотні церков вони попалили, сотні поруйнували. Татари часом забігали аж надто далеко, напр., року 1676-го вони спалили в Галичині Скит Манявський, а всіх монахів вирізали, і монастир щей вже більше не міг вернутися до попередньої сили. А напад турків 1675-го року на Почаїв на Волині тільки чудом був відбитий.

Південна Волинь на Правобережжі так само

4 "Русский Архивъ" 1863 р. ст. 155-158. Старець Леонтий їхав на Схід розвідати для "поповщини", яка Віра у греків. Його цінний "Денник" виправляє і підписався Священик Іван Лук'янів.

Разом з турками тягнулися й їх приятелі татари, які підійшли до славного Скиту Манявського, й облягли його. Скит був обнесений грубим муром, і до нього повтікало з околиць усе живе, по-втікали разом зо своїм майном, а панство й зо своїми цінними актами.

Татари не могли легко взяти Манявського Скиту, — тоді вони спинили воду, яка з гори по-давалася в монастир. І в монастирі почалася сильна спрага, і мусіли через ще відкрити ворота татарам. І татари, ввірвавшись, вирізали всіх, хто тільки склався до монастиря, — усіх монахів, усю людність... Пограбували все цінніше, у тому всі церковні ризи, усі стародавні документи та рукописи. І вкінці спалили монастиря дооснов... Остався живим тільки той із монахів та людності, хто яким чудом утік до лісу під прикриттям ночі...

Спалили татари й Угорницького монастиря, що був недалеко від Скиту Манявського, попалили й інші монастирі на своїй руйній дорозі...

Хто зможе підрахувати, які скарби духові погинули в Скиті Манявському, в якому жили Йов Княгиницький, і Іван Вишенський і інші світильники української духовової православної культури?...

Крім турок і татар, були ще й поляки, які кілька раз за Руїни переходили з огнем і мечем, усе паличи на своїй дорозі. Поляки жорстоко мстилися на своїй же українській людності за втрату Лівобережжя та за знищення унії.

Руйнувати Україну з поляками ходило й панство українське, зовсім уже ополячене. Пригадаймо магната Йосипа Шумлянського, що нищив Україну з поляками, був ранений, і за це одержав від поль-

ського короля... Львівську православну єпархію, яку остаточно обернув на унію... Див. вище розділ III. 5.

І ще була одна причина, яка сильно оголювала православні церкви й монастири від стародавніх церковних скарбів. Це були уніяти. Різними езуїтськими підступами, за допомогою польського державного апарату, уніяти захоплювали церкви й монастири, і звичайно помалу ограбовували їх. Уже тоді отці василіяни, --- у більшості своїй щілком окатоличені, --- пустили нісенітницю, що давня Україна була в унії з Римом. Добравшись до православних монастирів, з їх багатими архівами, уніяти знаходили повно стародавніх актів, які ясно свідчили, що Україна завжди була тільки православною. І уніяти, особливо василіяни, зо злобою палили все стародавнє, що тільки свідчило про Православіє України...

І центри української культури, такі, як стародавні монастири волинські, галицькі, холмські, київські, чернігівські та білоруські цілком були оголені від стародавніх православних пам'яток, — їх просто палили та викрадали тільки тому, що вони були православні... А трохи пізніше це стали робити і з наказу Митрополита Афанасія Шептицького, запеклого винищувача всього православного.

Нема тут змоги повно розповісти, як оголювалися наші православні монастири від стародавніх пам'яток, — розповідаю про це докладніше в своїй окремій монографії про монастири.

була сильно попустошена і поляками, і татарами. Багато церков та монастирів були поруйновані.*

2. ОГОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД СТАРОДАВНИХ ПАМ'ЯТОК.

Центром духовової праці України були тоді церкви, а особливо монастири. Видатніші церкви та монастири часто походили ще з глибокої давнини, і мали звичайно великі архіви, в яких старанно зберігали всі давні книжки, і рукописні і друковані, а також зберігали всі акти свого життя. А жрім цього, усі церкви та монастири переповнені були стародавніми церковними речами та облаченням. Разом узявши, це була правдива джерельна історія Української Православної Церкви, серце й душа України. Додаймо до цього, що тоді було багато місцевих Літописів, які докладно описували нашу історію і світську, і церковну.

І все це в більшості своїй загинуло під час Руїни. Загинуло від пожарів, що тоді не спинялися, загинуло і від злой волі ворогів України та її Православної Церкви.

Турки, а з ними й татари, покликані на поміч з нещасливого плану гетьмана П. Дорошенка, палили й руйнували на своїй дорозі все, що стрічали. І з великою ненавистю вони палили церкви та монастири зо всіма віками нагромадженими духовними цінностями.

За звичаєм часу людність, рятуючись від ворогів, звичайно ховалася по більших монастирях, бо

* А. И. Баранович: Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., М. 1955 р. Розділ 1: Спustoшення південної Волині в кінці XVII — початку XVIII в., ст. 10-35.

вони були так-сяк укріплені, і зносила сюди свої цінніші речі, у тому й книги та документи. Ворог легко брав неозброєні монастирі, люто грабував і палив їх, — і гинули всі свідки нашого стародавнього життя...

Вище я розповів уже (див. XXI. 1), як року 1675-го один загін татарсько-турецький напав на Волинь, — під керівництвом хана Нурредина,— усе понищив на своїй дорозі, і 20 липня обліг Почаївський монастир. Він був обнесений тільки дерев'яним частоколом, а людність була неозброєна. До Почаївського монастиря збіглися тоді всі, хто тільки міг, і поприносили з собою всі свої цінності, у тому й духовні.

Усе, що було дуже з монахів і світських, стали на оборону своєї Святині й себе самих. Боронилися завзято, і ворог два дні, — 20 і 21 липня, — не міг узяти монастиря. Генеральний штурм готувався на 22 липня, і тільки чудо, — заступництво Божої Матері, — врятувало всеволинську Святиню, врятувало з її неоцінěними стародавніми пам'ятками. Правда, через 46 літ, року 1721-го Почаївську Лавру захопили були василіяни-уніяти, і багато понищили з їого стародавніх пам'яток...*

Або ось іще один приклад. Року 1676-го турецькі війська йшли на військо польське, що стояло біля Журавна в Галичині. На дорозі своїй турки спалили Чортків та Бучач, поруйнували Єзупіль і Тисъменицю, спалили Галич і передмістя Станиславова, і спинилися під Журавном.

* А. Хойнацкий: Почаевская Успенская Лавра, 1897 рік, ст. 78. Амвросій: Сказаніє о Почаевской Успенской Лаврѣ, 1878 рік, ст. 10, 285, 50-51.

3. ДУХОВА РУІНА УКРАЇНИ.

Духова руїна в Україні була ще більша, як руїна матеріальна. Моральність упала зовсім, як то звичайно буває за час війни та по ній, а війни в Україні не спинялися з 1647-го року. Гетьмані Лівобережжя були ставлениками Москви, а тому найсильнішими, і жорстоко поступали в усьому, а за ними йшла й іхня старшина. В Україні заливало безправство й сваволя. Вигравав тільки той, хто був сильніший, а прибиті люди правди не знаходили ніде. В Україну занесена була з Москви т зв. “татарська політика”, коли одне говорилось і обіцялось, а зовсім інше робилось. Доноси сипались до Москви на всіх, а Москва завжди підохочувала до них, і доноси йшли від різних осіб, від гори додолу. І ця страшна хвороба зацепилася в український звичай.

Гетьман Тетеря очернив Митрополита Тукальського й Архимандрита Гедеона Хмельницького перед польським урядом, і допоміг, щоб тих кинули в Марієнбурзьку фортецю. Він же очернивав Івана Виговського, аж поки року 1664-го зрадливо не захопив його в свої руки, і поляки розстріляли того під Корсунем. Гетьман Бруховецький мордував Україну, як хотів, — навів до неї московських воєвод, і вкінці козаки й старшина вбили його самого 29 травня 1668 го року.

Не кращим був і гетьман Дем'ян Многогрішний. Він був “приятелем” Дорошенка, і той призначив його своїм заступником, цебто наказним гетьманом, і доручив йому року 1668-го боронити місто Чернігів, а той місто здав москалям, і сам передався на їх бік. Але недобре скінчів і він: стар-

шина вкінці арештувала 13-го березня 1672-го року Многогрішного, і видала його на суд Москві.

Про Юрія Хмельницького, що турки зробили його князем України, історія розповідає багато ненетичного, підкреслючи його жорстокість, від якої він ніби й загинув.⁵

Московський уряд брутально топтав усяку моральність, і давав проречисті зразки лукавої “татарської політики”. Кожного разу робилося “вольноє ізбраніє” гетьмана, але в присутності царського посла, який ставив гетьманом, кого хотів, цебто угодного Москві. А то було й так, як за “вольного вибору” Івана Мазепи, який купив своє вибрання, давши 10000 рублів московському “временщику” В. Голічину.

Москва сварила Україну й видатних людей її з Польщею, аби тільки каламутити спокій. Року 1670-го Митрополит Тукальський сильно скаржився, що “писати в Москву не смію, бо мої попередні листи, які я посылав туди, опинилися в поляків”.⁶

Убивства стали звичайною річчю в Україні, вартість людини спала на ніщо. Звичайно, і стан Духовенства сильно понизився, — полковник Роставець вільно б'є києм своїх Священиків, хоч і попадає за це під суд.⁷

Карність і дисципліна в Україні впали, поваги до влади не було. Росіяни відкрито казали гетьманам: “У вაсъ при выборѣ гетмана учинился бы на Радѣ бой, кабы царскаго Величества войскъ тамъ не было”⁸, і це була правда. Року 1676-го сам

5 Костомаровъ: Руина, ст. 604.

6 Там само, ст. 324.

7 Там само, ст. 522.

8 Там само, ст. 369.

гетьман Самойлович скаржився царському послові Алмазову: “Якби не було мені царської милости, то в нас щорічно було б по десять гетьманів”, і це була гірка правда, бо кожен, хто хоч трохи почувався на силах, перся до гетьманства... І це позосталося в Україні, як звичай...

І кожен гетьман мав безліч ворогів, і на кожного безперестанно сипались доноси до московських воєвод, що засіли по Україні. І кожен гетьман мав по кілька конкурентів, які наввипередки бігли чи до Москви, чи до Польщі, пропонуючи “краші” умовини й більшу відданість. І кожному гетьманові своя старшина зраджувала, і кожного видавала чи то Москві, чи то Польщі.

Про страшні наслідки Руйни М. Костомарів пише: “Українська справа явно гинула. Невдача за невдачею знищила надії, і люди позбулися віри в свою справу, в свою мету. Виникала думка, що тієї мети взагалі не можна досягти. Через це зникала воля й терпеливість, слабла любов до рідного краю, до громадського добра, — патріотичні вчинки й жертви показувалися даремними...”

“Особисті приватні інтереси, — продовжує М. Костомарів, — переважали всі чесні й патріотичні пориви. Своє власне хатнє лихо для кожного стало непомірно тяжким, і кожен почав дбати тільки про себе самого. Людські душі дрібнішали, ставали вбогі, розум притуплявся під вагою тяжкого шукання шляху для порятунку. Усе, що було колись дороже й світле, тепер продавалося щораз дешевше. За героя часу вважали того, хто серед загальної колотнечі вмів зберегти себе само-

го, виринути з болота анархії, поконавши в ньому другого, забезпечити себе самого, погубивши інших”...*

Це страшні слова, але правдиві...

При таких умовинах життя Українська Церква не могла належно зростати, не могла розвиватися. Церковний провід не мав належної пошани й авторитету, а Священики на місцях переслідувались.

Доноси на своїх провідників стали страшною недугою в Україні. Воєводи московські сиділи по всіх більших українських містах, і заохочували всіх до доносів. І доноси сипались на всіх. І не було жодної карі на донощиків.

Доноси знає Європа, але там було старе римське право, що сам донощик мусить довести своє обвинувачення. А коли не докаже, то підпадає такій карі, якій підпадав би обвинувачений, коли б донос був доказаний.

Та й у самій Росії донощика перше брали на катування, щоб він і на тортурах підтверджив свого доноса, щоб він також, як і підсудний, виявив усю “підноготну” істину.⁹

А тепер московська влада доносів не перевіряла, щоб захотити донощиків до доносів...

Православна Віра насилувалася, і руйнувалася поляками, уніятами, турками та татарами, до яких ішли свої ж на службу. Турецька політика гетьмана Дорошенка таки дошкільно вдарила й нашу

* За Д. Дорошенком: Нарис історії України, т. II ст. 75.

9 Голкою кололи під нігтем, і те, що при цих муках добувалося, звалося “підноготна істина”. Див. “Крилатые слова” С. Максимова, Москва, 1955 р., ст. 95.

Церкву, бо турки з істоти своєї не могли стриматися, щоб не руйнувати Християнство. Про Юрія Хмельниченка, недавнього Архимандрита Гедеона, якого турки поставили князем України, ходила вперта поголоска, ніби він прийняв був магометанство. І серед нашого народу склалася така страшна легенда. Коли турки вели свого “князя України”, Юрія Хмельницького, до Чигирина, то проходили біля Суботова, рідного Хмельницьким. Великий візир турецького султана Магомета IV звелів князю Юрію вистрілити з гармати в Хреста Церкви, яку побудував його батько Богдан, і тим доказати, що він справді побусурманився. Юрій вистрілив, — і Хрест звалився... І нагло почувся Божий присуд над Юрієм: “Проклятий ти, і земля тебе не прийме, і ти будеш тинятися по Україні довгі віки ні живий, ні мертвий”... І Юрій тиняється між нами ї тепер...¹⁰ І доки буде він тинятися, доти буде руїна в Україні...

Одна побожна тогочасна пісня дуже яскраво малює час Руїни. Ось уривки з неї:

Гвалтом знята	Люд так зуфалий,
Земля свята,	Же церкви і хвали
Кровію злита	Божії руйнують
За роскош світа.	I не респектують...
Остання страта:	Шумять дубрави,
Повстал брат на брата,	Ріки кривави
Бієт отець сина,	Текуть от народу:
Страшная Руїна!	Льють кров як воду...

Не щадить і мати
Своєго дитяти...*

10 Н. Костомаровъ: Руина, ст. 621.

* М. Возняк: Історія української літератури, Львів,

4. ТУМИ.

Татари безперестань нападали на Україну, і безперестань хватали українців в полон. Усі східні міста в Турції були переповнені тоді українськими бранками та бранцями. Українські діти так само безперестань відсилалися до Турції, де з них складалися яничарські полки, полки найжорстокіші, що пізніш запекло кидалися й на Україну.

Особливо багато виростало в Криму серед татар т. зв. тумів, — тих, що зродилися від батька чи матері християн, але на татарській землі, — воно конче за законом ставали магометанами, і звалися тумá. Вони виховувалися так, щоб забули все своє рідне українське, і ставали правдивими татарами чи турками. Туми в XVI-XVII і XVIII віках були широко знані в Україні, а саме слово часте в лам'ятках того часу; вони звичайно нападали на Україну разом з татарами чи з турками.

Року 1679-го січовий отаман Сірко, щоб відмстити татарам за їх напад на Січ, весною через Сиваш увірвався на Крим, і поруйнував, що тільки вдалося. Козаки набрали також багато тумів, і гнали їх у Січ. Це вже були помусульманені татари, а багато серед них забули або й не знали своєї рідної української мови. Коли козаки спинилися в степу, щоб попасті коні й зварити собі кулішу, отаман Сірко постановив випробувати тумів, поскільки вони ще українці. Він оголосив їм, що хто з них хоче, може вертатися в Крим. І більшість їх заявили, що в Криму вони мають свої хати, а в

Україні в них нічого німа. І туми потяглися в Крим... Сірко вийшов на високу могилу, і довго сумно дивився на них, поки їх ще можна було бачити...

А коли зник з очей і останній з них, Сірко наказав козакам сідати на коні, дігнав тумів, і перевів їх усіх до одного... А коли їх усіх поховали в могилі, Сірко наказав зібратися всьому товариству, і виголосив прощальну промову по тумах:

— Простіть нам, брати, за свою смерть, — спіть собі тут до Страшного Суду Божого! Краще вам передчасно померти, як жити з бусурманами, і розмножуватись на наші християнські молодецькі голови та на свою вічну погибель, лишаючись без Хрестення”¹¹

В українському духовому житті доба Руїни позоставила на ввесь час великі спустошення: легке й пильне служіння сильнішому ворогові, зрада своєї Віри, неслухняність своїх провідників, брак дисципліни, непошанування чужої думки, охота валити кожного, хто стоїть вище, легке безтурботне приставання до чужих, а потім безкарне повернення до своїх, і т. ін., — усе це відгукується в нас і пізніше, аж до наших часів...

5. РУІНА СОБОРНИЦЬКИХ ПОЧУВАНЬ.

А на Правобережжі, що була під владою Польщі, було тумів ще більше, як на Лівобережжі. Католицькі переслідування значно поширилися ще з часу Городельської політичної унії Литви з Поль-

11 Костомаровъ: Руина, 1882 р., ст. 598. Дѣв. ще: М. Гларіон: Туми. Поема, Париж, 1947 р.

щею (1413 р.), коли було постановлено, що державні уряди даються тільки католикам, — це був сильний удар по православних українцях, який породив багато литовських тумів.

Берестейська церковна унія 1596-го року породила тумів римських та польських, і створила вкінці просто пекло серед українського народу, яке щоденно плодило безліч польських тумів. Зрада Вірі батьків, Вірі Православній, щебто найголовнішому, що має людина й нація, вела до інших нечисленних зрад, які стали звичайними серед українського народу. Зради Єпископів Потія, Терлецького, Йосафата, Шумлянського, Щептицького й інших тягли за собою тисячі подібних, і Україна сильно розкладалася. Коли можна безкарно зраджувати найбільше, що має український народ, Віру Православну, то чому не можна зраджувати іншого, меншого? І легко родився валенродизм...

А по Андрусівськім мирі 1667-го року знайшовся український “православний” шляхтич, Єпископ Львівський Йосип Шумлянський, який перевищив усіх тумів, які до того були, — за своє довге 40-літнє єпископування (1668-1708) він духовно розклав усе українське Правобережжя, і надовго вбив серед західних українців правдиве соборницьке почування.¹² Андрусів відрівав правобережжя від Лівобережжя, а Єпископ Шумлянський ціле життя своє ставив поміж цими землями неперехідного мура, ціле життя своє працював, щоб убити серед західних українців найменше потягнення до Сходу, щоб убити найменші соборницькі почування... Убивалася найменша пошана до своєї прабатьківської

12 Докладно розповідається про це вище в розділі II та III.

Віри, Віри Православної, творилися нові уніяти, запеклі ненависники православних і православного...

Руйна робота Шумлянського, повно піддержувана польським урядом, була сильна і страшна в своїх розкладових наслідках... Незабаром прийшла Австрія, і вона ще більше всією державною силою руйнувала найменші сліди Православія, насипаючи неперехідного мура між Галичиною та Україною, у чому вище провідне уніяцьке Духовенство допомагало їй обома руками...

За вказівками з Риму стали поширюватися смертельно вбивчі уніяцькі фальшування української історії, ніби великий князь Володимир прийняв католицтво, а не Православну Віру, ніби унія почалася в Україні ще від початку її. Про це уніяти писали здавна, про це проповідували по своїх церквах, і цим убивали саму душу України, бо Православіє — то душа її.

Року 1569-го, зайнявши Київ, поляки писали, що Київ вертається до матері Польщі. Зайнявши року 1654-го Київ, москалі твердили, що Київ вертається до них, як його перших господарів...

І з того часу Україна кидається на страшне духове бездоріжжя, — у неї, виходить, нічого нема свого, — ані Віри, ані столиці...

Още наслідки Руйни та унії!

6. ЦЕ Й ПОЛЬСЬКА УНІЯ ДОПРОВАДИЛА УКРАЇНУ ДО РУЙНИ.

Поляки своєю шовіністичною політикою постійно переслідували український народ, а найперше його Православну Віру. Переконавшися, що цього легко не зробити, поляки запровадили т. зв.

унію Православія з Римом, сподіваючись, що це кине “русина на русина”, а в усякому разі ослабить Україну. І так і сталося.

Богдан Хмельницький підняв усю Україну проти унії, але знищити її не зміг, бо за неї стояла Польща та Рим. І вкінці це все довело до того, що Богдан віддав Україну під Москву, і народ легко прийняв це, рятуючись від поляків та їхньої унії.

Але Хмельницький не покінчив справи волі Православної Віри в Україні. По ньому зчинилася ще більша боротьба між Польщею, Турцією й Московією. Як вислід цього був поділ України та обернення її в повну руйну...

Українська Церква в такому хаосі не могла, звичайно, утримати своєї незалежності, і опинилася також під Москвою.

7. ЦЕ УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛОВНА ЦЕРКВА СПАСЛА УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД, ЯК НАЦІЮ.

За час Руїни Українська Православна Церква витерпіла й пережила найстрашніші голготські випробування, але вийшла з них непоборною та оновленою. Усі попседні вороги її: Польща, Рим, унія, — усі запекло кидалися на неї, щоб остаточно вбити її, але вбити не змогли, навпаки, — самі були смертельно ранені в цій небувало жорстокій боротьбі, і дальших віків не витримали.

Українське православне Духовенство за час Руїни дало довгі сотні видатних духовних провідників, а серед них довгі десятки великих та славних. І Церква працювала і в Руїну, подесятиривші свої сили, і вийшла з щієї запеклої боротьби переможною, хоч і сильно вдареною.

Ворог добре зізнав, що він робить: убиваючи Православну Віру, він тим самим убивав і Україну, як окрему націю. Але добре знала це й Українська Православна Церква, — вона за час Руїни цілком злилася зо своїм народом, завжди була з ним разом і в радощах, і в терпіннях, і це вона не дала Україні цілком загинути, часто душу свою кладу-чи за неї. І це Українська Православна Церква спасла український народ, як націю!

Рим, Польща, унія, Московія, — це були такі страшні й сильні вороги України, що були б знищили її, як націю, до останку. Але цього не сталося тільки через Православну Церкву, — її ревні слуги, тисячі православних монахів та Священиків самовіддано стали в обороні і своєї Православної Церкви, і свого українського народу. І перемогли: Україна, як нація, була врятована, хоч і вийшла з Руїни поганко пораненою й опинившися під Москвою. Але Православна Церква духовно Москві ніколи не піддалася, і провадила свою власну ідсоло-гію і надалі.

На унію спочатку не звернули були належної уваги, вважаючи її звичайним відступництвом купки зрадників. Але скоро унія стала грізна, бо вона була покірною зброєю проти України в руках віковічних ворогів її, — сильного Риму та сильної Польщі. Польща не могла жити без Руси-України, а та тяглася до незалежності, тому Україну треба було денационалізувати, ополячити, і для цього і була видумана унія. І в цьому власне була найбільша загроза від унії, бо вона аж до початку ХХ століття у своїй масі була вірним оруддям польським “на знищення Русі”.

Історія — правдива учителька життя. І вона ясно навчає нас: унія, це корінь усякого лиха в Україні. А знаючи це, кожен мусить відкрито сказати: піхай більше не буде унії на українських землях! І з цим гаслом Україна пішла в свої дальші віки.

8. УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА — БЕЗСМЕРТНА.

У боротьбі зо страшною унією Українська Православна Церква і Україна взагалі видали довгі тисячі героїв, які боронили і Православну Віру, і Україну від загибелі. Більшість їх нам не знані, але багато з них ми знаємо, і згадуємо їх з великою незабутньою пошаною. Усі славні українці XVI-XVII-XVIII віків — це все православні, борці проти всіма зненавидженої унії.

Епоха Руїни породила нам і наших великих, повікнезабутніх Святих: Афанасія Берестейського, Іова Почаївського та Макарія Канівського, — усі вони ціле життя своє завзято боролися проти “проклятої” унії, і головою наклали за Віру Православну. Таких було довгі десятки, але не всі вони виявлені.

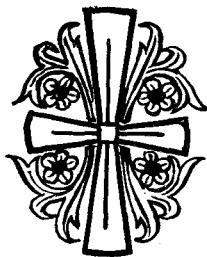
Українська Православна Церква — Церква жива й безсмертна, і до довгої низки своїх попередніх заслужених Святих, за час Руїни додала й нових, які за неї все життя своє поклали, і в муках, прямо з поля боротьби, перейшли до Господа, щоб благати Його про її силу та розцвіт.

Українська Православна Церква сильна своїм духом та тисячелітньою традицією, сильна і своїм міцним поєднанням з рідним народом. За час Руїни український народ, здавалося, мусів загинути, як

нація, але власне Православна Церква спасла його.
Бо Православна Церква — Церква соборна.

Руїна — це Голгота Української Православної Церкви, а разом з тим це їй найбільша слава її. Як залізо в огні перетоплюється на крицю, так і Українська Православна Церква крицево загартувалася в довгу добу Руїни, і вийшла з неї — безсмертною.

А безсмертна Церква оновить і обезсмертить і народ свій, так сильно побитий за час Руїни.

XXII.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

1. Джерела.

Для історії Української Церкви маємо безліч давніх джерел, але більшість їх ще не видана і не вивчена. Скажемо, у самому Київському Центральному Архіві зібрано тепер понад мільйон актів, серед них дуже багато церковного змісту, але всі ці акти не тільки не вивчені, але й не описані. Совєтська влада силою забороняє вивчення історії Церкви, тому останні десятиліття не принесли нам ані однієї самостійної праці з вивчення її. Це дуже грізне становище, бо за останні 40 літ усі науки сильно й відповідно розвинулися і пішли вперед, — одна історія Церкви та богословіє в Україні змушені топтатися на одному місці, бо зарубіжним потрібних джерел нема, а в Україні й Росії їх невільно вивчати й видавати. І вільного й джерельного розвою богословських наук у нас нема. І на всю Україну видається тільки один убогий місячник церковного змісту, це: львівський "Православний Вісник" на 32 сторінки. Совети жорстоко вдарили Українську Церкву, сподіваючись, що їхній удар буде смертельний.

Нижче подаємо список друкованих джерел для вивчення історії Української Церкви, — актів, історичних творів, стародруків і т. ін. Подаємо тільки головне, і в ньому потрібний матеріал, розкиданий по десятках томів старих видань.

Н. И. Новиковъ: Древняя Россійская Вивліотика, Спб. 1773-1775, 10 томів. Видання друге 1788-1791, 20 томів.

Акты, собранные въ библиотекахъ и архивахъ Россійской Имперіи Археографической Экспедиціей Имп. Академіи Наукъ, томи I-II, Спб. 1836 р. Тут акти 1294-1645 р. р.

Акты исторические, собранные и изданные Археологической Комиссиею, Спб. 1841-1842 р.р., акты 1334-1699 р.р., томи I-V.

Дополненія къ Актамъ Историческимъ X-XVIII вв. Спб. 1846-1869. Томи I-XII.

Акты исторические, относящіеся къ Россіи, на иностранныхъ языкахъ, извлеченные изъ иностранныхъ архивовъ и библіотекъ А. И. Тургеневымъ, томи I-II, роки 1216-1679. Доповнення 1 тому, роки 1581-1700.

Акты, относящіеся къ исторії Западной Россіи, собранные и изданные Археологической Комміссієй, т. I (1340-1506) Спб. 1846 р., т. II 1848 р., III-IV-V 1849-1853 р. р. Тут акти 1340-1699 років.

Акты, относящіеся до юридического быта древней Россіи. Изданы Археографической Комміссієй, за редакцією Н. Колачева, томи I-III, акты XIII-XVIII віків, Спб. 1857-1864 р.р.

Акты, относящіеся къ исторії Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археологической Комміссієй. Томи I-XIV, акты XIV-XVIII віків. Спб. 1863-1889 р. р.

Акты, издаваемые Виленской Археографической Комміссієй. Вийшло 29 томів, 1865-1902.

Акты и документы, относящиеся къ Кіевской Духовной Академії. Зібрав і видав Н. Петров. Київ. I-V. 1904-1908.

Бѣлоголововъ А.: Акты и документы, относящіеся къ устройству и управлению Римско-католической Церкви въ Россіи, т. I-II, Спб. 1915 р.

Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временної Комміссієй для разбора древнихъ актовъ. Частины I-VIII, 34 великихъ томі. Частина I присвячена пам'яткамъ церковнимъ, і вийшло XII томів, Київ, 1859-1905. У т. I: Внутрішній стан Української Церкви въ кінці XVI віку. Акти про унію, том IV: акти про унію (1648-1778). Том V: Матеріали про приєднання Української Церкви до Церкви Московської. Томи VII-VIII: Пам'ятки літературної полеміки зъ латино-уніятами та зъ протестантами.

Памятники литературной полемики православныхъ южно-руссовъ съ латино-уніятами. "Арх. ЮЗР.", ч. I, том VII. Київ, 1887.

Памятники литературной полемики православныхъ южно-руссовъ съ протестантами и латино-уніятами въ Юго-

Зап. Руси за XVI и XVII ст. "Арх. Ю.-З. Р.", ч. I, т. VIII, в. I. Київ, 1914.

Архивъ Полоцкой Духовной Консисторії, А. Сапунов. "Древности. Труды Археографической Комиссии Московского Археологического Общества. Томи I-II, 1898-1900.

Описаніє документовъ архива западнорусскихъ уніатскихъ Митрополитовъ. Томи I-II. Спб. 1897 рік.

Бѣлорусскій Архивъ древнихъ грамотъ, видав І. Григорович, Москва, 1824 р.

Документы, объясняющіе исторію Западнорусского края и его отношенія къ Россіи и Польшѣ. Спб. 1865. Видання С.-Петербургскої Археографічної Комісії.

Русская Историческая Библиотека, видала Археографична Комісія. Тут дуже багато церковнихъ пам'яток XVII XVIII віків. Є передруки стародруків. Виходило по одному тому річно.

Памятники полемической литературы въ Зап. Руси. "Рус. Ист. Библ." IV, VI, VII, XIX, XXVI. СПБ. 1878-1920.

Лѣтопись занятій Археографической Комиссіи, Спб. вийшло 35 випусків, 1862-1929 р. Багато матеріалів і опрацьованих на них статей.

Литовська Метрика, містить акти, що вийшли в імені великого князя литовського та короля польського. 566 томів, рукописних. Тут акти з 1386 по 1794 р. Зберігаються в Варшаві. — Пташицкій: Описаніє книгъ и актовъ Литовской Метрики, М. 1887 р. — Багато томів Литовської Метрики, які зберігалися в Варшаві, переглянув 1932-1933 р. проф. І. Огієнко, і склав показчика до церковного матеріалу. Цей показчик і списаний матеріял був переданий Національному музею в Львові.

Памятники, изданные временною Комиссіей для разбора древнихъ актовъ, Київ, 1848 р., томи I-IV, за 1490-1787 роки. Видання 2, Київ 1898 р.

Памятки українського полемічного письменства в XVI і початку XVII в. З вступною статтею проф. К. Студинського. І. Львів, 1906.

Памятники древне-русского канонического права. Ч. 1, XI-XV в. Спб. 1880 р., "Русск. Ист. Библ." т. VI.

Бенешевичъ В.: Памятники древне-русского канонического права, ч. II, вип. I ("Рус. Ист. Библ.", т. XXXVI). 1920.

Бенешевичъ: Сборникъ памятниковъ по истории церковного права. I-II. Петр. 1915.

Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ, хранящихся въ Государственной Коллегии Иностранныхъ Дѣлъ, Москва, 1813-1828 р.р., ч.ч. I-IV.

Археографический сборникъ документовъ, относящихся къ истории Сѣверо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского Учебного Округа. Вильна, томи I-XII, 1867-1900 роки.

Полное собрание русскихъ Лѣтописей, 25 томів, з 1841 р., по 1949 р. Року 1871 Іпатський списокъ перевиданий, а в 1872 р. Лаврентій.

Южно-русская Лѣтопись, том I. Київ, 1856 р.

Западно-русская Лѣтопись, Спб. 1907 р.

Сборник Лѣтописей, относящихся къ истории Южной и Западной Россіи. Редактор В. Антонович, Київ, 1888 р.

Повесть временныхъ лет. Ч. I: текст і переклад, ч. II: Додатки. М. 1950 р. Підготовка тексту Д. С. Лихачева, переклад Д. С. Лихачева й Романова.

Густынская Лѣтопись, изданная Археографической Коммісією, Спб. т. II, 1843 р.

Лѣтопись событий въ Юго-Западной Россіи въ XVII иѣкѣ Самуила Величка, Київ, томи I-IV, 1848-1864. Від Богдана Хмельницкого до 20-х років XVIII в.

Лѣтопись Гадячского полковника Григорія Грабянки, Київ, 1854 р. Від найдавнішого часу до 1708-го року.

Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго, видання О. Бодянського, М. 1864 р. Друге видання, Київ, 1878 р. Від 1646 р. по 1702 рік. Самовидець — це Р. Ракушка-Романовський.

Новгородская первая Летопись старшего и младшего изводов, М. 1950. Редакція і передмова А. Насонова.

М. Д. Приселков: Троицкая летопись. М. 1950 р. Реконструкція тексту.

Псковские Летописи. Випуск I 1941 р. і вип. II 1955 р., Москва. За редакцією А. Н. Насонова.

Собрание государственныхъ и частныхъ актовъ, касающихся истории Литвы и соединенныхъ съ нею владѣній (отъ 1387-1710 г.г.), изданное Виленскою Археографическою Коммиссію, редакція М. Круповича. Вильно, 1858 р., ч. I.

Описаніе документовъ и дѣлъ, хранящихся въ Архивѣ Святѣйшаго Правительствующаго Синода. Спб. З року 1868-го видано понад 30 томів, а в них безліч матеріалу для історії Православної Церкви, з 1542-го року.

Полное Собрание постановлений и распоряженій по Вѣдомству Православнаго Исповѣданія Россійской Имперіи. Спб. З 1879-го року вийшли десятки томів, а в них багато матеріалу до історії Церкви.

Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи съ 1649-го года. Спб., 1830 р. У перших томах багато матеріалу з історії Української Церкви.

Юбилейное изданіе въ память 300-лѣтия основанія Львовскаго Ставропигійскаго Братства, Львів, 1886 р. Видано тут акти про Братство.

Крыловскій А. С.: Львовское Ставропигіальное Братство, Київ, 1904 р. Тут у додатку 230 ст. актів.

С. Голубевъ: Киевскій Митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Том I, Київ, 1883 р., т. II 1898 р. До першого тому додано актів на ст. 1-576, до II тому ст. 1-498. Багато цінного матеріалу.

Воссоединение Украины с Россіей, документы и материалы в трех томах. Том I 1620-1647 р. р.. Том II 1648-1651 р. р. Том III 1651-1654 р. р. Москва, 1954 р. Тут подано 252, 212, 283 акти, дуже цінні для вивчення тогочасної історії Української Церкви.

Ф. Буслаевъ: Историческая Христоматія. Москва, 1861 р.

О. І. Білецький: Хрестоматія давньої української літератури, доба феодалізму. Київ, 1949 р.

Н. Гудзий: Хрестоматія по древней русской литературе XI-XVII веков. Москва, 1947 р.; видання п'яте 1952 р.

А. А. Зимин: Памятники права Киевского Государства, М. 1952 р. Тут Церковні Устави кн. Володимира й кн. Ярослава Мудрого. — Частина II: Памятники права феодально-раздробленной Руси, М. 1953 рік, XII-XIV віки. — Ч. III: Па-

мятники права периода образования Русского централизованного государства. М. 1955 рік. XIV-XV віки. Редакція Л. В. Черепнина; тут є й ярлики татарських ханів.

А. Лазаревский: Указатель источниковъ для изученія Малороссійскаго Края, Спб. 1858 р.

Д. Дорошенко: Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью, Спб. 1904 р.

В. Січинський: Чужинці про Україну. Видання друге. Прага, 1942 р.

Г. де Бопланъ: Описаніе України. Спб. 1832 р.

П. Кулишъ: Матеріали для історії возсоединенія Руси, т. I, М. 1877 р.

Краткія ізвѣстія о положеніи базиліанскаго ордена и разныхъ перемѣнахъ въ его управлениі отъ 1772 до 1811 г., "ТрКДА" 1868 р. кн. 7. На основі записок сучасника ватиліянина Луки Сульжинського.

Письма и донесенія іезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII вѣка. Спб. 1904 г.

Архитектура Украинской ССР. Том I. Москва, 1954 рік. Тут уміщено 205 малюнків, серед них більшість — малюнки давніх церков.

Fr. Miklosich — Müller: Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Wien, t. I 1860, t. II 1862.

Welykyj A. G.: Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Belorussiae spectantia. Vol. I.

Meystowicz W.: De Archivo Nuntiatura Varsaviensis, Vaticani, 1944.

Relacje nunciusów apostolskich i innych osób o Polsce. Berlin-Poznan, t. I-II, 1864.

Documenta Pontificum Romanorum, historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953). Vol. I, 1075-1700; Vol. II, 1700-1953. Упорядкував о. Атанасій Великий. Рим 1953-1954. Тут 623 акти з Ватиканської Бібліотеки. Огляд цих актів дав Проф. М. Дзвінник: Україна ї Рим, див. "Віра ї Культура" 1955 р. ч. 9 (21) і за 1956 рік.

Volumina Legum, том I-VIII, Варшава, 1732-1782 р. Це хронологічна збірка законів Польщі 1347-1780 років. Видання друге, Спб., 1859-1860 р. Krakівська Академія року 1889-го видала том IX, закони 1782-1792 р. р. — Див. В. Бѣдновъ Православная Церковь въ Польшѣ и Литвѣ по Volumina Legum, Катеринослав, 1908 р.

Українські стародруки, цебо книги, друковані в 1591-1800 роках, дають дуже багато матеріалу для історії Української Православної Церкви. З цього погляду наші стародруки ще не вивчені. Проф. І. Огієнко описав майже всі ці стародруки, а з його праці вийшов тільки один том I: Історія українського друкарства, Львів, 1925 рік. 418 ст.

Митр. Іларіон: Церковна хронологія. Тут хронологія Церков: Православної Української, Білоруської, Російської та Уніяцької. Друкується.

2. ЛІТЕРАТУРА.

Література для вивчення історії Української Православної Церкви дуже велика, але все таки в цілому вона потребує ще багато дослідів та праці. Як окрема Церква, Церква окремого народу, вона мало вивчена. Останні 40 літ, коли всі науки сильно розвинулися, в УССР заборонено щобудь друкувати про Церкву, тому ця наука застигла в своїй цілості.

У цій монографії подаю головнішу літературу наприкінці всіх розділів її, так що читач, в разі потреби, зможе продовжити свій дослід докладніше.

А низке подаю загальну літературу головно до всіх розділів праці, — про Українську Православну Церкву в її цілому житті.

Скорочення: АЮЗР — Архивъ Юго-Западной Россіи. “В. Евр.” — “Вѣстникъ Европы”. “ЖМНП”. — Журнал Министерства Народного Просвѣщенія”. “К. Ст.” — “Кievская Старина”. М. — Москва. Петр. — Петроград. “Прав. Соб.” — “Православный Собесѣдникъ”. Спб. — Санкт-Петербург. “ТКД Ак.” — “Труды Киевской Духовной Академіи”. “Хр. Чт.” — “Христіанское Чтеніе”. “Чт. МОИДР” — “Чтенія въ Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ”.

Амвросій: Исторія россійской Іерархіи, М., томи I-II, 1807-1815 роки.

Проф. И. М. Андреевъ: Краткий обзоръ исторіи Русской Церкви отъ революціи до нашихъ дней. Джорданвіл, 1952 рік.

Андрусяк Микола д-р: Історія козаччини, книги I-IV. Мюнхен, 1946 р., 181 ст. Шапіографічно. Багато про Церкву.

Антоновичъ Володимир: Послѣдніе времена козачества на правомъ берегу Днѣпра по актамъ 1679-1716 г., 1868 р. Київ.

Антоновицъ В. Б. и В. А. Бецъ: Исторические дѣятели Юго-западной Россіи, Київ, 1883.

Антоновичъ: Очеркъ отношеній польского государства къ Православію и Православной Церкви, Монографіи, т. I., Київ, 1885 р. Український переклад вийшов в “Руська Історична Бібліотека” 1900 р. А нове видання:

В. Антонович: Що принесла Україні унія. Вінницег, 1952 р. Редакція М. Іларіона.

В. Антоновичъ: Очеркъ состоянія Православной Церкви въ Юго-Западной Россіи съ пол. XVII до к. XVIII ст., АЮЗР ч. I т. V., передруковано в Монографіях, Київ, 1885.

Антоновичъ В. Б.: Кіевскіе войты Ходыки, “Кiev. Старина” 1882 р. Кн. 2, Київ. Спроба запровадити унію в Києві.

Антоновичъ Д.: Триста років українського театру. Нарис історії українського театру, Прага, 1925 рік.

Українська культура, курс лекцій, за редакцією Дм. Антоновича, 1947 р., Регенсбург. Про Церкву ст. 147-173.

А. С. Архангельскій: Очерки изъ исторіи западно-русской литературы XVI-XVII вв. Борьба съ католичествомъ и западно-русская литература конца XVI — первой половины XVII в. I-II. Москва, 1888 р.

Архангельскій А. С.: Борьба съ католичествомъ и умственное пробужденіе Южной Руси къ концу XVI в. “Кiev. Старина”. 1886 р. кн. 5-6.

А. С. Архангельскій: Изъ лекцій по исторіи русской литературы, Казань, 1913 р.

Багалѣй Д. и Д. Миллеръ: Исторія города Харькова за 250 лѣт его существованія, съ 1655 по 1905 г.г., т. I (XVII-XVIII вв.), Харків, 1905-1906 pp.

Д. Багалай: Історія Слобідської України, Харків, 1918 і 1923.

Багалій Д.: Очерки изъ исторіи колонизаціи и быга степной окраины Московскаго государства, т. I, 1887.

Н. Бантышъ-Каменскій: Историческое извѣстіе о возникшемъ въ Польшѣ униі. Москва, 1805 р., друге видання 1886 р.

Барсовъ Т.: Константинопольскій Патріархатъ и его власть надъ Русскою Церковью. Спб. 1878 рік.

Барсовъ Т. В.: Св. Синодъ въ его прошломъ, Спб. 1896 р.

Н. Барсуковъ: Источники русской агіографіи. Спб. 1882 р.

П. Батюшковъ: Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ. Спб., 1865, 1885 і 1886 рр., томы I-IV: Волинь, VII-VIII: Холмщина й Підляшша.

П. Батюшковъ: Холмская Русь, Спб. 1887 р.

П. Батюшковъ: Волынь, Спб. 1888 р.

Бемеръ Г.: Іезуиты, М. 1913 р.

Бѣдновъ В.: Православная Церковь въ Польшѣ и Литвѣ (по Volumina legum). Катеринослав, 1908 р.

Бѣлоусъ Т. И.: Церкви русскіе въ Галиції и на Буковинѣ. Коломыя, 1877 р.

Бѣляевъ А. Прот.: Иллюстрированная исторія Русской Церкви, ч. ч. I-II, Москва, 1900-1902.

Вальденбергъ В.: Древнерусскія ученія о предѣлахъ царской власти. Очерки русской политической литературы отъ Владимира Св. до конца XVII в. Петр. 1916 р.

Варваринскій М. Свящ.: Къ исторіи возсоединенія уніатовъ съ Православною Церковью въ концѣ XVIII вѣка, ВЕВ. 1871 р. ч. 6 і 7.

Василенко И.: Очерки по исторіи Западной Руси и Украины, Київ, 1916 р.

Н. Василенко-Полонська: Исторія Української Церкви, у стислому викладі, Мюнхен, 1948 р.

В. Г. Васильевскій: Очерки исторіи города Вильны. Вип. I-II, 1872-1874.

В. Васильевъ: Очеркъ исторіи канонизаціи русскихъ Святыхъ, "Чтенія М. Об. Ист. и Др.", 1893 р., кн. 3.

Вінтер Едуард: Візантія та Рим у боротьбі за Україну (955-1939). Переклад з німецької мови. Прага, 1944 р.

Іл. В. Владимировъ: Древняя русская литература Киевского периода, Кийв, 1900 рік.

Ів. Власовський: Нарис історії Української Православної Церкви. Том I: X-XVII віки, т. II: XVII ст. Нью-Йорк, 1955 і 1956 роки. Том III: друкується.

Проф. І. Власовський: Як відбувалися Собори в давній Українській Православній Церкві. Нью-Йорк, 1954 рік.

Возняк: Історія української літератури. Томи I-III. Львів, 1920-1921-1924.

Гапановичъ И. Свящ.: Разсказъ изъ исторіи возсединенія уніатовъ на Волыни въ концѣ прошедшаго и начальѣ настоящаго столѣтія, "Холмско-Варшавскій Епарх. Вѣстникъ" 1886 р. і окремо.

Гладстонъ В.: Римъ и Папа перед судомъ совѣсти и исторіи. Сергіїв Посад, 1903 рік.

Головацкій Я.: Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, съхранившихся въ Галичинѣ и на Буковинѣ, "Труды I Археологического Съѣзда", М. 1871 р., ст. 219-242.

Говорскій К.: Іосафать Кунцевичъ, Вільна, 1865 рік.

Голубець М.: Велика історія України. Додатки написали Д. Дорошенко і Я. Пастрнак. Вінніпег (фотодрук видання Львівського), видання І. Тиктора.

Голубинскій Е.: Исторія канонизації Святыхъ въ Русской Церкви. Выданія 2. М. 1903 рік.

Голубинскій Е. Проф.: Исторія Русской Церкви. Том I, перва половина тому М. 1901, друга 1904. Том II, пеїша половина 1900, друга 1911-1917. Джерельна критична праця, але автор часто переходить у гіперкритику.

История русского искусства, под общей редакцией академика И. Грабаря. Том I: Мистецтво Київської Руси, Галицької і Володимиро-Сузdal'ської, Москва, 1953. Том II: Мистецтво Новгорода і Пскова, М. 1954 р. Том III: Мистецтво середньоруських князівств XIII-XV віків. Мистецтво Москви й Росії XIV-XVI віків. М. 1955 р. Повно малюнків, багато з них кольорові.

Б. Д. Грековъ, А. Ю. Якубовскій: Золотая орда и ее падение. Москва, 1950 р.

История культуры древней Руси, под общей редакціей академика Б. Д. Грекова. Том II: Домонгольська доба, духовна культура. Москва, 1951 р.

- Б. Д. Греков: Киевская Русь. Ленинград, 1953 рік.
- Гризингеръ Т.: Іезуїти, т. I-II, Слб. 1868 р.
- М. Грушевський: Історія України-Руси, т. т. I-X, 1898-1937 р. р. Про історію Української Церкви тут у кожному томі дається дуже багато. Кінчачеться Хмельниччиною. Нове видання "Книгостілки" 1954-1957 роки, Нью-Йорк.
- М. Грушевський: Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці. Київ, 1912 р., друге видання 1921 р., Відень.
- М. Грушевський: З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925 р. Не об'єктивна, з "протестантським ухилом".
- М. Грушевський: Історія української літератури, томи I-V, Львів-Київ, 1923-1927. Кінчачеться XV століттям.
- Дахновичъ С.: Іезуитъ Антоній Пессевинъ, "Тр. КДАК". 1865 р., кн. I-IV.
- Дем'яновичъ А.: Іезуиты въ Западной Россіи (1565-1772), "ЖМНПр.", т. т. 156-158, 1871 рік, ч. ч. 8-12.
- Деяния совещания глав и представителей автокефальных Православных Церквей в связи с празднованием 500-летия автокефалии Русской Православной Церкви. Томи I-II. Повно окремих докладів з історії Церкви, кілька з них про папство й католицтво.
- Діанин А.: Малороссийское Духовенство во второй половинѣ XVIII в., Київ, "ТКДА", 1904. Пункты Київскаго Духовенства 1767-го года в Комиссію "Нового Уложенія".
- Добрянскій А.: Исторія Епископовъ трехъ соединенныхъ Епархій: Перемышльской, Самборской и Саноцкой. Львів, 1893 р.
- Дорошенко Д.: Нарис історії України. Томи I-II. Варшава, 1932-1933.
- Дорошенко Дм.: Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, 1940.
- Дорошенко Д.: Короткий нарис історії Християнської Церкви, Вінніпег, 1940 р. Українська Церква тут з XVI ст.
- Дубновъ С.: Южнорусское Духовенство и евреи въ XVII в., "Восходъ" 1887. IV.
- Думитрашко Н.: Духовенство въ Россіи. "Духовная Бесѣда". 1862, кн. 2-5.

Евсѣевъ И. Е.: Очерки по исторіи славянскаго перевода Библіи въ XV-XVIII вв. “Христ. Чт.” 1913 р. т. I ст. 192-213.

Ефименко Од.: Южно-русскія церковныя Братства, “Слово” 1880 р., кн. X-XI.

Жабко-Потапович Л.: Христове світло в Україні. Історія українського євангельсько-баптистського руху. Саскатун, 1952. Написано з погляду баптиста.

Жуковъ А.: Взгляды Патріарха Никона на отношенія между свѣтской и церковной властью въ историческомъ освѣщенніи. “Прав. Соб.”, 1916, III.

Жуковичъ П.: Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковною унією. Спб. 1901.

К. И. Зайцев: Киевская Русь, исторический обзор. Шанхай, 1949 р.

Замысловскій Сношенія Россіи съ Польшой при Феодорѣ Алексѣевичѣ, “Ж. М. Н. Пр.” 1882 р., кн. 2.

Знаменскій П.: Руководство къ Русской церковной исторіи. Казань, 1876 р., видання другое.

Знаменскій П.: Положеніе Духовенства въ царствованіе Екатерины II и Павла I. Москва, 1880 р.

Знаменскій П.: Духовныя школы въ Россіи до реформы 1808 года, Казань, 1881.

Зубрицкій Д.: Начало унії, “Чт. ИОМУ” кн. 7.

Зубрицкій Д.: Лѣтопись Львовскаго ставропигіальнаго Братства.

Зубрицкій: Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червонной или Галицкой Руси, М. 1845 р.

Іларіон Архиепископ: Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. Томи I-II, Прага, 1942 р. Томи III-VI загинули в Празі.

Митр. Іларіон: Візантія й Україна. До праджерел Української Православної Віри й культури, Вінницег, 1954 р.

Митр. Іларіон: Ідеологія Української Церкви, Холм, 1944 р.

Митр. Іларіон: Наслідки Берестейської унії в буденному житті України. “Віра й Культура” 1956 р. ч. 8 і 9.

Митр. Іларіон: Берестейська унія під судом народу. “Віра й Культура” 1956 р. ч. 6 (30).

Митр. Іларіон: Чому уніяти так масово верталися до Православія. “Віра й Культура” 1956 р. ч.ч. 10, 11, 12.

Митр. Іларіон: Фортеця Православія на Волині — Свята Почаївська Лавра. Монографія. Друкується.

Митр. Іларіон: Українське монашество та монастирі. Монографія. Друкується.

Митр. Іларіон: Чернігівський Єлецький Манастир. Календар “Рідна Нива” на 1957 рік.

Митр. Іларіон: Книга нашого бутти на чужині. Ідеологічно-історичні нариси. Вінніпег, 1956 р. На ст. 34-107: Православна Українська Церква.

Ин. Л. Свящ.: Возсоединеніе уніатовъ на Волыни въ 1794-1795 годахъ.

Каптеревъ Н.: Свѣтскіе архіерейскіе чиновники въ древней Руси. М. 1874.

Каптеревъ Н.: Характеръ отношеній Россіи къ православному Востоку въ XVI и XVII столѣтяхъ, Москва, 1885.

Каптеревъ Н.: Сношенія Іерусалимскаго Патріарха Досифея съ русскимъ правительствомъ (1669-1707). Москва, 1891 р.

Каптеревъ Н.: Сношенія Іерусалимскихъ Патріарховъ съ русскимъ правительствомъ съ половины XVI до конца XVIII ст. СПБ. 1895.

Каращевичъ А. І.: Очеркъ исторіи Православной Церкви на Волыни, Спб. 1855 р., магістерська дисертація.

Карбевъ Н.: Борьба шляхты съ Духовенствомъ въ Польшѣ и сеймахъ середины XVI вѣка, 1881 р. Багато джерельного матеріалу.

Карбевъ Н.: Реформація и католическая реакція въ Польшѣ, “Вѣстн. Евр.” 1885 р., і окремо 1886 р.

Клименко П.: Цехи на Україні, 1929 р., тут і література.

Ключевскій В. О.: Древне-русскія житія Святыхъ, какъ историческій источникъ. М. 1871.

Кореневскій Н.: Церковные вопросы въ московскомъ государствѣ въ половинѣ XVII в., и дѣятельность Патр. Никона. Київ, 1912.

Костомаровъ Н.: Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главиѣйшихъ дѣятелей, Спб. 1888 р., томы I-II-III.

Тут є: про К. К. Острозького, П. Могилу, Галятовського, Радивиловського, Л. Барановича, Славинецького, С. Польоцького, Дм. Туптало і Ф. Прокоповича.

Костомаровъ Н. И.: О значенії унії въ Западной Россії, 1842 р. Дисертація осуджена.

Костомаровъ: Послѣдніе годы Речи Посполитой, "Вѣстникъ Европы" 1869 р., кн. 4, ст. 670-694.

Костомаровъ: У кожній його праці дається багато про життя Української Православної Церкви.

Коструба Т.: Нариси з церковної історії України Х-XIII ст. Друге видання. Торонто, 1955 р. З супо католицького погляду.

Кояловичъ М.: Литовская церковная унія, томи I-II, Спб. 1859 р. — 1862 р. Рясна бібліографія.

Кояловичъ М.: Исторія возоединенія западно-русскихъ уніатовъ старыхъ временъ (до 1880 р.), 1873 р.

Кояловичъ: Членія по Исторії Западной Россії, 1884.

А. Красковскій: Борьба противъ унії въ З. Россії въ 1648-1668 г. г., Вітебськ, 1914 р.

Крип'якевичъ І.: Исторія української культури, Львів, 1939 р.

Крип'якевичъ І. П.: Зв'язки Західної України з Россією до середини XVII ст.

І. П. Крип'якевичъ: Богдан Хмельницький, Київ, 1954р.

о. В. Кудрик: Историчні матеріали, чч. I-II, Вінніпег, 1949-1953.

о. В. Кудрик: Маловідоме з історії греко-католицької Церкви, томи I-II-III, Вінніпег, 1911, 1915, 1915 р. р.

П. Кулишъ: Исторія возоединенія Руси, т. т. I-II-III, 1874, 1877 р.

П. Кулишъ: Отпаденіе Малоросії отъ Польши, т. т. I-III, М. 1890 р.

Кургановъ Ф.: Византійскій идеаль царя и царства, и вытекающіе отсюда, по сравненію съ идеаломъ Церкви, отношенія между церковною и гражданскою властью. Каzanь, 1881 рік.

Левицкій Орестъ: Социнанство въ Польшѣ и Юго-Западной Руси, "Кiev. Старина" 1882 р. кн. II, IV-VI. Це same перероблене й доповнене:

Левицкій Ор.: Анна Алоиза, княжна Острожская, "Кiev. Стар." 1883 р. кн. II.

Левицкій Ор.: Внутреннее состояніе Западно-Русской Церкви въ Польско-литовскомъ Государствѣ въ концѣ XVI в. и унія (передмова до т. IV. ч. I. "Архивъ Юго-Зап. Россіи"), Київ, 1883 р. Український переклад — в т. VIII "Української Історичної Бібліотеки".

Левицкій Ор.: Южно-руssкие Архиереи в XV-XVII в.в. "Кiev. Стар." 1882 р., т. I, та в "Памятники старины въ Западныхъ губерніяхъ", т. VIII.

Левицкій Ор.: Основные черты внутренняго строя Западно-Русской Церкви въ XVI и XVII в. "Кiev. Ст." 1884,8.

І. Левкович: Нарис історії Волинської Землі, до 1914 р. Вінніпег, 1953 р.

Ліковський Едвард, Познанський Єпископ Суфраган: Берестейська унія (1596). Жовква, 1916 р.

Лиловъ А.: О зловредныхъ дѣйствіяхъ єзуитовъ въ отношеніи къ Православной Церкви въ Россіи въ концѣ XVI и въ началѣ XVII вѣка. Казань, 1856 г., 56 ст. латинського тексту.

В. Липинський: Україна на переломі (1657-1659), Відень, 1921 р.

В. Липинський: Релігія й Церква в історії України, Філадельфія, 1925 р. З католицького погляду.

Лихачевъ Н. П.: Антоній Поссеvинъ и Истома Шевригинъ, Спб. 1900 г.

Лихачевъ Н.: Дѣло о прїїздѣ въ Москву Антонія Поссеvина, Спб., 1903 г.

Ол. Лотоцький: Українські джерела церковного права. Варшава, 1931 р.

Ол. Лотоцький: Автокефалія. Том II. Нарис автокефальних Церков. Варшава, 1938 р.

Д-р Григор Лужницький: Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Філадельфія, 1954 рік. Католицьке видання й католицьке наслітлення.

Лук'яновъ С.: Къ учению о государственности и церковности. "Журн. М. Н. Пр.", 1913 р., кн. 2.

Любавскій М. К.: Очеркъ исторіи Литовско-Русского государства до Люблинской унії включительно, М. 1910 г., 2 видання М. 1915 р.

Н. Любовичъ: Исторія реформаціи въ Польшѣ, 1883 р., Варшава. Кальвинисты и антитринитарии. Магістерська дисертація.

Любовичъ Н. Н.: Начало католической реакціи и упадок реформаціи въ Польшѣ, Варшава, 1890 р. Докторська дисертація.

Любовичъ Н. Н.: Къ исторіи іезуитовъ въ литовско-русскихъ земляхъ въ XVI в., Варшава, "Унів. Изв." 1888 р. кн. 4.

В. Мавродин: Древняя Русь. Ленинград, 1944 р.

Макарій: (Булгаков), Митрополитъ Московский. Исторія Русской Церкви, Спб., томы I-XII, 1872-1889. Джерельна наукова праця.

Малышевскій И. И.: Западная Русь въ борьбѣ за Вѣру и народность. Спб. 1895 р., ч. ч. I-II.

Малышевскій И. И.: Киевские соборы. "ТКДА". 1884.

Манухина Т.: Святая Благоверная княгиня Анна Кашинская. Париж, 1954 рік.

Д. Миллеръ: Очерки изъ исторіи и юридического быта старой Малороссіи. Превращеніе козацкой старшины въ дворянство, "К. Стар." т. т. 56-57.

Мірчук І.: Історія української культури, вид. УВУ, Мюнхен, 1948 р.

Михневич Д. З.: Очерки из истории католической реакции, иезуиты. М. 1953 рік. Тут на ст. 249-285: Берестейська унія.

Морошкинъ М.: Іезуиты въ Россіи съ царствованія Екатерины II и до нашего времени, Спб., ч. ч. I-II, 1870 р.

о. І. Назарко: Святий Володимир Великий, володар і хреститель Руси-України (960-1015). Рим, 1954 рік. З суб'ективного католицького погляду.

И. С. Некрасовъ Зарожденіе національной литературы въ Сѣверной Руси, Одеса, 1870 р.

Николаевъ К. Н.: Судьбы Православія. Београд, 1939 рік.

Николаевъ К. Н.: Восточный обрядъ. Париж, 1950 р.

Огіенко Іван: Українська культура, Київ, 1918 р. Лейпциг, 1923 р.

Огіenko Іван: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р.

Проф. д-р Ол. Оглоблин: Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст. Мюнхен, 1951 рік.

А. С. Орлов, академик: Владислав Мономах, Москва, 1946 р.

Орловський П.: Чинъ изверженія изъ Священства, совершившіся въ Кіевской Митрополіи въ XVII в. "ТКДА". 1904 р.

Орнатський Амвросій: Исторія россійской Іерархії, ч. I-VI, Москва, 1807-1815 р. р. Опис Єпархій, Собори, Монастири.

Павловъ А.: Исторический очеркъ секуляризациі церковныхъ земель въ Россії, Одеса, 1871 р.

Папковъ А.: Братства. Очеркъ исторії западно-русскихъ православныхъ Братствъ. Сергій Посад, 1900 рік.

В. Пашуто: Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М. 1950 рік.

Петровъ Н.: Объ учрежденіи Ипатіемъ Пощемъ уніатской капитулы во Владимирѣ-Волынскомъ и о первоначальныхъ ея дѣйствіяхъ, "Тр. КДАк". 1869 р. кн. 6.

Петровъ Н.: Очеркъ истории православной духовной школы на Волыни, "Тр. КДА" 1867 р. кн. 2.

Петровъ Н.: Очеркъ исторіи базиліанскаго ордена въ бывшей Польщѣ, "Тр. КДА" 1870 р. кн. 8, кн. 2, 5 і 7 за 1871 р., і кн. 2 за 1872 р.

Петровъ Н.: Очерки изъ исторіи украинской литературы XVI и XVIII в. в., Київ, 1911 р.

Петрушевичъ А.: Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1700 до конца августа 1772-го года, Львів, 1887 р.

Петрушевичъ А.: О галицкихъ єпископахъ со временъ учрежденія Галицкой Єпархії даже до конца XIII в. "Галичский Исторический Сборникъ", вип. II, Львів, 1854 р.

П. Пекарскій: Наука и литература в Россії при Петре Великомъ, т. I-II, Спб. 1862 р.

А. Н. Пыпінь: Исторія русской литературы, т. I-II, Спб. 1907 р.

Покровскій И.: Значеніе высшей русской Іерархіи и историческая условія ея служенія Церкви и государству, до XVIII в., "Прав Соб.", 1898 р. I.

Покровскій И.: Русскія епархіи въ XV-XIX вв., т. I-II. Казань, 1897-1913 рр.

Поліевктовъ С.: Цезарепапизмъ и Православная Церковь, М. 1912 р.

Полонська-Василенко Н. і М. Чубатий: Історія Церкви. Див. "Енциклопедія українознавства", Мюнхен, 1949 р., ст. 601-629. Тут же статті М. Коржана і П. Ісаєва. Видання НТШ. Праця цілком суб'єктивна, написана виключно з католицького погляду.

Приселковъ М.: Очерки церковно-Политической Исторії Кіевской Руси X-XII ст., Спб. 1913 р.

Ратшинъ Ал.: Полное собраніе историческихъ свѣдѣній о всѣхъ бывшихъ въ древности и нынѣ существующихъ монастыряхъ и примѣчательныхъ церквахъ въ Россіи, Москва, 1852 р.

Росовичъ В.: Що таке унія, Львів, 1946 р.

Рудовичъ: Унія въ Львовской епархії. Передрукъ зъ "Дѣла". Львів, 1900 р., 71 ст.

Рункевичъ С.: Учрежденіе и первоначальное устройство Святѣйшаго Правительствующаго Синода (1721-1725), Спб. 1900 р.

Рункевичъ С. Г.: Исторія Русской Церкви подъ управлениемъ Св. Синода, т. I, Спб. 1900 р.

Рущинскій А.: Религіозный бытъ русскихъ по свѣдѣніямъ писателей XVI и XVII вѣковъ. Москва, 1871 р. "Чтение ОИДР". 1871 р., кн. 3.

Савва В.: Московские цари и византийские василевсы. Къ вопросу о вліянії Византіи на образованіе идеи царской власти московскихъ государей. Харків, 1901 р.

о. Іван Савицький: Іпатій Потій, Єпископ Володимирський і Митрополит Київський. Львів, 1913 р. Католицьке видання й наслідження.

Савич О.: Нарис з історії культурних рухів на Україні і Білій Русі в XVII-XVIII ст., Київ, 1930 р.

Самаринъ Ю. Ф.: Іезуиты и ихъ отношеніе къ Россіи, М. 1870 р., вид. третє.

Самуиль Миславский, Митрополитъ: Краткое историческое описание Киево-Печерской Лавры. Київ, 1795 р., видання п'яте 1817 р.

Семеновъ О.: Начало унії въ Холмской Епархії. "Холмско-Варшавскій Епархіальныи Вѣстникъ", 1882 р. ч. 1.

Соколовичъ Н.: Византійское государство и церковь въ XI в. Спб. 1884 р.

Соколовъ И.: Отношеніе протестантизма къ Россіи въ XVI и XVII вѣкахъ, М. 1880 р.

Соколовъ В. К.: Католическая Церковь и государство въ Германіи во второй половинѣ XIX ст. Казань, 1912 р.

Соколов I.: Про відносини Української Церкви до грецького Сходу наприкінці XVI та на початку XVII ст. "Зап. Іст.-фіол.. Відділу Укр. Акад. Наук", т. I.

Сокольский В.: Участіе русскаго Духовенства и Монашества въ развитіи единодержавія и самодержавія въ московскомъ государствѣ въ XV-XVI вѣкахъ. Київ, 1902 р.

Сольскій С.: Обозрѣніе трудовъ по изученію Библіи въ Россіи съ XV вѣка до настоящаго времени, "Прав. Обзор". 1869 р., кн. II, ст. 190-191.

о. Іс. Сохочицький: Що дала Греко-католицька Церква и Духовенство українському народові. Філаделфія, 1951 р. Написано з погляду католика.

Стеблецький Е.: Переслідування української и біло-руської католицької церкви російськими царями. "Українське Католицьке Видавництво в Мюнхені". 1954 рік.

І. Стрельбицкій: Уніатскіе Церковные Соборы съ к. XVI в. до возсоединенія уніатовъ съ Прав. Церковью. Одесса, 1891 р.

П. Сирку: Изъ исторіи сношеній русскихъ съ румынами, "Изв. ОАН". 1896 р. кн. 3.

Теодоровичъ Н.И.: Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волынской Епархії, Почаїв, 1888-1903 р. р. Том I, повіти: Житомирський, Новгород-Волинський і Овруцький, 430 ст., 1888 р. Том II, повіти: Рівенський, Острізький і Дубенський, 690 ст. Том III, повіти: Крем'янецький і Заславський, 687 ст., 1898 р. Том IV, повіти: Старокостянтинівський, 932 ст., 1899 р. Том V, Ковельський повіт, 559 ст. 1903 р. Почаїв.

Теодоровичъ Н. И.: Городъ Владимиръ, Волынскай губерніи, въ связи съ исторіей Волынскай Іерархіи. Историческій очеркъ въ память 900-лѣтія Волынскай Епархії. 234-269 XIII ст. Почаїв, 1893 р.

Теодоровичъ Н. И.: Городъ Кременецъ Волынскай губерніи, 70 ст.

Теодоровичъ Н. И.: Волынская Духовная Семинарія, 1023 ст., Ісчайг, 1901 р.

Д. Сільпуро: Віленское Св. Духовское Братство въ XVII и XVI столѣтіяхъ, "Труды К. Дух. Ак." 1898 р., кн. 9 і 11, 1899 р., кн. 4, 6, 8 і 9.

Темниковскій Е.: Положеніе императора всероссійскаго въ Русской Православной Церкви въ связи съ общимъ ученіемъ о церковной власти. 1909 р.

Ф. Титовъ: Православная Церковь въ польско-литовскомъ государствѣ въ XVII-XVIII вв. (1654-1795), томы I-II-III, Київ, 1905 р. Том III: Заграницные монастыри Кіевской епархії, Київ, 1916 р.

Ф. И. Титовъ: Кіевская Митрополія-епархія въ XVII-XVIII вв. (1686-1797), т. II ч. 1, Київ, 1905 рік.

Ф. Титовъ: Памятники Православія и русской народности въ Западній Россії въ XVII-XVIII вв. Київ, 1905 р.

Ф. Титовъ: Стара вища освіта в Кіївській Україні, Київ, 1924 р. Російською мовою, обортка — українською.

Томашівський С.: Зверхня історія Кіївсько-руської Церкви, "Записки ЧСВВ", томи I-IV, Жовква, 1932 р. Пере-друкована в Філаделфії в ЗША: Історія Церкви на Україні. Кінчається князівською добою. Суб'єктивна католицька праця.

Томашівський С.: Вступ до історії Церкви на Україні, "Записки Чину Св. В. В." том IV, кн. 1-2.

Томашівський С.: Предтеча Ісидора Петро Акеровіт, або митрополит русский (1241-1245). "Записки" том II, кн. 3-4, т. III, кн. 1-2, т. IV, кн. 3-4.

Толстой Д. А.: Римскій католицизмъ въ Россіи, т. I-II, Спб. 1876 рік.

Трипольскій П.: Западнорусская Братства и ихъ дѣятельность, "Вол. Еп. Вѣд." 1875 р., ч. ч. 4-5.

Тураевъ Б.: Россія и христіанскій Востокъ, "Россія и ея союзники въ борбѣ за цивилизацію," I. Спб. 1916 р.

Успенскій Ф.: Сношенія Рима съ Москвой, "ЖМНПр". 1884 р., кн. 10.

Филаретъ (Гумилевскій), Архієпископъ Черниговскій: Исторія Русской Церкви, томы I-V, Спб. 1848 р. Багата на факти.

Филиппсонъ М.: Религіозная контрреволюція въ XVI в. Спб. 1902 р.

Флеровъ I.: О православныхъ церковныхъ Братствахъ, противоборствовавшихъ унії въ Юго-Западной Россії въ XVI, XVII и XVIII столѣтіяхъ, Спб. 1857 р.

Іван Франко, статті в справі унії й католицтва: У справі угоди. Дві унії (1569 і 1596 р. р.). "Йосиф Шумлянський, Львівський Епископ 1668-1708 рр. і заведення унії в Галичині". Католицький панславізм, 1884 р. Воскресіння чи погребіння, 1884 р.

Харламповичъ К.: Западно-руsskія православныя школы XVI и нач. XVII в., Казань, 1898 р.

Харламповичъ К.: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнъ. I. Казань, 1914 р.

А. Хижняк: Данило Галицький. Роман на основі історичних матеріалів. Київ, 1955 рік.

Хойнацкій А.: Западно-руsskая церковная унія въ ея Богослуженії и обрядахъ, Київ, 1871 р.

Хойнацкій А. о.: Очерки изъ исторіи Православной Церкви и древнія Благочестія на Волыни, Житомир, 1878 р.

Хойнацкій А. Прот.: Православіе на Западѣ Россії въ своихъ ближайшихъ представителяхъ или Патерикъ Волино-Почаевскій. Москва, 1888 р.

Холмській I.: Історія України. Мюнхен, 1949 р.

Цвѣтковъ Дм.: Изъ исторіи иностранныхъ исповѣданій въ Россії въ XVI и XVIII вѣкахъ. М. 1886 р.

Прот. С. Четвериковъ: Молдавскій старецъ Схиархимандрітъ Паисій Величковскій. Естонія, 1938 рік, вип. I-II.

Ф. Четыркин: Древнее Луцкое Крестовоздвиженское Братство (1616-1712), "Вол. Еп. Вѣд." 1871 р., ч.11-13.

Чижевський Д.: Нариси з історії філософії на Україні, Прага, 1931 р.

Чижевський Д.: Історія української літератури, Прага, 1943 р. Доповнене й перероблене видання 1956 р.. Нью-Йорк.

Чистовичъ И. А.: Очерки истории Западно-русской Церкви, Спб. 1882-1884 р., ч. I-II.

И. А. Чистовичъ: Феофан Прокоповичъ и его время. Спб. 1868 р.

Чистовичъ И.: 50-лѣтіе возсоединенія уніатовъ. Спб. 1883 р.

Чубатий М.: Про правне становище Церкви в козацькій державі. "Богословія", 1925, Львів.

Чубатий М.: Західня Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної унії. "Записки НТШ", т. 123-124, Львів, 1917 р.

И. А. Шляпкинъ: История русской литературы, ч. II: Юго-Западная Русь XVI-XVII в., Спб. 1911 р.

Прот. А. Шмеман: Исторический путь Православия. Нью-Йорк, 1954 рік.

Шумурло Е.: Римская курія на русскомъ православномъ востокѣ въ 1609-1654 г. Прага, 1928 рік.

Шпаковъ А.: Государство и Церковь въ взаимныхъ отношеніяхъ въ московскомъ государствѣ отъ Флорентійской унії до учрежденія Патріаршества. Княженіе Василія Васильевича Темного, Київ, 1904 р.

Шрекникъ Е.: Краткій очеркъ истории русской школы отъ первого ея возникновенія до эпохи петровскихъ временъ, Спб. 1902 р.

Эйнгорнъ В.: Очерки изъ истории Малороссіи в XVII в. I. Сношенія малороссійскаго Духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексія Михайловича, Москва, 1899 р.

А яковлів: Українсько-московські договори в XVII і XVIII віках. Варшава, 1934 р. "Праці Українського Наукового Інституту" том XIX.

A b r a h a m W.: Powstanie organizacyi Kosciola lacinskiego na Rusi, Lwów, 1904.

A b r a h a m W.: Jakob Stepa, arcybiskup halicki 1391-1409. Kraków, 1908.

A m m a n n A. M.: Storia della Chiesa russa e dei paesi limitrofi. Torino, 1948.

A m m a n n A.: Ost-slavische Kirchengeschichte. Wien, 1950.

A n d r u s i a k N.: Józef Szumlansky, 1934.

- Blażejowskyj D.: De potestate Metropolitarum Kioviensium catholicorum in Clerum regularem. Romae, 1943.
- Welykij A. G.: S. Josaphat-Hieromartyr, Vol. I. Romae, 1952.
- Welykij A. G. Regis Danielis de Halyc coronatio. "Anlecta OSBM", II. vol. 1, fasc. 4. Romae, 1953.
- Woliński Janusz: Polska i Kościół Prawosławny. Zarys historyczny. Lwów, 1936r. Str. 150.
- Wojnar M. M.: De regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskij instauratorum. Volumen I. Romae, 1949.
- Harsiewicz M.: Annales Ecclesiae Ruthenae. Leopoli, 1862. Ed. Malinowski.
- G. Hoffmann: Wiedervereinigung der Ruthenen mit Rom. "Orientalia Christiana" 1925. III. 12.
- Hollowackij R.: De Seminario Vilnensi S.S. Trinitatis. Romae, 1950.
- C. Gianelli: A propos de la confirmation du metropolite de Kiev Josef Bolharynovyc par le patriarche oecumenique Joachim I. "Orientalio Christiana Periodica" 1943. IX, 3-4, p. 450-459.
- Zachariae ab Haarlem: Unio Ruthenorum a morte Sigismundi III usque ad coronationem Ladislai IV. 1632-1633. Tartu, 1936
- A. W. Ziegler: Gregor VII und der Kiever Großfürst Izjaslav, "Studi Gregoriani", vol. I. Romae, 1947, p. 377-411.
- Dr. A. Iscak: De conatibus unionis ecclesiasticae nec non de autocephaliae aspirationibus in Ucrainae terris a rege Danieli usque ad tempora Metropol. Isidori. "Богословія" 1923.. I.
- Ks. Likowski Edward: Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku. W-wa, 1906, t. I-II.
- Likowski Edward: Unia Brzeska roku 1596. Poznan, 1896.
- Lozinski W.: Prawem i lewem. Lwow, t. I-II, 1913.
- Malyj-Viller: La Confession orthodoxe de Pierre Moghila, metropolite de Kiev 1633-1647, approuvée par les patriarches grecs du XVII siècle. Texte latin inédit publié avec introduction et notes critiques. "Orientalia Christiana", vol. X, nr. 39. Romae, 1927.
- Sac. G. Mylanik: Constantini Senioris Ducis de Ostrog pro Unione ecclesiastica activitas. Romae, 1940.
- Pelusz Julian Dr.: Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche n. t. Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Bände I-II, Wien, 1879-1881.
- Petrowicz G.: L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626-1686). Romae, 1950.
- Pierling P.: La Russie et le Sainte - Siège, t. 1-IV, Paris, 1907.
- J. Praszko: De Ecclesia Ruthena Catholica Sede Metropolitanana vacante 1655 - 1665. Romae, 1944.

P r o c h a s k a A.: Wladyka Winnicki wobec Bazylianów,
"Przeglad Powaszechny", Kraków, 1922.

Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate
Zamoscie. Romae, 1883, ed. 3.

P. S. S a b o l: De Meletio Smotryskyj, Polemista antica-
tholico. Romae. 1950.

S o l o v i j M. M.: De restitutione Metropoliae Kioviensis
in Imperio Rossiaco sub Imperatore Alexandro I (anno 1806).
"Записки Чину СВВ", т. I кн. 2-3, ст. 228-248.

S o l o v i j M. M.: De reformatione liturgica Heraclii Lisov-
skyj, Archiepiscopi Polocensis 1784 – 1809. Romae, 1950.

T h e i n e r A.: Die neuesten Zustände der katholischen Kir-
che bei den Ritus in Poland und Rußland seit Katerina II bis
auf unsere Tage. Augsburg, 1841.

U m i n s k i Józef ks.: Niebezpieczenstwo tatarskie w polowie
XIII w. i Papież Innocenty IV. We Lwowie, 1922.

C h o d y n i c k i K.: Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita
Polska. Warszawa (1870 – 1632), t. I. 1934.

C h o d y n i c k i K.: Z dziejów Prawosławia na Wołyniu,
"Rocznik Wołyński" 1937 r., t. V – VI, Równe.

C h o m a J.: Maximilianus Rylo, Episcopus Chelmensis et
Peremysliensis (1759 – 1793) Romae, 1953 "Ana-
lecta" OSBM I. 4.

C h o t k o w s k i W. ks.: Redukcje monasterów Bazyljanskich
w Galicji. Kraków, 1922.

E. S m u r l o: Le Saint-Siége et l'Orient orthodoxe Russe
(1609 – 1654). Prague, 1928.

Доповнення до поданих тут джерел і літератури подамо
в наступному томі цієї праці: Українська Церква за час геть-
мана Мазепи.

"Історія Русів", український переклад з видання 1846-
го року. Нью-Йорк, 1956 р. Про унію див. сторінки: 4. 17.
48-50. 52. 54. 56. 58-60. 68-9. 73-4. 79-80. 88. 97-8-9. 111. 130.
135. 161-2. 186. 188. 192, — повний осуд унії.

ПОКАЖЧИК.

У цьому Покажчику подаємо імена особові, географічні, а також і назви предметові.

Цифри показують сторінки цієї книжки.

Скорочень у цьому Покажчику вживався такіх: **Архм.** — Архимандрит, **Еп.** — Епископ, **кн.** — князь, **м.** — місто чи містечко, **М-т** — Митрополит, **Преп.** — Преподобний, **р.** — річка, **Св.** — Святий, **с.** — село.

Назви творів узято в лапки “ ”.

Див. ще далі докладний зміст цієї монографії ст. 558-564.

Абідос 480.	Алмазов пос. 146.
Август II 86.	“Алфавіт ере ^{тиков} ” 1681
автокефалія Російської Церкви 152.	p. 314-315.
Аvt. Укр. Ц. 151-2.	Амстердам 310. 444. 469.
Що потрібно для автокефалії 151.	477. 479.
Австрія 54. 119. 121. 122. 202. 284. 290. 506.	Анатолій Ієром. 416.
Адамович С. 164. 114-417.	Андрій Боголюбський 176.
академія Заіконосіаська 425.	177. 196. 197.
426, ак. слов'яно-греко-латинська 425. 426. 427.	Андрусівський мир 3(13).
Духовна ак. московська 426. 427.	I. 1667 p. 39-43. 44-45.
Ак. Київська 32. 36.	антидор 433.
Замойська 294.	Антимінс 85.
Ак. Krakівська 32. 36.	Антихрист 468.
187. 294.	Антоній Винницький Еп. і
Албанія 481.	M-т († 1679) 60-64. 66. 67.
Алексеев посол 461.	110-117. 158. 161-162. 292.
“Алексій, чоловік Божий”	Антоній Печерський (982-1073) 267. 273. 298. 319.
1674 р. 335.	Антоній Радивиловський († 1688) 260. 318-320. 304.
Алєпський див. Павло.	332. 330. 423.
“Алкоран” 1683 р. 314.	апокрифи 330.

- Апостол Данило 228.
Аристотель 170.
аріяни 52.
Арсеній Балабан Єп. (1539-1568) 155.
Арсеній Могилянський М-т (1757-1770) 330.
Арсеній Сатановський 419.
Архимандрит Києво-Печерської Лаври 177-178.
Афанасій Филипович Берестейський (1592/1596-1648) 341-387. 395. 509. Закатований за прокляття унії 5. IX. 1648 р. 381.
Афанасій Желіборський Єп. († 1666) 60. 112. 113. 162.
Афанасій Крупецький 104-106. 110-111.
Афанасій III Патр. Сидячий Лубенський, Пателар († 5. IV. 1654) 341. 397-400.
Афанасій Пакоста Єп. 277.
Афанасій Пузина Єп 282. 362. 369. 376.
Афанасій Шумлянський Єп. 65. 80. 97. 98. 100.
Афон 267. 268. 292. 298.
Див. Гора Свята.
Балабан 155. Адам Балабан 266.
Балика Д. 213.
Балтійське м. 192.
Барабаш 142.
Баранович див. Лазар
Батій 201. 267.
Баторій Ст. 228.
Батурин м. (1575-1708) 45.
154. 169. 226. 228. 324. 409.
436. 455. 448.
Безпалий 142.
Бережкі 392.
Берестейка унія 1596 р. і її смертоносні наслідки 27-28. 49. 50. 55. 102. 103. 153-154. 210. 247. 276-277. 291-296. 344. 349. 362. 505. Король затвердив унію 15.XII.1596 р. 25. Див. унія.
Берестейський Собор 6-9.Х. 1596 р. 218. 219. Його постанови 22-24.
Берестейщина 204. 284.
Берестечко 1651 р. 395.
Берестя Литовське м. 92. 360. 362. 364. 365. 370. 373 377. 380. 383.
Біблія 419-420. Б. Єлисаветинська 1751 р. 424. Б. “першодрукована” 1663 р. 420. Б. Острізька 1581 р. 420. 424.
Білгород м. 154.
Білинський 346.
Білорусь 42. 106. 153. 180. 274. 278. 280. 344. 349. 359. 369. 368. 373. 377. 386. 483.
Білоруська Єпископія 100.
“Білоцерківська Бесіда” 1676 р. 303. 314.
Білоцерківська умова 1652 р. 222.
Більськ м. 279.
“Благодать і Істина” 1683 р. 338.
благочестивий - православний 46. 52, Благочестя-Православіє 46. 76.

- Бобрович Ф. 143. 413.
Богородчани м. 436.
Богуслав м. 214.
богословська наука 308-9.
Богун 17.
Болгарія 262. 424.
Болхов 154.
Борис і Гліб Св. 319.
Бористен днів. Дніпро.
Братковський Данило †1702
р. 74.
Братства церковні 53. 54.
72. 89. 90. 93. 298-299. 357.
Бр. ставропігіяльні 299. Бр.
Берестейське 362. 376. Бр. Бо-
гоявленське 212. 218. 299. Бр.
Віленське 53. 90. Бр. Оршан-
ське 436, Бр. Переятирське 106.
Брацлавщина 489.
Браславль 130.
Бруховецький (так він під-
писувався, тепер пишуть
Брюховецький) Іван геть-
ман (1663-29.V.1668) 15. 16.
139. 144. 145. 301. 409. 411.
414. 433. 436. 448. 449. 450
453. 491. 498.
Брянськ м. 328. Бр. Єпис-
копія 153.
Буквар 1664 р. 332. 334. Б.
1680 р. 338.
Бучач м. 495. Бучацький
договір 8 (18).X.1672 р. 134.
135. 163.
Бучинський Ол. 437.
валенроднізм 505.
Валахія 126.
Валуїки м. 154.
Варлаам Ясинський Рек-
- тор (1669-1673 р.) і Архи-
мандрит (1684-1690) 186. 188.
189. 306. 321-325. 331. 456.
Варшава м. 38. 54. 73-76.
78. 364. 365. 367. 369. 372.
373.
Василій Тарасович Єп. 1638
-1648 р. 122.
Василь Іванович қн. 428.
Васильків м. 158. 176.
vasiliyani 295. 497.
Васютенко Остап 144.
Величко Сам. 70. 78. 323.
Величковський Плайсій 292.
531.
Венеція 202.
Вестерфельд А. 253.
“Вечеря Душевная” 1684 р.
423.
Виговський Іван гетьман
1657-1659, воєвода 1660-1664,
† 18. III. 1664 р. 14. 15. 17.
32. 33. 142. 155. 225. 436. 448.
490. 498.
“Виклад о Церкви Святой
і єя Тайнах” 1667 р. 320. 334.
Вильня м. 142. 242. 278.
279. 281. 287. 354.
Винницькі 61. Винницький
Март. 115.
Вишневецький Єр. кн. 466.
Вишневецький Мих. кн. 86.
189. 265.
Вишніцер М. 465. 466.
Віденський 70. 124. Бій під В.
1683 р. 70. 124.
Візантія 202.
“Вінець Христов” 1688 р.
319. 336.

- Вітебськ м. 45. 142. 351-2.
В. єпархія 187.
Вітовт кн. 1392-1430 р. 208.
242.
Вічний мир 21. IV. 1686 р.
46-7. 137. 144. 163.
Возняк М. 60.
воєводи московські 15.
Волинь 32. 42. 47. 50. 88.
92. 94. 155. 169. 204. 263. 265.
274. 286. 297. 303. 315. 395-6.
475. 483. 485. 495. В. окупова-
на Гедиміном 1320 р. 204.
Перейшла під Росію 1795 р.
288.
Володимир м. 418. Володи-
мир на Клязьмі 202. 240. 241.
Вол. - Волинська Єпархія 41.
92. 153. 154.
Володимир Мономах † 1125
р. 194. 235.
Володимир Св. †1015 р. 118.
192. 211. 319. 506.
Володислав IV 282. 359. 362.
Володкович Фелиціян М-т
290.
Волощина 128.
“ворог народу” 88.
Вороніж м. 184.
Вота Кароль 70.
Всеволод Яросл. кн. 234.
Вселенський Патріярх див.
Патр. Царгородський чи Ко-
стянтинопольський.
Гавриїл Бужинський 427.
Гавриїл Кременецький 234.
Гадяцький Договір 6 (16).
VIII. 1658 р. 10.32-35. 37. 187.
225.
Гадяцька Рада 15.
Гадяче м. 143. 413. 436.
Газа м. 473.
Галеві (Леві) Нatan 473.474.
486. 487.
Галицька Митрополія 95.
163. Гал. єпархія 71. 153. 154.
Галич м. 61. 495.
Галичина 42. 62. 88. 94. 155.
261. 263. 266. 267. 274. 284.
289-290. 297. 436. 475. 483. 484.
493. 495. 506.
Галятовський Іоанікій Арх.
(†1688) 130. 131. 187. 260.
283. 302-303. 311-319. 332.336.
407. 408. 415-6. 423-4. 437-8.
440. 468. 484-6.
Гедеон Балабан Єп. (1566-
1607) 24-25. 155.
Гедеон Святополк Четвер-
тинський Єп. Луцький (1660-
1684) і М-т Київський (1685-
1690) 45. 63. 75. 80. 90. 95.
96. 97. 154. 168-170. 234. 258.*
265. 322. 455-6. 457. 458.
Гедимін кн. 204.
Гайденштайн Р. 243.
Гембіцькі біскуп 379.
Генуя м. 202.
георгіївський приділ Св.
Софії 253.
Герберштайн С. 206.
Гербіній 438-9.
Германовичі с. 380.
Гетьмані, як їх обирали
146-7. 433. 499. 500. Гетьман-
ська церковна політика 462-3.
Номінання в церкві 143.

- Гетьманщина 1654-1764 р. 228.
Гжимултовський мир 1686 р. див. Вічний мир.
Гізель Інокентій Архимандрит (1656-18.XI.1683) 88. 127. 128. 160. 170-173. 176. 180. 184. 185. 186. 190. 304. 329. 331-2. 403. 409. 413. 423. 450. 452. 455-6.
Гліб і Борис Св. 319.
Глухів 154. 184. Глухівська Рада 16.
Гойська Анна 390-392.
Голандія 444.
Голіцин В. В. 16. 97.
Голович Сильв. 189. 421.
Голубев С. проф. 201. 246. 276. 384.
Голубець М. 30. 102. 103. 289.
Гора Свята Афон 267. 298.
Горайм Стефан 78.
Городельський сейм 1413 р. 206. 504-5.
“греко-католик” 290.
Гречкович Ант. 212.
Григорович К. 218.
господар-князь 266.
Гошовський Григорій Єп. († 1675) 60. 67. 114. 117. 162.
Гродно м. 281.
Гуревич Феод. 415.
Гуlevич Андрій 74.
Гуlevич Сильвестер Єп. 108-109.
Гуlevич Феодосій Єп. 108-109.
Дамаскин Галицький 419.
двоєженство 106-8.
двоперстя 460.
Дворецький В. 187.
джерела для вивчення історії Української Церкви 511-7.
дзвінниця Корняктів у Львові (1572-1578) 91. Дзвінниця Софіївського Собору в Києві 1744-1748 р. 239.
Дзик Мелетій 323. 329. 415.
“Дидаскалія” 1657 р. 334.
Димитрій Іванович кн. 427.
Димитрій самозванець 346.
Димитрій Туптало, М-т Ростовський Св. (1651-28.X.1709) 135. 260. 304. 306. 311. 323-26. 329. 336. 338. 424.
Діонісій Балабан М-т (1657-1663) 111. 155-156. 157. 158.
Діонісій IV Патріярх (1686-1687) 137. 462.
“Діяріюш” Преп. Афанасія Берестейського 334. 345. 379. 386. 387.
“Діярій” Димитрія Ростовського 325.
Дніпро-Бористен 192. 193. 207. 208. 491.
Догмати 74.
доктор богословія перший у Києві 442.
Долгорукова кн. 145.
Домашевські 392.
домініканці 187.
доносці 498. 501.
Дорошенко Григорій 146. 454.
Дорошенко Дм. 122.
Дорошенко Мих. 17.
Дорошенко Петро гетьман

- (1665-1675) 11. 15. 17-19. 35-38. 42. 45. 46. 68. 126-129. 135. 141-144. 146. 158-161. 164. 165. 184. 225. 404. 409. 413. 415. 494. 498. Дорошенків договір 10. III. 1670 р. 35.
- Древинський Л. 276-7. 349. 369.
- Дрозденко 15.
- друкарня 331. Др. Києво-Печерська 330-6. її друки 333-6. Друкарня Братська Львівська 93-95. Др. Новгород-Сіверська 167-33. Почаївська 394. Др. Чернігівська Й її видання 332-3. 336-40. Москва позволила волю друків 1685 р. 333.
- Дубно м. 394.
- Дульчиніо м. 481.
- Дунин-Борковський В. 438.
- Духовенство українське працює в Московії 418-413. Воно хилиться під Москву 403-417.
- “Душі людей умерлих” 1687 р. 316.
- Егер 123.
- Едігей хан 203.
- Епіклеза 320.
- Євангелія Решетилівська 330.
- Євгеній Болховитинов М-т (1822-1837) 233-4. 402.
- Євстахий Свистельницький Ep. (1668-1676) 64.
- Євфимій монах 461.
- Євхаристія 320.
- Єгипет 473.
- Єгова 471.
- єзуїти 39. 49. 55. 69-70. 210. 268. 275. 330. 368. 372.
- Єзупіль м. 495.
- Єлена кн. 281.
- Єлизавета Петрівна цариця 400.
- Єпископ тодішній 93, він конче шляхтич 21. Відновлення забороненого православного Єпископату 6. X. 1620 р. 25. 105. 213.
- Єпархія Белзька 277, Луцька 282, Могилівська 33. 41. 47. 154, Мукачівська 75. 122. 124. 125, Перемиська 33. 41. 43. 46. 60. 71. 92. 96. 97. 100. 102-117. 120. 153. 154. 187. 289, змушена була прийняти унію 1691 р. 21, Погощська 41. 153. 278. 281, Смоленська 106. 153, Турівська 153, Холмська 33. 41. 92. 153. 154. 187. 234. 277-8, Чернігівська 153. Єпархії Київської Митрополії 153-4.
- Єпифаній див. Славинецький.
- Єремія II Патріарх (1572-1595) 56. 150.
- Єремія Свистельницький Ep. 63-65. 162. Див. Євстахій.
- Єрофей Малицький 234.
- Єрусалим м. 476. 483. 486.
- Желіборські 67.
- Желізовський Ян 370.
- Желізо див. Іов.
- Женева м. 442.
- Жигмонт див. Сигізмунд.

- жиди в Україні 200. 275.
350. 464-488, ревно помагали
насаджувати унію 465, орен-
дували православні церкви
289.
- Житомир м. 226.
“Життя Святих” 325.
жінки 269.
Жолкевський Ст. 213.
Журавно м. 70. 495.
Журба Галина 31.
Завадські Ф. 41.
Загоровські 265.
Закарпаття і унія тут 118-
125.
Заленський С. 35.
“залізна заслона” в Польщі
53. 54.
Замостя м. 289.
Заруцький Ян 346.
Зборівський договір 9.VIII.
1649 р. 110. 222.
Зерніков Адам 176. 329.
“Зерцало Богословія” 1618
р. 394.
Зизаній Лаврін 440.
Зизаній Стефан 440.
Зичевський 372.
“Загар” книга 468. 470.
Значко-Яворський Мелхисе-
дек 290-291.
Зогнікевич Зос. 330.
Золотаренко 15.
Золоті Ворота 237.
Золочів м. 264.
Іван Вишенський 1545/1550
-1620 р. 267. 298. 496.
Іван Максимович Св. 1651-
1715 р. 184. 327-9. 336. 408.
- Іван Нопель Єп. 106-8.
Іван Шишка Хлопецький
Єп. 104. 105.
Іван Шумлянський 1643-
1708 р. 59.
Іван III кн. 204. 333.
Іван царевич 340.
Ігумен 272.
ієрархія Української Церк-
ви 148-173.
“Ізвістіє Учительное” 1646
р. 446.
Ікони 262. Чудотворна Іко-
на Божої Матері Донська
427, Єлецька 315. 316. 407,
Куп'яницька 360. 364. 366.
367. 372-3. 386, Почаївська
295. 391. 392, Успінська Кие-
во-Печерська 178, Царсько-
сільська 400. Ікона Св. Мико-
лая Мокрого 250. 296.
Іконостас 251.
Іларіон Денисович 356.
Іларіон Огієнко М-т 173.
189. 517. 518. 522. 523. 527.
Іларіон Рогальський 426.
Ілля Куча М-т 1577-1578 р.
243.
Ілля Пророк 473.
Інгвар 198.
Інокентій Винницький Єп.
1679-1700 р. 71. 75. 78. 100.
114. 124.
Інокентій XI Папа 69.
Інскентій див. Гізель.
інтелігенція українська 13.
49. 50.
Іоаннікій див. Галятовський,
Ліхуд.

- Іов Борецький М-т (1620-1631) 213. 245.
- Іов Желізо, Ігумен Почаївський Преп. 1551-28.X.1651 288. 296. 298. 341. 342. 387-395. 509.
- Іов Княгиницький † 1621 р. 266. 267. 268. 298. 496.
- Іпатій див. Потій.
- “Ірмолой” 260, 1673 р. 421.
- Ірпінь р. 187. 225.
- Ісая Копистенський Єп. 105.
- Ісидор М-т 152.
- Історія Української Православної Церкви 7-11.
- “Історія Русів” про унію 534.
- Йосиф Верещинський біскуп 244.
- Йосиф Волошиновський Єп. 75.
- Йосиф Нелюбович Тукальський М-т 1663-1675 р. 17. 19. 63-66. 68. 112. 143. 156-161. 165-6. 170. 189. 323. 329. 382. 404. 413. 498.
- Йосиф Веліамин Рутський М-т 212. 215. 216. 280-1. 352.
- Йосиф II Солтан М-т 242.
- Йосиф Шумлянський Єп. 1668-1708 р. 34. 43. 46. 59-101. 114. 116. 123. 169. 284. 445. 496-7. 505-6. Став таємним уніятом з 1677 р. 71.
- Йосафат Кунцевич Арх. 348-352. 385-6. За знущання з православного народу й Духовенства убитий 12. XI. 1623 р. 351. Лист Лева Са- піги 1622 р. до Й. Кунцевича 349-350.
- Казимир IV 206.
- казнодій 260.
- Каймакан паша 130.
- Кальнофойський Афанасій 178. 247. 402.
- Кам'янець-Подільський м. 92. 129. 130. 133. 162.
- Канів м. 323. 360. 396.
- Канони 74. 82. 94. Апостольський 34-ий Канон 151.
- Канон 28 IV Всел. Собора 148.
- канонізація Святих 341-342. 387. 399. 460.
- канонічний стан Української Православної Церкви 148-153.
- Катерина II 228. 229.
- катихизис 440.
- католицьке переслідування православних українців 7-11.
- “кацап” 146. 147.
- Кашинська Анна Св. 460.
- Келлер І. 226.
- келліоти 390.
- Кембридж м. 329.
- Кенігсберг м. 329.
- Київ, столиця України 25. 32. 40. 42. 44. 46. 47. 53. 54. 60. 67. 80. 83. 85. 88. 90. 97. 105. 113. 128. 144. 158. 160. 185. 263. 296. 301-305. 319. 323. 324. 326. 409-411. 414. 418-21. 425. 438-9. 459. 490. Руйнування Києва за кн. Андрія Боголюбського 1169 р. 196-7 за кн. Рюрика 1203 р. 198,

- Батий узяв Київ 6. XII. 1240 р. 201, руйнує Київ хан Едигей 1416 р. 202, хан Менглі-Гірей 1482 р. 204, Ян Радзивіл 16-17. VIII. 1651 р. 187. 222. Пожари Києва 200.
- Києво-Печерська Лавра див. монастир.
- Київський Митрополит 33. 34. 54. 92. 86. 92. 110. 116. 129. 163. 232.
- Київська митрополія 65. 96. 212. 344, вона перейшла в Володимир 1300 р., а потім у Москву 1322 р. 241 і поділилася 1458 р. 442.
- Київське богословіє, київський напів 260, к. наука 306-311, к. схоластика 306-311, к. школа 309.
- Київщина 50. 85. 206. 213. 214. 222. 226. 483.
- Кипріян М-т 1376-1406 р. 241.
- Кипріян Жоховський М-т 71. 73. 78.
- Кирило III М-т 1242-1248-1281 р. 234. 240. 241.
- Кирил I Лукарис Патріарх (1612-1633) 442. 444.
- Кирило-Методіївське Братство 229.
- Киселівка 204.
- Кисіль Адам 1580-1653, воєвода київ. 1649-1653 р. 221. 222.
- кіновія-спільножиттєво 269.
- Климент Несвіцький 360.
- Климент VIII Папа 218.
- Клирик Острозький 26.
- “Ключ Розуміння” 1659, 1660, 1663 і 1665 р. 188. 302. 312-14. 317.
- Книги Богослужбові 85.
- Княгининський днв. Іов.
- Ковно м. 279.
- Коген Н. 480. 481.
- козаки 50. 153. 213. 467. “козацькі черниці” 428.
- Козелець м. 154. 184. 222.
- 349.
- Козловський Ісая Трофимович Ігумен д-р 440-2.
- Колегія Могилянська в Києві 32. 176. 187-191. 294. 303. 304. 311. 321. 323. 326. 327. 441. Колегія Чернігівська 167.
- Коленда Гавриїл Єп. і уніята. М-т 1665-1674 р. 34.
- Конашевич див. Сагайдачний.
- Кониський Георгій Єп. 383.
- Кононович Йосип 442.
- Копистенський Михаїл Єп. (1596-1616) 24-25. 103-4.
- Коран 184.
- Корецькі кн. 265.
- Коріятович Федір 119.
- Корсак М. 247. 248.
- Корсак Ст. 215. 216.
- Корсунь м. 17. 111. 214.
- 498.
- Костельник о. Г. Ф. 387.
- Костомарів М. 462. 491. 500.
- Костянтин Острозький 1526-1608 р. 21. 22. 26.
- Костянтин і Мефодій 120.
- Костянтинополь 19. 53. 54.

89. 128. 148. 471. 472. 479. історії Ук. Церкви 517-557.
480. 487.
Кошиць Ів. 220.
Краків м. 321. 373.
Кремль 428.
Крилос м. 65.
Крим 304. 489. 503.
Кролевець м. 184.
“Кройніка” 1672 р. 320.
ктитор 264-265.
Кубаля Л. 489.
культурні осередки в Україні — монастири 174-191.
Кунцевич див. Йосафат.
Курськ м. 154.
Лавра 176, див. монастир.
Троїцько-Сергіївська Лавра
427.
Ладижин м. 130. 131.
Лазар Баранович Арх. (1657-1693) 42. 135. 154. 153-168.
170. 260. 304. 311. 315. 319.
324. 327. 329. 332. 337. 338.
346. 404. 407. 413-416. 423.
424. 437. 456. 458.
Лебединцев П. о. 238.
“Лебідь з перами” 1675 р.
314.
“Лексикон-славено-греко-латинський” 421.
Лисиця посол 461.
Литва 7. 32. 46. 204-9. 487.
Литвин М. 207.
Лівобережжя 14. 18. 40.
44. 48. 51. 59. 89. 135. 138.
154-156. 166. 226. 228. 265.
434. 491. 498. 504. 505.
Лігарид П. 339.
Література для вивчення
історії Ук. Церкви 517-557.
“Літос” чи камінь на уніятів М-та Петра Могили 1644 р. 272. 273. 274. 276. 285. 294
“Літопис” Величка 70. 78.
Літописи 514.
Літургія Івана Золотоустого 1673 р. 421.
Ліхуди 426. 461.
Лобода Ф. 438.
Ломиковський П. 96.
Ломоносов М. 172.
Лондон м. 479.
Луба Ян-Дмитро самозваний 346. 348. 372. 387.
Любельщина 31.
Лубен м. 398.
Люблін м. 72. 142. 277.
Любельська унія 1569 р. 143.
209. 506. Люблінський унійний з'їзд 1680 р. 72-77.
Любомирські 265.
Лупул В. 442.
Луцьк-Луцьке м. 74. 90.
279. 282. 376. 458.
Луцьке Братство 54. 73. 74.
299. 436.
Луцька єпархія 21. 33. 41.
46. 80. 92. 96. 97. 100. 153.
154. 169, вона змушенна прийняття унію 1702 р. 21.
Люблінська унія 1.VII.1569 р. 209. 464.
лютеранство 329.
Лясата Е. 208. 243.
Ляхистан-Польща 134.
Львів м. 21. 102. 132. 155.
273. 312. 443. 483. Катедра Св. Юра з XIII в. 79.

- Львівське Ставропігіяльне
Братство 53. 63. 93-95. 155.
299. 436. Змушене прийняти
унію 2. V. 1708 р. 21.
- Львівська єпархія 33. 41.
43. 46. 49. 59. 60-67. 92. 97.
98. 99. 153. 154. 163. 497.
Змушена прийняти унію 29.
VI. 1700 р. 80.
- Львівщина 163.
- Львів кн. 371. 372.
- магдебурзьке право 186.
208-9. 224. 228. 229.
- Магомет IV 481.
- Мазепа Іван гетьман 1687-
1708 р. 12. 18. 19. 97. 139.
146. 147. 252. 254. 322. 325.
327. 329. 433. 436. 438. 458.
462. 499.
- Макарій Токаревський, Ігу-
мен Овруцький і Канівсь-
кий, Преподобномученик (†7.
IX.1667) 341. 360. 395-7. 509.
- Макарів м. 323.
- Макарій М-т Св. †1.V.1497
р. 242.
- Макарій Патр. Антіохійсь-
кий 249. 428.
- Макіявелі український 83.
- Максим М-т 1283-1305 р.
241.
- Мала Росія 492.
- Мальборк 46.
- манастирі українські 256-
300. Манастири — як куль-
турні осередки 174-191. Ма-
настирі: Батуринський 90. 324.
329, Берестейський Семенів-
ський 362-4. 381. 383, Брат-
- ський у Києві 187-90. 199.
311. 419. 421-2. 416. 436, Буї-
ницький 274, Видубицький
216. 278. 326. 416, повернений
від уніятів 1635 р. 216, Ви-
ленський 75. 353, Георгіївсь-
кий 236. 237, Городенський
279. 280, Грушівський 120.
121, Густинський 437, Дер-
манський 290, Донський 426,
Дорогобузький 286, Дубенсь-
кий 288. 298. 392, Дубойсь-
кий 354-5, Св. Духівський
353, Єлецький у Чернігові
282. 283. 304. 305. 316. 327.
407. 415. 416. 437. 438, Жиди-
чинський 281. 282. 286, За-
іконоспаський 425, Зимнинсь-
кий 47, Іверський 427. 459,
Ірининський 236-7, Києво-Пе-
черський 44. 83. 88. 174-86.
193. 197. 202. 206. 207. 217
9. 220. 240. 258. 260. 262. 263.
268. 270. 291. 298. 304. 319.
31. 324. 325. 327. 328. 330-
336. 401. 406. 408. 437. 455,
привілей його 177-8, Папа
передав його будучим унія-
там 4.III.1595 р. 218, з 1721 р.
став ставропігією Свящ. Си-
ноду 177, інші Київські ма-
настирі 299, Кирилівський у
Києві 323. 324. 329. 415, Коб-
ринський 109, Коломийський
263, Крехівський 62, 98. 273,
Куп'ятицький 355-6. 359. 360.
364. 371. 395. 397, Кутейнсь-
кий 274, Лаврашівський 279.
280. 286, Лаврівський 109.

110. 111. 113. 114. 263. 267. 289. 292, Ліснянський 71, Лещинський 286, Луцький 299, Львівський 299, Мгарський 273. 398. 399. 436, Межигірський 268. 273. 353. 416. 429. 459. 461, Микольський у Києві 119. 120. 319. 321, Михайлівський Золотоверхий 167. 194. 195. 213. 320, польський король віддав його уніятам 1612 р. 213, Михайлівський на Закарпатті 120, Мілецький 78, Мінський 280, Могилівський 73. 280. 299, Мотронинський 290, Мукачівський 123, Новгородсіверський 182. 286, Новодівичий 428, Ново-Печерський 185. 328, Овруцький 72. 78. 87-88. 395, його насиллям передано уніятам 1681 р. 87, Онуфріївський 286, Переяславські 391. 397, Підгорецький 264, Полоцький 280, Почаївський 264. 268. 270. 288. 292. 295. 297. 298. 387-395. 406. 493. 495, Пустинський 273. 286, Савинно-Сторожевський 427, Свінський 184. 185. 328, Святогорський 264, Симонів 427, Слуцький 299, Соловецький 459, Спаський 106. 109, Супрасльський 285, Тригірський 273, Трубчевський 185, Троїцький 263. 270. 298. 388. 389. 496, Унівський 61. 78. 270. 298, Холмський 277-8, Черейський 286, Чернігівський 184, Чудівський 428. 45. 461. Українські монастири в Москві 426-8. Уніяти оголили монастири від пам'яток давніх 494-497. Землі монастирські 262. Ограбування православних монастирів в Австрії 1781 р. 290, закриття їх 1784 р. 290.
- Монастирський Ін. 87. 88.
Манява с. 268.
Манявський Скит 62. 263. 268. 270. 273. 284. 293. 297. 298. 299. 406. 436. 493. 496. закритий на вимогу уніяцького церковного проводу 1785 р. 284.
Мараморощина 120. 121. 123.
Марескотті нунцій 34.
Маріенбурзька в'язниця 22. 159. 498.
Мартелліо Фр. нунцій 55. 71. 73.
Мати Божа 354.
Медведів С. 1641-1691 р. 460-1. 426.
Менглі-Гірей 204. 263.
“Месія Праведний” 1669 р. 315. 317. 335. 485-6.
Месія новий жидівський 467-488.
“Метрика” 1687 р. 445.
Метрика Литовська 513.
Мефодій Филимонович Єп. 164. 329. 410-4. 450-3.
“Меч Духовний” 1666 р. 167. 334. 424.
Мештеринов воєв. 460.

- Микешин М. 223.
Микола І цар 229.
“Мир з Богом чоловіку”
1669 р. 172. 334. 408.
Миро 85.
Митрополит України 148-9.
Обрання його 448-9.
Михаїл Федорович цар 252.
356. 358.
Мінськ м. 92. 279. 287.
місцеблюститель 327.
Мнішек М. 346. 348. 372.
Многогрішний В. 416.
Многогрішний Дем'ян геть-
ман 1669-1672 р. 16. 18. 45.
139. 146. 161. 164. 166. 414.
416. 436. 498-9.
мова бусурманська 304, м.
грецька й латинська 304. 333,
мова творів Димитрія Туп-
тала 325.
Могила див. Петро.
Могила Семен 330.
Могилів м. 36. 45. 279. 314.
Мойсей господар 252.
Молдавія 123. 126. 214. 262.
266. 267. 424. 442. 493.
Молебень усім українським
Святым 401-402. 443.
монашество 85. 258-9, ім'я
при постригу в монашество
62. 323. 353, “козацькі чер-
ници” 428.
Морозова 460.
москаль 146.
Москва м. 12-19. 31. 32. 39.
98. 202. 240. 241. 314. 316.
322. 328. 358. 359. 398. 403-
432. 448. 449. 459. 489. 499.
500. 506-8. Допомагає всім
церквам і монастирям 358.
Московія 262. 292-3. 336.
349. 356. 357. Автокефалія
Моск. Церкви 15.XII.1448 р.
152.
москофіли 322. 410. 416.
Мостища с. 187.
Мощі Святих 142, 185. 262.
Моші Св. Варвари 167-8.
Мстислав м. 279.
Мстислав II кн. 196.
Мукачів м. 119. 124.
М'ятзель м. 280.
напів київський 260.
“Наука зложення казаня”
1660 р. 312. 424.
“Наука о Тайнѣ Св. Покаяннѧ”
1671 р. 335.
“Наука Христианская” 330.
“Небо Новое” 1665 р. 314.
183.
Нектарій Патр. 444.
Немиров м. 493.
Неофіт М-т 392.
Ніжин м. 154. 184. 327. 410.
411. 414. 436.
Никифор Екзарх 21-2.
Николаев В. 223.
Никон Патр. 1652-1658-1666
р. 410-12. 419. 420. 427. 428.
459.
Новгород - Литовський м.
218. 242.
Новгород - Сіверський м.
167. 324. 332. 336. 349. 358.
418.
Новий Двір м. 90.
Новосілки с. 189.

- “Номоканон” 1675 р. 335.
Нурредин хан 495.
“Обід Душевний” 1681 р.
423.
Обоянь м. 154.
Образ див. Ікона.
Об’явлення Ів. 468.
Овлучинський П. Архм. 109.
371.
Овруч м. 87. 88. 395. 396.
Овсянний Р. 219.
Огієнко Іван 101. 125. 167.
513. 517. 527.
“Огородок Діви Марії” 1676
р. 319. 335.
Окіншевич Лев 30.
Оксфорд м. 329.
Октоїх 1686 р. 132.
Олександер VII Папа 113.
Олександер вел. кн. 209.
Олександер I цар 229.
Олександровський С. 234.
Олексій Михайлович цар
1645-1676 р. 41. 160. 180. 184.
188. 226. 398. 399. 407. 408.
422. 427. 428. 459. 485.
Ольгерд кн. 119. 204.
Онисифор Дівочка М-т 1579
-1589 р. 245.
Опара 15.
Орел м.
Орша м. 274. 279. 353. 365.
Орля м. 390.
Осінський 375.
“Основа” 1684 р. 283.
Остер м. 184.
Острозьк м. 154.
Острозькі кн. 265. Острозь-
кий К. кн. 390. 420.
“Отпис” 1598 р. 26.
Павло Алепський 249. 253.
253. 428.
Павло I цар 229.
Паволоч м. 493.
Павел Свмч. † 6.IV.1683 р.
397.
Падуя м. 22.
Паїсій Патріярх 64.
Палестина 399. 470. 476.
478-9. 483.
Палій С. 74. 492-3.
Паллавічино нунцій 80.
Палчевський С. 409.
Панагіот Н. Єп. 162-3.
Папа Римський 37. 42-3. 45.
68. 71. 365. Про примат його
73. 321.
Париж м. 329.
Парфеній I Патр. 1639-1644
р. 442.
Парфеній III Партенаки
Свмч. 1656-† 24.III.1657 р. 153.
401.
“Патерик Печерський”
1635 р. 247. 331. 402, 1661 р.
334.
Патріярхи Костянтинополь-
ські чи Царгородські 53. 75.
85. 93. 107. 120. 121. 129. 148-
52. 160. 161-3. 177. 182. 211.
240. 241. 265. 299. 447. 453-
6. 461-3. Похорон Патріярха
398-399.
Патріярхи Московські 85-6.
96. 97.
передмови до церковних
книг 421.

- Черемишль м. 104. 107. 124.
142.
Переяслав м. 142. 396. 397.
438. П. Заліський 241.
Переяславський договір 15.
II.1649 р. 27. 28. П. Рада 8.I.
1654 р. 224. 447.
“Пересторога правовірним”
1683 р. 330.
Перетворення Св. Дарів 320.
“Перспектива” 1642 р. 294.
Петербург м. 400.
Петричайко Ст. 267.
Петро Могила М-т (1633-
I.I.1647) 26-7. 151. 186. 190.
214-17. 247-8. 250-5. 272-3. 280
-5. 287. 302. 303. 305. 308-10.
356. 362. 370. 376. 400. 401.
423-4. 440-45.
Петро I цар 333. 340. 400.
Петрович Петро 120.
Петро М-т Св. 1308-1326 р.
241.
печениги 194.
Пиво полк. 189.
Пискар Ст. 336.
Питирим Архиєп. 411.
Підляшша 31.
Піза м. 202.
Пій XII Папа 42-3.
Пінське м. 286. 354.
“Плач” 1676 р. 335.
Погодин 201.
Поділ у Києві 193. 200. 204.
208. 225.
Поділля 42. 50. 92. 119. 129.
163. 206. 326. 483. 489.
“Поклін Марії” 1947 р. 295.
Покуття 273. 388.
полки українські 490.
половці 194. 196.
Полоницькі-Углицькі 326.
Полонне м. 45.
Полоцьк м. 142. 279.
Полоцький Симеон 422-3.
425. 427. 460.
Полтавщина 265. 490.
Полуботок Л. 458.
Поляки нищать Українську
Церкву 20-47. Полякам віри-
ти не можна 45-46. Повстання
проти поляків 1664-1665 р.
158.
Польща 7. 12. 14. 15. 17. 18.
31-3. 37-9. 98. 202. 209-11. 266.
403. 404. 406. 462. 480. 489.
499. 500. 504. 506. 507. 508.
Польща-Ляхистан 134. Року
1676-го заборонено право-
славним виїздити з Польщі
чи в'їздити в неї 53, це “з-
лізна заслона” 53. 54. Поділ I
Польщі 1772 р. 290. Польське
повстання 1830-1831 р. 295.
Попелі 106.
поповщина 493.
Потій-Потій Ігнатій Єп. 1541
-1613 р. 25. 26. 72. 505.
Потоцький гетьм. 489.
Похорон грецького Патрі-
ярха 398-399.
Почаїв м. 390. 391. 392.
Почаївська гора 390. Поч.
друкарня 394.
Правобережжя 14. 17. 40.
46. 47. 49. 50. 54. 55. 68. 88.
89. 134. 138. 141. 154-6. 162-

3. 182. 188. 190. 226. 274. 434.
489-92. 504-5.
- Православна Віра — Православіє 20. 434. 497. 506. 508.
Католики оминають назву Православіє 76. Чистота Пр. в Україні 321-2, породило Святих 509. Укр. Прав. Церква соборна 510, спасла Україну як націю 507-9, вона безсмертна 509-10.
- “Православне ісповідання Віри” 1640 р. 310. 402. 424. 440-5.
- проповідь в Україні 260. 311-2. 420. 424, література про неї 310-11.
- Прончищев Ів. 76.
протосинкел 442.
“прочани” 491.
“Псалтир рифмована” 1680 р. 423.
Пузини 265.
“Пункти заспокоення” I. X. 1632 р. 359. 362.
пустельники 270.
пустинь 264.
Путівль м. 398.
Пушкар Мартин 14. 142.
“П’ять ран Христових” 1680 р. 338.
Радзивил Алб. 355.
Радзивил Ян 187. 222. 236. 379. 380. Захопив Київ 16-17. VIII.1651 р. 187. 222.
Радзієвський пос. 455.
Радивиловський дів. Антоній.
Радиловський 104.
- Радомисль м. 290-1.
Ракович 304.
Ракушка Роман 514.
Расстреллі В. 205.
Рафаїл Заборовський М-т 234.
Решетилівка 330.
Рим 49. 50. 81. 329. 410. 444. 497. 507. 508.
- Рогоза Михайл М-т (1589-1596-1599 р. 56-8. 211. 217-20. 245. Правосл. Берестейський Собор 6.X.1596 р. прокляв і скинув М. Рогозу 218.
- Розумовський К. 228.
Роман Галицький кн. 198.
Рославлев 146.
Рославець II. полк. 454. 499.
Росія 32. 262. 438-9.
Ротошинський Парфеній Єп. 1648-1670 р. 123.
Ртищев 410.
Руда м. 436.
Рудович о. І. 49.
Руйна 1657-1687 р. 10. 11. 13. 38. 43. 87. 88. 99. 124. 139. 152. 180. 182. 189. 293. 297. 303. 305. 320. 342. 386. 396. 406. 423. 454. 489-510.
Духовна руйна України 498-502. Руйна соборницької ідеології 504-6.
“Руно орошеннє” 1677 р. 338, 1680 р. 324.
русин 48, русин твердий 20.
Руське воєвідство 60.
Рутка Феофіл 69.

- Рутський див. Йосиф.
Рюрик кн. 169. 198.
Саббатай Цеві (20.VII.1625-
1676) 315. 464-488, саббатіян-
ство 464-488.
- Савелов Ів. див. Яким.
садки 262.
Садковський 246.
- Сагайдачний Конашевич
Петро гетьман (1616-1622)
20. 25. 211. 212-3.
- Сакович Касьян 1587-1647 р.
294.
- Самбір Старий 109. 112.
Самбірщина 106. 267.
Самуїл Миславський М-т
234.
- Сангушки 265.
Самойлович Григорій 139.
Самойлович Іван гетьман
1672-1687 р. 16-17. 45. 47.
136-7. 139. 144. 146. 169. 170.
180. 225. 304. 322. 324. 414.
415. 432. 433. 436. 437. 455-6.
461. 491. 500.
- Сапіра Лев 1557-1533 р. 220.
346. 348-50. 352. 355. 371.
Його лист 1622 р. до Архиєп.
І. Кунцевича 399-500.
- Сарпа, "Невіста Мессії" 473
-4. 481.
- Сафонович Феодосій Ігумен
1655-1672 р. 304. 320-1.
- Свята українські 319.
- Святополк див. Гедеон.
- Сельце м. 483.
- Славинецький Єпифаній
† 20.XI.1675 р. 419-422. 428.
461.
- Селенгінськ 16.
Семигород 121. 126.
Сербія 262. 424.
Сибір 16. 47. 137. 415-6.
Сиваш 503.
- Сигізмунд III кор. 1587-1632
р. 210. 212-3. 217. 219. 267.
351-2. 355. Сиг. IV 362.
- Сидячий див. Афанасій.
Сильвестр Косів М-т 1647-
1657 р. 155. 187. 234-5. 247.
322. 357. 369. 447.
- Симеон Олелькович кн.
1455-1471 р. 202. 206. 208.
- Симеон Стовпник 362.
- Сині Води р. 204. Бій при
цій р. 1363 р. 206.
- "Синопсис" 1632 р. 278,
1674 р. 172. 320. 355. 424.
- Сиринг Мелетій 401-2. 442.
444.
- Сіверська Земля 40.
- Сівськ м. 139.
- Сірко Іван 14. 144. 503-4.
- Сірий Ю. 298.
- Січ Запорізька 14. 18. 40.
154. 503.
- "Скарбниця потребная"
1676 р. 130. 283. 316. 317. 338.
343. 407. 437. 438.
- Словаччина 120.
- "Слово" на Благовіщення,
на Воскресення Господнє, на
Св. Тройцю 1675 р. 338.
- "Служити народові — то
служити Богові" 298. 342. 354.
- Слуцьк м. 357.
- Сльозка М. 155. 251.
- смерд 194.

- Смірна м. 468. 470-1. 476.
478. 484. 486.
- Смоленськ м. 40. 452.
- Собор IV Вселенський 481
р. 148. С. українських Єпис-
копів 1415 р. 242. Собор у
Києві 1626 р. 294, 1640 р. 272.
441, 1643 р. 442-3, 1646 р.
445, 29.VI. 1686 р. 455-8. Ве-
ликий Московський Собор
1667 р. 154, 1674 р. 420. С.
Єрусалимський 1672 р. 444,
С. Замойський 1720 р. 289,
Всеукраїнські Собори 232.
- “Собраніє короткої науки
о Вірі” 1645 р. 443.
- Совети нищать Церкву 511.
- Сокаль м. 336.
- Толовецьке повстання 459-
60.
- Соловки К. 41.
- Солунь м. 471.
- Сомко 15.
- Сороки м. 493.
- Софія — катедра всеукра-
їнська 232-255. 197. 200-2. 211.
214. 278. 287. 296. 326 387.
452. Георгіївський придл 253.
Софію захопили й замкнули
уніяти 1610-1633 р. 245, П.
Могила вернув назад 12. VII.
1633 р. 214. 250.
- Софія царівна 16. 333. 340.
408. 426.
- соцініяни 315.
- Спіноза 479.
- спуд, “під спудом” 185.
- Ставровецький Транквіліон
- Кирило Ігумен 282-3. 316.
394. 423-4.
- ставропігія 53. 93. 176-7.
217. 265. 298-9.
- Стадницький А. 104.
- Стайки м. 189.
- Станислав Понятовський
кор. 284.
- Станиславів м. 495.
- Станиславівщина 388.
- “Стара Церква” 1687 р. 314.
- Старий Оскол 154.
- старець 272.
- Стародуб 40. 184. 349.
- старообрядство 460.
- “Статир” 424.
- “Столп цнот” 1658 р. 334.
- Стопа Божої Матері в По-
чаєві 391.
- Суботів м. 435. 502.
- суд церковний 150. Суд над
Єпископом 413. Суди з унія-
тами за їхні захвати 357.
- Стугна р. 225.
- студенти братської Колегії
189-190.
- схоластика київська 306-
311.
- Тайнства 320. Наука о Та-
йнствах 334. “Виклад о Таїн-
ствах” 1667 р. 320.
- Талмуд 468. 470.
- татари 201-4. 240. 263-4, во-
ни наступають на Почаївсь-
кий ман. 1675 р. 264, зруйну-
вали 1676 р. Скит Манявсь-
кий 263.
- Творовський Сильвестр 71:
78. 87.

- “Тератургема” 1638 р. 178. 126-137. 365. 456. 466. 478.
247. 402. 484. 507.
- Терлецький Єп. 25. 72. 505.
- “Тестамент царя Василія”
1680 р. 335.
- Тетеря Павло гетьман 14.
15. 17. 159. 498.
- Тиса ріка 120.
- Тисъмениця м. 495.
- Тобольськ м. 16.
- Токаревський див. Макарій.
- Тора 471.
- Транквіліон див. Ставро-
вецький.
- Трансильванія 121.
- Требник Великий 1646 р.
309. 441. 445-6.
- Тризна Кл. 75.
- Тріодь Пісна 121. Тріодь
Цвітна 121.
- Трубецької П. кн. воєв. 409.
358.
- “Труби словес” 1674 р.
167-8. 335.
- Трубчевськ м. 358.
- Труцевич Іоїль 357.
- туми 503-504.
- Тур Никифор Архм. 1593-
1599 р. 217-220.
- Гурів м. 279.
- Туптало Сава 135. 323. Див.
Димитрій.
- турецький замок у Кам.
Под. 133.
- турки 328. Турки руйнують
Україну 1672-1677 р. 129. 135,
особливо її церкви 129-134.
г. під Львовом 1672 р. 132.
- Турція-Туреччина 19. 31.
- Тяпкін В. 141.
- Угорники м. 266.
- Угорська Русь 118.
- Угорщина 122.
- Ужгород 119. 123-5.
- Україна 49. 401, 427-8. 492.
- Укр. Західня 21. 99. Охре-
щення України в Правосла-
віє 988 р. 120. Укр. під Лит-
вою вся з 1363 р. 206. Руй-
нування України 1663 р. 38.
Україну руйнує своє окато-
личене панство 496-7. Право-
славна Церква спасла Украї-
ну як націю 507-509. Собор-
ність України 84. 138-140.
- українські монастири 256-
300. Укр. ман. в Москві 426-
8. Укр. впливи на Московію
418-432. Укр. книжки в Мос-
ковії 423-4. Укр. підручники
в Росії 424. Укр. їда 428.
Укр. співаки 427, укр. спів 439,
укр. хори в Москві 427-8.
- Українську Православну
Церкву нищать поляки 20-47,
їй зраджують свої 505. При-
єднання до Церкви Москов-
ської 1686р. 447-463. Укр.
Прав. Церква народня 7 і
Соборна 510. Вона спасла
Україну як націю 507-509.
Вона безсмертна 509-510. Від-
новлення Єпископату 6.X.1620
р. 25. Історія Укр. Церкви 7-
11, методологія вивчення її
8.

Українцев Єм. дяк 45-6. 76. 136.

Умань м. 130. 131.

Унія Берестейська 6-9. Х. 1596 р. й уніяти 9. 13. 20-25. 31. 39. 43. 44. 52. 81. 249-50. 268. 271-2. 274. 280. 283. 285. 289-90. 341. 410. 501. 506-7. 509. Слово "унія" 58. Методологія вивчення унії 8-9. Унія на Закарпатті 118-125. Ціль унії 386. Найбільша зрада — зрада Вірі своїй 77-80.

Унія. Жиди допомагали запроваджувати унію 465, уніяти орендували церкви жидам 289. Унію запроваджували державним польським насилиям 48-107. 365-6. 384. Методи запроваджування в унію 55-8, як затягувати в унію 81-82. Закон 1668 р.: кара на тих, хто кидає унію 52. Королівський наказ: нових православних церков не будувати, а старих не направляти 206. Уніяцькі в'язни 290-291. Данина від православних на уніяцькі церкви 363. Православних силою змушують іти на уніяцькі процесії 363. Уніяти обрізують бороди православним Священикам 371.

Унія. Смертоносні наслідки Берестейської унії 8. 26. 116-7. 350-1. 374-5. Уніяцькі насильства 348-51. 356.

"Уніяти вбивають і переслідують рідних братів своїх" 374. Муки від унії 368. 374-5.

Уніяти нищили українські монастири 256-300, захоплювали й руйнували їх 274-277. Скит Манявський Австрія зруйнувала 1785 р. на вимогу уніяцького церк. проводу 284. Папа 4.III.1595 р. передав Києво-Печерську Лавру будучим уніятам 218. Польський король передав Видубицький монастир уніятам, але М-т Петро Могила 1635 р. відняв його 216. Року 1612 король передав Золотоверхого Михайлівського монастиря в Києві уніятам, але вони не змогли забрати його 213. Король передав Св. Софію в Києві 1610-го року уніятам, М-т П. Могила відняв 1633 р. 245, віднято 1631 р. Церкву на Берестові 216, Трьохсвятительську 1633 р. 216. Уніяти в Києві не осілися 211-214. Король насильно обернув в унію Овруцький монастир 1681 р. 87. Корчма з православної церкви 287. Суди з уніятами за їхні захвати 357.

Уніяти оголюють захоплені прав. монастирі від давніх пам'яток 494-497, нищать Чудотворні Ікони 290-6.

Унія кинула Україну й Українську Церкву в руки

Московії 349-350. 359. 408-409. 458. Унія знищила співжиття з Польщею 405. Унія всіх розсварила 373.

Унія зруйнувала Україну 342. Унія була причиною смертельної Руйни 342. 506. 507. Уніати допомагали ворогам полякам у час Руйни 493.

“Унія мусить бути скасочена цілком” 11. 32. 36. 92. Щоб унія була знищена 381. 2. 368-9. 379.

“Унія проклята!” (Св. Афанасій Берестейський) 344. 361-4. 366. 367. 373. 378. 380.

Унію через насилия прийняли: Західне Закарпаття 1646 р. 12, Східне Закарпаття 1716-1721 р. 123, Перемиська єпархія 23.VI.1691 р. 21. 154, насилиям унія проголошена у Львові 29.VI.1700 р. 21. 80. 154, Луцька єпархія 1702 р. 21. 154, Львівське Братство 2.V.1708 р. 21. 299. 436. Православний Манявський Скит зруйнований 1785 р. 284.

Унію визнавали за первопричину всякого лиха в Україні М-т Петро Могила 26. 272-4. 278-80, і видав “Камінь” на уніятів 1644 р. 274, гетьман Богдан Хмельницький 27-8, гетьман Ів. Виговський 32-33, гетьман П. Дорошенко 35-37, князь К. Острозький 24. 26, воєвода Адам

Кисіль 28, Іван Франко 101. Богдан Хмельницький підняв усю Україну проти унії 377.

Унія. Записка Св. Афанасія про шкоди й кривди від унії 373-376. “Історія Русів” про унію 534.

“упорні” 290.

Урбан VIII Папа 351-2.

Устав монашого життя Афонський 298, У. Богослужб 260, У. монашого життя 267-70. 353-4, У. Студитський 392.

“Учительна Євангелія” 1618 р. 424.

Федір Олексіевич цар 1676-1682 р. 180. 185. 293. 328. 418. 426.

Феодосій чернець 397.

Феодосій Ігумен † 1629 р. 268. 422.

Феодосій М-т 1667-1671 р. 154.

Феодосій Печерський 319.

Феодосій старець 419.

Феодосій Углицький Св. 306. 326-7. 336. 416.

Феофан Патріарх 105. 213.

Філарет Дроздов М-т 445.

Філіппович див. Афанасій.

філіокве 73. 314. 329.

Філонарді М. нунцій 355.

філософський ковпак 321.

Фіоль Швайполь 121.

Фірлей А. 392. 394.

Флорентійська унія 1439 р. 152.

Франк Я. 484, франкісти 484.

- Франко Іван 60. 85. 100.
101. 168. 531.
- Франція 202.
- фрески 253.
- фундатор монастиря 264-5.
270.
- фундації 271.
- Ханенко М. 18. 19. 38.
- Харків м. 154. 437.
- Хасид і хасиди 483.
- херем 471. 476. 484.
- Хмельницький Богдан Зиновій гетьман 1595-1647-27.
VII. 1657 р. 12-4. 20. 27. 29.
39. 40. 43. 81. 119. 126-7.
138. 140-4. 187. 221-5. 228.
235. 377. 378. 382. 394. 409.
433. 435. 446-8. 450. 466-7.
473. 489. 502. 507. Гетьман
проти унії 27-29. Підняв усю
Україну проти унії 337. Па-
м'ятник йому в Києві 1888 р.
223.
- Хмельницький Юрій геть-
ман 1657-1659-1663 р. 12. 14.
18-9. 135. 136. 502. Він Арх.
Гедеон 14. 18. 156. 159. 498.
- Хмельниччина 1648-1657 р.
110. 119. 177. 306. 318. 342.
467. 474. 493.
- Ходика Ф. 213. 214.
- Хойнацький А. о. 288.
- Холм м. 277. 279.
- Холмщина 42. 50. 71. 72.
88. 274. 277-8.
- хори українські в Москві
427-8. 261.
- “Цариця Неба й землі” 340.
- Цвітна Тріоль 1642 р. 251.
- Цеві див. Саббатай.
- Церква Св. Андрія в Києві
1747-1753 р. 205, церква на
Берестові 216, Благовіщенсь-
ка 237, Василівська в Воло-
димирі XIII в. 259, Воскре-
сенська 281, Георгіївська 203,
Десянтина 194, 197. 200. 215-
6. 240, Св. Іллі 193. 435, Ки-
рилівська XII в. 199, Св.
Кузьми 281, Золотоверха Ми-
хайлівська XII в. 195. 266,
Параскеви 287, Предтечинсь-
ка 281, Преображенська 337,
Пречистинська 281, П'ятниць-
ка 281, Різдва Христового
287, Спаська 289, Троїцька
281, Трьохсвятительська 225,
Успінська у Львові 1598-1631
р. 91. 208, в Києві на Подолі
245, Св. Юрія 281.
- Чарнецький 39. 158-9.
- черкасішки 425.
- Чернеча Гора 119. 120. 121.
- Чернець Марко 419.
- Чернігів м. 40. 167. 184. 240.
282. 283. 316. 324. 332. 336-
40. 438. 498. Спаський Со-
бор з 1036 р. 337. Єлецький
Собор з XII в. 339. Успінсь-
кий Собор 339, Колегія Чер-
нігівська 167.
- Чернігівщина 130. 166. 168.
206. 184.
- Четвертинський В. 74.
- Четвертинський див. Геде-
он.
- Черчі 280.
- Чигирин 17. 155. 156. 222.

225. 228. 290. 490. 502. Чигирина війна 437. Його спалили моск. війська 11. VIII. 1677 р. 222.
Чорне море 192.
Чортків м. 495.
Чугуїв 154.
“Чуда Божої Матері” 1660 р. 312. Чуда Єлецької Ікони Божої Матері див. “Скарбниця”. Чуда 1677 р. 324. Чуда від Ільїнської Ікони 1677 р. 338. Див. “Руно”.
Чуднів м. 59.
Шалом Аш 465. 467.
Шамурина Зин. 235.
Швайпольт Фіоль 121.
Шевченко Т. 291.
Шептицькі 67. 505. Афанасій III. М-т 497. Варлаам III. 72. 73. 78.
Шереметев Б. 98. 411.
Шереметев В. 225. 451-2.
Шицик Архм. 357.
школа язика руського й польського 365, школи єзуїтські 58.
Шматковський о. 416.
шпиталі 262. 304.
- Шумлянські 67. Онуфрій Шумлянський 1746-1762 р. 289. Див. Йосиф.
Шумський 377-8.
Щекавиця 225.
Щербина В. 224.
Щирський І. 340.
Юзефович о. 214.
Юра Катедра 97.
Юстичі с. 436.
Яблоновський гет. 69.
Яворів м. 72.
Яворський Стефан 321.
Ягве 471.
Яков I Патр. 163.
Яким Савелов Патріарх 1674-1690 р. 169. 170. 310. 321.
422. 424. 444. 459-61.
Ян II Казимир 18. 162.
Ян III Собеський 1674-1696 р. 61. 65. 66. 67. 69. 75. 86. 94. 98. 124. 182.
Ярослав Мудрий в. кн. 1019-1054 р. 193. 233. 234. 236. 237. 238. 240. 251. 254. Заклав Св. Софію 1017 р. 237. Його гробниця 233.
ясир 490.
Ясси м. 166. 442.

ЗМІСТ МОНОГРАФІЙ:

Сторінки:

Присвята цієї праці	5
Предмова	7

І. ГЕТЬМАНСЬКІ ПЕРЕГОНИ В УКРАЇНІ:

1. Руїна	12
2. Гетьман Іван Виговський (1657-1659)	14
3. Гетьман Іван Бруховецький (1663-1668)	15
4. Гетьман Дем'ян Многогрішний (1669-1672)	16
5. Гетьман Іван Самойлович (1672-1687)	16
6. Гетьман Петро Дорошенко (1665-1675)	17
7. Гетьман Юрій Хмельницький і Руїна	18

ІІ. ПОЛЯКИ НИЩАТЬ УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ:

1. Заповіт батьків — боротися проти унії	20
2. Гадяцький договір 1658-го року	32
3. Договір з Петром Дорошенком	35
4. Не можна витримати під Польщею	37
5. Андрусівський Мир 1667 р.	39
6. Наслідки Андрусівського Миру	44
7. Полякам вірити не можна	45
8. Вічний мир Москви з Польщею 1686 року	46

ІІІ. ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ І НАСИЛЬНЕ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІЇ:

1. Польща задумала знищити Православіє	48
2. Польське законодавство проти Православія	51
3. Заборона православним виїздити з Польщі	53
4. Обман, лицемірство та насилля — основи запровадження унії.	55

5. Зрадник України, Єпископ Йосип Шумлянський	59
6. Боротьба за Львівську єпископію	60
7. Початкова діяльність Єпископа Шумлянського	67
8. "Підхлібця лядський"	69
9. Єпископ Шумлянський зраджує Православну Віру	71
10. Люблінський З'їзд 1680-го року	72
11. Дипломатичне втручання про Люблінський З'їзд	76
12. Заговірники приймають унію	77
13. Макіавелівський план навернення українців на унію	80
14. Унійна акція Єпископа Шумлянського	83
15. Нищення Православія за планом Шумлянського	86
16. Насильство над Овруцьким Монастирем	87
17. Безборонність Православних перед унією	89
18. Боротьба Львівського Братства з Єп. Шумлянським	93
19. Зносини Єпископа Шумлянського з Москвою	95
20. Наслідки розкладової праці Шумлянського	99

IV. БОРОТЬБА ЗА ПЕРЕМІСЬКУ КАТЕДРУ:

1. Унію запроваджували поляки силою	102
2. Уніят Крупецький на Православній Катедрі	103
3. А. Крупецький обманив своїх вірних	105
4. Іван Попель	106
5. Сільвестр Гудевич	108
6. Анархія в Переяславській єпархії	109
7. Антоній Винницький	110
8. Антоній Винницький стає Митрополитом Київським	111
9. Відступник від Віри Інокентій Винницький	114
10. Люта смерть зрадника	115
11. Наслідки уніяцьких нападів	116

V. НАСИЛЬНЕ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІЇ НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ:

1. Закарпатська Україна	118
2. Закарпаття було православне	119
3. Духові центри на Закарпатті	120
4. Переслідування Православія	121
5. Насильне запровадження унії	122
6. Унія не зменшила страждання народу	124

VI. ПІД СУЛТАНОМ ТУРЕЦЬКИМ:

1. Орієнтація на Турцію	126
2. Духовенство проти Турції	127
3. Умова з Турцією	128
4. Турки руйнують Україну	129
5. Польща офіційно передала Україну Турції	134
6. Турецький князь України	135
7. Не дратуймо Турції	135
8. Невдалий похід на Крим	137

VII. УКРАЇНСЬКІ І МОСКОВСЬКІ ПРАГНЕННЯ:

1. Українці прагнуть Соборної України	138
2. А Москва дала Андрусів	140
3. Дорошенкова критика московської політики	141
4. Розкладова московська робота	144
5. Гетьман Бруховецький у Москві	145
6. Українці звикли до волі	145
7. Щоб був один російський народ	146

VIII. УКРАЇНСЬКА ЄПАРХІЯ І ВИДАТНІШЕ ДУХОВЕНСТВО:

1. Канонічний стан Української Церкви	148
2. Єпархії Київської Митрополії	153
3. Митрополит Діонісій Балабан	155
4. Митрополит Йосип Тукальський	156
5. Боротьба за Київську Митрополію	161
6. Архиєпископ Лазар Баранович	163
7. Митрополит Гедеон	168
8. Архимандрит Інокентій Гізель	170

IX. ЦЕРКОВНІ І КУЛЬТУРНІ ОСЕРЕДКИ В УКРАЇНІ:

1. Печерський монастир у Києві	174
2. Київська Могилянська Колегія	187

X. ВСЕУКРАЇНСЬКА СТОЛИЦЯ — КИЇВ:

1. Київ — центр України-Русі	192
2. Руйнування Києва	194
3. Київ під Литвою	204
4. Київ під Польщею	209

5. Уніяти в Києві	211
6. Митрополит Петро Могила відбирає від уніятів захоплені Святині.	214
7. Мужна оборона Кієво-Печерського монастиря від уніятів	217
8. Київ за Богдана Хмельницького	221
9. Київ за часу Рүйни	225
10. Дальша доля Києва.	228

XI. СВЯТА СОФІЯ КІЇВСЬКА:

1. Всеукраїнське значення Св. Софії Київської	232
2. Постання Святої Софії	236
3. Свята Софія в Києві занепала	241
4. Уніяти остаточно пустошать Святу Софію	245
5. Митрополит Петро Могила відновлює пограбовану Софію	250

XII. УКРАЇНСЬКІ МАНАСТИРИ:

1. Велика пошана до монастирів в Україні	256
2. Монастири стояли в мальовничих місцях	257
3. Монастири — культурно-освітні осередки	258
4. Монастири були близькі до народу	262
5. Татари руйнували монастири	263
6. Фундатори монастирів	264
7. Монастирський Устав	267
8. Українські православні монастири були діяльні	271
9. Уніяти захоплюють православні монастирі, і тим нищать українську культуру	274
10. Уніяти пограбували Холмського монастиря	277
11. Католики й уніяти ограбували всю Білу Русь	278
12. Уніяцький Митрополит В. Рутський сильно пограбував православні церкви та монастири	280
13. Руйнування уніятами православних монастирів за час Петра Могили	281
14. Уніяти руйнували православні монастирі по всій Україні й Білорусі.	285
15. Уніяти понищили православні монастирі в Галичині	289
16. Уніяцькі в'язниці	290
17. Шкоди від уніяцьких нападів на монастири	291

18. Уніяти вивозили або иничили і православні Чудотворні Ікони	295
19. Значення українських монастирів	297

XIII. ОСВІТНЯ ПРАЦЯ ЗА ЧАС РУІНИ:

1. Москва спиняла освітню працю в Україні	301
2. Війна спинювала освітню працю	302
3. Але освітня праця таки йшла	303

XIV. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ЦЕРКОВНІ ДЯЧІ І ПИСЬМЕННИКИ ЗА ЧАС РУІНИ:

1. Київська холостятика й Київська наука	306
2. Архимандрит Іоаннікій Галятовський	311
3. Антоній Радивилоський	318
4. Феодосій Сафонович	320
5. Варлаам Ясинський	321
6. Димитрій Тупталенко	323
7. Феодосій Углицький	326
8. Іван Максимович	327
9. Інші культурно-освітні церковні працівники	329
10. Праця Києво-Печерської та Чернігівської друкарні	330
11. Культурна праця в Чернігові	336

XV. КАНОНІЗОВАНІ СВЯТИ ЗА ЧАС РУІНИ:

Спільні ознаки Святих часу Руїни	341
1. Святий Преподобномученик Афанасій Берестейський	342
2. Життя Афанасія Філіповича	345
3. Уніяцькі насильства	348
4. Убивство Архієпископа Йосафата Кунцевича	351
5. Навчання монашого життя	353
6. Афанасій Настоятелем Дубойського монастиря	354
7. Афанасій у Куп'яницькім монастирі	355
8. Підоріж Афанасія за збіркою	356
9. Афанасій у царя московського	358
10. Повернення додому	359
11. Афанасій стає Ігуменом Берестейським	360
12. Ігумен Афанасій просить грамоту від короля	364
13. Буде суд Божий за унію	365
14. Сувора промова Ігумена Афанасія перед королем	367

15. Наслідки суворої промови	369
16. Шукаця правди в Кракові	370
17. Шукаця правди в Варшаві	372
18. Арешт Ігумена Афанасія	373
19. Записка про шкоди від унії	374
20. Заслання Ігумена Афанасія	376
21. Катування Ігумена Афанасія	377
22. Святий Афанасій на Голготі	379
23. Канонізація Ігумена Афанасія	382
24. Велика й свята людина	384
25. Афанасій Филипович і Йосафат Кунцевич	385
2. Преподобний Іоан Почаївський	387
3. Преподобномученик Макарій Овруцько-Калівський	395
4. Мученик Павел	397
5. Святий Афанасій Лубенський Сидячий	397
6. Священномуученик Парфеній	401
7. Молебен Усім Святым, в Україні просіявшим	401

XVI. ДУХОВЕНСТВО ХИЛІТЬСЯ ПІД МОСКОВСЬКУ РУКУ:

1. Широка дорога на Москву	403
2. Єпископ Мефодій Філімонович	410
3. Протопоп Семен Adamович	414
4. Московська заляканість Духовенства	416

XVII. УКРАЇНСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ПРАЦЮЄ В МОСКВІ:

1. Вплив України на північну Русь іде з давнини	418
2. Єпифаній Славинецький	419
3. Першодрукована Біблія 1663-го року	420
4. Праця Єпифанія Славинецького в Москві	420
5. Семен Полоцький у Москві	422
6. Українські книжки в Росії	423
7. Українці — культуртрегери в Москві	425

XVIII. СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗА РУНИ:

1. Тяжкий стан Духовенства	432
2. Гетьманська опіка над Церквою	434
3. Культурно-освітній стан Церкви	438
4. Великі заслуги Української Православної Церкви	440

XIX. ПІД ПАТРІЯРХА МОСКОВСЬКОГО:

1. Підготова приєднання Української Церкви	447
2. Українське Духовенство протестує проти Москви	449
3. Боротьба двох фронтів	453
4. Неканонічний Собор 1686-го року	455
5. Патріярх Московський Яким і боротьба з київською наукою	459
6. Патріярху Царгородському наказують відпустити Українську Церкву Москві	461

XX. САББАТИНСТВО І УКРАЇНА:

1. Хмельниччина й жиди.	464
2. Мессіянські чекання	467
3. Саббатай Цеві	468
4. Блукання Саббатая Цеві	471
5. Саббатай Цеві в Каїрі	473
6. Переїзд в Єрусалим	476
7. Мессія на батьківщині	476
8. Закінчення трагедії	479
9. Розвій Саббатинства	482
10. Саббатинство в Україні	484
11. Інший кінець Саббатая Цеві в книжці Галятовського	486

XXI. РУІНА:

1. Правобережна Україна обернена в пустелю	489
2. Оголення України від стародавніх пам'яток	494
3. Духова руїна України	498
4. Туми	503
5. Руїна соборницьких почувань	204
6. Це їй польська унія допровадила Україну до Руїни	506
7. Це Українська Православна Церква спасла україн- ський народ, як націю	507
8. Українська Православна Церква — безсмертна ...	509

**ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ:**

1. Джерела	511.	— 2. Література	517
Показчик до цієї монографії			535
Зміст цієї монографії			558
